

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

ISSN 2312-2595 (Print)
ISSN 2664-3715 (Online)

ПРОБЛЕМИ ГУМАНІТАРНИХ НАУК

Збірник наукових праць
Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка

Серія Історія. Випуск 3/45 (2020)

Дрогобич – 2020

УДК 009+1+4+15+93
Д 75

Рекомендовано до друку вченою радою Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (протокол № 7 від 21.05.2020 р.)

«Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія» перереєстровано і затверджено в Переліку наукових фахових видань рішенням Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України від 16.05.2016 № 515. Збірник індексується у міжнародних базах даних: **Google Scholar**, **Index Copernicus** (ICV 2018-62.60).

Від 2004 р. виходять за серійним принципом.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ № 24056-13896Р від 22.07.2019 року Державного комітету інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України.

Відповідальність за достовірність наведених у публікаціях фактів, дат, найменувань, прізвищ, імен, цифрових даних несуть автори статей. Наукові статті друкуються за авторськими варіантами. Думка редакційної колегії може не збігатися з думкою авторів.

Проблеми гуманітарних наук : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія / ред. кол. Василь Ільницький (головний редактор) та ін. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка. Випуск 3/45 (2020). 372 с. DOI: <https://doi.org/10.24919/2664-3715.3/45>.

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE

DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE
PEDAGOGICAL UNIVERSITY

ISSN 2312-2595 (Print)
ISSN 2664-3715 (Online)

PROBLEMS OF HUMANITIES

a collection of scientific articles

Drohobych Ivan Franko
State Pedagogical University

History Series. Issue 3/45 (2020)

Drohobych – 2020

ISSN 2312-2595 (Print)
ISSN 2664-3715 (Online)

UDC 009+1+4+15+93
D 75

Recommended for printing by Academic Council
of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(21 May 2020, Minutes № 7)

«Problems of the humanities: a collection of scientific works of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University. History Series» was re-registered and approved in the List of scientific professional editions of Ministry of Education and Science of Ukraine No. 515 dated 16.05.2016 and registered in the international scientometric databases **Google Scholar**, **Index Copernicus** (ICV 2018-62.60).

Since 2004 they come out on a serial basis.

Certificate of state registration of the printed mass media of the CU № 24056-13896R dated July 22, 2019 of the State Committee for Information Policy, Television and Radio Broadcasting of Ukraine.

The authors of the articles are responsible for the authenticity of the facts, dates, names, surnames, names, and digital data contained in the publications. Scientific articles are published from copyright/author's texts. The opinion of the editorial board may not coincide with the views of the authors.

Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University / Vasyl Ilnytskyi (Editor-in-Chief) & others. Drohobych: Editorial-Publishing Department of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University. Issue 3/45 (2020). 372 p. DOI: <https://doi.org/10.24919/2664-3715.3/45>.

© Drohobych Ivan Franko State
Pedagogical University, 2020
© Publishing Department
of DDPU Ivan Franko, 2020

РЕДКОЛЕГІЯ

Льницький Василь, головний редактор, доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка; доцент кафедри мобілізаційної, організаційно-штатної, кадрової роботи та оборонного планування, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного.

Попп Руслана, заступник головного редактора, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Гриценко Галина, відповідальний секретар, кандидат історичних наук, старший викладач кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Андрєєв Віталій, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та історіографії, Херсонський державний університет.

Бальбуза Катерина, доктор габілітований з історії, професор, професор кафедри історії античних суспільств, Університет Адама Міцкевича у м. Познань (Польща).

Галик Володимир, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Зашкільняк Леонід, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії країн Центральної та Східної Європи, Львівський національний університет імені Івана Франка.

Кондратюк Костянтин, доктор історичних наук, професор, професор кафедри новітньої історії України, Львівський національний університет імені Івана Франка.

Корсак Роман, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри туристичної інфраструктури та готельно-ресторанного господарства, ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Луць Іренеуш, доктор габілітований з історії, ад'юнкт з науковим ступенем доктора габілітованого кафедри історії стародавнього світу, Університет Марії Кюрі-Склодовської у м. Люблін (Польща).

Магсумов Тимур, кандидат історичних наук, доцент, Товариство історії освіти (м. Глазго, Велика Британія), доцент Набережночелнінського державного педагогічного університету (м. Набережні Челни, Росія).

Масненко Віталій, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України, Черкаський національний університет імені Б. Хмельницького.

Машталір Вадим, доктор історичних наук, доцент, заслужений винахідник України, заступник начальника інформаційно-аналітичного управління Головного управління персоналу Генерального штабу Збройних Сил України.

Петrenchко Олег, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університету імені Івана Франка.

Прохненко Ігор, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків, Ужгородський національний університет.

Ситник Олександр, доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії, археології і філософії Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького.

Слапек Даріуш, доктор габілітований з історії, професор, завідувач кафедри стародавньої історії, Університет Марії Кюрі-Склодовської у м. Люблін (Польща).

Ставнюк Віктор, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії стародавнього світу та середніх віків, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Стецик Юрій, доктор історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Тельвак Віталій, доктор історичних наук, професор, професор кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Тимошенко Леонід, кандидат історичних наук, професор, декан історичного факультету, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Футала Василь, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Яремчук Віталій, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії, Національний університет «Острозька академія».

EDITORIAL BOARD

Inytskyi Vasyi, Editor-in-Chief, Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, Head of Department of Ukraine's History, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University; Associate Professor of the Department of Mobilization, Organizational, Staffing, Human Resources and Defense Planning, National Academy of Land Forces named after Petro Sahaidachnyi.

Popp Ruslana, Deputy Editor-in-Chief, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Hrytsenko Halyna, Executive Secretary, Candidate of Historical Sciences, Senior Lecturer of the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Andreyev Vitaliy, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of World History and Historiography, Kherson State University.

Balbuza Kateryna, Habilitated Doctor in History, Professor, Professor of the History Department of Ancient Societies, Adam Mickiewicz University in Poznan (Poland).

Futala Vasyi, Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Halyk Volodymyr, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Kondratyuk Kostiantyn, Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of Modern History of Ukraine, Ivan Franko National University of Lviv.

Korsak Roman, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of Tourism Infrastructure and Services Department, Uzhgorod National University.

Luts Ireneush, Habilitated Doctor in History, Adjunct of the Department of Ancient History, Maria Curie-Skłodowska University in Lublin (Poland).

Magsumov Timur, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Deputy head of the laboratory, Laboratory of Professional and Pedagogical Training, International Network Center for Fundamental and Applied Research (Washington, USA); Life member, History of Education Society, Glasgow, UK; Associate Professor, History and its Teaching Methods Department, Naberezhnye Chelny State Pedagogical University (Naberezhnye Chelny, Russia)

Mashtalir Vadym, Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, Chief of Department – Deputy Head of Department of the Main Department of Personnel of the General Staff of the Armed Forces of Ukraine.

Masnenko Vitaliy, Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of History of Ukraine, B. Khmelnytsky Cherkassy National University.

Petrechko Oleh, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Prokhnenko Ihor, Candidate of Historical Sciences, Senior Researcher, Associate Professor of the Department of History of the Ancient and Middle Ages, Uzhgorod National University.

Slapek Dariush, Doctor of History, Professor, Head of the Department of Ancient History, Maria Curie-Skłodowska University in Lublin (Poland).

Stavniuk Viktor, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of History of the Ancient and Middle Ages, Kyiv National Taras Shevchenko University.

Stetsyk Yuriy, Doctor of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Sytnyk Oleksander, Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of History, Archeology and Philosophy, Bogdan Khmelnytskyi Melitopol state pedagogical University.

Telvak Vitaliy, Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Tymoshenko Leonid, Candidate of Historical Sciences, Professor, Dean of the Historical Faculty, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Yaremchuk Vitalii, Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of History, National University of Ostroh Academy.

Zashkilnyak Leonid, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of History of Central and Eastern Europe, Ivan Franko National University of Lviv.

ЗМІСТ

Смуток Ігор, Лисейко Ярослав, Смуток Леся. Заповіт житомирського підстоля Івана Комарницького (1760).....	13
Стецик Юрій. Окружний лист протоігумена Йосифа Моргульця (15.11.1778).....	23
Петреченко Світлана, Гаврік Роман. Особливості набуття права власності на майно та інші речі на українських землях у складі Російської імперії наприкінці XVIII – на початку XIX ст.....	35
Сем'яник Оксана. Традиційний український народний одяг як ознака етнічної самобутності кінця XIX – початку XX ст. (на прикладі Заліщицького Подністров'я).....	52
Гриценко Галина. Чернігівщина в українсько-білоруських освітніх зв'язках кінця XIX – початку XX ст.....	75
Романишин Наталія. Земельна реформа в Другій Речі Посполитій: шляхи реалізації та наслідки.....	87
Гамалія Віра. Дослідження мануфактурного періоду вітчизняної економіки в Українській академії наук (20–30-і рр. XX ст.).....	101
Федоришин Ігор. Діяльність осередків «Союзу українок» на Товмаччині (за матеріалами часописів «Жіноча доля», «Жіноча воля»).....	116

Молоткіна Валентина. Молодь України в соціально-політичних змінах другої половини 1940-х рр.....	135
Школьнікова Тетяна. Формування медичного персоналу Подільського регіону в період другої половини 40 – початку 50-х рр. XX ст.....	151
Попп Руслана. Повоєнне шкільництво у світлі звітних документів Українського націоналістичного підпілля.....	168
Гльницький Василь, Михаць Роман. Невідомий документ про порушення соціалістичної законності при утвердженні радянської адміністрації на західноукраїнських землях.....	186
Козій Олександр, Горбачик Оксана. Громадсько-політична діяльність Матвія Стахіва в еміграції у 1949–1978 рр.....	204
Галів Микола, Ярушак Марія. Репресований освітянин Федір Вишиваний (1890–1951): за матеріалами архівно-кримінальної справи.....	218
Федоренко Яніна, Крічкер Ольга. Особливості реформування шкільної освіти в сільській місцевості України у 1953–1964 рр.....	240
Шульга Володимир. Концепція становлення і розвитку селекції сільськогосподарських тварин в УРСР у системі державного регулювання.....	253
Левицька Надія, Коцюбанська Ольга. Кондитерська справа в Україні: адаптація Європейських харчових традицій.....	272

Біла Світлана. Реформаційна діяльність Єпископа Йосифа Шумлянського та поширення унії у Львівській єпархії у трактуванні Петра Вавженюка.....	283
Менько Василь. Церковні братства Галича в інтерпретації істориків.....	295
Чава Ігор. Зображення подій польсько-української війни 1649 року в польській історіографії першої половини ХХ ст.....	305
Борисова Ольга. Роль і значення діяльності Кирила і Мефодія серед слов'ян у Енцикліці «Slavogum apostoli» Івана Павла II.....	328
Зубик Любомир. Маскулінні ініціаційні практики у гуцулів.....	346

РЕЦЕНЗІЇ

Тельвак Віталій, Янишин Богдан. Новинка української кордубіани (<i>Рецензія на монографію: Поліщук Ю.А.</i> Мирон Кордуба як історіограф, археограф і джерелознавець / Ю.А. Поліщук. – Черкаси : Вид. Ю. Чабаненко, 2019. – 274 с.).....	364

CONTENTS

Smutok Ihor, Lyseyko Yaroslav, Smutok Lesia. The will of the Zhytomyr steward Ivan Komarnytski (1760).....	13
Stetsyk Yurii. District Letter of the Proto-Hegumen Joseph Morgulets (15.11.1778).....	23
Petrenchenko Svitlana, Havrik Roman. Features of acquisition of the rights of property on the property and other things in Ukrainian lands in the composition of the Russian Empire at the end of the XVIII – at the beginning of the XIX century.....	35
Semyanyk Oksana. Traditional Ukrainian people clothing as a mark of ethnic identity of the end of the XIX – early of the XX century (on the example of the Zalishchysky Podnistrovya).....	52
Hrytsenko Halyna. Chernihiv region in the Ukrainian-Belarussian educational relationships at the end of XIX – beginning of the XX century.....	75
Romanyshyn Nataliya. Land reform in the Second Polish Republic: implementation and consequences.....	87
Gamaliia Vira. The study on the Manufacturing Period of National Economy in the Ukrainian Academy of Sciences (20–30th of XX century).....	101
Fedoryshyn Igor. Activity of local centers of society «Soiuz ukrainok» («Ukrainian Women’s Union») in Tovmachchyna (according to materials of magazines «Zhinocha dolia» («Women’s destiny»), «Zhinocha volia» («Women’s will»)).....	116

Molotkina Valentyna. Youth of Ukraine in socio-political changes in the second half of the 1940s.....	135
Shkolnikova Tetiana. Formation of medical staff of the Podillia region during the second half of the 1940's – early 1950's of the twentieth century.....	151
Popp Ruslana. Post-war schooling in the light of reporting documents of the Ukrainian nationalist underground resistance.....	168
Ilnytskyi Vasyl, Mykhats Roman. The Unknown Document on the Violation of Socialist Law at the Approval of the Soviet Administration in the Western Ukraine.....	186
Kozii Oleksandr, Horbachyk Oksana. Matviy Stakhiv's socio-political activity in emigration 1949–1978.....	204
Haliv Mykola, Yarushak Mariia. The repressed educator Fedir Vyshyvanyi (1890–1951): on the materials of the archival-criminal case.....	218
Fedorenko Yanina, Krichker Olga. Peculiarities of school education performing in the rural areas of Ukraine in 1953–1964.....	240
Shulha Volodymyr. Concept of formation and development of farm animal breeding in the Ukrainian SSR in the system of public regulation.....	253
Levytska Nadiya, Kotsiubanska Olga. Confectionery in Ukraine: adoption of European food tradition.....	272

- Bila Svitlana.** Bishop Joseph Shumlyanskiy's reformation activities and the expansion of the Union of the Diocese of Lviv in the interpretation of Petro Vavzhenyuk.....283
- Menko Vasyl.** Church fraternities of Halych in the interpretation of historians.....295
- Chava Ihor.** Depiction of the events of the Polish-Ukrainian war of 1649 in the Polish historiography of the first half of the twentieth century.....305
- Borysova Olga.** The role and signification of Cyril and Methodius' activity among the Slavs in the Encyclical «Slavorum Apostoli» by John Paul II.....328
- Zubyk Liubomyr.** Hutsul's masculine initiation practices.....346

REVIEWS

- Telvak Vitaliy,**
Yanyshyn Bohdan. The latest publication on M. Korduba's heritage
(*Review:* Polishchuk Y.A. Myron Korduba as a historian, archeographer and source expert / Y.A. Polishchuk. – Cherkasy : Y. Chabanenko Publishing House, 2019. – 274 p.).....364

УДК 930.2:929.52(477.83)
DOI: 10.24919/2312-2595.3/45.203987

Ігор СМУТОК

доктор історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (smutokigor@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5430-163X>

Ярослав ЛИСЕЙКО

кандидат історичних наук, асистент кафедри історії України та етнокомунікацій, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Митрополита Андрея, 3, м. Львів, Україна, індекс 79016 (lyseyko@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3404-7221>

Леся СМУТОК

кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (lesiasm77@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8918-2258>

Бібліографічний опис статті: Smutok, I., Lyseyko, Ya., Smutok, L. (2020). The will of the Zhytomyr steward Ivan Komarnytski (1760). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 3/45, 13–22. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.3/45.203987>.

**ЗАПОВІТ ЖИТОМИРСЬКОГО ПІДСТОЛІЯ
ІВАНА КОМАРНИЦЬКОГО (1760)**

Анотація. Мета дослідження – введення до наукового обігу історичного джерела, зокрема, заповіту житомирського підстоля Івана Комарницького, одного з чільних представників руської

© Ihor Smutok, Yaroslav Lyseyko, Lesia Smutok, 2020

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

шляхти Перемишльської землі XVIII ст. **Методологія дослідження** ґрунтується на принципах історизму й використання підходів, властивих дослідженню мікроісторії, історії локальних соціальних груп. **Наукова новизна** – уперше до наукового обігу вводиться виявлене історичне джерело, що дає змогу здійснити характеристику історичної постаті, як то Івана Комарницького, житомирського підстоля, представника заможного прошарку руської шляхти Перемишльської землі. Запропонований до публікації документ можна використати для просопографічних студій, генеалогії та у суміжній науковій тематиці, присвяченій історії соціуму Прикарпаття у ранньомодерний період. **Висновки:** в результаті архівних пошуків виявлено та впроваджується до наукового обігу історичне джерело – заповіт житомирського підстоля Івана Комарницького, укладений у 1760 р. Уміщена у ньому інформація дає можливість з'ясувати окремі аспекти життя та діяльності вказаної історичної постаті, проливає світло на його світоглядні позиції, особистісні уподобання тощо.

Ключові слова: шляхетські роди; шляхта Перемишльської землі; Комарницьькі; заповіт; Самбір.

Ihor SMUTOK

PhD hab. (History), Associate Professor, Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (smutokigor@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5430-163X>

Yaroslav LYSEYKO

PhD (History), Assistant Professor, Department of History of Ukraine and Ethno Communications, Institute of the Humanities and Social Sciences, Lviv Polytechnic National University, 5 Mytropolyyta Andreia Str., Lviv, Ukraine, postal code 79016 (lyseyko@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3404-7221>

Lesia SMUTOK

PhD (History), Associate Professor, Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (smutokigor@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8918-12258>

To cite this article: Smutok, I., Lyseyko, Ya., Smutok, L. (2020). The will of the Zhytomyr steward Ivan Komarnytski (1760). *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 3/45, 13–22. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.3/45.203987>.

THE WILL OF THE ZHYTOMYR STEWARD IVAN KOMARNYTSKI (1760)

Summary. *The aim of the research is the publication of a historical source and its presentation for the scientific community. In particular, the publication of the will of the Zhytomyr steward Ivan Komarnytski, one of the representatives of the Ruthenian gentry of the Przemysl land of the 18th century. The methodology of the research is based on the principles of historicism and the use of methods acceptable for the study of microhistory, the history of local social groups. The scientific novelty – a historical document unknown to historians is published for the first time. This document helps to describe the historical figure, that is, Ivan Komarnytski, Zhytomyr steward, representative of a wealthy group of the Ruthenian gentry of Przemysl land. The published document can be used for prosopografic studios, genealogy and related topics on the history of the Carpathian society in the early modern period. Conclusions: as a result of archival searches, a historical source was discovered. The document is presented for the scientific community. This is the testament of the Zhytomyr steward Ivan Komarnytski, concluded in 1760. The information indicated in it illuminates certain episodes of the life and activity of this historical figure, sheds light on his worldviews, personal preferences e.t.c.*

Keywords: *the gentry; gentry of Przemysl land; Komarnytski; testament; Sambir.*

Formulation of the problem. The gentry of the Przemysl land were the leading group of society in the Carpathian region in the XV–XVIII centuries. They formed and determined the main trends in many areas of life. The gentry controlled the economy because it concentrated land in its hands. They determined the public mood because they exercised control in the region. They controlled church

life because they held most of the church posts and, in particular, the position of bishop. Thus, the study of the history of the gentry of Przemysl land is the basis for the study of the whole history of the Carpathian society of the early modern era. The implementation of such studies should be based on the search for historical documents. Their presentation to researchers and interested parties will help to better know the history of the gentry. One type of such documents is a will. It contains a lot of valuable information that shows the world and the values of the individual. This demonstrates the life priorities of the gentry, what bothered them and how they looked at life and death.

Analysis of recent research and publications. The study and publication of wills of the gentry from the territory of Ukraine were made in the XIX century. Modern developments on this topic include several dozen articles and books. The most significant contribution is the books and articles of Polish and Ukrainian historians O. Vynnychenko (Vynnychenko, 2006; Vinnychenko, 2008a, 2008b), W. Zelecka-Mikołajczyk (Zielecka-Mikołajczyk, 2012; Zielecka, 2010), L. Demchenko and I. Teslenko (2014, 2015, 2016), N. Bilous (2016), P. Klint, K. Rzemenecki, J. Węglorz (Klint, Rzemieniecki, & Węglorz, 2018). However, the question is not yet settled. Many wills of the gentry from the Ukrainian regions have not been published and are unknown to historians and history buffs.

The purpose of the article. To put a scientific source into the scientific circulation, in particular, the wills of the Zhytomyr steward Ivan Komarnitsky, one of the important representatives of the Ruthenian gentry of the Przemysl land of the 18th century.

Statement of the main material. Sources for the history of the Ruthenian gentry are represented by a wide array of documents. The vast majority of them remained in the Borough and District acts of Przemysl land. In their content-specific structure, they cover a wide range of documents that were produced in the then paperwork. Testaments were separate forms. They were regularly concluded and widely used to resolve property relations and related legal conflicts. However, they fell into Borough and District acts only in the event of a dispute over the legacy of the testator. Therefore, they came to us in small quantities. We are talking about several hundred documents from the XVI to the end of the XVIII century. Among them are both the testaments of ordinary noblemen who regulate their current property

and family affairs, and the wills of more famous historical figures. These include the will of Ivan Komarnytsky – an outstanding personality of the Ruthenian gentry in the mid-18th century.

Ivan belonged to a noble family, whose estate was in the village of Komarnyky, which lies in the mountainous part of Sambir district. His ancestors left Komarnyky at the beginning of the XVII century and moved to villages nearby – Bagnovate and Rykiv. Ivan, the son of Fedko Komarnytsky, the founder of these two villages, left several sons (Smutok, 2004, p. 129). All of them are known from the documents of the 1610–30s. The youngest, Alexander, founded a separate tribal branch. The nickname Alexandrovychi or Postodolsky was assigned to his descendants. In 1666 Stefan Alexandrovych and Ivan Alexandrovych has received the Royal document on the part of the land in Bagnovate. Stephan lived up to the 1710s. Married to Anastasia Yavorska he had ten children. It was with their generation Alexandrovychi Postodolski began to make progress on the economic and social field and rise above the ordinary gentry (Smutok, 2020, pp. 457–458). The most impressive career made the oldest son, Ilya. Being a man of means, he bought land in Uhertsi (1719, 1723, 1732), Radilovichi (1726), Verkhne Vysotske (1728), Kulchitsi (1725–1726). Ilya ruled the royal estates for a long time. So, in 1713 he was the administrator of the Starosilska saltwork, Ilnitsky and Gvozdetsky districts; in 1715–1716, he served as vice-administrator of Sambir Economy; in 1718–1722, he was the manager of the Drogobych district; in 1724–1727 – official of the Medenytsky Key. Where, before 1726, he also administered the Dolynski district and local saltworks (Smutok, 2020, pp. 459–460).

Ilya's life became an example for his nephew Ivan. He also conducted vigorous economic activity. In particular, in the 1740s, he bought land in Kulchitsi, estates of Sozansky Guitiny, Kulchitsky Gritinichi, Gusti, Smetanky and Zhigaily. At the same time, he became a landowner in Radilovichi and Uhertsi, paying uncles different amounts for the estate of the late Ilya. From 1742 until the end of his life, Ivan held the post of Zhytomyr steward. Perhaps for some time he was in military service. Ivan married Marianne Pogoretska from Sozan, but the spouses did not have children. Ivan is known for his religious zeal. In particular, in 1744 he donated 1000 zlotys to the cloister in Lishnya (Smutok, 2020, p. 460).

Ivan Komarnitsky wrote his will on February 16, 1760 in Uhertsi. He probably understood that his life path was ending. And indeed, as the documents testify, Ivan died a few weeks later, in March 1760. The testament was written down in acts of the town of Przemysl. Ivan personally brought it to Przemysl. The form of the document is ordinary and does not contain any peculiar properties. The dispositional part of the testament is the most voluminous. Its obligatory element is the order regarding the funeral. Ivan willed to bury his body in a church in Sambir. Local priests pledged to hold a liturgy during two days. The testament also informs about other acts of Ivan in the church sphere. So, in 1745 he donated 29.500 zlotys to a monastery in Dobromyl. However, in his will, he cancelled his gift and left only 3.000 zlotys for the monastery. Ivan also donated 1000 zlotys to the monastery in Lishnya and 500 zlotys to the church in Uhertsi. Ivan's financial situation was difficult. He owned estates in the village Radilovichi and Uhertsi. But most of the estates were held by creditors. The estates in Uhertsi were put up for sale. Ivan expected to get 26.000 zlotys for them. Perhaps the difficult financial situation can be explained by the fact that Ivan spent a lot of money on the construction of a church in Sambir. Ivan announces his marriage to Mary Pogoretska. However, in the will he does not recall the children. Probably the couple did not have children. Ivan chose persons from the local gentry and officials of Przemysl to fulfill the will.

Conclusions. As a result of archive searches historical source were identified and introduced into the scientific practice. It is the will of the steward of the Zhytomyr Ivan Komarnitsky concluded in 1760. The information in it provides an opportunity to understand certain aspects of life and activities of a specified historical person, it demonstrates his worldview, personal preferences, etc.

References

- Bilous, N.** (2016). Testamenty zaginionych na Wołyniu wojskowych z XVII wieku [On testaments of soldiers who died or fell in Volhynia in the 17th c.]. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej – Quarterly of history of material culture*, 64 (2), 211–214 [in Polish].
- Demchenko, L., & Teslenko, I.** (2014). Testamenty kniaziv Ostrozkykh XVI stolittia [Testaments of the Dukes of Ostroh in the XVI century]. *Ostrozka davnyina: naukovyi zbirnyk – Scientific Notes The Duchy of Ostroh in the Olden Days*, 3, 243–281 [in Ukrainian].

- Demchenko, L., & Teslenko, I.** (2015). Testamenty kniaziv Ostrozkykh pershoi chverti XVII stolittia [Testaments of the Dukes of Ostroh in the first half of XVII century]. *Ostrozka davnyina. Naukovyi zbirnyk – Scientific Notes The Duchy of Ostroh in the Olden Days*, 4, 149–176 [in Ukrainian].
- Demchenko, L., & Teslenko, I.** (2016). Testamenty kniaziv Ostrozkykh druhoi chverti XVII stolittia [Testaments of the Dukes of Ostroh in the second half of XVII century]. *Ostrozka davnyina. Naukovyi zbirnyk – Scientific Notes The Duchy of Ostroh in the Olden Days*, 5, 140–151 [in Ukrainian].
- Klint, P., Rzemieniecki, K., & Węglorz, J.** (Eds.). (2018). *Testamenty szlacheckie z ksiąg grodzkich i ziemskich ziemi halickiej z XVII wieku [Testaments of the gentry from the District and Borough books of the Galich land in 17th century]*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego [in Polish].
- Smutok, I.** (2004). Rid Komarnytskykh naprykintsi XV – na pochatku XVII st.: sprobha henealohichnoi rekonstruktsii [The kin of the Komarnyts'ky is in the end 15th – start the 17th c.: an attempt of genealogic reconstruction]. *Drohobyskyi kraieznavchyi zbirnyk – Drohobych Regional Studies*, 8, 127–143 [in Ukrainian].
- Smutok, I.** (2020). *Ruska shliakhta Peremyslskoi zemli (XIV–XVIII st.). Rodovody [The Ruthenian Gentry of the Peremysyl land in the 14th – 18th. Genealogy]*. (Vol. 3). Lviv: Prostrir [in Ukrainian].
- TsDIA Ukrainy – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Lviv [Central State Historical Archives of Ukraine, Lviv] [in Ukrainian].
- Vynnychenko, O.** (2008a). Formular shliakhetskoho zapovitu pershoi polovyny XVIII stolittia (sprobha dyplomatychnoho analizu) [Nobility Testament Data Card of the First Half of the 18th c. (An Attempt of a Diplomatic Analysis)]. *Drohobyskyi kraieznavchyi zbirnyk – Drohobych Regional Studies*, 11–12, 527–555 [in Ukrainian].
- Vynnychenko, O.V.** (2008b). Zasvidchennia i svidky shliakhetskykh testamentiv pershoi polovyny XVIII st. (za materialamy Lvivskoho grodskoho sudu) [Testimonies and witnesses of gentry testaments of the first half of the XVIII century (for the materials of the Lviv borough court)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 5, 68–87 [in Ukrainian].
- Vynnychenko, O.** (2006). Zapovity shliakhty Ruskoho voievodstva pershoi polovyny XVIII stolittia (Na materialakh reliatsiinykh knyh Lvivskoho grodskoho sudu) [Testaments of the gentry of Rus Voyevodaship in the first half of the 18th century (as based on the documents of Lviv

court)]. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka – Memoirs of the Shevchenko scientific society*, 252, 663–686 [in Ukrainian].

Zielecka, W. (2010). Testamenty prawosławnych i unitów jako źródło do badań nad dziejami konfesji wschodnich w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku: (stan badań, postulaty badawcze) [Testament of the Orthodox and Uniates as a source for studying the history of the Eastern Confession in the Polish-Lithuanian Commonwealth in the XVI–XVIII centuries (state of research, research postulates)]. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej – Quarterly of history of material culture*, 58 (2), 237–243 [in Polish].

Zielecka-Mikolajczyk, W. (2012). *Prawosławni i unici w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku wobec życia i śmierci w świetle testamentów [Orthodox and Uniates in the Polish-Lithuanian Commonwealth in the XVI–XVIII centuries in the face of life and death in the light of testaments]*. Warszawa: Wydawnictwo Neriton [in Polish].

16 february 1760 p., Uherce. –

The will of the Zhytomyr steward Ivan Komarnytski

Ad officium et acta p[rae]sentia c[astrensia] c[apitanealia] premislien[sia] venien[te]s p[ersona]l[ite]r Joannes Komarnicki obtulit ei officio p[rae]senti et ad acticandum porrexit testamentum ultimae voluntatis infrascriptu[m] petens et affectans a se offerente, id testamentu p[er] officium p[rae]sens succipi et actis suis ingrossa demandare. Cujus affectationis et juri communi R[eg]ni officium p[rae]sens annuendo id testamentum a se offerente suscepit et actis suis inducere mandavit. Tenoris sequentis:

In nomine Patris et Fily et Spiritus Sancti amen.

Ja Jan Komarnicki podstoli żytomirski, znając się bydz słabym na zdrowiu moim, ale na pamięci uzmysle y rozumie zdrowym, czynie takową ostatniej woli moiej y nieodmienną dyspozycyę.

Nayprzod, iako z rąk Boga moiego odebrałem dusze, tak ię Bogu moiemu oddana y ciało iako z ziemi, tak ziemi porzucam. A że zas pozwoił mi Bog na tym świecie tę miec dla siebie porcyą fortuny moiej, abym terazniejszey moiej woli takową nieodmienne uczynił dyspozycyą.

Tak dyspozuię aby ciało moie w katedrze samborskiey przy opiece Matki Nayswiętey Cudowney w grobie naszym fundatorskim murowanym po chrzesciańsku pogrzebione było. A za duszę moię aby w teyże katedrze naszey fundatorskiey samborskiey kapłani utricisq[ue] rithus msze święte z parastasami alias wigeliami odprawiali przez dni dwa.

Maiąc zas część dziedziczną // w Radłowicach w zastawie WJm Pani Rossowskiej miecznikowej bielskiej w summie złotych polskich dwadzieścia dziewięć tysięcy y złotych pięćset na teyże części. Lubom WW oo. Bazylianom kąwętu Dobromilskiego w roku 1745tym w grodzie żydaczowskim nullo dato et accepto różnemi sposobami uwiedziony, nie mając ieszcze na ten czas na dobrach moich żadnych długów, zapisałem był tysięcy czterdzieści. Jednakowosz w dalszym czasie widząc moje dobra onerowane z okazji tegoż samey umkłego y ode mnie wyciągniętego zapisu, dla ktorego nie mogąc dóbr moich dziedzictwem przedać na wypłacenie prowizyi od kapitałów różnych Jhmciow, coraz nowe długi zaciągając musiałem. Przeto, polegając na dawniejszych moich manifestach przeciwko temu zapisowi poczynionych, iako nic a nic od tych ze WW oo. Bazylianow Dobromilskich niepozyczałem ani brałem, a szczegulnie różnemi sposobami uięty y od tych że uwiedziony będąc, summe wyzey wyrazonę zapisałem, przed Bogem się manifestując: jako ten zapis przez manifesta kassowałem, tak y przez niniejszy ostatney woli moiey tastamęt kassuię y annihiluię. Jednakowoż żeby ci WW oo. Bazylianoe Dobromilscy o moiey duszy służbie pamiętali y na każdy miesiąc po iedney służbie bozey spiewamy z parastasem perpetuo a censa currenti odprawowali. Tym że // nie z żadney obligacyi ale szczegulney dobrej woli moiey złotych polskich trzy tysiące na dobrach części moiey Radłowic zapisuię.

Częsc zas w Uhercach nazwana Nanowszczyzna y druga, w summie mni czternastu tysiącach złotych polskich dekretem oddana y wydzielona, ztargowana iest przez roznych Jhmciow Panow kątahentow za sumie złotych polskich dwadzieścia szesc tysięcy y złotych polskich pięćset. Te kto według tego kątaktu zapłaci nayprzod, tenetur tę onera na tey że części zaległą uspokoić. Jako to WMJM Panu Janowi Węglowskiemu podczaszemu owruckiemu złotych polskich dwanascie tysięcy złotem wagi dobrych pożyczonych; Jhmciom Panom Pohoreckim sukcesorom nieboszczki żony moiey dwa tysiące wnioskowych, a dwa tysiące przez mnie ex charitate mantali zapisanych, ktorę summe wraz wynoszącą złotych polskich cztery tysiące teneur tę część nabywaiący possessor ad citare omnes successores Pohorecianos y aż za dekretem oddac; Jmci Panu Franciszkowi Romanowskiemu ewikcionalnych złotych polskich dwa tysiące trzysta osmnascie y groszy dwadzieścia ieden y puł; WW. oo. Bazylianom Lisznińskim summy złotych polskich tysiąc ieden ewikcionalnych a drugi prowizionalnych przeze mnie zapisanych do cerkwi zas Uherczanskiej Gorney złotych polskich pięćset na tey że samey części zapisue. Aby census // od tey ze summy in perpetuum pro reparatione eiusd szedł ecclesiae. Jezeli by zas Bog miłoscerdny swoje nie odmienne wyroki w tey chorobie na mnie wypełnił, tedy reszta pozostałey summy tak na części Radłowicach iako y Uhercach, tudziesz summy, ktore się mogo z rejestrow pokazac, do dyspozycyi JW JWW Jhmciom panom tego testamentu

exekutorom y fortuny moiey opiekunom zostawuie y kędy ciało moie zostawac będzie tam aby rezyduiącą summą tak z części Radłowic iako y Uherc depnowali.

Jezeli by mnie zas Bog miłosierdny do pierwszego zdrowia przyprowadził, zostawię sobie te salwe ten testamęt niekorowac lub przydac lub uiąc. A iezeliby do tego nie przyszło, ten sam azeby wszędy miał wałor y zeby mu sie nikt przeciwic nie wazył pod rygorem ostatniego strasznego sądu Boskiego zaklinam y upraszam.

Ktorego za exekutow JWJMci xięza Szumlanskiego biskupa Przemyskiego pasterza moiego, WJmc Pana Stefana Dwernickiego łowczego y pisarza grodzkiego przemyskiego, WJm Pana Jana Horodyskiego miecznika sochaczewskiego vicesgerenta grodzkiego przemyskiego wyznaczam. Y azeby JW y WWMM executorowie ten testamęt we wszystkich punktach y klauzulach utrzymywac dobrotliwie starali się suplikiuę y obliguię, ktory aktami grodzkiemi // roborowany y oblatowany miec chce.

Datum na części moiey dziedzicznej w Uhercach, dnia szesnastego miesiāca lutego roku 1760. J Komarnicki

post cujus testamenti in acta p[rae]sentia ingrossacionem, originale esiusd[em] suprascripto offerenti extraditum est. De quo extradito officium haece quietat.

Legi cum originali Ilnicki m[anu propria]

Central State Historical Archives of Ukraine, Lviv,
f. 13, d. 1, c. 616, p. 1229–1231

Стаття надійшла до редакції 12.03.2020 р.

УДК 930.2:27-788-051(477)

DOI: 10.24919/2312-2595.3/45.203991

Юрій СТЕЦИК

доктор історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (stetsyk_u_o@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1795-687X>

ResearcherID: <https://publons.com/researcher/1959605/E-5136-2018>

Бібліографічний опис статті: Стецик, Ю. (2020). Окружний лист протоігумена Йосифа Моргульця (15.11.1778). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 3/45, 23–34. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.3/45.203991>.

**ОКРУЖНИЙ ЛИСТ ПРОТОІГУМЕНА
ЙОСИФА МОРГУЛЬЦЯ (15.11.1778)**

Анотація. *Мета дослідження* – огляд основних нововведень, які запроваджувалися Апостольським Престолом та консультами по монастирях Святопокровської провінції за урядування протоігумена Йосифа Моргульця. **Методологія дослідження** базується на використанні аналітичної та синтетичної критики джерел. Для встановлення об'єктивності інформації, за умов відсутності оригіналу листа, його відомості порівняно з іншими віднайденими нами рукописними копіями та стародруківаними примірниками. **Наукова новизна** вбачається у запровадженні вперше до широкого обігу офіційного листування протоігумена Йосифа Моргульця із настоятелями монастирів Святопокровської провінції. **Висновки.** На підставі виділених структурних частин тексту окружного листа визначено три рівні управління монастирями: Апостольський Престол – протоархимандрит – протоігумен. Кожна із цих ланок представлена певними рішеннями щодо регламентації аскетичного укладу життя василіанського чернецтва. Василіанський Чин, посідаючи Папське право, безпосередньо підпорядковувався римським понтифікам, які редагували та затверджували Конституції

© Юрій Стецик, 2020

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

генеральних капітул. Помітно, що Папа намагався прирівняти у правах архимандритів із єпископами. Значно розширювалися повноваження протоархимандрита та протоігумена. Вагомим поступом було й те, що ієромонахи отримували душпастирські повноваження на парафіях. Ухвали провінційних консулт як дорадчого органу протоігумена давали змогу ефективно реагувати на виклики часу. Значну увагу звернуто на збереження поминальної традиції та розвиток місіонерської і проповідницької праці чернецтва.

Ключові слова: *окружний лист; епістолярне джерело; протоігумен; консульта.*

Yurii STETSYK

PhD hab. (History), Associate Professor, Associate Professor of the Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (stetsyk_u_o@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1795-687X>

ResearcherID: <https://publons.com/researcher/1959605/E-5136-2018>

To cite this article: Stetsyk, Yu. (2020). Okruzhnyi lyst protoihumena Yosyfa Morhultsia (15.11.1778) [District Letter of the Proto-Hegumen Joseph Morgulets (15.11.1778)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia Istoriia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 3/45, 23–34.* doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.3/45.203991> [in Ukrainian].

DISTRICT LETTER OF THE PROTO-HEGUMEN JOSEPH MORGULETS (15.11.1778)

Summary. *The purpose of this study is to review the major innovations introduced by the Apostolic Sedes and consultations on the monasteries of the Saint Protection province in the rule of the proto-hegumen Joseph Morgulets. Research methodology is based on the use of analytical and synthetic critique of the sources. To establish the objectivity of information, in the absence of the original letter, its information in comparison with other handwritten copies and old printed copies, which we found. The scientific novelty is seen in the introduction for the first time to the widespread circulation of official correspondence of the proto-hegumen Joseph Morgulets with the superiors of the monas-*

teries of Protection Province. Conclusions. On the basis of the selected structural parts of the text of the district letter, three levels of management of the monasteries are defined: the Apostolic Sedes – the Proto-Archimandrite – the Proto-Hegumen. Each of these links is represented by specific decisions on the regulation of the ascetic way of the life Basilian monkhood. The Basilian Order, in possession of the papal law, was directly subordinated to the Roman Pontiffs, who edited and approved the Constitution of the General Chapters. It is noticeable that the Pope tried to equate the rights of archimandrites with bishops. The powers of the Proto-Archimandrite and Proto-Hegumen expanded considerably. A significant step forward was that the priest-monks received pastoral authority in the parishes. The decisions of the Provincial Consultations, as the advisory body of the Proto-Hegumen, allowed for effective response to the challenges of the times. Considerable attention has been paid to the preservation of the commemorative tradition and the development of the missionary and preaching work of the monks.

Keywords: *district letter; epistolary source; Proto-Hegumen; Consultation.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах відродження аскетичних практик у Чині Святого Василя Великого (далі ЧСВВ) постає необхідність у вивченні духовного досвіду попередніх поколінь. Адже саме в окружних листах протоігуменів Святопокровської провінції подавалися відомості про запровадження змін в укладі василіанського чернецтва, яке у розглядуваний період проходило процес модернізації (Stetsyk & Kolpakov, 2019).

Аналіз останніх досліджень. У церковній археографії віднаходимо в основному листування урядників Чину із Апостольським Престолом (Welyukj & Pidrutchnyj, 1979). Натомість відсутні спеціальні документальні збірки циркулярних (окружних) листів протоігуменів Святопокровської провінції ЧСВВ. Хоча до нашого часу зберігся чималий корпус розглядуваних епістолярних джерел як у рукописному, так і друкованому вигляді (ВІ). При написанні загальних досліджень з історії капітул, Чину та монастирів дослідники послуговувалися тільки фрагментарними витягами із цього виду документації (Ваврик, 1958; Lorens, 2014; Wojnar, 1954). Продовжуючи розпочаті нами студії з вивчення листування протоігуменів, пропонуємо для ознайомлення окружний лист Йосифа Моргульця, активного адміністратора Чину (Стецик, 2017).

Мета публікації – подати огляд основних нововведень, які запроваджувалися Апостольським Престолом та консультами по монастирях Святопокровської провінції за урядування протоігумена Йосифа Моргульця.

Виклад основного матеріалу. Написання окружного листа протоігуменом Йосифом Моргульцем було зумовлене необхідністю повідомити настоятелів монастирів Святопокровської провінції про нові розпорядження провінційних консулт (Підгорецької і Мільчецької) та декретів Апостольського Престолу (ВІ, ґеґоріс 4502, s. 81). Відповідно у тексті листа можемо виокремити три структурні частини: 1) роз'яснення постанов Унівської провінційної капітули, які не подані у попередньому обіжнику протоігумена від 07.02.1777 р.; 2) декрети Апостольського Престолу; 3) розпорядження провінційних консулт (ВІ, ґеґоріс 4502, s. 81–88).

У першій частині наголошувалося на включені до обов'язків ієромонахів відправлення регулярних літургій у потребах Святопокровської чернечої провінції: щомісячно по одній літургії для ієромонахів та по одному парастасу і гімну «Під Твою Милість» для братів-професів (ВІ, ґеґоріс 4502, s. 81).

Друга частина тексту листа охоплювала 14 пунктів, які повідомляли про рішення Апостольської столиці: про привілеї на відпусти надані Папою Римським для Чину та сповідання його урядників (21.12.1776, пункт I); сповідання рядового чернецтва настоятелями або ж призначеними сповідниками (пункт II); заборона обирати на урядників монахів, які мають важкі гріхи (пункт III); надання права ієромонахам сповідати світські і духовні особи, що належать до монастиря (пункт IV); дозвіл ієромонахам відправляти літургію у зимову пору за 1–2 години перед ранковою зорею, а в інші пори року – 1 годину після обіду (пункт V); можна відправляти літургії по монастирських храмах, до яких прикріплені парафії, для світських людей у Великий Четвер із дозволу місцевого єпископа (пункт VI); надано право протоархимандритові та протоігуменові призначати ієромонахів до служіння у храмах, що розміщувалися у монастирських фільварках (пункт VII); дозволено архимандритам освячувати монастирські храми (пункт VIII); архимандрит замість єпископа міг освячувати будівельний камінь під спорудження храму (пункт IX); ієромонахам надавалося право уділяти Святі Тайни (Причастя і Єлеопомазання) для смертельно

хворих світських людей (пункт X); світським людям, що мешкають при монастирі, дозволено приймати Причастя перед Пасхою (пункт XI); дозволено ієромонахам хоронити світських людей, які служили при обителях (пункт XII); відправлення заупокійних богослужінь за душі монахів і монахинь (пункт XIII); визначення папських відпустів для чернецтва (пункт XIV) (BJ, ґеґоріс 4502, s. 81–83).

У третій частині листа подано основні рішення Підгорецької та Мільчецької консульт: щоби монахи регулярно сповідалися (пункт 1); про необхідність фахових проповідників у кожному монастирі провінції (пункт 2); про запровадження обмежень щодо проведення кількості місій з метою збереження здоров'я монахів та досягнення певного результату у піднесенні християнської набожності серед світських людей (пункт 3); про дотримання послууху не тільки церковній, але й світській владі (пункт 4); про призначення додаткових фінансових стягнень із монастирів провінції на провадження судових процесів (пункт 5) (BJ, ґеґоріс 4502, s. 84–88).

Висновки. На підставі виділених структурних частин тексту окружного листа можемо визначити три рівні управління монастирями: Апостольський Престол – протоархимандрит – протоігумен. Кожна із цих ланок представлена певними рішеннями щодо регламентації аскетичного укладу життя василіанського чернецтва. Василіанський Чин, посідаючи Папське право, безпосередньо підпорядковувався римським понтифікам, які редагували та затверджували Конституції генеральних капітул. Помітно, що Папа намагався прирівняти у правах архимандритів із єпископами. Значно розширювалися повноваження протоархимандрита та протоігумена. Вагомим поступом було й те, що ієромонахи отримували душпастирські повноваження на парафіях. Ухвали провінційних консульт як дорадчого органу протоігумена давали змогу ефективно реагувати на виклики часу. Адже провінційні капітули збиралися кожних чотири роки.

Джерела та література

Ваврик, М. (1958). До історії василіанських капітул у Галичині в XVIII–XIX ст. *Записки Чину Святого Василія Великого* (Сер. II, сек. II, т. III (IX), вип. 1–2), (с. 46–68). Рим: В-во отців-василіян.

- Стецик, Ю.** (2017). Лист-обіжник протоігумена Йосифа Моргульця до монастирів Святопокровської провінції (07.02.1777 р.). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 40, 131–144. doi: 10.24919/2312-2595.40.123244.
- BJ – Biblioteka Jagiellońska w Krakowie.
- Lorens, B.** (2014). *Bazylianie prowincji koronnej w latach 1743–1780*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Stetsyk, Yu., & Kolpakov, V.** (2019). Administrative Authority of Protohegumens of Svyatopokrovska Province (1743–1780): Historical and Legal Aspects. *Східноєвропейський історичний вісник*, 11, 56–65. doi: 10.24919/2519-058x.11.170700.
- Welykij, A., & Pidrutchnyj, P.** (1979). *Litterae Basilianorum in Terris Ucrainae et Bielarusiae (1601–1760). Analecta Ordinis S. Basilii Magni* (Ser. II, sec. III, vol. I–II). Romae: PP. Basiliani.
- Wojnar, M.** (1954). *De capitulis Basilianorum. Analecta Ordinis S. Basilii Magni* (Ser. II, sec. I, vol. III). Romae: PP. Basiliani.

References

- Vavryk, M.** (1958). Do istorii vasyliianskykh kapitul u Halychyni v XVIII–XIX stolitti [The history of the Basilian chapters in Galicia in the seventeenth and nineteenth centuries]. *Zapysky Chynu Sviatoho Vasyliia Velykoho – Analecta Ordinis S. Basilii Magni* (Ser. II, sec. II, vol. III (IX), iss. 1–2), (pp. 46–68). Romae: PP. Basiliani [in Ukrainian].
- Stetsyk, Yu.** (2017). Lyst-obizhnyk protoihumena Yosyfa Morhultsia do monastyriv Sviatopokrovskoi provintsii (07.02.1777 r.) [The encyclical letter of Joseph Morhulets addressed to the monasteries of Svyatopokrovska Province (07.02.1777)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 40, 131–144. doi: 10.24919/2312-2595.40.123244 [in Ukrainian].
- BJ – Biblioteka Jagiellońska w Krakowie [Jagiellonian Library in Krakow] [in Polish].
- Lorens, B.** (2014). *Bazylianie prowincji koronnej w latach 1743–1780 [Basilians in the Crown Province during the years 1743–1780]*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego [in Polish].
- Stetsyk, Yu., & Kolpakov, V.** (2019). Administrative Authority of Protohegumens of Svyatopokrovska Province (1743–1780): Historical and

Legal Aspects. *Skhidnoevropeyskyi istorychnyi visnyk – East European Historical Bulletin*, 11, 56–65. doi: 10.24919/2519-058x.11.170700.

Welykuj, A., & Pidrutchnyj, P. (1979). *Litterae Basilianorum in Terris Ucrainae et Bielarusjae (1601–1760). Zapysky Chynu Sviatoho Vasyliia Velykoho – Analecta Ordinis S. Basilii Magni* (Ser. II, sec. III, vol. I–II). Romae: PP. Basiliani [in Latin].

Wojnar, M. (1954). *De capitulis Basilianorum. Zapysky Chynu Sviatoho Vasyliia Velykoho – Analecta Ordinis S. Basilii Magni* (Ser. II, sec. I, vol. III). Romae: PP. Basiliani [in Latin].

Dokument

List okolny najprzewielebniejszego Jmci Xiędza Jozefa Morgulca ZSBM Prowincyi pod tytułem Opieki Najświętszey Maryi Panny Prowincyała, do Przewieleb. Ichmc. Xiędzy Przełożonych miejscowych, i wszystkich w ogólnosci WW. OO. i BB. Professów pisany z monasteru Zahorowskiego Dnia 15 listopada S. K. 1778 Roku z woli i rozkazu jegoż w Roku tymże w miesiącu grudniu w Poczaiowie drukowany

Przewielebnym Monasterów Prowincyi Naszey Przełożonym, i wszystkim Wielebnym w Chrystusie Ojcom i Braci do władzy Naszey należącym Pokóy Chrystusów. Do powtórnego Okolnym Listem Naszym Przewielebności i Wielebności Waszych odwiedzenia, pobudką nam jest, częścią niektórych potrzebnych rzeczy w pierwszym Liście niedołożenie, częścią nowych tak z Obrad naszych Prowincyalnych, iako i z inąd wyniknienie, częścią i naywięcej, powinność szerzącemu się po niektórych mieyscach i w niektórych osobach złemu zapobieżenia, iakie tylko troskliwy przemysł wynaleść, i gorliwa o dobro Zakonne usilność podać nam mogą.

Co się nie dołożenia w przeszłym liście tycze: to iedne iest o obowiązkach, czyli, iak się zwać zwykły. Obligach na intencyą Prowincyi odprawiać się mających, za przeszłego ieszcze prowincyalnego turnu na wszystkich teyże prowincyi zakonników potrzebnie włożonych, a na przeszłej Uniowskiej kapitule potwierdzonych, z tą tylko odmianą, że w wprzeszłym turnie wszyscy kapłani po dwie co miesiąc Mszy SS. odprawujący, w teraznieyszym iuz tylko po iedney odprawiać mają: i to iest, cośmy w pierwszym Liście Naszym pod tytułem: *Uwiadomienia*, pod liczbą pierwszą wyrazili, bez dołożenia obowiązku na wszystkich Braci Professów spadłego, aby w każdym miesiącu po iednym *Paraktysie* i po iednym Hymnie «Подъ Твою Милость» odprawiali i to iest, co ninieyszym Listem tymże Braci naszym przykazując, przełożonym ich usilnie zalecamy, aby o dopełnienie tych obowiązków baczną staranność mieli.

Co się zaś ściąga do nowych po rozesłanym pierwszym Liście wynikłych rzeczy: te że ku dobru, zwłaszcza duchownemu, ku zaszczytowi tudzież Zakonu zmierzają, żeby w Prowincyi naszej niebyły bezskuteczne, winniśmy o nich każdego z naszych w szczególności, i ogólnie wszystkich uwiadomić.

I. O przywilegiach, łaskach i odpustach od S. Stolicy Apostolskiej całemu Zakonowi naszemu na dniu 21 grudnia 1776 roku wiecznemi czasy hoynie nadanych (acz z pomiędzy nich wiele iest, któremi się Zakon nasz zawsze i nieprzerwanym zwyczajem przed niniejszym nadaniem zaszczycał, wolnie, godziwie i ważnie onych w zdarzających się potrzebach używając) których że słowo w słowo dla uniknienia długości Listu tu wciągać niemożem, treść ich tylko samą z potrzebnymi warunkami wyrażamy.

Nadana iest moc Proto-Archimandricie i Prowincyałom, a po ich wyszłym Urzędzie, lub oddaleniu, lub na wyższe godności postąpieniu, na ich miejsce następującym, lub ie trzymającym: przełożonym także mieyscowym spowiednikow dla Zakonnego Zgromadzenia wyznaczającym, rozgrzeszenia, ale tylko przy spowiedzi, przez siebie samych, lub przez wyznaczonych od siebie spowiednikow, swoich Zakonnikow czy to Professów, czy Nowicuszów, od iakich bądź grzechów, win, występków, przed, czy po wstąpieniu do Zakonu popełnionych, a to tyle razy, ile potrzeba będzie: i nad to: rozgrzeszenia czyli uwolnienia, także w samiej spowiedzi od kar Cerkiewnych, to iest klątwy i innych, tak z prawa iako i od sędziego powszechnie naznaczonych, aby tylko niebyły do sądów zewnętrznych wytoczone, albo Biskupom, Metropolicie, lub S. Stolicy Apostolskiej zachowane, w tym iednak wszystkim S. Stolica chce mieć ocalone dekreta co do przypadków sobie zatrzymanych.

II. Ciż Zakonu, prowincyi, i mieysc przełożeni przez się, lub przez spowiedników od siebie wyznaczonych, mogą swoich Zakonników przy sakramentalney spowiedzi dispensować, czyli wolnemi ich uczynić od iakich kolwiek nikomu niewiadomych przeszkód (zwanых *неправедність*, czyli z łacinska: *irregularitas*) przed wstąpieniem do Zakonu zaciągnionych, czy to te z iakiego bądź występku, byle do sądu niewytoczonego, czy też z potaiemnego kar Cerkiewnych, censury zwanych, zgwałcenia, wynikaia; a to tak, że uwolnieni i do stopni kapłaństwa, i do Urzędów w Zakonie staną się sposobnemi. Nie mogą iednak dispensować w tych przeszkodach, które albo z dobrowolnego mężobóystwa, albo z zatracenia płodu, albo z znacznego okaleczenia, czyli członka iakiego odcięcia, pochodzą.

III. Ciż sami mają władzę dispensowania przy spowiedzi swoich Zakonników w przeszkodach wyż rzeczonych potaiemnych po professyi zaciągnionych, (oprocз wyżej wyiętych) nie mogą zaś tychże uczynić sposobnemi do Urzędów i godności, do obierania y obrania ich na nie: a to w tym razie, kiedy prawa S. Stolicy Apostolskiej tę niesposobność włożą na nich.

IV. Tak ciż przelożeni, iako i wyznaczani przez nich spowiednicy, mogą swieckich, owszem i duchownych osób w monasterach, lub między monasterskim ogrodzeniem mieszkających i do domowej ich familii należących, i współ z nimi żyjących, spowiadać z mocą rozgrzeszenia pod liczbą pierwszą wyrażoną, i z ostrzeżeniem tamże wytkniętym. Innych zas osób swieckich nie inaczej spowiedzi słuchać, i rozgrzeszać mogą, tylko za uprzedzającym biskupów pozwoleniem, po doświadczeniu zdolności otrzymanym.

V. Wszystkim naszego Zakonu kapłanom dana wolność odprawiania liturgii pod zimową porę, iedną lub dwoma godzinami przed zaranną zorzą; a w którym kolwiek czasie roku, w iedną godzinę po południu.

VI. Wolność ludziej w naszych cerkwiach, do których są przyłączone parochye, w wielki czwartek za pozwoleniem dycieczalnego pasterza, przed liturgią zwyczajną, iedney osobney odprawienia.

VII. Wolność także w swoich własnościach i folwarkach modliteń, czyli kaplic dla samego tylko nabożeństwa, wystawiania; w których by i liturgią, za uprzedzającym Proto-Archymandryty lub Prowincyała zezwoleniem, sami tylko Mnisi Bazylianie odprawiać mogli.

VIII. Wolność na koniec opatom naszego Zakonu poświęcenia cerkwi zakonnych, nasienia, lub krwi przez uderzenie wylaniem zmazanych i zelzonych, byleby zabóystwo w nich dopełnione nie było.

IX. Ciż opaci na mieyscu biskupów diecezjalnych za ich pozwoleniem, mogą na cerkwie albo kaplicy kamień węgielny i fundamenta obrządkiem biskupim błogosławić.

X. Kapłani Zakonu naszego w przypadku potrzeby i niebytności własnego parocha, smiertelnie chorym mogą dać tak Sakrament Nayswiętszy Eucharystyi, jako i Oleiem S. namaszczenia, z tym iednak warunkiem, aby o tym własnego chorych parocha pismem swoim iak nayprędzey obwieścić nie zaniedbali.

XI. Swieccy w monasterach naszych współ żyjący, stoł mający i służący, o których wyżej pod liczbą IV dosyć uczynią przykazaniu o Paschalnym przyjęciu Nays. Eucharystyi, gdy ią w cerkwiach monasterow, przy których mieszkają przyimają.

XII. Gdy która y tychże osob umrze, wolno naszym cialo iey pogrzebść w swoich, czy przy swoich cerkwiach, z ucaleniem iednak tak praw parochialnych, iako i mocy rodziców, lub opiekunów zmarłego, do obrania mieysca pogrzebienia.

XIII. Każda, i wszystkie Msze SS. za dusze zmarłych tak zakonników, iako i zakonnic naszych w dzień zeyścia ich odprawione, tak tym duszom pomogą, iak gdyby na ołtarzu dla wybawienia dusz z czysca uprzywilegiowanym, odprawione były.

XIV. Na koniec: wszyscy nasi zakonnicy wszystkie odpusty od Pawła V Papieża zakonom łacińskim nadane, a od Urbana VIII listem zaczynającym się «In supremo Apostolatus» dnia 31 Augusta 1624 roku kongregacyi naszej pozwolone, mogą ratunkowi dusz zmarłych przywłaszczać.

Taż S. Stolica Apostolska nieskąpo dla nas z powierzonego sobie skarbu Cerkwi S. szafująca, prócz odpustów w przeszłym liście pod tytułem: «*Uwiadomienia*», pod liczbą ostatnią wzmiankowanych, i z tymże listem na osobnych tablicach rozesłanych, nad to w roku terazniejszym 1778 na dniu 1 lutego, i na dniu 7 czerwca, wszystkim naszego zakonu cerkwiom, dla wszystkich oboiej płci wiernych chrystusowych wiecznemi czasy nadała zupełne odpusty, mogące się i ratunkowi dusz czyscowych przywłaszczać, to iest: I. w dzień ofiarowania Najswiętszey Maryi Panny czyli «Воведенія въ церковь». Odpust zupełny II. w dzień «Богоявленія». Oprócz zupełnego odpustu na tę uroczystość dawniey pozwolonego, zupełny nad to odpust dla tych wszystkich, którzy po szczerey spowiedzi i komunii S. przytomni będą święceniю wody jordańskiej, bądź w cerkwiach naszych, bądź na rzekach, bydzь zwykłemu. Dla tych zaś którzy by bez spowiedzi i komunii temuż święceniю wody przytomni byli, i skruszonym sercem modlili się. Odpustu lat siedm, i tyleż kwadragen.

Pozwoliła tudzież таż S. Stolica Apostolska, na dniu 1 lutego roku terazniejszego, każdemu w szczególności, i wszystkim zakonu naszego mnichom, aby w dzień 30 maja S. familii, czyli Pokrewieństwu S. O. N. Bazylego W. poświęcony, i zupełnym odpustem dawniey zaszczycony, odprawiali officium w powszechności o wyznawcach, iak u nas zowią «Служба обща Исповѣдникомъ»: a to tym czasem, nim właściwe teyże S. Familii Choralne nabożeństwo, przez iednego z naszych po słowieńsku ułożone, y do S. Stolicy Rzymskiej dla potwierdzenia iuż przesłano, przeyrzane, uchwalone y wydrukowane będzie.

Powtóre: obwieszczamy to, co i do ścisłego zachowania przewielebnościom i wielebnościom waszym podaiemy, żeśmy z radnemi naszemi na Podhoreckiey i Milczeckiey obradach, z żywych pobudek, i sprawiedliwych przyczyn ustanowili, i wszystkim naszej prowincyi monasteróm ku pilnemu dopełnieniu zalecić osądzili.

I-mo. Aby wszyscy zakonnicy nasi, tak z urzędu spowiedzi sluchaiący, jako i dotegoż sluchania w czasie potrzeby zażywani, lub do tegoż się urzędu sposobiący, każdej ewierci roku przed mieyscowym przełożonym, i tudzież przed zaproszonym na to z bliskiego monasteru lub przełożonym, lub kaznodzieią, lub też szkól nauczycielem, z umiętności i zdolności swoiey do sprawowania Sakramentu Pokuty, sprawę z siebie dawali, to iest: examen odprawiali. *Consult. Podhorcen. № 15.*

2-do. Monastery, albo żadnych kaznodzieiów nie mające, albo mniej sposobnemi do kazań opatrzone, ile razy, bądź u siebie, bądź z zaproszenia na stronę, doskonałych kaznodzieiów potrzebę mieć będą, tyle razy o takich z poblizszych monasterów prosić mają, czego tychże przełożeni przez miłość powszechnego dobra odmawiać nie powinni. *Consultatio Milczensis № 33.*

3-tio. Wiadomością od wielu mianą więcej niż upewnieni jesteśmy, o missionarzach naszej prowincyi, że z nich jedni długością nadzwyczajną nauk. Słuchaczom wstręt do nich czynią, drudzy nad umiarkowanie wysokim i krzykliwym głosem mówiąc, siły swe zrywają, i mniej tym krzykiem w słuchaczu pożytkują, niżby umiarkowanym głosem z niego dla Boga korzystać mogli. Inni ciągnieniem nieprzerwanym przez trzy, cztery, y więcej czasem tygodni jedney missyi, z skróceniem życia nadwężają zdrowie, a przez to Zakonowi, któremu ie poświęcili, krzywdę przynoszą, i początkowym missionarzóm do missyi ochotę psują: iako iuż tego w kilku osobach doświadczenie mamy. Dla tego z radą naszą ustanowiliśmy, a żeby nayprzód nasi, z którego bądź monasteru nie więcej na rok missyi odprowadzali, iak po cztery, wyiąwszy potrzebę tego nadzwyczajną. *Powtóre:* żeby każda missya nie dłużey iak przez niedziel dwie ciągniona była. *Potrzebie:* żeby zwykłe codzienne nauki ieśli nie króciey, to ani minutą nad jedną godzinę niebyły przeciągnione podług przepisu w Xiążęc *Methodus Missionum*, za przeszlego turnu wydanej. *Poczwarte:* żeby się też nauki missionarskie (co i do kaznodziejskich ściągamy) mówiły głosem umiarkowanym, i do okoliczności rzeczy, mieysca, i sił mówiącego przystosowanym, z oszczędzeniem tychże do mówienia w dalsze czasy. Kiedy zaś jednych o zbytne w tych zbawiennych pracach natężenie ostrzegamy, łatwo się domyslą drudzy, iakiey są nagany warci albo za leniwe, albo za żadne missionarskie pracy, a tak za próżne imieniem missionarza szczycenie się. *Consult: eadem N eadem.*

4-to. Rozrządzenie o uczeniu S. Theologii w państwach cesarsko-królewskich dnia 30 kwietnia w tym roku wypadłe, a zaś dnia 24 maja ogłoszone, żeby się i w naszych tegoż państwa monasterach zachowało, wyciąga tego po nas winne monarchom posłuszeństwo. *Ibidem N 18.*

5-to. Sprawy dwóch naszych nie zakonnych Zakonników o nieważność swoiey professyi z Zakonem zaczęte, do należnych sądów wytoczone, i dotąd z niemalym wydatkiem zakonnego grosza toczące się, że coraz znaczniejszego nakładu pieniędznego wyciągają. Prawa zaś duchowne takowy nakład, w przypadku nic z swego używania niemających powodców, iakimi są dway wspomnieni, na Zakon zwalają, a kassa nasza podróżna, ile w tym turnie nayuboższa, i do innych nieuchronnych potrzeb zaspokoienia nie wystarczająca, cale się na ten wydatek pociągnąć niemoże: przeto my do łożenia na to będąc przyciśnieni, iedyny upatrzyliśmy i ustanowili sposob, iuż od nayprzewielebniejszego Proto-Archimandryty oycy naszego pozwolony

i potwierdzony, aby każdy prowincyi naszej monaster do kassy naszej włożoną na się roczną należność opłacając, nawyż rzeczzone sprawy ieden grorz do dziesięciu groszy, a tym samym ieden złoty polski do złotych dziesięciu przykładał, i razem z tąż roczną składką do kassy naszej wnosił i oddawał: w czym mocą ninieyszego listu wszystkie też monastery nayściśle obowiązując, przypominamy oraz ściągającą się do tey rzeczy ustawę kapituly Uniowskiey, przeszłym listem naszym pod tytułem «Uwiadomienia» pod liczbą 13 na końcu, doniesioną. *Consult. eadem N 7.* [...]

Dan w monasterze Zahorowskim dnia 15 listopada 1778 r.

Józef Morgulec Z. S. B. W. Prowincyal.

Korneli Sroczyński Z. S. B. W. Prowincyi sekretarz.

*Źródło historyczne: Biblioteka Jagiellońska w Krakowie,
rękopis 4502, s. 81–88*

Стаття надійшла до редакції 20.02.2020 р.

УДК 94(477)"179/1917"

DOI: 10.24919/2312-2595.3/45.203981

Світлана ПЕТРЕЧЕНКО

кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, вул. Шевченка, 46, м. Хмельницький, Україна, індекс 29000 (svet-petre@meta.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7329-0219>

ResearcherID: <https://publons.com/researcher/2964075/svitlana-petrechenko>

Роман ГАВРИК

кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, вул. Шевченка, 46, м. Хмельницький, Україна, індекс 29000 (gavrik.roman@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1557-0594>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/Q-8073-2018>

Бібліографічний опис статті: Petrechenko, S., & Havrik, R. (2020). Features of acquisition of the rights of property on the property and other things in Ukrainian lands in the composition of the Russian Empire at the end of the XVIII – at the beginning of the XIX century. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія, 3/45*, 35–51. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.3/45.203981>.

**ОСОБЛИВОСТІ НАБУТТЯ
ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА МАЙНО ТА ІНШІ РЕЧІ
НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ
У СКЛАДІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ
НАПРИКІНЦІ XVIII – НА ПОЧАТКУ XIX ст.**

Анотація. Мета дослідження – проведення дослідження щодо способів набуття права власності на українських землях у складі Російської імперії наприкінці XVIII – на початку XIX ст.

© Svitlana Petrechenko, Roman Havrik, 2020

Методологія дослідження спирається на принципи історизму, системності, науковості, міждисциплінарності. Використано такі загальноісторичні методи: історіографічний аналіз, термінологічний аналіз, компаративний, типологічний. **Наукова новизна:** у науковій статті авторами розглянуті проблемні моменти щодо способів набуття права власності на українських землях у складі Російської імперії наприкінці XVIII – на початку XIX ст. Встановлено, що на українських землях у складі Російської імперії наприкінці XVIII – на початку XIX ст. поняття «набуття права власності» та «реалізація права власності» у текстах проаналізованих нормативних документів здебільшого є тотожними, оскільки загалом не існує відмінності між поняттями «власність» і «володіння». Проведено класифікацію форм права власності, за якою встановлено існування в Російській імперії верховної, повної, приватної та державної власності.

Висновки. Право власності на ту чи ту річ може виникнути в конкретної особи різними способами набуття права власності на українських землях у складі Російської імперії наприкінці XVIII – на початку XIX ст. Власність має розумітися передовсім як право (міра можливої поведінки). Однак свобода людини в процесі реалізації права на власність не може бути безмежною. Її рамки не повинні перевищувати той рівень, вище якого свобода однієї людини суперечитиме інтересам інших людей, суспільства або держави. Усі способи набуття права власності римське право поділяло на первинні і похідні. Указана класифікація збереглася й у текстах нормативно-правових актів наприкінці XVIII – на початку XIX ст.

Ключові слова: право власності; власність; способи набуття; договір; речі; майно; зобов'язання.

Svitlana PETRECHENKO

Ph.D (Law), Associate Professor, Department of Constitutional, Administrative and International Law, Bohdan Khmelnytsky National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine, 46 Shevchenko Str., Khmelnytsky, Ukraine, postal code 29000 (svet-petre@meta.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7329-0219>

ResearcherID: <https://publons.com/researcher/2964075/svitlana-petrechenko>

Roman HAVRIK

Ph.D (Law), Associate Professor, Department of Constitutional, Administrative and International Law, Bohdan Khmelnytsky National Academy of the State

Border Guard Service of Ukraine, 46 Shevchenko Str., Khmelnytsky, Ukraine, postal code 29000 (gavrik.roman@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1557-0594>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/Q-8073-2018>

To cite this article: Petrechenko, S., & Havrik, R. (2020). Features of acquisition of the rights of property on the property and other things in Ukrainian lands in the composition of the Russian Empire at the end of the XVIII – at the beginning of the XIX century. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 3/45, 35–51. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.3/45.203981>.

FEATURES OF ACQUISITION OF THE RIGHTS OF PROPERTY ON THE PROPERTY AND OTHER THINGS IN UKRAINIAN LANDS IN THE COMPOSITION OF THE RUSSIAN EMPIRE AT THE END OF THE XVIII – AT THE BEGINNING OF THE XIX CENTURY

*Summary. The aim of the study – conducting research on ways to acquire property rights on Ukrainian lands within the Russian Empire at the end of the XVIII – at the beginning of the XIX century. **Methodology of research** relies on the principles of historicism, systemicity, science, interdisciplinarity. The following general historiographical methods are used: historiographical analysis, terminological analysis, comparative, typological. **Scientific novelty.** In this scientific article the authors consider the problematic moments concerning the ways of acquiring ownership of Ukrainian lands within the Russian Empire at the end of the XVIII – at the beginning of the XIX century. It was established that in the Ukrainian lands of the Russian Empire at the end of the XVIII – at the beginning of the XIX century, the concept of «acquiring property rights» and «realization of property rights» in the texts of the analyzed normative documents are mostly identical, since there are generally no differences between the concepts of «property» and «possession». The classification of forms of ownership, which establishes the existence in the Russian Empire of supreme, complete, private and state ownership, has been carried out.*

Conclusions. *Ownership of a particular thing may arise in a concrete person in various ways in acquiring ownership of Ukrainian lands within the Russian Empire at the end of the XVIII – at the beginning of the XIX century. Ownership should be understood, first of all, as a right (measure of possible behavior). However, human freedom in the process of realization of the right to property can not be limitless. Its boundaries should not exceed the level above which the freedom of one person would be contrary to the interests of other people, society or state. All methods of acquiring property rights were divided into primary and derivative by Roman law. The specified classification was preserved also in the texts of normative legal acts in the late eighteenth and early nineteenth centuries.*

Keywords: *ownership; property; ways of acquiring; contract; things; property; obligations.*

Problem statement. The article explores ways of acquiring ownership of a particular thing on Ukrainian lands in the Russian empire at the end of the XVIII – at the beginning of the XIX century. Based on the analysis of legal acts of ownership, there appeared the subjects of civil legal relations on various grounds, in particular: since the conclusion of the contract, during the development of «free» lands, since the time of making things individually, etc. Conditionally, all methods of acquiring property rights can be divided into primary ones – if the ownership of the property arose for the first time and derivatives – the ownership right passed from one person to another by mutual consent and willingness (Boiko, 2000).

The analysis of sources and recent researches. Reliability, completeness and comprehensive coverage of the above issues are provided through research and critical analysis of scientific works, memories of lawyers and historians with their own, often atypical and revolutionary views on the development of legal science of that time, which somehow related to the acquisition of property rights on Ukrainian lands. This was observed, in particular, in the works of I. Boyko (Boiko, 2000), P. Danevskiy (1857), A. Kunitsyn (1820), T. Lishcheniuk (2001), M. Perhament (Pergament & Nolde, 1910), I. Pokrovskiy (Pokrovskiy, 1918), V. Cherevatiuk (2010) and others.

The publication's purpose is to conduct a study on ways to acquire ownership of Ukrainian lands in the Russian Empire in the late XVIII – early XIX century.

Statement of the basic material. In the text of the «Assembly of Little Russian Rights» in 1807 (§ 93, 94) another classification of the acquisition of property rights is given, namely, that the right to property arises if it is a fruit grown on the ground that is owned by the subject, or fell on its ground, if the property is created from a tree that is the property of the subject, that which is created from the material of the subject of ownership and can not be returned to its previous state, the house is erected on the site of the subject, since real estate follows the land (Vislobokov, Tkach, Usenko, & Chekhovich, 1993).

Instead, the Code of Local Laws of the Western Provinces of 1837 in § 496, concerning the classification of ways to acquire ownership rights, sends us to Articles 396–403 of the Complete Collection of the Laws of the Russian Empire, disclosing in its text only the features of the implementation of certain methods of acquiring property rights (Pergament & Nolde, 1910). One of the main primary ways of acquiring property rights was ownership or «occupation» – property acquired by the right of the first settling of free or abandoned land, which did not become the property of senior citizens or nobles.

In particular, this was allowed to be done by people of a spiritual, gentry or military rank. The owner of the land became the one who began to cultivate it first. This rule also applied to things, but they needed to confirm that this property did not really own the owner or the previous owner refused it. Thing is considered to be abandoned when someone leaves it because he does not want it to be his. Then he stops to be the owner of this thing. When the owner throws things at sea in a storm or bad weather to ease the movement of the ship, it has a totally different meaning. These belong to their owner, because they were thrown out to escape the disaster. In case if someone assigns such things to himself – he will be accused in the theft (Vislobokov, Tkach, Usenko, & Chekhovich, 1993).

The next way was to recognize the natural creation of a property right, ie, pouring, gradual application of sand and ground from the upper area to the lower one, which unintentionally increased one plot at the expense of another or a new island appeared on the river. Thus, § 400 of the Code of Local Laws of the Western Provinces says, «In this respect, the right of full ownership to the owner of the land is provided when using the dried land remaining from the river leaving,

along with what has grown there, in the place where the river was ...» (Pergament & Nolde, 1910).

In the civil law in the late XVIII – early XIX century, there were rules to regulate the relationship when lost things and treasures were found.

In this case, ownership was not lost, but only thing lost was the actual ownership. In particular, in the «Assembly of Little Russian Rights» there was a norm (Chapter XVI, § 96–101): «... who finds any thing on a public road, in a city, village, field, generally on the surface of the earth, he should have informed about it and handed it over to the local administration, which through publication, had to bring it to the public; costs and rewards to the person who finds the thing and notifies about it, were relied on the owner of the found thing». This implies: the person who found the thing did not become an owner right away. If during the five years the owner was not found, then the thing or its value was divided into three parts: one was received by the person who found the thing, the second was transferred to the needs of the church, and the third – to the state court or the owner of the land on which the thing was found (R.O. Stefanchuk & M.O. Stefanchuk, 2009, p. 964). At the same time, the legislator in the Civil Code of the Russian Empire in Article 859 affirmed that «one who accidentally found a lost thing, if the owner is unknown, has the right to remuneration for the find or the right to a found thing if such conditions are kept» (Pakhman, 1876). In particular, these rules included notice of finding to the police authorities within clearly specified terms, presentation of the found thing to its potential owner, at first demand, etc. Unlike the previous rule, according to the Civil Code, one could get the right to ownership of the found thing a year after the notice of the found thing, if its legal owner did not appear.

Separate legal regulation was determined for treasure, which in legal sense called silver, gold, money and other valuable things hidden in the land so long ago that their owner could no longer be known.

The main legal forms of the original acquisition of property rights were, first of all, state acts (royal letters of credit, hetman universals, «letters of the colonel»). The advantage was given to the charter of the king as the supreme overlord. They were considered a bigger guarantee than the Hetman's universals, the «deed of gift», of the Russian nobles, «the colonel's letters». Such documents required periodic

confirmation of legal validity, in particular when redefining the Hetman. The following ground – judicial decrees (decisions). Thus, in claims for the distribution of the inheritance, the disputed boundary, the right of ownership was acquired directly by the decree of the court. The main derivative way of acquiring property rights was the contract. The contract is one of the oldest legal constructions. Earlier in the history of binding law there were only delicacies that were direct heirs of one of the most resentful remnants of the tribal system – revenge (Pergament & Nolde, 1910, p. 291).

It should also be noted that the concept of a contract is different from the broader notion of a civil-law agreement: a contract is not any, but only an agreement that is implemented and coincides with the expression of the will of two or more parties. Only those obligations that appear on the basis of the agreement of its participants are recognized as contractual (Maikut, 2009).

In the period of the end of the XVIII – at the beginning of the XIX century, both obligations from treaties, and from delinquencies appeared. Contracts were concluded by mutual agreement of the parties. Thus, Chapter XI «Assembly of Little Russian Rights» in 1807, § 1 says, «The essence of the subject of the contract appears in the free will of everyone to dispose of the property belonging to him». § 496 The Code of Local Laws of the Western Provinces of 1837 consolidated the following provision: «... Rights to property are acquired without coercion and with consent. In case of violation of free consent, the right to property is not acquired ...». The purpose of the treaty could not contradict the law and public order. The unwarranted purpose of concluding an agreement made it worthless. Sulliveness existed when the contract was aimed at termination of legal marriage, evasion of payment of debts, transfer of rights to a person that she could not have, based on her social, legal and other status, to damage the state treasury. The subject of the contract could be the property or any actions of the person in relation to the property, which did not contradict the law, public order and charity. Otherwise, the deal did not have strength.

The contracts were concluded in writing and orally, however, for some of them (loans, donations, mortgages, luggage) only written form was determined. Thus, according to paragraph 15 of Chapter XI «Assembly of Little Russian Rights»: «Nobody can do lending without a written document ...» (Zalomov, 2012, p. 51). The parties could enter

into the terms of the contract that do not contradict the law – on terms, forfeit, security, payment and other.

The law provided for means of ensuring the execution of contracts, including: a guarantee, a penalty and a pledge of both immovable and movable property.

The most widespread agreements with the law were: mine (unlimited possibilities of mines of movable property were established, and real estate was allowed to be changed only in some cases). For example, cities to obtain a comfortable expedition had the right to change state land to landlords (Article 3 «Certificates of Rights and Benefits to the Cities of the Russian Empire» of April 21, 1785). But the main thing remained the contract of sale, which was concluded both by the owner and by persons «on behalf». Only the property belonging to the seller on the property right, including the serfs (it was forbidden to sell serfs to non-native descendants) could be sold. § 329 «Collection of Little Russian Rights» from 1807: «Everyone has the right to sell his or her property, parent, maternal, well-deserved, bought or gained in other way». Article 830 Chapter VI of the Civil Code of the Russian Empire of 1814 establishes the norm where it is said: «Ownership of a movable thing starts on the basis of a contract concluded between the owner and the buyer from the moment when things are transferred to the buyer. The transfer takes place by handing the thing or transferring it to the buyer's property in another way» (Danevskiy, 1857).

The sale of real estate was carried out through registration of the relevant documents – the bills of sale, the details of which were regulated by law (Chapter XXVI «Assembly of Little Russian Rights»). «According to § 147, chapter XXI «Assembly of Little Russian rights» «... a person of a simple state who has no noble liberties, has no right in any way to acquire or possess noble property, in case of acquiring such property, the closest relatives can redeem it even after the expiration of the deadlines limitation period». At the same time, § 438 of the Code of Local Laws of the Western Provinces stipulates that «property belonging to the clergy, church scientists, educational and other non-governmental organizations can not be alienated without the High Consent».

Contracts were made by home, notarial, parole or serfdom order (Article 58 of Chapter II of the Civil Code of the Russian Empire

in 1814). The serfdom order – the contract is formed on the stamp paper in the office of the state body, certified by the required number of witnesses – from 2 to 5; parole – it is made by the contractors themselves, and then it is registered in a special book by a notary in the office of the relevant board or other public authority; home – on small affairs, which was drawn up and signed by the parties and certified by witnesses. Mining contracts are drawn up by the Notary Order (Full Collection of Laws of the Russian Federation, pp. 98–99). In the bill of sale it was indicated how the seller bought this property, and it was confirmed by his freedom from the prohibition on alienation and disposition of it (§ 499–501 of the Code of Local Laws of the Western Provinces of 1837) (Pergament & Nolde, 1910).

Interesting was the procedure for acquiring ownership of certain social classes. Thus, the peasants were given the right to buy their estates, and with the consent of the landlord – other lands. The redemption consisted in the fact that the government issued the landlord with securities the amount of land redeemed by the peasants, and imposed on the peasants redemption payments in accordance with the repayment of the paid landowner capital and interest thereon. The redemption was originally voluntary, with the consent of the landowner and peasant, and since 1882 it became mandatory (Lishcheniuk, 2001, p. 276). In order to facilitate the purchase of land by peasants in 1882, the Peasant Land Bank was founded.

The sale of property was allowed – a prototype of the contract of intent. Often, such a feature related to the contract of purchase and sale. After all, the development of industry, crafts, agriculture, transport communications in the Russian Empire in the second half of the XVIII – at the beginning of the XIX century determined the increase in trade operations, which conditioned the spread of the use of purchase and sale agreement and the emergence and active use of sales contracts. The contract of sale was recognized as an independent contract in the system of Russian law of the XVIII–XIX centuries and was a preliminary agreement on the conclusion of a subsequent purchase and sale agreement. The essential conditions of the contract of sale were the subject and the price of the future sale, the term and methods of securing the transaction related to the non-mandatory terms of the offer (Danilovich, 1861, p. 386). In § 1000 of the Code of Local Laws of the Western Provinces of 1837, it was stated: «Under the contract of

sale one party undertakes to sell to the other party, in clearly defined terms, movable or immovable property. The contract specifies the price, other conditions and a penalty, as a way to ensure fulfillment of the obligation».

In resolving the issue of separation of the purchase agreement from the contracts of sale and supply the most fair is the approach according to which the main distinctive feature of the offer was the purpose of the conclusion of this contract. As a kind of preliminary agreement, the offer was directed to the conclusion of the main contract, that is, the contract of sale.

Legislative consolidation of the institute in the Russian civil law of the XVIII century was due to the complication of the procedure for real estate purchase and sale transactions, as well as the equation of the buyer with the act, which establishes the basis and the actual acquisition of property rights (Kunitsyn, 1820).

The general provisions of the preliminary agreement, contained in modern legislation, were developed by the practice of using the institute of promise in the imperial law of the XVIII–XIX centuries. The main difference between the norms of the civil law of Ukraine in terms of concluding a preliminary agreement from the law and judicial practice of pre-revolutionary Russia is that the person obliged under the pre-war agreement could not be compelled to execute the buyer or before the transfer of property, the law in force, on the other hand, contains the provision that, in the event that the party which has concluded the preliminary contract deviates from the conclusion of the main contract, the party whose rights are violated has the right to apply to the court with the requirement to prompt the conclusion of the contract.

The preliminary contract was known to the Roman law (*pactum de contrahendo*) and represented a contract for the conclusion in the future for a specified period of a particular operation. In foreign law of the XVIII–XIX centuries, there were analogues of promise agreements. Thus, the French civil law is known for the «promise of sale» deal. The California Civil Code of 1873 contained provisions regulating such types of preliminary sale-purchase agreements as one-way and bilateral promises to sell and buy.

For the implementation of the contract for the sale of real estate, the law provided for two forms of its conclusion: a statement on the

deposit and prescription record (§ 1001 of the Code of Local Laws of the Western Provinces of 1837).

The lack of a holistic legal regulation of the procedure for the implementation of contracts for the sale of movable property gave rise to the application in practice of rules on the realization of the sale of real estate on the principles of operations with movable property.

The contract of sale of movable and immovable property was to be concluded with witnesses. The record of the contract was to be included in the special book of local government and the buyer received an extract from it for himself. There was a moratorium on the sale of church property. The exception was the property intended for the ransom of the prisoners (§ 330 of the Chapter XXVI «Assembly of Little Russian Rights», 1807). The sale of real estate took place due to the registration of the bills of sale, that is notarially, which was regulated in detail by law. For the sale of movable property the law did not establish a written form. The legislation of the investigated period recognized the obligation to give the sold thing within the established time frame and determined the responsibility for violation of this norm, compensation for losses caused by accidental damage to property, return of things that do not correspond to the declared quality, etc.

By regulating a mining contract, the legislation limited the land of immovable property, and this contract was necessary to be executed notarially. Twice in the XVIII century the authorities tried to impose a prohibition on this agreement (in 1714–1731 and in the years 1780–1788), but by the end of the century freedom of the mine finally won.

The contract for the formation of a company in the new economic conditions is widespread. The following types of partnerships were envisaged: a complete partnership (members of the partnership are responsible for all its agreements through their property); a partnership on faith or on deposits (part of the members, «mates» are responsible through all their property, part, «depositors» – only by made deposits); a stock company (the members only match to the contributions made in the form of shares); labor society or artel (members are bound by a circular guarantee, have a common account) (§ 1103 of the Code of Local Laws of the Western Provinces of 1837).

For the formation of the company registration was required (for the emergence of a joint stock company – the permission of the government).

Acquisition of ownership of land was characterized by certain features. At the end of the XVIII – at the beginning XIX century there were two main types of acquisition of ownership of land: obtaining a land allotment «in ranks for service» and acquiring it in various legal ways – obtaining a legacy, buying, occupying free and abandoned lands. In the process of development of social relations the legal status of «rank» lands and lands acquired by other legitimate means, gradually leveled off. Both in the imperial and in the law in force in Ukrainian lands, there were two main types of feudal possessions for land: the land received «for eternity» (in the property) – the estate; the rank – like the property that was considered temporary.

The estate, or «immovable possession» (Kunitsyn, 1820, p. 552) was a possession on the rights of full ownership. This landed property could be the object of purchase, sale, inheritance, mines and donations. The reason for the transfer of such lands to the Cossack's elder was the hetman's universals. The growth of the estate also contributed to the fact that all purchased, given, inherited possession was considered «immovable» and it has always been recorded in the relevant acts. In the Russian empire, such lands were provided with imperious orders (acts), which were recorded in the estate books. The acquirer became a full owner and had the right to own, use and dispose of specific property. Thus, the inviolability of land ownership was established. Another group of prominent possessions were temporary possessions. At the same time, the term for which land ownership was provided, was not called, but was determined by the general formula: «to the affection of our raimentary and military». Sometimes it was noted that the estate was provided to support the economy. Science has difficulty to determine why in some cases the provision of possessions was temporary. Mostly this happened when the possession was ranked or controversial; the one to whom it was given did not have legal grounds for obtaining estates in full ownership. In the future, this ownership was supposed to be taken in favor of the Hetman or other persons.

A significant group of land holdings were so-called ranked estates. Under this title are known possessions, which were provided

to the senior officers, as well as other representatives of local administrations (vistas, bourmasters, and from the second decade of the XVIII century – to Russian military ranks). They were provided to representatives of local administrations during their term of office. Fellows of ranked estates in every way tried to turn them into private property. The most favorable for this was the royal service and the receipt of a present (gift) for special merits before autocratic authorities or the Hetman.

Rank tenure has become widespread in the first half of the XVIII century. The land on rank (military position) was provided to the decision of hetmans, colonels and sotniks (Cossack lieutenant) within their authority. In the XVIII century, the land for the rank of senior officer was endowed with the royal government. Ranked land ownership gradually converges with the legal regime of estates. The transitional stage before this was the transfer of ranked land on the basis of the inheritance, on the condition that the descendants would carry the service. Also, the owners of the ranked lands secured their ownership through reformed tribal courts in the second half of the XVIII century, using the age-old prescription, and in connection with the transition of the Cossack army into the Russian. After the liquidation of the hetman regiment-sotniks system all the rights of the Russian nobility were spread to the Ukrainian elder. Later, the equality of rank and land estates was legally secured.

Peculiar norms of local law in the Right-Bank, which were used before the entry into force in the region of the Code of Laws of the Russian Empire in 1840 and were included in the above-mentioned draft Local Laws of the Western Provinces. The most revealing legal norms that distinguished the legal structure of the right-bank provinces from the all-Russian legislative space was the settlement of relations in the donation contract, namely: the subjects of the right of property of the Right-Bank Ukraine had full and unlimited freedom in giving their belongings to any person, in the Russian Empire such right was extended only to the closest relatives. The peculiarities of donating property in accordance with the Code of Local Laws of the Western Provinces are described in detail in the previous section of the scientific study.

Comparing the special rules for the Poltava and Chernihiv provinces of the provisions of the Laws of the Russian Empire with the

imperial legal norms, O. Korostashov noted that the norms, which revealed the features of legal relations (primarily civil and family law), were reflected in 53 articles of the Law of the Law civilian (Volume X of the Law of the Russian Empire of 1842). The most complete differences between the special provisions for the Poltava and Chernihiv provinces by the provisions of the Law of the Russian Empire and general imperial legal norms are found in the regulation of the property rights of the spouses, as well as the prevalence of the rights of the father over the rights of the mother to children, the peculiarities of the legal provision of loan institutions, inheritance and care (Che-revatiuk, 2010, p. 32).

Acquisition or transfer of property rights was also carried out through inheritance and the institution of marriage. The inheritance of the property took place in accordance with the will or law.

The will was necessarily written in the form of persons who were «with a healthy mind and firm memory» and in accordance with the law had the right to alienate their property. Thus, according to § 265 of the Collection of Little Russian Rights in 1807, «... a testament or other spiritual record can not be made by these persons: men under the age of 14, women under the age of 12». The Code of Local Laws of the Western Provinces of 1837 in Article 308 provides for the right to make a will to persons who reached the age of 21. In § 270 «Collection of Little Russian Rights» the form of making a will is described, a came: namely: «as a general right to do the testament: if someone wants to bequeath his property to another person, he must do it in good health and in the presence of seven witnesses, to whom he will announce his will». Similar norms are duplicated in other normative legal acts (the Code of Local Laws of Western Provinces, the draft Civil Code).

There were two kinds of wills: the will of the general form and the will of a special form. The wills of the general form were divided into notarial and domestic wills. The notarial will was made by a notary in the presence of three witnesses, and if one of the witnesses was a priest, then in the presence of two witnesses. Witnesses could be only individuals who were not involved in the inheritance and not soul-bearer, for the validity of the will signatures of witnesses were needed. In the absence of a will, the property was passed to the heirs by law and was distributed according to the following principle: § 196 Assemblies

in 1807: «Every maternal property left after her death, and not properly divided, both movable and immovable, ie money, gold, silver, pearls, precious stones, dress, utensils, tin, copper, horses, carts, carpets, utensils and home-made utensils, as well as the dowry is added to the property of a husband, all in equal parts is divided between sons and daughters. § 197 Collection of 1807: «The immovable property, treasures and movable utensils left after the death of father, inherited only to sons and relatives on the father's line, especially if the father did not leave a testamentary or other spiritual record». Thus, the closest right of inheritance was to the relatives of the male (the sons of the deceased, in the absence of sons grandchildren became the heirs, in the absence of grandchildren – great-grandchildren, etc.).

If brothers were alive, daughter received fourteen parts of immovable property and an eighth part of the movable. In the absence of male heirs, heirs of a female were involved in inheritance: daughters, granddaughters, etc.

If there were no direct heirs, the legacy was passed to further relatives – cousins and second cousins. By law, children were divided into legal and illegally (non-marital) born. The last ones had no right to the name of the father and his property (§ 283, 288–289 of the Code of Local Laws of the Western Provinces from 1837). If a person of a Cossack status acquired a noble title, then the real estate was allowed to be inherited or given in any other way to his heirs. In the case of the transition of the Cossack to the taxpayer, the burghers or state peasants, as well as the circumcision of the monk, his children did not inherit the parental property, but were obliged to sell it (Zakharchenko, 2007, pp. 141–146).

Conclusions. Based on the foregoing material, the following primary methods of acquiring property rights are investigated: ownership or «occupation», the natural creation of an object of property, the discovery of lost things or treasure. State acts and contract were reviewed among the derivatives. All methods of acquiring property rights were divided into primary and derivative by Roman law. The specified classification was preserved also in the texts of normative legal acts in the late eighteenth and early nineteenth centuries.

The article focuses on the study of such primary ways of acquiring property rights: ownership or «occupation», the natural creation of an object of property, the discovery of lost things or treasure. State acts

and contract were reviewed among the derivatives. Each of these sources passed its evolutionary path under the influence of state, trade and economic, social and domestic processes, in order to ensure their existence and effective practical application.

References

- Boiko, I.Yu.** (2000). *Derzhava i pravo Hetmanshchyny [State and Law of the Hetmanate]*. Lviv: Svit [in Ukrainian].
- Cherevatiuk, V.B.** (2010). Zvychaieve pravo v doslidzhenniakh Ivana Luchytskoho [Usual law in the researches of Ivan Luchytsky]. *Naukovi pratsi Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Serii «Yurydychnyi visnyk «Povitriane i kosmichne pravo» – Scientific works of the National Aviation University. Series «Legal Bulletin «Aerospace and Space Law»*, 1 (14), 30–33 [in Ukrainian].
- Danevskiy, P.N.** (1857). *Ob istochnikakh mestnykh zakonov nekotorykh guberniy i oblastey [About sources of local laws of some provinces and regions]*. (pp. 71–73). Saint Petersburg: tip. I. Fishona [in Russian].
- Danilovich, I.N.** (1861). Kratkoe izvlechenie, vzyatoye iz prav v Maloy Rossii upotreblyаемykh, po kotoromu sleduet izobrazit te prava, soglasno planu, vysochayshe konformirovannomu [A brief extraction, taken from the rights in the Lesser Russia used, by which it is necessary to depict those rights, according to the plan, highly confronted]. *Chteniya Moskovskogo obshchestva istorii i drevnostey – Reading of the Moscow Society of Historians and Histories*, 2, 69–75 [in Russian].
- Kunitsyn, A.P.** (1820). *Pravo estestvennoe [The natural right]*. (Vol. 2). Saint Petersburg [in Russian].
- Lishcheniuk, T.M.** (2001). Istorychni aspekty formuvannya pryvatnoi vlasnosti na zemliu [Historical aspects of the formation of private ownership of land]. *Orhanizatsiino-ekonomichni problemy rozvytku APK – Organizational and economic problems of agribusiness development*, 2, 275–278. Kyiv [in Ukrainian].
- Maikut, Kh.V.** (2009). *Tsyvilne pravo na ukrainskykh zemliakh za Lytovskymy statutamy: istoryko-pravove doslidzhennia [Civil law in the Ukrainian lands according to the Lithuanian statutes: historical and legal research]*. (Extended abstract of Candidate's thesis). Lviv [in Ukrainian].
- «О prodazhe kazennykh bolotnykh zemel i ob otدache onykh chastnym vladeltsam bezdenezhno, s obyazannostyu osushit ikh i obrabotat»: ukaz № 14457 ot 11 aprelya 1776 goda [«On the sale of state-owned marsh lands and the return to their private owners without cash, with the obligation to drain and process them»: decree No. 14457 from

- April 11, 1776]. (1830). *Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii. Sobranie pervoe: s 1649 po 12 dekabrya 1825 goda – Full Collection of Laws of the Russian Empire. Collection One: From 1649 to December 12, 1825* (Vol. 20, p. 371). Saint Petersburg: Tip. 2-go Otd-niya Sobstv. E.I.V. Kantselyarii. Retrieved from http://nlr.ru/e-res/law_r/content.html [in Russian].
- Pakhman, S.V.** (1876). *Istoriya kodifikatsii grazhdanskogo prava [History of codification of civil law]*. (Vols. 1–2; Vol. 1), (pp. 381–391). Saint Petersburg: Tip. 2-go Otd-niya Sobstv. E.I.V. Kantselyarii [in Russian].
- Pergament, M.Ya., & Nolde, A.E.** (1910). *Svod mestnykh zakonov zapadnykh guberniy (proekt) [Code of Local Laws of Western Provinces (draft)]*. Saint Petersburg [in Russian].
- Pokrovskiy, I.A.** (1918). *Istoriya rimskogo prava [The History of Roman Law]*. Petrograd: Pravo [in Russian].
- Stefanchuk, R.O., & Stefanchuk, M.O.** (Eds.). (2009). *Kodyfikatsiia tsyvilnoho zakonodavstva na ukrainskykh zemliakh [Codification of Civil Legislation in Ukrainian Lands]*. (Vol. 2). Kyiv: Pravova yednist [in Ukrainian].
- Vislobokov, K.A., Tkach, A.P., Usenko, I.B., Chekhovich, V.A.** (Comps.). (1993). *Sobranie malorossiyskikh prav 1807 g. [Collection of Malorussian Rights in 1807]*. Akademiya Nauk Ukrainy; Arkheograficheskaya komissiya; Institut gosudarstva i prava im. V.M. Koretskogo; Institut ukrainskoy arkheografii. Kiev: Naukova dumka [in Russian].
- Zakharchenko, P.P.** (2007). Pravovi zasady zemleustroiu «malorosiyskikh» kozakiv [Legal principles of land management of «Little Russian» Cossacks]. *Problemy protydii zlochynnosti: istoryko-pravovyi aspekt: XVIII Mizhnarodna istoryko-pravova konferentsiia, 13–17 veresnia 2007 r. – Problems of counteraction to crime: the historical and legal aspect: XVIII International Historical and Legal Conference, September 13–17, 2007*. (pp. 141–146). Simferopol: Dolia [in Ukrainian].
- Zalomov, V.A.** (2012). Vremennoe polozhenie o notarialnoy chasti 1866 g. v sisteme istochnikov prava Rossiyskoy imperii [Provisional position on the notarial part of 1866 in the system of sources of law of the Russian Empire]. *Yevraziyskiy yuridicheskiy zhurnal – Eurasian Law Magazine, 1* (44), 51–52 [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 07.02.2020 р.

УДК 391(=161.2)"18/19"

DOI: 10.24919/2312-2595.3/45.203994

Оксана СЕМ'ЯНИК

кандидат історичних наук, доцент кафедри методики викладання образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва та дизайну, Навчально-науковий інститут мистецтв, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. В. Чорновола, 1, м. Заліщики, Україна, індекс 48601 (oksanasemyanik@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8927-1787>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/E-2204-2019>

Бібліографічний опис статті: Сем'яник, О. (2020). Традиційний український народний одяг як ознака етнічної самобутності кінця XIX – початку XX ст. (на прикладі Заліщицького Подністров'я). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 3/45, 52–74. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.3/45.203994>.

ТРАДИЦІЙНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДНИЙ ОДЯГ ЯК ОЗНАКА ЕТНІЧНОЇ САМОБУТНОСТІ КІНЦЯ XIX – ПОЧАТКУ XX ст. (НА ПРИКЛАДІ ЗАЛІЩИЦЬКОГО ПОДНІСТРОВ'Я)

Анотація. *Мета дослідження* полягає у розкритті характерних рис традиційного народного одягу, зокрема вишивки Заліщицького Подністров'я, та встановлення її впливу на етнічну ідентичність, самобутність і свідомість населення кінця XIX – початку XX ст. **Методологія дослідження** ґрунтується на принципах історизму, системності та об'єктивності. Міждисциплінарний характер дослідження зумовив використання цілого спектру загальнонаукових, філософських та спеціально-історичних методів, з-поміж яких доцільно виокремити такі: польовий, історичний, вибіркового обстеження, спостереження та ін.

Наукова новизна дослідження зумовлюється аналізом фондів колекцій Заліщицького краєзнавчого музею, польових матеріалів та наявної теоретичної бази, які дали підставу виокремити

© Оксана Сем'яник, 2020

основні конструктивні та художні особливості чоловічого і жіночого народного одягу (вишиванки) одного із районів Тернопільщини, встановити їх вплив на ментальні риси місцевого населення, його етнічну самобутність. Окремо проаналізовано основні методи вишивки: низь, лиштва, занизування. Визначено вплив традиційного одягу та орнаменту вишивки на сучасну культуру і свідомість українців.

Висновки. Встановлено, що для території Заліщицького Подністров'я кінця XIX – початку XX ст. характерний поділ одягу за тендерною, віковою, функціональною належністю, а також за стилістикою орнаменту. Жіночий одяг, окрім верхнього, був різноманітніший, ніж чоловічий. Домінуючим елементом декорування була традиційна для регіону вишивка геометричного та рослинного орнаменту. Різноманіття українського традиційного одягу та смислове наповнення вишивки мають вагомий вплив на етнічну ментальність і самосвідомість українців сучасності, виявляючись в активізації національної пам'яті, дотриманні традицій, перетворенні вишиванки з елементу оздоблення повсякденного одягу в сакральну і святкову річ.

Ключові слова: народний одяг; етнос; Заліщицьке Подністров'я; чоловічий одяг; жіночий одяг; історичні традиції; вишиванка.

Oksana SEMYANYK

PhD (History), Associate Professor, Department of Visual Arts, Decorative and Applied Arts, and Design Methods of Teaching, Education-Scientific Institute of Art, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 1 V. Chornovola Str., Zalizhchyky, Ukraine, postal code 48601 (oksanasemyanik@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8927-1787>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/E-2204-2019>

To cite this article: Semyanyk, O. (2020). Tradytiinyi ukrainskyi narodnyi odiah yak oznaka etnichnoi samobutnosti kintsia XIX – pochatku XX st. (na prykladi Zalizhchytskoho Podnistrovia) [Traditional Ukrainian people clothing as a mark of ethnic identity of the end of the XIX – early of the XX century (on the example of the Zalizhchysky Podnistrovia)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 3/45, 52–74. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.3/45.203994> [in Ukrainian].

**TRADITIONAL UKRAINIAN PEOPLE CLOTHING
AS A MARK OF ETHNIC IDENTITY
OF THE END OF THE XIX – EARLY OF THE XX CENTURY
(ON THE EXAMPLE OF THE ZALISHCHYSKY
PODNISTROVYA)**

Summary. *The purpose of the study is to uncover the features of traditional folk clothing, including the embroidery of the Zalishchysky Podnistrovyia, and to establish its influence on the ethnic identity, identity, and consciousness of the end of the XIX – early of the XX century. The research methodology is based on the principles of historicity, systematicity, and objectivity. The interdisciplinary nature of the research has led to the use of a whole range of general scientific, philosophical and special historical methods, among which it is expedient to distinguish the following: field, historical, selective survey, observation, etc.*

The scientific novelty of the research is conditioned by the analysis of the stock collections of the Zalishchyk Museum of Local History, field materials, and the available theoretical base, which made it possible to distinguish the basic structural and artistic features of men's and women's folk clothing (embroideries) of one of the Ternopil regions and to establish their influence on the place originality. The main methods of embroidering are analyzed separately: *nyz, lyshtva, zanyzuvannya*. The influence of traditional clothing and embroidery ornament on the contemporary culture and consciousness of Ukrainians is determined.

Conclusions. *It is established that for the territory of the Zalishchysky Podnistrovyia of the end of the XIX – early of the XX century the characteristic division of clothing by gender, age, function, and the style of ornament. Women's clothing, except for the upper, was more diverse than men's. The traditional embroidery of geometric and floral ornaments was the dominant element of the decoration. The variety of Ukrainian traditional clothing and the meaningful filling of the embroidery has a significant influence on the ethnic mentality and consciousness of the Ukrainians of today and is manifested in the revitalization of national memory, adherence to traditions, the transformation of the embroidery from the element of decoration of casual clothes into sacred and festive.*

Keywords: *folk clothing; ethnic group; Zalishchysky Podnistrovyia; men's clothing; women's clothing; historical traditions; embroidery.*

Постановка проблеми. У традиційному розумінні народ та нація є не аморфними політичними утворення, а об'єднанням близьких у етнічному плані людей. Такими етнічними рисами є мова, традиції, у тому числі й релігійні, та одяг. Усі ці елементи виступають критеріями самобутності народу, а в окремих випадках – і цілої нації. На підставі цих рис формується світогляд, але якщо мова виступає засобом комунікації, традиції і вірування є сакральними, то одяг, незважаючи на те, що є елементом побуту, має велике смислове наповнення, яке, на нашу думку, найкраще відображає рівень етнічної ментальності і самобутності. На переконання етнологів, традиційний одяг як найяскравіший елемент культурної спадщини становить семіотичну систему, що відображає соціальні, гендерні та вікові відмінності людей (<http://www.folklore.ee/folklore/vol66/introduction.pdf>).

Актуальність нашого дослідження зумовлюється потребою теоретичного і методологічного окреслення впливу традиційного народного одягу (на прикладі Заліщицького Подністров'я) на етнічну ментальність і самобутність, формування історичної пам'яті та популяризації традиційних елементів української вишивки у XXI ст. Актуальність зумовлюється кількома причинами. По-перше, одяг, окрім притаманного йому символізму, є яскравою перлиною художньої творчості та духовної спадщини. По-друге, одягу та вишивці притаманні яскраво виражена регіональна специфіка, що виступає критерієм ідентичності, засвідчує належність власника до географічного і культурного простору. По-третє, традиційний народний одяг є втіленням суспільних, моральних та естетичних цінностей суспільства, особливостей його розвитку.

Територіальні межі та хронологія дослідження обмежуються територією Заліщицького Подністров'я, яке є складовою Західного Поділля і охоплює територію населених пунктів сучасного Заліщицького району Тернопільської області, розташованих вздовж річок Дністер та Серет. Хронологічно аналізу піддаються пам'ятки народного одягу кінця XIX – початку XX ст., наявні у фондах Заліщицького краєзнавчого музею, а також знайдені в окремих громадян краю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Упродовж останніх років зростає інтерес до історичних та етнологічних дос-

ліджень традиційного побутового одягу українців. Особлива увага акцентується на вишивці, яка розглядається не тільки як культурний феномен, а й як генетичний код, властивий українській нації. Водночас більшої уваги вимагають питання, пов'язані з вивченням художніх образів окремих регіонів, що свідчать про специфічні риси та особливості їх розвитку.

Методологічною основою нашого дослідження стали праці українських та іноземних етнологів, мистецтвознавців й істориків: Д. Антоновича (1993), Л. Булгакової-Ситник (2005), М. Бучик (2003), Т. Ван-Ормана (Van Orman, 2013), Н. Волянюк (2013), Е. Гілевича (Гілевич, 2011), А. Гриб (1998), К. Матейко (1977), А. Михайлової (2016), С. Сидорович (1959), І. Сєдакової (Sedakova & Vlaskina, 2016), О. Шевченка (Shevchenko, 2018) та ін.

Джерельною основою дослідження стали фонди Заліщицького районного комунального краєзнавчого музею.

Мета статті. Мета публікації – виокремлення традиційних рис народного одягу Заліщицького Подністров'я (матеріал виготовлення, гендерна і вікова належність, оздоблення, орнамент) та з'ясування впливу народної вишивки на етнічну самосвідомість населення.

Виклад основного матеріалу. Народний одяг є характерною рисою кожної етнічної групи чи навіть підгрупи. У процесі розширення меж етнічної взаємодії одяг зберігає консервативність, а тому виступає цінним джерелом для вивчення традиційної ментальності та світогляду.

Заліщицьке Подністров'я, яке на межі XIX–XX ст. територіально і політично належало до складу Австро-Угорської монархії, відчувало на собі вплив різних етнічних типів. Межуючи на півдні з Буковиною, а на заході – з Покуттям, місцеве населення запозичувало окремі елементи одягу, що відображалося в орнаменті, символізмі тощо. Позитивно, що політика Габсбургів досліджуваного періоду сприяла розвитку національних традицій та культури. На багатстві одягу відобразилися і складні соціально-економічні умови розвитку провінції, що була найменш розвинутим аграрним і сировинним регіоном.

Аналізуючи традиційний народний одяг і його вплив на етнічну ментальність та самоідентифікацію, доцільно виокремити кілька складників, що відображають цю проблему:

- 1) сировина і матеріали виготовлення;
- 2) гендерна та вікова належність;
- 3) оздоблення і його смислове наповнення;
- 4) повсякденність та святковість одягу.

На сировину і матеріал виготовлення традиційного одягу впливали кілька чинників. Основним був соціально-економічний, який визначав спроможність купити той чи той товар. Іншим – призначення одягу (святковий одяг виготовлявся з дорогого матеріалу, повсякденний – з дешевого). Найпоширенішим було домоткане полотно, що виготовлялося з конопель чи льону. Для зимового одягу використовували доморобні вовняні чи напіввовняні тканини, хутро. З позиції сьогодення кваліфікуємо домотканий конопляний чи лляний одяг, а також вовняні і шкіряні вироби як такі, що їх могли собі дозволити тільки селяни. Зараз такі типи матеріалів водночас і дорогі, і популярні, тому не є доступними для всіх. Як бачимо, аналізуючи матеріал, з якого виготовляли повсякденний одяг, можемо простежити, як за останні 100 років змінилося сприйняття населенням речей побутового вжитку, зокрема і їхня цінність.

З погляду гендерної належності одяг традиційно ділився на чоловічий та жіночий. Дитячий не мав властивих саме йому рис і оздоблювався характерним стилем для чоловічої чи жіночої статі.

Чоловічий костюм складався з натільної сорочки, штанів, нагрудного верхнього одягу, верхнього одягу (мав сезонну специфіку), головного убору. Так, сорочка, яка виготовлялася з конопляного чи лляного полотна кращих сортів, одягалася поверх штанів і підперізувалася домотканою вовняною крайкою або шкіряним поясом. До початку 40-х рр. ХХ ст. переважав тунікоподібний тип чоловічої сорочки (Матейко, 1977, с. 50).

Якщо крій і матеріал були ідентичними для більшості населених пунктів краю, то для кожного села чи групи сіл була характерна специфічна техніка оздоблення і орнамент вишивки. Повсякденний одяг вишивкою не оздоблювався, натомість для святкового вона була єдиним способом прикрашання сорочок, виготовлених з однакового матеріалу. Заліщицькому Подністров'ю властивою була лічильна техніка вишивання, коли на основу тканини наносився орнамент. На межі ХІХ–ХХ ст. у селах Залі-

щицького району на чоловічих сорочках переважали геометричні та рослинні орнаменти, виконані різнокольоровими та позолоченими нитками технікою хрестик (ТКМЗ, КН-1364, Е-66; ТКМЗ, КН-7976, Е-321; ТКМЗ, КН-1339, Е-41).

Чоловічі штани виготовлялися із домотканого полотна, були вузькими і зав'язувалися на поясі. Вони рідко оздоблювалися орнаментом чи вишивкою. Для штанів була властива сезонність: у теплу пору року вони шилися із світлого (білого) полотна, взимку – з чорного чи коричневого.

Окремий інтерес викликає верхній нагрудний одяг – хутрянні безрукавки, сюртуки, опанчі, кожухи. Кожен із них мав свою специфіку та залежав від сезону використання.

Нагрудний одяг представлений хутрянними безрукавками. Верхній – сукняними сердаками та опанчами, кожухами. Традиційною назвою безрукавок для Заліщицького Подністров'я є «лейбик», або «півкожушок», «куций кожушок». На сучасний лад це був оздоблений піджак без рукавів чи з короткими до ліктя рукавами, який виготовлявся не з домотканого полотна, а з фабричного сукна, як правило, вишневого кольору. «Лейбики» були двох типів – короткі (38–40 см) та подовжені (58–62 см). Перші прикрашалися вздовж застібки, довкола крайових зрізів, на бічних швах та кишнях. В одному із сіл досліджуваного регіону (с. Лисичники) «лейбики» оздоблювалися декоративним смушевим коміром. Походження цієї практики є невідомим, адже жителі цього села не займалися скотарством чи розведенням хутрових тварин.

Подовжені «лейбики» оздоблювалися більш багато, оскільки були елементом святкового одягу. На них переважали рослинні орнаменти, як-от: дубові листки, трипелюсткові квіти та ін. Вони також багато прикрашалися смушевою тканиною (Булгакова-Ситник, 2005, р. 319).

Цікавим різновидом одягу є опача – верхній одяг халато-подібного типу, що складався з одного або двох перегнутих по плечах довгих шматків полотна гіршої якості синього або сірого кольору. Хоча він був і повсякденним, але часто оздоблювався на лацканах, манжетах, поясі. Опача підперізувалася поясом і не мала застібок, оскільки одягалася поверх інших видів одягу.

Зимовим різновидом верхнього одягу був кожух, що виготовлявся з овечих шкур хутром досередини. Він прикрашався, як правило, невибагливими геометричними візерунками.

Різновидів верхнього одягу і взуття було мало. Як свідчать статистичні відомості, навіть у 1920-х рр. більшість селян краю в теплу пору року ходили босими (Антонович, 1993, р. 201). Головними уборами слугували смушкові шапки чорного кольору (холодна пора року) та солом'яні капелюхи (літній період).

Традиційно багатшим був жіночий гардероб, провідне місце в якому займала сорочка. Цікаво, що жіночі сорочки були одночасно натільним і верхнім одягом, мали кілька різновидів. У кінці ХІХ – поч. ХХ ст. в Заліщицькому Подністров'ї переважали сорочки з уставками (плечками) та тунікоподібні («хлоп'янки»).

Одним із найбільш оздоблюваних елементів жіночої сорочки досліджуваного регіону є рукави. Узор ділився на верхню, середню та нижню композиційні зони. Такий стиль був для цього краю традиційний і фіксується в документальних хроніках ХVІІІ ст. (Сидорович, 1959, р. 127). Серед експозицій Заліщицького краєзнавчого музею є жіноча вишиванка із с. Мишків, у якій вишивка займає всю площу рукава. Такий тип отримав назву «по рукавах» (ТКМЗ, КН-1342, Е-44).

Поширеним було також декорування рукавів скісними або прямими смугами вишивки різної ширини. Вони вишивалися густо, і кожна майстриня обирала різну їх кількість (ТКМЗ, КН-3431, Е-171). Окрім того, вишивали поодинокі елементи у вигляді розеток, квітів (розташовувалися у шаховому порядку) (ТКМЗ, КН-1341, Е-43; ТКМЗ, КН-1298, Е-10; ТКМЗ, КН-1299, Е-11). Цікаво, що кольорова гама сорочок Заліщицького Подністров'я нагадувала колористику «борщівської вишивки», яка оздоблювалася чорними нитками (<http://zolatapektoral.te.ua/taras-dovhoshyya-nash-oberihborschivska-chorna-vyshyvanka/>). Такого типу вишиванки були традиційними для жителів сіл Ворвулинці, Дзвиняча, Зозулинці, Іване-Золоте, Касперівці, Лисичники, Торське (ТКМЗ, КН-1292, Е-4; ТКМЗ, КН-1342, Е-44; ТКМЗ, КН-6943, Е-278).

Окрім рукавів, у жіночих сорочках оздоблювалася площина на грудях («погрудки», «побічниця»). Часто орнамент «погрудок» дублювався на спині сорочки (Гриб, 1998, с. 86). У с. Мишків вишивка на спині отримала назву «по пілочці». На жаль, нам не

вдалося визначити етимологію цього поняття. Багато оздоблювалися також частина довкола шиї, краї рукавів. Низ сорочки оброблявся саморобним мереживом, який в народі отримав назву «цирка» (Булгакова, 1997, с. 314); до кінця ХІХ ст. він залишався основним типом скріплення елементів полотнища і оздоблення місць зшивання (Волянук, 2013, с. 267). Такі сорочки були поширені в у селах Блищанка, Ворвулинці, Зозулинці, Іване-Золоте, Колодрібка.

Популярними були сорочки з так званими «капаними» рукавами (Бучик, 2003, р. 119). Фонди музею містять одяг з сіл Нирків та Іване-Золоте (ТКМЗ, КН-7346, Е-290).

Часто трапляються тунікоподібні сорочки, у яких відсутній плечовий шов. Вони виготовлялися винятково із домотканого полотна, а характерною рисою був відкритий пазушний розріз, який оброблявся «циркою». Вишивкою оздоблювали весь станок сорочки і всю поверхню рукава (Булгакова, 1997, с. 311). У с. Мишків виявлена одна із найдавніших тунікоподібних вишиванок Західного Покуття. Характерною рисою таких сорочок був домінувальний рослинно-квітковий орнамент (ТКМЗ, КН-1297, Е-9).

Загальною рисою жіночих вишиванок, властивою Заліщицькому Подністров'ю, є червоно-золотисте тло, а також чорні узорі (Бучик, 2003, с. 117). Вражає своїм різноманіттям техніка вишивки: поверхниця, стебнівка, хрестиком, кучерявий шов. Ці техніки дозволяли створити густу і насичену масу орнаменту. Згадана вище позолота використовувалася для оздоблення святкових сорочок.

У північних регіонах Заліщицького Подністров'я трапляється цікава техніка вишивання, яка передбачала виконання узору червоним шовком, після чого полотно збиралося в дрібні складки, які додавали неповторний художній ефект, забезпечували об'єм. Найкраще для такого типу підходило конопляне домоткане полотно. Такі вишиванки були популярними серед мешканців сіл Нагірянкa, Іване-Золоте, Садки (ТКМЗ, КН-7583, Е-306).

Класичним елементом жіночої сорочки була обгортка («горботка»). Жінки старшого віку одягали так звані запаски, які ткали із кольорової вовни на лляній чи конопляній основі. Обгортка – це оздоблена чорними та червоними нитками прямокутна тканина, що в півтора оборота обмотувалася на талії та підв'язувалася поясом. Горботка відрізнялася способом фіксування

на поясі (вільними залишалися обидва кінці), а також орнаментом, який виконувався строго у геометричній техніці з дотриманням принципу поділу вишитої зони на три пропорційні горизонтальні частини. Центральна частина, яка виконувалася у темних тонах, завжди була ззаду, а бокові – яскравіші – спереду.

Характерно, що верхній жіночий і чоловічий одяг практично не відрізнялися, за винятком багатшого оздоблення окремих елементів святкового одягу, але останній зустрічався рідко з огляду на складне соціально-економічне становище.

Серед головних уборів домінували хустки. Традиційний для попередніх періодів головний убір – перемітка – перестала застосовуватися на початку ХХ ст., за винятком окремих обрядових заходів (весіль).

У кінці ХІХ – початку ХХ ст. домінувальним в оздобленні й смислово наповненні був геометричний орнамент. У 1920-х рр. поширився рослинний орнамент, який у наступному десятилітті набув реалістичного вираження. Переважали, як правило, квіткові мотиви, що виконувалися техніками гладь та хрестик. Цікаво, що в перші десятиліття ХХ ст. у більшості населених пунктів Заліщицького Подністров'я чорний орнамент вишиванок був замінений яскравим квітковим. Вишивкою почали прикрашати навіть повсякденний одяг, особливо манжети рукавів (Булгакова-Ситник, 2005, с. 201). Вишивка також була вузькою і однотонною, як правило, чорного кольору.

Традиційним для окресленого періоду стало поєднання геометричного та рослинного орнаментів. Так, на сорочці із с. Лисичники, геометричним орнаментом виконана уставка, а рослинним – рукави. Таке поєднання було властивим і для вишиванок сіл Ворвулинці, Іване-Золоте, Колодрібка, Новосілка, Нагіряни.

Упровадження рослинних мотивів зумовлювалося насамперед традиційністю сільського господарства. Геометричний стиль був традиційним і консервативним, в ньому домінувала релігійна тематика, і він ніс найбільше смислове навантаження. В геометричному стилі як найдавнішому типі орнаменту переважали кола, хрести, квадрати та навіть свастика. Він був властивим більшості слов'янських народів (Гилевич, 2011, с. 80). Наприклад, ромб був жіночим символом та відповідав за родючість; спрямування кута трикутника вказувало на гендерну належність влас-

ника: гострий кінець угору – чоловічий орнамент, навпаки – жіночий (Цветкова, 2016, с. 112). Застосування свастики, яка була символом сонця, часто здійснювалося з метою охорони власника сорочки від приворотів. О. Михайлова вказує, що цей символ був традиційним насамперед для групи південних слов'ян (сербів), але згодом поширювався і на території України (Михайлова, 2016, с. 52–53).

Визначивши характерні риси і специфіку традиційного одягу жителів Заліщицького Подністров'я, варто з'ясувати ступінь впливу вишиванки на сучасну етнічну ментальність та світогляд українців. Щороку під час державних, релігійних свят чи просто щодня ми спостерігаємо посилений інтерес громадськості до традиційної української вишитої сорочки. Це тільки один із елементів українського народного костюма кінця XIX – початку XX ст., але акцентування уваги саме на вишивці свідчить про бажання зберегти символізм і народну культуру. Закономірно, що більшість людей не розуміють смислового навантаження, яке несе орнамент вишиванки, і часто обирають сорочку, покладаючись на власні естетичні смаки.

Однак навіть у цьому випадку роль традиційного українського одягу, зокрема вишиванки, зростає. Американська дослідниця Тері ван Орман ще у 2013 р. підготувала ґрунтовне дослідження на тему впливу традиційного українського одягу на гендерні стосунки та владу (<https://www.pitt.edu/~slavic/sisc/SISC11/docs/vanorman.pdf>), у якому дійшла висновку, що серед українського політикуму зростає інтерес до використання вишиванок з метою національного самовираження та самоідентифікації, тоді як для більшості населення це є традиційний елемент дотримання історичної та культурної пам'яті.

У 2018 р. О. Шевченко аргументовано доводить, що впродовж останнього десятиліття під впливом політичних трансформацій українська традиційна вишивка стала не тільки об'єктом ідентифікації народу, вона набула комунікаційних функцій (Shevchenko, 2018, р. 121). Ми цілком погоджуємося з її висновком, що вишивка є основним функціональним і символічним елементом одягу і вказує на ступінь розвитку і специфіку комунікативної поведінки українців, застосовується для виокремлення соціального

статусу особи, її зв'язку з етнічними стереотипами, моральними нормами поведінки (Shevchenko, 2018, p. 122).

Висновки. Аналіз фондів Заліщицького районного комунального краєзнавчого музею та наявної теоретичної бази дає підставу зробити такі висновки:

– для території Заліщицького Подністров'я (населені пункти на лівій течії р. Дністер) в кінці XIX – на початку XX ст. характерні чоловічі та жіночі костюми, специфічною рисою яких є орнамент та стилістичне оформлення, зумовлені розташуванням регіону на перетині етнічних регіонів Буковини, Поділля та Покуття;

– визначальними рисами одягу є матеріал виробництва, техніка виробництва, гендерна і вікова належність, кольорова гама та орнаменталістика. Характерно, що жіночий одяг був більш різноманітний, хоча верхній за своїм стилем і кроєм практично не відрізнявся від чоловічого;

– у кольоровій гамі переважали чорні та червоні кольори, а також окремі елементи срібла і позолоти. Для орнаменту було властивим поєднання і чергування рослинного та геометричного орнаментів;

– незважаючи на практичний характер, одяг, зокрема вишиванка, мав і має значний вплив на свідомість населення не тільки XIX – початку XX ст., а й у наш час. У досліджуваній період традиційна вишивка була атрибутом і повсякденного, і святкового одягу (різними були матеріал та орнамент); свідчила про належність її власника до конкретного регіону. Сьогодні вишиванка є домінуючим елементом святкового костюма, популярним як у ділових колах, політикумі, так і серед пересічних українців.

Уважаємо, що традиційний український одяг і вишиванка – це не лише один із національних символів, а й може слугувати ефективним засобом популяризації національної пам'яті та культури і України, і поза її межами.

Джерела та література

Антонович, Д.В. (1993). *Українська культура. Український орнамент*. Київ: Либідь.

- Булгакова, Л.П.** (1997). Особливості хутряних безрукавок Поділля. *Наукові записки Тернопільського національного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*, 2, 310–321. Тернопіль.
- Булгакова-Ситник, Л.П.** (2005). *Подільська народна вишивка: етнографічний аспект*. Львів: Ін-т народознавства НАН України.
- Бучик, М.** (2003). Локальні особливості Тернопільської вишивки. *Наукові записки Тернопільського національного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*, 3, 115–120. Тернопіль.
- Волянюк, Н.** (2013). Призначення вишивки в оздобленні сорочок Тернопільської області першої половини ХХ ст. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*, 24, 265–274.
- Гилевич, Е.В.** (2011). Орнамент как семиотическая структура для современного мира. *Знание. Понимание. Умение. Фундаментальные и прикладные исследования в области гуманитарных наук: научный журнал Московского гуманитарного университета*, 2, 79–83.
- Гриб, А.С.** (1998). *Барвисті джерела*. Тернопіль: АМБЕР.
- Довгошия, Т.** (2013, 19 червня). Наш оберіг – Борщівська чорна вишиванка. *Золота пектораль*. Взято з <http://zolotapektoral.te.ua/taras-dovhoshyya-nash-oberihborschivska-chorna-vyshyvanka/>
- Матейко, К.І.** (1977). *Український народний одяг*. Київ: Наукова думка.
- Михайлова, А.А.** (2016). Феномен сглаза и обережные мотивы в сербской традиционной вышивке: поиск актуального подхода к изучению этномузеологического наследия. *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*, 2 (20), 47–64. doi: 10.21638/11701/spbu19.2016.204.
- Сидорович, С.Й.** (1959). Орнамент народних тканин західних земель України ХІХ – поч. ХХ ст. *Матеріали етнографії та мистецтвознавства*, 5, 122–138. Київ.
- ТКМЗ – Заліщицький районний комунальний краєзнавчий музей, КН-1292, Е-4: Жіноча сорочка с. Зелений Гай.
- ТКМЗ – Заліщицький районний комунальний краєзнавчий музей, КН-1297, Е-9: Жіноча сорочка с. Лисичники.
- ТКМЗ – Заліщицький районний комунальний краєзнавчий музей, КН-1298, Е-10: Жіноча сорочка с. Колодрібка.
- ТКМЗ – Заліщицький районний комунальний краєзнавчий музей, КН-1299, Е-11: Жіноча сорочка с. Колодрібка.
- ТКМЗ – Заліщицький районний комунальний краєзнавчий музей, КН-1339, Е-41: Чоловіча сорочка с. Зелений Гай.
- ТКМЗ – Заліщицький районний комунальний краєзнавчий музей, КН-1341, Е-43: Жіноча сорочка с. Іване-Золоте.

- ТКМЗ – Заліщицький районний комунальний краєзнавчий музей, КН-1342, Е-44: Жіноча сорочка с. Іване-Золоте.
- ТКМЗ – Заліщицький районний комунальний краєзнавчий музей, КН-1364, Е-66: Чоловіча сорочка с. Зозуленці.
- ТКМЗ – Заліщицький районний комунальний краєзнавчий музей, КН-3431, Е-171: Жіноча сорочка с. Печорна.
- ТКМЗ – Заліщицький районний комунальний краєзнавчий музей, КН-6943, Е-278: Жіноча сорочка с. Лисичники.
- ТКМЗ – Заліщицький районний комунальний краєзнавчий музей, КН-7346, Е-290: Жіноча сорочка с. Іване-Золоте.
- ТКМЗ – Заліщицький районний комунальний краєзнавчий музей, КН-7583, Е-306: Жіноча сорочка с. Нагіряни.
- ТКМЗ – Заліщицький районний комунальний краєзнавчий музей, КН-7976, Е-321: Чоловіча сорочка с. Новосілка.

Цветкова, Н.Н. (2016). Композиция текстильных орнаментов геометрического комплекса как семиотическая структура. *Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия: Социально-гуманитарные науки*, 16 (4), 112–115. doi: <http://dx.doi.org/10.14529/ssh160416>.

Sedakova, I., & Vlaskina, N. (2016, December). Folk Costume in the Ritual Year and Beyond: Heritage, Identity Marker, and Symbolic Object. *Folklore: Electronic Journal of Folklore*, 66 (66), 7–14. Retrieved from <http://www.folklore.ee/folklore/vol66/introduction.pdf>. doi: <https://doi.org/10.7592/FEJF2016.66.introduction>.

Shevchenko, O. (2018). Ukrainian folk embroidery as a way of identification and communicative interaction of the Ukrainian people in modern conditions. *National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts Herald*, 3, 120–123. doi: <https://doi.org/10.32461/2226-3209.3.2018.147300>.

Van Orman, T. (2013, May). The Role of Symbolic Clothing in Ukrainian Gender and Power. *Studies in Slavic Cultures* (Iss. 11). Retrieved from <https://www.pitt.edu/~slavic/sisc/SISC11/docs/vanorman.pdf>.

References

- Antonovych, D.V.** (1993). *Ukrainska kultura. Ukrainskyi ornament [Ukrainian culture. Ukrainian Ornament]*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
- Bulhakova, L.P.** (1997). Osoblyvosti khutrianykh bezrukavok Podillia [Features of fur tank tops of Podillya]. *Naukovi zapysky Ternopil'skoho natsionalnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Seria: Istorii – Scientific Issues of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National*

- Pedagogical University. Series: History*, 2, 310–321. Ternopil [in Ukrainian].
- Bulhakova-Sytyuk, L.P.** (2005). *Podilska narodna vyshyvka: etnografichnyi aspekt [Podilska folk embroidery: Ethnographic aspect]*. Lviv: In-t narodoznavstva NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Buchyk, M.** (2003). Lokalni osoblyvosti Ternopilskoi vyshyvky [Local features of Ternopil broidery]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Seria: Istoriiia – Scientific Issues of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University. Series: History*, 3, 115–120. Ternopil [in Ukrainian].
- Volianiuk, N.** (2013). Pryznachennia vyshyvky v ozdoblenni sorochoh Ternopilskoi oblasti pershoi polovyny XX st. [The purpose of embroidery in decoration of shirts of the Ternopil region of the first half of the XX century]. *Visnyk Lvivskoi natsionalnoi akademii mystetstv – Herald of Lviv National Academy of Arts*, 24, 265–274 [in Ukrainian].
- Gilevich, E.V.** (2011). Ornament kak semioticheskaya struktura dlya sovremennogo mira [Ornament as a semiotic structure for the modern world]. *Znanie. Ponimanie. Umenie. Fundamentalnye i prikladnye issledovaniya v oblasti gumanitarnykh nauk: nauchnyy zhurnal Moskovskogo gumanitarnogo universiteta – Knowledge. Understanding. Skill. Basic and applied research in the humanities: The Scientific Journal of Moscow University of Humanities*, 2, 79–83. Moscow [in Russian].
- Hryb, A.Ye.** (1998). *Barvysti dzherela [Colorful beginning]*. Ternopil: AMBER [in Ukrainian].
- Dovhoshyia, T.** (2013, June 19). Nash oberih – Borshchivska chorna vyshyvanka [Our talisman – Borshchiv black vyshyvanka]. *Zolota pektoral – Gold pectoral*. Retrieved from <http://zolotapektoral.te.ua/taras-dovhoshyia-nash-oberihborschivska-chorna-vyshyvanka/> [in Ukrainian].
- Mateiko, K.I.** (1977). *Ukrainskyi narodnyi odiah [Ukrainian folk clothes]*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Mikhaylova, A.A.** (2016). Fenomen sglaza i oberezhnye motivy v serbskoy traditsionnoy vyshivke: poisk aktualnogo podkhoda k izucheniyu etnomuzeologicheskogo naslediya [The Evil Eye Phenomenon and Coastal Motifs in Serbian Traditional Embroidery: the Search for a Current Approach to the Study of the Ethnomezeological Heritage]. *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*, 2 (20), 47–64. doi: 10.21638/11701/spbu19.2016.204 [in Russian].
- Sydorovych, S.Y.** (1959). Ornament narodnykh tkanyn zakhidnykh zemel Ukrainy XIX – poch. XX st. [Folk tissues ornament of Western Ukraine

- in late XIX – early XX centuries]. *Materialy etnografii ta mystetstvoznavstva – Materials on ethnography and art history*, 5, 122–138. Kyiv [in Ukrainian].
- TKMZ – Zalishchytskyi raionnyi komunalnyi kraieznavchyi muzei, KN-1292, E-4: Zhinocha sorochka s. Zelenyi Hai [Zalishchyk District Municipal Museum of Local Lore, KN-1292, E-4: Women’s shirt with Zelenyi Hai] [in Ukrainian].
- TKMZ – Zalishchytskyi raionnyi komunalnyi kraieznavchyi muzei, KN-1297, E-9: Zhinocha sorochka s. Lysychnyky [Zalishchyk District Municipal Museum of Local Lore, KN-1297, E-9: Women’s shirt with Lysychnyky] [in Ukrainian].
- TKMZ – Zalishchytskyi raionnyi komunalnyi kraieznavchyi muzei, KN-1298, E-10: Zhinocha sorochka s. Kolodribka [Zalishchyk District Municipal Museum of Local Lore, KN-1298, E-10: Women’s shirt with Kolodribka] [in Ukrainian].
- TKMZ – Zalishchytskyi raionnyi komunalnyi kraieznavchyi muzei, KN-1299, E-11: Zhinocha sorochka s. Kolodribka [Zalishchyk District Municipal Museum of Local Lore, KN-1299, E-11: Women’s shirt with Kolodribka] [in Ukrainian].
- TKMZ – Zalishchytskyi raionnyi komunalnyi kraieznavchyi muzei, KN-1339, E-41: Cholovicha sorochka s. Zelenyi Hai [Zalishchyk District Municipal Museum of Local Lore, KN-1339, E-41: Men’s shirt with Zelenyi Hai] [in Ukrainian].
- TKMZ – Zalishchytskyi raionnyi komunalnyi kraieznavchyi muzei, KN-1341, E-43: Zhinocha sorochka s. Ivane-Zolote [Zalishchyk District Municipal Museum of Local Lore, KN-1341, E-43: Women’s shirt with Ivane-Zolote] [in Ukrainian].
- TKMZ – Zalishchytskyi raionnyi komunalnyi kraieznavchyi muzei, KN-1342, E-44: Zhinocha sorochka s. Ivane-Zolote [Zalishchyk District Municipal Museum of Local Lore, KN-1342, E-44: Women’s shirt with Ivane-Zolote] [in Ukrainian].
- TKMZ – Zalishchytskyi raionnyi komunalnyi kraieznavchyi muzei, KN-1364, E-66: Cholovicha sorochka s. Zozulentsi [Zalishchyk District Municipal Museum of Local Lore, KN-1364, E-66: Men’s shirt with Zozulentsi] [in Ukrainian].
- TKMZ – Zalishchytskyi raionnyi komunalnyi kraieznavchyi muzei, KN-3431, E-171: Zhinocha sorochka s. Pechorna [Zalishchyk District Municipal Museum of Local Lore, KN-3431, E-171: Women’s shirt with Pechorna] [in Ukrainian].
- TKMZ – Zalishchytskyi raionnyi komunalnyi kraieznavchyi muzei, KN-6943, E-278: Zhinocha sorochka s. Lysychnyky [Zalishchyk District Municipal

- Museum of Local Lore, KN-6943, E-278: Women's shirt with Lysychnyky] [in Ukrainian].
- TKMZ – Zalishchytskyi raionnyi komunalnyi kraieznavchyi muzei, KN-7346, E-290: Zhinocha sorochka s. Ivane-Zolote [Zalishchyk District Municipal Museum of Local Lore, KN-7346, E-290: Women's shirt with Ivane-Zolote] [in Ukrainian].
- TKMZ – Zalishchytskyi raionnyi komunalnyi kraieznavchyi muzei, KN-7583, E-306: Zhinocha sorochka s. Nahiriany [Zalishchyk District Municipal Museum of Local Lore, KN-7583, E-306: Women's shirt with Nahiriany] [in Ukrainian].
- TKMZ – Zalishchytskyi raionnyi komunalnyi kraieznavchyi muzei, KN-7976, E-321: Cholovicha sorochka s. Novosilka [Zalishchyk District Municipal Museum of Local Lore, KN-7976, E-321: Men's shirt with Novosilka] [in Ukrainian].
- Tsvetkova, N.N.** (2016). Kompozitsiya tekstilnykh ornamentov geometricheskogo kompleksa kak semioticheskaya struktura [Composition of textile ornaments of a geometric complex as a semiotic structure]. *Vestnik Yuzhno-Uralskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya: Sotsialno-gumanitarnye nauki – Bulletin of the South Ural State University. Series: Social sciences and the humanities*, 16 (4), 112–115. doi: <http://dx.doi.org/10.14529/ssh160416> [in Russian].
- Sedakova, I., & Vlaskina, N.** (2016, December). Folk Costume in the Ritual Year and Beyond: Heritage, Identity Marker, and Symbolic Object. *Folklore: Electronic Journal of Folklore*, 66 (66), 7–14. Retrieved from <http://www.folklore.ee/folklore/vol66/introduction.pdf>. doi: <https://doi.org/10.7592/FEJF2016.66.introduction>.
- Shevchenko, O.** (2018). Ukrainian folk embroidery as a way of identification and communicative interaction of the Ukrainian people in modern conditions. *National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts Herald*, 3, 120–123. doi: <https://doi.org/10.32461/2226-3209.3.2018.147300>
- Van Orman, T.** (2013, May). The Role of Symbolic Clothing in Ukrainian Gender and Power. *Studies in Slavic Cultures* (Iss. 11). Retrieved from <https://www.pitt.edu/~slavic/sisc/SISC11/docs/vanorman.pdf>.

Стаття надійшла до редакції 16.01.2020 р.

ТКМЗ, КН-1364, Е-66: Чоловіча сорочка (фрагмент) с. Зозуленці

ТКМЗ, КН-7976, Е-321: Чоловіча сорочка (фрагмент) с. Новосілка

ТКМЗ, КН-1339, Е-41: Чоловіча сорочка (фрагмент) с. Зелений Гай

ТКМЗ, КН-1342, Е-44: Жіноча сорочка с. Іване-Золоте

ТКМЗ, КН-3431, Е-171: Жіноча сорочка с. Печорна

ТКМЗ, КН-1298, Е-10: Жіноча сорочка с. Колодрібка

ТКМЗ, КН-1299, Е-11: Жіноча сорочка с. Колодрібка

ТКМЗ, КН-1292, Е-4: Жіноча сорочка с. Зелений Гай

ТКМЗ, КН-1342, Е-44: Жіноча сорочка с. Іване-Золоте

ТКМЗ, КН-6943, Е-278: Жіноча сорочка с. Лисичники

ТКМЗ, КН-7346, Е-290: Жіноча сорочка с. Іване-Золоте

ТКМЗ, КН-1297, Е-9: Жіноча сорочка с. Лисичники

ТКМЗ, КН-7583, Е-306: Жіноча сорочка с. Нагір'яни

УДК 37(091)(477:476)"18/19"
DOI: 10.24919/2312-2595.3/45.203961

Галина ГРИЦЕНКО

кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (grycenko84@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7047-5664>

Бібліографічний опис статті: Гриценко, Г. (2020). Чернігівщина в українсько-білоруських освітніх зв'язках кінця XIX – початку XX ст. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 3/45, 75–86. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.3/45.203961>.

ЧЕРНІГІВЩИНА В УКРАЇНСЬКО-БІЛОРУСЬКИХ ОСВІТНІХ ЗВ'ЯЗКАХ КІНЦЯ XIX – ПОЧАТКУ XX ст.

Анотація. *Мета статті* – дослідити роль і місце навчальних закладів Чернігівщини у громадсько-культурних зв'язках українців та білорусів періоду їх національно-культурного відродження. **Методологія дослідження** спирається на принципи історизму, системності та об'єктивності в підході до явищ минулого на основі всебічного й комплексного аналізу джерел та наукової літератури. **Наукова новизна статті** полягає у спробі дослідження змісту освітніх взаємин українців і білорусів на Чернігівщині кінця XIX – початку XX ст.

Висновки. Білорусько-українські відносини в галузі освіти були фактично однобічними, що зумовлювалося складною ситуацією у сфері шкільництва Білорусії (не було жодного університету) і порівняно краще розвинутою системою освіти на українських землях. У Ніжинському, Глухівському інститутах навчалися чимало вихідців з Білорусії. Під час своїх навчальних і наукових студій білоруські студенти та вчені мали змогу ознайомлюватися з реальним життям українського народу, порівнювати своє ста-

© Галина Гриценко, 2020

новице зі становищем українців. Білоруські студенти також брали участь у численних гуртках і товариствах найрізноманітнішого характеру та спрямування. У цьому плані особливої уваги заслуговує творча діяльність на теренах Чернігівщини Я. Журби, Ф. Бозушевича, Я. Коласа. Перебування білорусів у різних навчальних закладах України сприяли налагодженню особистих контактів, які згодом активно долучилися до встановлення наукових взаємин, поширення знань та культури загалом. Усе це дає підстави говорити про міцну основу, на якій згодом розвинулися взаємини у сфері освіти, науки і літератури.

Перспективним напрямом подальшого дослідження проблеми є вивчення українсько-білоруських освітніх зв'язків міжвоєнного періоду.

Ключові слова: Україна; Білорусія; освітні зв'язки; Ф. Бозушевич; Я. Журба.

Halyna HRYTSENKO

PhD (History), Associate Professor, Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (grycenko84@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7047-5664>

To cite this article: Hrytsenko, H. (2020). Chernihivshchyna v ukrainsko-biloruskykh osvitnikh zviazkakh kintsia XIX – pochatku XX st. [Chernihiv region in the Ukrainian-Belarusian educational relationships at the end of XIX – beginning of the XX century]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 3/45, 75–86. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.3/45.203961> [in Ukrainian].

CHERNIHIV REGION IN THE UKRAINIAN-BELARUSSIAN EDUCATIONAL RELATIONSHIPS AT THE END OF XIX – BEGINNING OF THE XX CENTURY

Summary. Objective. *The purpose of this research is to investigate the role and place of Chernihiv educational institutions in the social*

and cultural relations of Ukrainians and Belarusians during their national and cultural revival. **The research methodology** is based on the principles of historicism, consistency and objectivity in the approach to the phenomena of the past, based on detailed and comprehensive sources and scientific literature analysis. **The scientific novelty** of the article consists in an attempt to investigate the content of educational relations between Ukrainians and Belarusians in Chernihiv region at the end of XIX – beginning of the XX centuries comprehensively.

Conclusions. The Belarusian-Ukrainian relations in the educational field were quite one-sided in fact. This was caused by the difficult situation in the sphere of schooling in Belarus (there were no universities at all) and the comparatively better developed system of education in the Ukrainian lands. A lot of immigrants from Belarus studied in Nizhyn, Glukhiv institutes. During their educational and scientific studies Belarusian students and scientists were able to get acquainted with the real life of the Ukrainian people, to compare their situation with the situation of Ukrainians. Also Belarusian students participated in numerous clubs and societies of multifarious character and orientation. Special attention should be paid to the creative activity of J. Zhurba, F. Bogushevich and Y. Kolas in Chernihiv region. The presence of Belarusians in different educational institutions of Ukraine caused the establishment of personal contacts, which subsequently actively promoted scientific relations, dissemination of knowledge and culture in general. All this allows speaking of the solid basis on which the relations in the field of education, science and literature subsequently developed.

A prospective direction for further research of the problem is the study of Ukrainian-Belarusian educational relations during the interwar period.

Keywords: Ukraine; Belarus; educational relations; F. Bogushevich; J. Zhurba.

Постановка проблеми. Творча взаємодія білоруських і українських культурних діячів періоду їх національно-культурного відродження приносила значний результат, який ставав усе вагомішим. Велике значення у цьому мало навчання на території України багатьох представників білоруської культури. Адже у Білорусії у XIX – на початку XX ст. кількість вищих навчальних закладів не задовольняла потреби населення (Перцев, 1953, с. 297). Та і загальний рівень освіти на білоруських землях залишався низьким. За даними перепису 1897 р., чисельність письменого населення складала лише 25,7 % від загальної кількості мешканців.

Крім того, згідно з переписом, на території Білорусії проживали чимало українців. Зокрема, в Гродненській губернії українці склали 22,6 % від усього населення, у тому числі в Кобринському повіті – 79,6 %, Берестейському – 64,4 %, Більському – 39,1 % (*Народное образование*, 1989, с. 325–326).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідницька розробка проблеми освітніх взаємин українців і білорусів на Чернігівщині кінця XIX – початку XX ст. не стала темою спеціального дослідження. Окремі документи, які стосуються біографії, навчання та громадської діяльності Ф. Богушевича, виявлені у фондах Чернігівської губернської земської управи та повітових земських управ, що зберігаються у ДАЧО. Різні питання освітньо-наукових контактів розглядали М. Булахов, А. Карський, В. Бєлашов, У. Казбярук та ін. У їхніх дослідженнях зібраний не лише багатий фактичний матеріал, але й зроблені цінні висновки.

Мета статті – дослідити роль і місце навчальних закладів Чернігівщини у громадсько-культурних зв'язках українців та білорусів періоду їх національно-культурного відродження.

Виклад основного матеріалу. Так, у другій половині XIX ст. в Україні здобув освіту згодом відомий білоруський письменник, один із засновників нової білоруської літератури Францішек Богушевич (1840–1900). Активний учасник польського повстання 1863 р., уникаючи репресій, він таємно перебрався на Чернігівщину, де в Ніжині, Чернігові, Конотопі прожив 15 років. Уже 29 травня 1865 р. Ф. Богушевич став студентом юридичного ліцею ім. Безбородька (у 1875 р. був перейменований у Ніжинський історико-філологічний інститут). Через скрутне матеріальне становище Ф. Богушевич намагався отримати стипендію. З цього приводу він згодом писав, «звернувся до керівництва про призначення мені стипендії з другого півріччя. Але так як вакансії не виявилось, то я отримав відмову. Поступив на другий курс, я знайшов можливість забезпечувати себе репетиторською роботою і тому вважав, що немає потреби турбувати керівництво своїм проханням про стипендію...» (Казбярук, 1966, с. 65).

У 1868 р. Ф. Богушевич закінчив ліцей з чином чиновника 12-го класу і отримав роботу в Чернігові. 26 листопада того ж року він писав до чернігівського віце-губернатора «до 1 грудня зв'язаний службою в тутешній земській управі» (ДАЧО, ф. 140,

оп. 1, спр. 141, арк. 46). Призначений він був звичайним канцелярським чиновником, а тому подав записку про присвоєння йому, згідно з отриманою освітою, чину губерньського секретаря. Це прохання задовольнили, і Ф. Богушевича перевели до Чернігівської палати кримінального і цивільного суду, призначивши кандидатом на посаду судового слідчого. Незадовго він був призначений виконувати обов'язки судового слідчого першої дільниці Борзенського округу. 15 вересня 1874 р. Ф. Богушевич одружився з дворянкою Г. Шкленник. 2 жовтня 1875 р. у них народилась дочка Костанція, а 29 грудня 1881 р. – син Томаш (ДАЧО, ф. 806, оп. 1, спр. 164, арк. 22–24, 29). Сім'я Ф. Богушевича проживала у Конотопі в найманому помешканні. Сам же він зосереджував увагу на відповідальному виконанні своїх обов'язків, розбирався у різних побутових справах жителів міста. Він був свідомим захисником інтересів українських селян.

Упродовж 1874 і до 1883 р. Ф. Богушевич перебував на службі в судових органах Конотопа. Молодий юрист, зустрічаючись у своїй практиці з багатьма людьми, завжди намагався захистити їхні інтереси. Тут проживали тоді український історик О. Лазаревський, письменник П. Куліш, військовий письменник і теоретик М. Драгомиров, а отже, слідчому Ф. Богушевичу було з ким спілкуватися, на кого рівнятися. Через п'ятнадцять років він повернувся до рідного міста Вільно (Ильин, 2000, с. 247–250).

У 1881–1885 рр. у Ніжині почалося студентське життя уродженця Гродненщини Юхима Карського (1860–1931). Син сільського священнослужителя, він закінчив Мінську семінарію і, прагнучи отримати вищу освіту, вибрав Ніжинський історико-філологічний інститут, де можна було навчатися, перебуваючи на державному забезпеченні. Перший навчальний рік склався для студента Ю. Карського непросто. Це було пов'язано із труднощами вивчення давніх мов (Карский, 2011, с. 152–153).

На слов'яно-російському відділі під керівництвом професора Р. Брандта почався його шлях у науку. Перша студентська наукова робота «Особливості правопису і мова Супрасльського рукопису» була високо оцінена, про що повідомлялося у збірнику «Новини Ніжинського історико-філологічного інституту кн. Безбородько» («Извлечение из протоколов», 1885, с. 126–129). Про успішний захист магістерської роботи в університеті Св. Воло-

димира Ю. Карський повідомив у листі до етнографа П. Шейна (1893). «В Києві мене прийняли досить дружжелюбно, можливо тому, що з багатьма я вже познайомився на з'їзді у Вільні, зокрема, з Антоновичем, Владимировим... Диспут мій пройшов благополучно» (Карський, 2011, с. 153).

Ю. Карський – автор понад тисячі наукових праць, багатьох рецензій, відгуків, заміток та ін. – був славістом, етнографом, фольклористом, істориком мови, засновником білоруського мовознавства і літературознавства. Тритомну книгу вченого «Білоруси» академік Б. Ляпунов назвав головним пам'ятником його життя (Булахов, 1981, с. 163). В ній уперше була науково обгрунтована національна самобутність білорусів як одного із слов'янських народів.

У 1899 р., український вчений П. Клименко, успішно склавши іспити, вступив до класичної гімназії при Історично-філологічному інституті кн. Безбородька. За гімназійні роки (1899–1907) у П. Клименка сформувався свідомий інтерес до гуманітарних наук, особливо до історії. Уже 1908 р. П. Клименко – студент історичного відділення історико-філологічного факультету університету св. Володимира (Карський, 2011, с. 153). Справжньою науковою школою від 1911 р. став для нього студентський семінар – Історично-етнографічний гурток при університеті. До семінару М. Довнар-Запольського П. Клименко прийшов із бажанням досліджувати економічну історію.

Одним із центрів білорусько-українських зв'язків був Глухівський вчительський інститут (1874–1917), який є одним з перших вищих педагогічних закладів України.

Революція 1905 р. дала могутній поштовх розвитку українського національного руху. Не залишився осторонь і Глухів: там був утворений український гурток, ядром якого стали студенти вчительського інституту, пізніше відомі українські діячі: Степан Васильченко, Костянтин Зленка та ін. На зустрічах гуртка читалася заборонена література – твори ідеологів українського руху Михайла Драгоманова і Михайла Грушевського, піднімалося питання про створення національної школи. Гуртком керував видатний український історик Дмитро Дорошенко. Він писав: «Я був тоді студентом університету, і коли із-за студентських рухів, навчання у вищих школах було призупинено, я перебував у батьків у Глу-

хові... У Глухові тоді також знаходилися студенти українці: Гліб Юницький, Микола Шумицький (майбутній архітектор та дипломат, полковник Армії Української Народної Республіки) та ін. Усі ми належали до «Української революційної партії» і вважали своїм обов'язком підтримувати «інститутський гурток», читали там лекції, заборонену літературу, й взагалі старалися розповсюджувати національну свідомість і радикально-революційні настрої...» (Григоревский, 1912, с. 136).

Апогеєм діяльності гуртка стало подане директорів інституту 13 квітня 1907 р. прохання, підписане 42 студентами-українцями і 11 студентами інших національностей, серед них білорусами. Обурюючись антипедагогічною практикою навчання у народній школі, де викладання велося російською мовою, студенти вимагали, щоб керівництво інституту поклопотало перед міністерством народної освіти про включення до обов'язкового плану інституту таких дисциплін, як українська мова, українська література та історія, з викладанням на рідній мові (Григоревский, 1912, с. 146).

У Глухівському вчительському інституті завжди навчалось багато білорусів. На початку ХХ ст. на Чернігівщині вчився згодом відомий білоруський поет Янка Журба (справжнє ім'я – Іван Івашин, 1881–1964). Після закінчення Полоцької вчительської семінарії (1902) і кількарічної праці в початкових школах Вітебської губернії, Я. Журба, бажаючи отримати вищу освіту, вступив у 1906 р. до Глухівського вчительського інституту. Під час навчання став членом українського нелегального гуртка, учасники якого вивчали українську літературу, а також обмірковували окремі політичні питання. Сам Янка Журба писав: «Я хотів якомога глибше познайомитися з українським народом, його новою літературою, українськими народними піснями й мальовничою природою України. Там став учасником українського гуртка, у якому вивчалася українська література, а також обговорювалися деякі національні питання» (Журба, 1909, с. 212).

Участь у таких гуртках пробуджувала не тільки у Я. Журби, але і в інших студентів-білорусів почуття національної свідомості (Трус, 2011, с. 219). Тому коли в стіни Глухівського вчительського інституту потрапила газета «Наша ніва», студенти-білоруси одразу ж створили свій, також нелегальний, білоруський гурток. Так, ця

газета наголошувала, що «освіта повинна бути пов'язана нерозривно з душею білоруса, повинна розвивати і збагачувати її, а не калічити, а для цього треба оперти її на національному фундаменті» («З нашого жыцьця», 1910, с. 547–548). В одному з листів до газети «Наша ніва» поет Я. Журба писав: «У справі про національну школу нам треба уважно повчитися у наших сусідів-українців, у яких вже давно проводиться широка робота за націоналізацію школи. Але найбільше зросла ця праця в останні роки. Учені різних училищ і навпаки простий сільський український народ проханнями, петиціями, потребами вже давно домагаються своєї національної школи» (Журба, 1909, с. 211–212).

Беручи приклад з українців, студенти-білоруси створили свій гурток «Білоруська національна хевра» (спілка студентів у Глухівському вчительському інституті) на чолі з Я. Журбою. Ідеями гуртка були самоосвіта в білоруському дусі і поширення ідеї про національну білоруську школу. Для досягнення мети планувалося підтримувати білоруський рух за національну школу, читати лекції з національної справи, домагатися білорусизації школи тощо (Ільїн & Гарбачык, 2000, с. 50).

Після закінчення Глухівського вчительського інституту (1911) деякий час працював учителем на Полтавщині і одночасно продовжував літературну діяльність білоруський поет Я. Журба. Це свідчить про те, що було немало білорусів, які вивчали історію, культуру рідного краю, поширювали свої знання серед українців.

Атмосферу діяльності гуртка передають спогади студента Миколи Карпова, який писав про свого білоруса-однокурсника Степана Дроздовського: «Він завжди носився зі своїми білоруськими газетами, він мріяв навчатися у школах рідної Білорусії. Чудовий був хлопець, чудовий, сердечний білорус» (Белашов, Гурець, & Заїка, 1994, с. 31). М. Карпов згадує ще одного однокурсника – свідомого білоруса Степана Касмовича. У газеті «Наша ніва» знаходимо повний список білоруського гуртка: Лев Кутас (Мінська губернія), К. Карпович (Мінська губернія), Г. Іванов (Вітебська губернія) та ін. («З нашого жыцьця», 1910, с. 548). У щоденнику Антона Луцкевича за 5 лютого 1919 р. знаходимо: «Приїхав з Києва Татур... Він розповів про становище у Києві» (Григоревский, 1912, с. 236).

Діяльності білоруського гуртка допомагав і Д. Дорошенко, який давно перейнявся білоруською справою. Про це свідчить його стаття «Білоруси і їх національне відродження», надрукована в газеті «Наша ніва» у січні 1909 р., звичайно, не без допомоги Я. Журби, який переклав статтю на білоруську мову і написав до неї вступ. Д. Дорошенко прагнув подати українському читачеві панорамне уявлення про культурне життя Білорусії (Дорошенко, 1909а, 1909б, 1909с). Слід відзначити, що Д. Дорошенко та І. Свенціцький були першими білоруськими літературознавцями.

Відомо, що глухівський білоруський гурток забезпечував білоруський лінгвіст Павло Растаргеев, який закінчив наставницький інститут у 1901 р. Він вважав своїм обов'язком допомагати гуртку Янки Журби: привозив літературу, читав лекції з білорусознавства (Верабей, 1994, с. 234).

Висновки. Отже, одним із перших центрів білорусько-українських освітніх зв'язків була Чернігівщина. Білорусько-українські відносини в галузі освіти були фактично досить однобічними, що зумовлювалося складною ситуацією у сфері шкільництва Білорусії (не було жодного університету) і порівняно краще розвинутою системою освіти на українських землях. У Ніжинському, Глухівському інститутах навчалися чимало вихідців з Білорусії. Під час своїх навчальних і наукових студій білоруські студенти та вчені мали змогу ознайомлюватися з реальним життям українського народу, порівнювати своє становище зі становищем українців. Білоруські студенти також брали участь у численних гуртках і товариствах найрізноманітнішого характеру та спрямування. У цьому плані особливої уваги заслуговує творча діяльність на теренах Чернігівщини Я. Журби, Ф. Богушевича, Я. Коласа. Перебування білорусів у різних навчальних закладах України вело до налагодження особистих контактів, які згодом активно сприяли науковим взаєминам, поширенню знань та культури загалом. Усе це дає підстави говорити про міцну основу, на якій згодом розвинулися взаємини у сфері освіти, науки і літератури.

Перспективним напрямом подальшого дослідження проблеми є вивчення українсько-білоруських освітніх зв'язків міжвоєнного періоду.

Джерела та література

- Бєлашов, В.І.** (1996). *Глухів – столиця гетьманської і Лівобережної України*. Глухів: Глухівський державний пед. інститут імені С.М. Сергєєва-Цєнського.
- Бєлашов, В.І., Гурець, М.П., & Зайка, В.В.** (1994). *Глухівський державний педагогічний інститут*. Суми: ВВП «Мрія»-ЛТД.
- Булахов, М.** (1981). *Евфимий Фёдорович Карский: жизнь, научная и общественная деятельность*. Минск: БГУ.
- Вєрабєй, А.Л.** (Нав. рэд.). (1994). *Журба Янка. Беларускія пісьменнікі (1917–1990): даведнік*. Минск: Мастацкая літаратура.
- Григорєвский, М.С.** (Ред.). (1912). *Ежегодник Глуховского учительского института. Год первый*. Киев: Тип. Т-ва И.Н. Кушнерев.
- ДАЧО – Державний архів Чернігівської області, м. Чернігів.
- Дорошенко, Д.** (1908). *Білоруси і їх національне відродження*. Київ: «Український Учитель».
- Дорошенко, Д.** (1909а). З Віленських вражень. *Рада*, 123, с. 16–21.
- Дорошенко, Д.** (1909б). З Віленських вражень. *Рада*, 114, с. 8–13.
- Дорошенко, Д.** (1909с). Відродження Білорусі. *Руслан*, 168, с. 12–18.
- Журба, Я.** (1909). Лісты з України П. Клапоты аб національнай школе. *Наша ніва*, 15, с. 211–212.
- З нашого жыцьця. (1910). *Наша ніва*, 36, с. 547–548.
- Извлечение из протоколов Конференции Института за 1883/84 учебный годъ. (1885). *Известия историко-филологического института князя Безбородка в Нежине 1883–1884*, 9, 126–129. Москва – Киев.
- Ильин, А.** (2000). Франтишек Богушевич и Конотопщина. *Нёман*, 3, 247–250.
- Глын, А., & Гарбачык, М.** (2000). Нацыянальнае адраджэньне пачатку ХХ ст.: беларуска-ўкраінскія павязі. *Спадчына*, 2, 50.
- Казбярук, У.** (1966). Францішак Багушэвіч у Пецяярбургу і на Украіне. *Вєсці Акадэміі навук Беларускай ССР. Сэрыя грамадскіх навук*, 2, 63–69. Минск: Навука і тэхніка.
- Карский, А.** (2011). Академик Карский: страницы книги. *Нёман*, 8, 152–153.
- Народное образование и культура в БССР*: Статистический сборник. (1989). Москва: Финансы и статистика.
- Перцев, В.Н.** (Ред.). (1953). *Документы и материалы по истории Белоруссии* (Т. 3). Минск: Изд. АН БССР.
- Трус, М.В.** (Рэд.). (2011). Максим Багдановіч. *Энцыклапедыя*. Минск: Беларус. Энцыкл. імя П. Броўкі.

References

- Bielashov, V.I.** (1996). *Hlukhiv – stolytsia hetmanskoï i Livoberezhnoi Ukrainy [Hlukhiv is the capital of Hetman and Left Bank Ukraine]*. Hlukhiv: Hlukhivskiy derzhavnyi ped. instytut im. S.M. Serhieieva-Tsenskoï [in Ukrainian].
- Bielashov, V.I., Hurets, M.P., Zaika, V.V.** (1994). *Hlukhivskiy derzhavnyi pedahohichnyi instytut [Glukhiv State Pedagogical Institute]*. Sumy: VVP «Mriia»-LTD [in Ukrainian].
- Bulakhov, M.** (1981). *Evfimiy Fyedorovich Karskiy: zhizn, nauchnaya i obshchestvennaya deyatel'nost [Evfimiy Karsky: Life, scientific and social activity]*. Minsk: BGU [in Belarus].
- Verabey, A.L.** (Ed.). (1994). *Zhurba Yanka [Zhurba Janka]. Belaruskaya pismenniki (1917–1990) – Belarusian writer (1917–1990)*. Minsk: Mastatskaya literatura [in Belarus].
- Grigorevskiy, M.S.** (1912). (Ed.). *Ezhegodnik Glukhovskogo uchitelskogo instituta. God pervuy [Yearbook of the Glukhov Teachers Institute. First year]*. Kiev: Tip. T-va I.N. Kushnerev [in Russian].
- DACHO – Derzhavnyi arkhiv Chernihivskoi oblasti, m. Chernihiv [State archive of Chernihiv region, Chernihiv] [in Ukrainian].
- Doroshenko, D.** (1908). *Bilorusy i yikh natsionalne vidrozhennia [Byelorussians and their national revival]*. Kyiv: «Ukrainskiy Uchytel» [in Ukrainian].
- Doroshenko, D.** (1909a). Z Vilenskiykh vrazhen [From Vilna impressions]. *Rada*, 123, pp. 16–21 [in Ukrainian].
- Doroshenko, D.** (1909b). Z Vilenskiykh vrazhen [From Vilna impressions]. *Rada*, 114, pp. 8–13 [in Ukrainian].
- Doroshenko, D.** (1909c). Vidrozhennia Bilorusi [The revival of Belarus]. *Ruslan*, 168, pp. 12–18 [in Ukrainian].
- Zhurba, Ya.** (1909). Listy z Ukrainy II. Klapoty ab natsionalnay shkole [Letters from the Ukraine II. Klapoty of natsionalnay shkole]. *Nasha niva – Our field*, 15, pp. 211–212 [in Belarus].
- Z nashogo zhyttsya [From our lives]. (1910). *Nasha niva – Our field*, 36, pp. 547–548 [in Belarus].
- Iz vlechenie iz protokolov Konferentsii Instituta za 1883/84 uchebnyy god [Extract from the minutes of the Conference of the Institute for the academic year 1883/84]. (1885). *Izvestiya istoriko-filologicheskogo instituta knyazya Bezborodka v Nezhine 1883–1884 – News of the Historical and Philological Institute of Prince Bezborodka in Nizhyn 1883–1884*, 9, 126–129. Moskva – Kiev [in Ukrainian].
- Ilin, A.** (2000). Frantisek Bogushevich i Konotopshchina [Frantisek Bogushevich and Konotopshchina]. *Neman*, 3, 247–250 [in Russian].

- Ілін, А., Garbачык, М.** (2000). Natsyyanalnae adradzhenne pachatku XX st.: belarуска-vkrajnskiya povyazi [National revival of the early twentieth century: Belarusian-Ukrainian relations]. *Spadchyna – Heritage*, 2, 50 [in Belarus].
- Kazbyaruk, U.** (1966). Frantsishak Bagushevich u Petsyarburgu i na Ukraine [Frantisek Bogushevich in St. Petersburg and Ukraine]. *Vestsi Akademii navuk Belaruskay SSR. Seryya gramadskikh navuk – Bulletin of the Academy of Sciences of the Belarusian SSR. Social Sciences Series*, 2, 63–69. Minsk: Navuka i tekhnika [in Belarus].
- Karskiy, A.** (2011). Akademik Karskiy: stranitsy knigi [Academician Kara: Pages of a book]. *Neman*, 8, 152–153 [in Belarus].
- Narodnoe obrazovanie i kultura v BSSR: Statisticheskiy sbornik [Education and Culture in the Byelorussian BSR: Statistical Yearbook]*. (1989). Moscow: Finansy i statistika [in Russia].
- Pertsev, V.N.** (Ed.). (1953). *Dokumenty i materialy po istorii Belorussii [Documents and materials on the history of Belarus]*. (Vol. 3). Minsk: Izd. AN BSSR [in Russian].
- Trus, M.V.** (Ed.). (2011). Maksim Bagdanovich [Maxim Bogdanovich]. *Entsyklapedyya – Encyclopedia*. Minsk: Belarus. Entsykl. imya P. Brovki [in Belarus].

Стаття надійшла до редакції 18.03.2020 р.

УДК 94(477.8)"19"

DOI: 10.24919/2312-2595.3/45.203983

Наталія РОМАНИШИН

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії держави та права, Національна академія внутрішніх справ, пл. Солом'янська, 1, м. Київ, індекс 03035 (sviderskanata72@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2366-5510>

Бібліографічний опис статті: Романишин, Н. (2020). Земельна реформа в Другій Речі Посполитій: шляхи реалізації та наслідки. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 3/45, 87–100. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.3/45.203983>.

**ЗЕМЕЛЬНА РЕФОРМА В ДРУГІЙ РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ:
ШЛЯХИ РЕАЛІЗАЦІЇ ТА НАСЛІДКИ**

Анотація. *Мета дослідження* – з'ясувати особливості аграрних перетворень у результаті земельної реформи в Другій Речі Посполитій на території Західної України в контексті загальнодержавної реформи. **Методологія дослідження.** *Методологічну основу обрано з врахуванням поставленої мети та специфіки об'єкта й предмета дослідження. В основі лежить система методів наукового пізнання: формальної логіки (аналіз, синтез, дедукція, індукція, аналогія, абстрагування) – задля детального з'ясування змісту розглядуваних питань; теоретичний – для аналізу наукової літератури; метод системного аналізу – для узагальнення особливостей правового регулювання земельних відносин. Крім зазначених, використано також статистичний, проблемно-хронологічний, емпіричний, порівняльний та джерелознавчий методи.* **Наукова новизна** публікації полягає у формулюванні нових положень щодо особливостей змін у земельних відносинах на території Західної України у контексті загальнодержавної реформи, що проводилася в інтересах польської держави і в межах ресурсів, якими вона володіла. **Висновки.** *Ключові цілі аграрної реформи не були досягнуті. Економічною метою було*

© Наталія Романишин, 2020

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

створення ефективних приватних фермерських господарств. Цей пункт програми залишився невиконаним. До цього слід додати соціальну й політичну напругу в Західній Україні, посилену польським осадництвом як одним із пунктів реформи. Характеристика аграрної реформи в контексті господарського розвитку Другої Речі Посполитої, враховуючи перенаселення в сільських регіонах, слабкий розвиток тогочасної польської економіки та промисловості зокрема, ускладнений світовою економічною кризою та ростом безробіття, дають можливість, на нашу думку, зробити висновок про об'єктивно неможливе позитивне розв'язання соціальних проблем селянства лише за рахунок реформування аграрного сектора економіки. Усі ці чинники слід мати на увазі в умовах сучасних перетворень сільського господарства України.

Ключові слова: земельна реформа; земельні наділи; сільське господарство.

Nataliya ROMANYSHYN

PhD (History), Associate Professor, Department of History of State and Law, National Academy of Internal Affairs, 1 Solomyanska Square, Kyiv, Ukraine, postal code 03035 (sviderskanata72@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2366-5510>

To cite this article: Romanyshyn, N. (2020). Zemelna reforma v Druhii Rechi Pospolytii: shliakhy realizatsii ta naslidky [Land reform in the Second Polish Republic: implementation and consequences]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 3/45*, 87–100. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.3/45.203983> [in Ukrainian].

LAND REFORM IN THE SECOND POLISH REPUBLIC: IMPLEMENTATION AND CONSEQUENCES

Summary. *The purpose of the articles* of in doubt the main features of the agrarian trans formations which took place as are sult of the land reform sin the Second Polish Republic in Western Ukraine in context of the nation wide reform. The **methodological basis** was chosen taking into account the objective and specificity of the object and subject of study. The basis is the system of methods of scientific

*knowledge: formal logic (analysis, synthesis, deduction, induction, analogy, abstraction) – in order to clarify the content of the issues under consideration; theoretical – for the analysis of scientific literature; method of systematic analysis – to summarize the features of legal land regulation. In addition, statistical, problem – chronological, empirical, comparative and source-based methods were also used. The author of this article brings a new **scientific approach** to specific changes in land affairs in the Western Ukraine in the context of the nation-wide reform carried out by the Polish state using the resources the state had at that time. **Conclusions.** Key objectives of the agrarian reform were not achieved. The economic purpose of this reform was the creation of efficient private farms. This was not fulfilled. Also, the social and political tensions were intensified in Western Ukraine as a result of this reform. Considering the overpopulation in rural areas, the weak growth of the Polish economy and the weakness across different industries which was intensified by a worldwide economic crisis and unemployment growth, which has lead us to the conclusion that it was impossible to solve the social problems of peasants by solely focusing on agrarian sector reforms. This should be taken into account when decisions are made regarding changes to the agrarian sector in modern Ukraine.*

Keywords: *land reform; land plots; agriculture.*

Постановка проблеми. У статті розглянуто земельну реформу, проведену в Другій Речі Посполитій в контексті становлення та розвитку поліетнічної новітньої польської держави, намагання правлячої еліти розв'язати аграрну проблему та наслідки реформи для українців. Авторка прагне оцінити перетворення земельних відносин на загальнодержавному рівні та особливості змін у східних воєводствах. Характеристика аграрної реформи в контексті господарського розвитку Другої Речі Посполитої міжвоєнного періоду підводить до висновку про об'єктивно неможливе позитивне розв'язання соціальних проблем селянства лише за рахунок реформування аграрного сектора економіки. Усі ці чинники слід мати на увазі в умовах сучасних перетворень сільського господарства України. Який тип господарювання на землі ми прагнемо утвердити? За рахунок яких джерел фінансування та участі яких державних інституцій? Як розв'язувати проблему зникнення малих сіл та працевлаштування їхніх мешканців, розвиток інфраструктури тощо. У вивченні польського досвіду з погляду

сучасності, зокрема правовому регулюванні земельної реформи, вбачаємо новизну наукової проблеми. Очевидною є необхідність ретельного, неупередженого аналізу вітчизняної історіографії цієї проблеми для того, щоб, узагальнивши результати попередніх досліджень, визначити головні завдання у вивченні цієї теми на сучасному етапі й окреслити перспективи на майбутнє, що і є головною метою пропонованої публікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз польської історіографії дає підставу зробити висновок, що в працях істориків проблематика земельної реформи у Другій Речі Посполитій вивчена досить повно (Mieszczankowski, 1960). Багато досліджень польських істориків присвячені діяльності Ю. Пілсудського у розв'язанні аграрного питання (Łara, 2018; Gaul, 2019). Однак реформа, як правило, розглядається загалом, без вивчення її регіональних особливостей у різних воєводствах, зокрема східних, або лише побіжно їх згадуючи (Jeżerski & Leszczynska, 1999).

В українській історіографії також знайшли відображення етапи проведення аграрної реформи в контексті новітньої історії Польщі (Зашкільняк & Крикун, 2002; Алексієвць, 2006). Українські історики роблять акцент на дослідженні основних напрямів реалізації аграрної реформи та їх вплив саме на господарство східних воєводств (Панишко, 2007), зміни у структурі селянських господарств. Для української історіографії характерно, відзначаючи певні позитивні зміни, все таки вважати її невдалою, основну увагу приділяючи осадництву. Щодо наслідків реформи, то у вітчизняній історіографії панує думка, що з економічної точки зору вона не виправдала сподівань, не принесла вагомих позитивних зрушень, а в площині національного питання призвела до збільшення кількості польських колоністів та погіршення польсько-українських відносин. Характеризуючи внутрішню політику польського уряду в аграрному питанні, історик Б. Гудь зазначає, що, стоячи перед дилемою економічний розвиток чи мононаціональна держава, «польські правлячі кола вибрали другий шлях, який до краю загострив етносоціальний українсько-польський конфлікт на так званих «східних кресах», перетворивши їх, образно кажучи, на бочку з порохом» (Гудь, 2018, с. 315). Український дослідник В. Виздрік, який на основі аналізу реалізації основних напрямів реформи в Галичині та їх ефективності вказує на певні позитивні

наслідки в аграрній сфері та робить висновок, що це була загальнодержавна реформа в інтересах польської держави і в межах ресурсів, якими вона володіла (Виздрік, 2017). Водночас поза належною увагою науковців залишилися наслідки аграрної реформи у східних воєводствах у контексті загальнодержавного господарського розвитку Другої Речі Посполитої.

Мета статті – з’ясувати особливості аграрних перетворень у результаті земельної реформи в Другій Речі Посполитій на території Західної України в контексті загальнодержавної реформи.

Виклад основного матеріалу. Друга Річ Посполита, що постала після закінчення Першої світової війни на землях, які до того були у складі Пруссії, Австро-Угорщини та Росії, не характеризувалися однорідністю ні за етнічним складом населення, ні за рівнем економічного розвитку окремих регіонів.

Найбільш розвинутими були західні землі з найгустішою мережею шосейних доріг та залізниць, високо розвинутою промисловістю, торгівлею та сільським господарством, що орієнтувалися на європейські ринки. Завдяки західним воєводствам Польща стала одним із провідних експортерів зерна у Європі та займала друге місце після Німеччини за вирощуванням і продажем жита.

Центральні райони Польщі відзначалися значною диференціацією. Поруч із такими сучасними містами, як Варшава чи Краків, де були зосереджені текстильні і машинобудівні підприємства, які раніше працювали на російський ринок, були значні території економічної відсталості та бідності. У найгіршому становищі опинилися східні території держави з аграрним перенаселенням на фоні практично відсутньої промисловості, де сільське господарство навіть у великих поміщицьких маєтках було мало-ефективним. Соціально-економічні контрасти доповнювалися національними. За переписом 1921 р., у Польщі проживали 65 % поляків, 5 % білорусів, 4 % німців, 1 % росіян, чехів, литовців та інших, разом узятих, а також 16 % українців, що населяли переважно східні воєводства.

У східній частині країни спостерігалася найбільша диспропорція у структурі земельної власності – поряд з великими поміщицькими маєтками, які не були такими ефективними, як у західній частині Польщі, співіснували малоземельні селянські господарства. В аграрному секторі домінували дрібні господарства (до 5 га),

які становили майже 2/3 усіх селянських господарств і займали 15 % всіх земель (Зашкільняк & Крикун, 2002, с. 459). З них 1 млн господарств мали лише 2 га землі і не могли прогодувати навіть власників та їхні родини. Вони становили 29 % загальної кількості господарств, що тримали 2,8 % всієї землі (Mieszczankowski, 1960, s. 224).

Така економічна ситуація у галузі сільського господарства штовхала урядові кола держави до проведення змін. 10 липня 1919 р. Законодавчий Сейм окреслив засади майбутньої перебудови аграрного сектора, ухваливши проект «Основи земельної реформи». Цей правовий акт передбачав щорічний примусовий викуп державою частини землі в господарствах, що перевищували норму, встановлену залежно від характеру маєтку: 60 га у промислових та приміських районах, 180 га у сільськогосподарських та 400 га у східних воєводствах та Пруссії, і наступну їх парцеляцію для створення нових селянських господарств (Панишко, 2007, с. 92). Натомість ліси мали перейти у власність держави. Щорічно передбачалося парцелювати 200 тис. га землі державних та занедбаних маєтків і поміщицьких господарств.

15 липня 1920 р. під час польсько-радянської війни, Сейм ухвалив Закон про виконання земельної реформи. Цей правовий акт передбачав парцеляцію маєтків, більших за встановлений максимум з відшкодуванням власникам 50 % ринкової вартості землі. У державну власність до узгодження із Ватиканом переходили церковні землі. Парцеляція мала бути проведена винятково державними органами влади. Статті 1–5 регулювали формування державного запасу землі для її подальшої парцеляції між новими власниками. Проведенням реформи мала зайнятися земельна адміністрація на чолі з Головною Земельною комісією. У порівнянні з попередніми актами, у законі не йшлося про одержавлення лісів, які залишались приватною власністю (Jastrzębski, 2018, s. 115).

Одночасно створено правові підстави наділення землею польських ветеранів війни, наслідком якого стало військове осадництво, в основному у східних воєводствах. За законом від 17 грудня 1920 р. «Про наділення землею солдатів польського війська», передбачалось формування державного запасу земель у східних районах новоствореної Польщі із колишніх державних земель

Росії, царської династії і Селянського банку, а також з маєтків біженців, які до квітня 1921 р. не повернулися на свої землі («Ustawa z dnia 17 grudnia 1920 r.», 1921, s. 38). Встановлювалися ціна, порядок наділення та оплата за землю, а також максимальний розмір наділу, що становив не більше 45 га. На Волині до січня 1923 р. польським військовослужбовцям було виділено 111,7 тис. га земель, на яких розмістилося 3541 осадницьке господарство («Statystyka Rolna», 1924, s. 13). В умовах нестачі землі для місцевих селян поява польських колоністів, які отримали землю, не тільки не послабила складну економічну ситуацію, а навпаки стала причиною загострення соціально-економічних і національних проблем у краю. Але це була свідомо політика польських урядових кіл, які вважали польське осадництво на західноукраїнських землях однією з головних опор польського управління східними територіями.

Після прийняття Конституції 1921 р., земельні закони 1919 р. та 1920 р. почали суперечити суті конституційно гарантованого права приватної власності, що призвело фактично до призупинення реформ у аграрному секторі. 28 грудня 1925 р. уряд В. Грабського домогся схвалення Сеймом нового земельного Закону «Про виконання земельної реформи», за яким викуп землі мав відбуватися за ринковою ціною у кожному регіоні. Передбачалася також державна допомога для покупців землі. Сам власник визначав, яка частина його майна має бути парцельована, а яка збережена за ним, до встановленого законом максимуму. Крім парцеляції, яку проводили державні установи, впроваджувалась також приватна парцеляція, яка реалізовувалась самим власником або приватним закладом (Jastrzębski, 2018, s. 117).

Щорічно планувалось парцелювати 200 тис. га, але якщо добровільна кількість парцельованих земель була б нижчою, передбачалась примусова парцеляція. Парцеляції підлягали державні та приватновласницькі землі, що сягали більше 180 га, однак через видання різноманітних приписів межі трактувалися довільно і сягали в різних регіонах від 60 га до максимальних 700 га (Jeżerski & Leszczyńska, 1999, s. 268).

Реалізацією земельної реформи займалися в основному два міністерства – земельної реформи і сільського господарства. Перед міністерством земельних реформ стояло завдання здійснити

структурну перебудову галузі, яка передбачала трансформацію нерентабельних селянських господарств, що мали в основному натуральний характер у господарства, орієнтовані на ринок. До завдань міністерств і підлеглих їм інституцій належали: парцеляція і комасація (об'єднання ділянок одного господаря) земель, врегулювання сервітутів і фінансування реформи (Їара, 1999, s. 120). Головним наслідком парцеляції мала стати ліквідація малоземелля і клаптикових господарств. Для досягнення цієї мети серед іншого передбачалися парцеляція теренів, які називалися «запасом землі» та складалася з державних земель, маєтків «мертвої руки», церковної власності (згідно з умовами Конкордату з Римом від 10 лютого 1925 р.) і земель державних установ.

У 1926–1930 рр. за часів діяльності міністра земельних реформ В. Станевіча відбулося прискорення парцеляції великих маєтків та ліквідації сервітутів. В. Станевіч пропонував реалізацію таких завдань: комасацію, ліквідацію дрібних господарств, державне кредитування, створення нових господарств з парцельованих маєтків, осадництво на сході, впровадження меліорації, врегулювання сервітутів, еміграцію. Окрім формування нових самостійних господарств і розширення наявних до розмірів, що забезпечують економічну самостійність, передбачалось створення малих садівничих та овочевих ферм, виділення земель для сільськогосподарських і садових шкіл.

Загалом у 1926–1930 рр. були розподілені на парцеляцію 970,8 га землі, на яких утворено 298,6 колоній. Пік парцеляційного руху припадає на 1926–1928 рр. Це відповідало загальній концепції змін, відповідно до якої засадничою основою земельної реформи мала бути добровільність. Згідно з цією політикою, найважливішим регулятором перетворень стали явища, які відбувалися на ринку. Найінтенсивніший парцеляційний рух розвинувся у східних воєводствах, менше в центральних і найважче, з огляду на велику кількість фермерських господарств, було проведення цієї акції в західних воєводствах (Їара, 1999, s. 128). У 1926–1930 рр. парцеляційні плани були виконані. У наступних роках через світову економічну кризу і обмежені фінансові можливості держави парцеляція сповільнилася. Певне поживавлення парцеляції наступило тільки з 1936 р.

Істотна проблема сільського господарства II Речі Посполитої полягала у тому, що земельна власність одного господаря була часто поділена на окремі ділянки в різних місцях. Комасація («зцілення») – акція ліквідації земельної «шахівниці» – не відбувалася однаково по всій країні. На півночі і сході кількість об'єктів, які погодилися на перебудову була більшою, ніж технічні і фінансові можливості держави (Łara, 1999, s. 134).

Після «зцілення» кожен селянин одержував взамін за належній йому парцели скомасовану (об'єднану) частину ґрунту тієї самої вартості. Якщо вартість ґрунтів перед перетворенням і після них була різною, уряд компенсував різницю власнику. Об'єднання ґрунтів проводилося на добровільній основі. Якщо селянин не мав коштів на проведення комасації, уряд через Державний сільськогосподарський банк надавав кредит. Комасація дала позитивні результати – об'єднання земель дало змогу оптимізувати й інтенсифікувати сільське виробництво, а з іншого боку – це призвело до зростання ціни на землю.

Ще одним напрямом реформи була ліквідація сервітутів, започаткована в 1920 р., однак почала широко проводитись тільки з 1926 р. Як і у випадку парцеляцій, ліквідація сервітутів могла відбуватися як у формі приватної домовленості селян з власником землі, так і примусово. На думку дослідників, розпорядження з 1927 р., яке санкціонувало примусову ліквідацію сервітутів, завдало шкоди інтересам малоземельних селян, для яких сервітути часто становили можливість безкоштовно збирати хмиз для палива. Селяни противилися ліквідації сервітутів, тим більше, що взамін вони часто отримували невеликі і малоцінні наділи землі (Łara, 1999, s. 135). Водночас процес ліквідації сервітутів дав можливість великим господарствам інтенсифікувати виробництво і збільшити територію заможних селянських господарств.

У результаті проведеної земельної реформи в Другій Речі Посполитій селянська власність напередодні II світової війни збільшилася на 13 %, площа великих земельних маєтків зменшилася на 16 %. Реформа і парцеляція не принесли значних змін у структуру власності землі. Обшар використаних для господарства приватного більше 50 га зменшилась з 11,5 млн га в 1921 р. до 9,2 млн. га в 1938 р. У 1938 р. вони займали 24,3 % загальних земель, у центральних воєводствах – 17,8 %, у східних – 27,6 %, у

в південних – 23,5 % і в західних – 35,5 %. Реформа не змінила принципово структуру селянських господарств: малоземельних до 5 га на декілька відсотків збільшилось, а від 5 до 20 га зменшилось. Найбільше малоземельних господарств (до 5 га) в 1931 р. було у воєводствах: Станиславівським (83 %), Краківському (79,9 %), Львівському (78,9 %), Тернопільському (74,9 %) і Кельцькому (64,7 %) при середньому по країні 63,9 %. При цьому з малоземельних господарств утримувалося 8,5 млн осіб, що становило 54 % селянства (Jeżerski & Leszczynska, 1999, s. 269). Зміна власності на землю в селі не мала радикального характеру і не внесла принципових змін у розвиток сільського господарства та економіки загалом. Попри те, польські автори (Musiał, 2013, s. 157–158), оцінюючи реформу як половинчасту, вказують на той факт, що більш радикальна реформа могла призвести до неконтрольованих наслідків, у тому числі до економічної та культурної деградації.

Висновки. Оцінюючи аграрну реформу у Польщі міжвоєнного періоду, можна зробити висновок, що вона була викликана як економічними, так і соціальними й політичними причинами. Серед економічних слід назвати селянське малоземелля і нерентабельність сільськогосподарського виробництва на невеликих ділянках, які часто не становили єдиного земельного масиву. Водночас «земельний голод» мав соціальні причини, оскільки поряд з масою дрібних селянських наділів існували величезні поміщицькі латифундії. Такий розподіл земельної власності неминуче спричиняв соціальну напругу в суспільстві, яку уряд прагнув послабити.

Політичні передумови пов'язані з пропагандою і політичною діяльністю сил, орієнтованих і підтримуваних сусіднім СРСР. Політичні міркування впливали також з наявності у державі великої української національної меншини, переважну більшість якої становили селяни.

Щодо наслідків аграрних перетворень, то слід визнати, що поряд з прогресивними кроками у розв'язанні земельного питання, польська держава не змогла повністю реалізувати аграрну реформу. Адже її ключові цілі не були досягнуті. Економічною метою було створення ефективних приватних фермерських господарств і таких, що можуть себе прогодувати. Цей пункт програми зали-

шився невиконаним. До цього слід додати соціальну й політичну напругу в Західній Україні, посилену польським осадництвом.

Успіхові реформи завадили внутрішні обставини – непослідовність у діях політичної еліти, яка намагалася розв’язати несумісні проблеми: створення мононаціональної держави й економічний розвиток національних окраїн, недостатні кошти, що виділялись з державного бюджету, і зовнішні, зокрема негативний вплив світової економічної кризи та зовнішньополітичні загрози.

Оцінюючи наслідки реформи у сфері парцеляції й комасації, слід зазначити, що вона не могла остаточно розв’язати аграрну проблему II Речі Посполитої. Адже потрібно було, як показує досвід інших країн, не тільки реструктуризувати сільське господарство, але й змінити економічну структуру держави загалом: розбудовувати промисловість і перетворювати Польщу із сільськогосподарської країни на індустріально-сільськогосподарську. На нашу думку, польський досвід міжвоєнних років свідчить, що об’єктивно неможливе позитивне розв’язання соціальних проблем селянства лише за рахунок реформування аграрного сектора економіки у державі.

Проведене нами дослідження не вичерпує заявленої проблеми. У процесі роботи виявилися нові аспекти аграрної реформи у Польщі, недостатньо висвітлені у вітчизняній історіографії. Їхній розгляд та аналіз може бути корисним як із наукової, так і практичної точки зору в сучасній Україні. У цьому ми вбачаємо перспективу подальших досліджень заявленої проблеми.

Джерела та література

- Алексісець, Л.М. (2006). *Польща: утвердження незалежної держави 1918–1926*. Тернопіль: Підручники і посібники.
- Виздрік, В. (2017). Зміни у структурі селянського землеволодіння Галичини в міжвоєнний період. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 29, 424–431. Львів. Взято з https://ru.scribd.com/document/365860952/Ukraine-29#fullscreen&from_embed.
- Гудь, Б. (2018). *З історії етносоціальних конфліктів. Українці й поляки на Наддніпрянщині, Волині й у Східній Галичині в XIX – першій половині XX ст.* Харків: Акта.

- Зашкільняк, Л.О., & Крикун, М.Г.** (2002). *Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів*. Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка.
- Панишко, Г.Т.** (2007). Польське законодавство про парцеляцію великої земельної власності й ліквідацію сервітутів на Волині у 20–30-х рр. XX ст. *Українсько-польські відносини*, 1, 91–96.
- Gaul, J.** (2019). «Urojenie wolnością» i społeczne oraz gospodarcze uwarunkowania odbudowy państwa polskiego w czasie rządów Naczelnika Państwa Józefa Piłsudskiego 1918–1922. *Dzieje Najnowsze*, 51 (1), 29–56. doi: <https://doi.org/10.12775/dn.2019.1.02>.
- Jastrzębski, R.** (2018). Reforma rolna po drugiej wojnie światowej. Ustawodawstwo państwa polskiego. *Czasopismo prawno-historyczne*, 70 (1), 111–151. doi: <https://doi.org/10.14746/cph.2018.1.3>.
- Jezerski, A., & Leszczynska, C.** (1999). *Historia gospodarcza Polski*. Warszawa: Key Text.
- Łapa, M.** (2018). Polityka rolna rządu Józefa Piłsudskiego (2 X 1926 – 12 VI 1928). *Zeszyty Wiejskie*, 23, 89–103. doi: <https://doi.org/10.18778/1506-6541.23.06>.
- Łapa, M.** (1999). Problemy przebudowy strukturalnej rolnictwa polskiego w latach 1926–1930. Program agrarny Witolda Staniewiczza. *Acta universitatis lodziensis. Folia Historica*, 66, 119–140.
- Mieszczankowski, M.** (1960). *Struktura agrarna Polski międzywojennej*. Warszawa: PWN.
- Musiał, W.** (2013). *Modernizacja Polski. Polityki rządowe w latach 1918–2004*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Statystyka Rolna*. (1924). Warszawa.
- Ustawa z dn. 6 lipca 1920 r. o organizacji urzędów ziemskich. (1920). *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*, 70 (461), 1222–1229. Dostęp w Internecie <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19200700461>.
- Ustawa z dnia 17 grudnia 1920 r. o nadaniu ziemi żołnierzom Wojska Polskiego. (1921). *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*, 4 (18), 40–41. Dostęp w Internecie <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19210040018>.

References

- Aleksiievets, L.M.** (2006). *Polshcha: utverzhennia nezalezhnoi derzhavy 1918–1926 [Poland: Establishment of an Independent State 1918–1926]*. Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky [in Ukrainian].
- Vyzdryk, V.** (2017). Zminy u strukturі selianskoho zemlevołodinnia Halychyny v mizhvoiennyi period [Changes in the structure of peasant

- land ownership of Galicia in the interwar period]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist – Ukraine: cultural heritage, national identity, statehood*, 29, 424–431. Lviv. Retrieved from https://ru.scribd.com/document/365860952/Ukraine-29#fullscreen&from_embed [in Ukrainian].
- Hud, B.** (2018). *Z istorii etnosotsialnykh konfliktiv. Ukrainci y poliaky na Naddnyprianshchyni, Volyni y u Skhidnii Halychyni v XIX – pershii polovyni XX st.* [From the history of ethno-social conflicts. Ukrainians and Poles in the Dnieper, Volhynia and Eastern Galicia in the 19th and the first half of the 20th century]. Kharkiv: Akta [in Ukrainian].
- Zashkilniak, L.O., & Krykun, M.H.** (2002). *Istoriia Polshchi: vid naidavnishykh chasiv do nashykh dniv* [History of Poland: from ancient times to the present day]. Lviv: Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni I. Franka [in Ukrainian].
- Panyshko, H.T.** (2007). Polske zakonodavstvo pro partseliatsiiu velykoi zemelnoi vlasnosti y likvidatsiiu servitutiv na Volyni u 20–30-kh rr. XX st. [Polish legislation on the parceling of large landed property and the liquidation of easements in Volyn in the 20–30's of the XX century]. *Ukrainsko-polski vidnosyny – Ukrainian-Polish relations*, 1, 91–96 [in Ukrainian].
- Gaul, J.** (2019). «Upojenie wolnością» i społeczne oraz gospodarcze uwarunkowania odbudowy państwa polskiego w czasie rządów Naczelnika Państwa Józefa Piłsudskiego 1918–1922 [«Intoxication of freedom» and social and economic conditions for the reconstruction of the Polish state during the rule of the Chief of State Jozef Piłsudski 1918–1922]. *Dzieje Najnowsze – Recent history*, 51 (1), 29–56. doi: <https://doi.org/10.12775/dn.2019.1.02> [in Polish].
- Jastrzębski, R.** (2018). Reforma rolna po drugiej wojnie światowej. Ustawodawstwo państwa polskiego [Agricultural reform after the Second World War. Polish state legislation]. *Czasopismo prawno-historyczne – Legal-historical magazine*, 70 (1), 111–151. doi: <https://doi.org/10.14746/cph.2018.1.3> [in Polish].
- Jeżerski, A., & Leszczynska, C.** (1999). *Historia gospodarcza Polski* [Economic history of Poland]. Warszawa: Key Text [in Polish].
- Łapa, M.** (2018). Polityka rolna rządu Józefa Piłsudskiego (2 X 1926 – 12 VI 1928) [Agricultural policy of the Jozef Piłsudski government (2 X 1926 – 12 VI 1928)]. *Zeszyty Wiejskie – Rural notebooks*, 23, 89–103. doi: <https://doi.org/10.18778/1506-6541.23.06> [in Polish].
- Łapa, M.** (1999). Problemy przebudowy strukturalnej rolnictwa polskiego w latach 1926–1930. Program agrarny Witolda Staniewicza [Problems of structural reconstruction of Polish agriculture in 1926–1930. The

- agrarian program of Witold Staniewicz]. *Acta uniwersitatis lodziensis. Folia historica*, 66, 119–140 [in Polish].
- Mieszczankowski, M.** (1960). *Struktura agrarna Polski międzywojennej [Agrarian structure of interwar Poland]*. Warszawa: PWN [in Polish].
- Musiał, W.** (2013). *Modernizacja Polski. Polityki rządowe w latach 1918–2004 [Modernization of Poland. Government policies in 1918–2004]*. Torun: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika [in Polish].
- Statystyka Rolna [Agricultural Statistics]*. (1924). Warszawa [in Polish].
- Ustawa z dnia 6 lipca 1920 r. o organizacji urzędów ziemskich [Act of July 6, 1920 on the organization of land offices]. (1920). *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej – Journal of Laws of the Republic of Poland*, 70 (461), 1222–1229. Retrieved from <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19200700461> [in Polish].
- Ustawa z dnia 17 grudnia 1920 r. o nadaniu ziemi żołnierzom Wojska Polskiego [Act of 17 December 1920 on giving land to soldiers of the Polish Army]. (1921). *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej – Journal of Laws of the Republic of Poland*, 4 (18), 40–41. Retrieved from <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19210040018> [in Polish].

Стаття надійшла до редакції 26.02.2020 р.

УДК 930.23(477)"19":330(091)(477)
DOI: 10.24919/2312-2595.3/45.203955

Віра ГАМАЛІЯ

доктор історичних наук, завідувач кафедри філософії та історії науки і техніки, Державний університет інфраструктури та технологій, вул. Кирилівська, 9, м. Київ, Україна, індекс 02000 (vgamaliia@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0433-453X>

Бібліографічний опис статті: Gamaliia, V. (2020). The study on the Manufacturing Period of National Economy in the Ukrainian Academy of Sciences (20–30th of XX century). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 3/45, 101–115. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.3/45.203955>.

**ДОСЛІДЖЕННЯ МАНУФАКТУРНОГО ПЕРІОДУ
ВІТЧИЗНЯНОЇ ЕКОНОМІКИ
В УКРАЇНСЬКІЙ АКАДЕМІЇ НАУК
(20–30-і рр. XX ст.)**

Анотація. *Мета роботи* – на основі аналізу наявних друкованих та рукописних розробок з історії мануфактурного періоду економіки України визначити стан вивчення проблеми на сьогоденний момент та означити перспективи подальших досліджень в цьому напрямі. **Методологія дослідження** ґрунтується на принципі історизму, системності, достовірності, об'єктивності. Використано такі методи, як проблемно-хронологічний, історико-генетичний, аналітико-синтетичний. **Наукова новизна.** Вперше на основі зіставлення матеріалів літературних джерел і архівних даних представлено комплекс досліджень мануфактурного періоду в контексті економічного розвитку України, проведених співробітниками Української академії наук у 20–30-х рр. XX ст. **Висновки.** Показано розбудову мережі установ для вивчення народного господарства України в структурі Української академії наук. Показано всебічне вивчення співробітниками академії економіки України від XVII до початку XIX ст., що знайшло відображення у значній кількості створених ними книг та статей. Підкреслено,

© Vira Gamaliia, 2020

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

що відверте проголошення владою у 1928 р. курсу на боротьбу з «внутрішнім ворогом» відчутно загальмувало плин академічної науки, призвівши до знищення низки праць з історії економіки, виданих або підготовлених до видання. Підкреслено оригінальність розвідок Олександра Оглоблина та Наталії Полонської-Василенко в галузі історії порцеляново-фаянсових мануфактур означеного періоду. Відзначено дослідження особливостей економіки України означеного періоду вітчизняними вченими, що працювали, починаючи з 60-х рр. ХХ ст. до початку третього тисячоліття. В процесі майбутньої реконструкції знань у межах початкового періоду становлення народного господарства України рекомендовано звернути увагу на доцільність подальшої розробки історії Києво-Межигірської мануфактури як установи, детальний аналіз технологічних прийомів та продукції якої матиме значення для осмислення взаємозв'язків між мистецтвом і наукою, для пізнання історії не тільки господарства, а й культури і мистецтва нашої держави. Першим кроком у цьому напрямі може стати публікація книги «Нарис історії Києво-Межигірської мануфактури», підготовленої Н. Полонською-Василенко, що зберігається в архіві Інституту рукопису Національної бібліотеки імені В. Вернадського і становить одне з яскравих надбань, залишених нам у спадок нашими попередниками.

Ключові слова: економіка України; мануфактурне виробництво; Українська академія наук; архівний розшук.

Vira GAMALIIA

PhD hab. (History), Head of Department of Philosophy and History of Science and Technique, State University of Infrastructure and Technology, 9 Kyrylivska Str., Kyiv, Ukraine, postal code 02000 (vgamaliia@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0433-453X>

To cite this article: Gamaliia, V. (2020). The study on the Manufacturing Period of National Economy in the Ukrainian Academy of Sciences (20–30th of XX century). *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 3/45, 101–115. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.3/45.203955>.

**THE STUDY ON THE MANUFACTURING PERIOD
OF NATIONAL ECONOMY
IN THE UKRAINIAN ACADEMY OF SCIENCES
(20–30th of XX century)**

Summary. The purpose of the research is to determine the state of studying the problem at the moment and to indicate the prospects for further research in this direction on the basis of analysis of existing printed and hand-written developments on the history of the manufacturing period of the Ukrainian economy. The research methodology is based on the principle of historicism, consistency, reliability, objectivity. The problem-chronological, historical-genetic, analytical-synthetic methods are used in this article. The scientific novelty. A complex of studies of the manufactory period in the context of Ukraine's economic development conducted by the staff of the Ukrainian Academy of Sciences in the 20's and 30's of the 20th century on the basis of comparison of materials of literary sources and archival data are presented for the first time. Conclusions. The development of a network of institutions for studying the national economy of Ukraine in the structure of the Ukrainian Academy of Sciences is shown. The comprehensive study by the members of the Ukrainian Academy in the field of Economics from the 17th to the beginning of the 19th century was shown. It was reflected in a large number of books and articles created by them. It was emphasized that the explicit proclamation by the authorities in 1928 of the course to combat against «internal enemy» significantly slowed down the process of academic science, leading to the destruction of a number of works on the history of economics, published or prepared for publication. The originality of Oleksandr Ohloblyn's and Natalia Polonska-Vasylenko's research in the history of porcelain and faience manufactories of this period is underlined. The research of features of the Ukrainian economy of the given period by the domestic scientists who have been working since the 1960's and to the beginning of the 3-rd millennium is noticed. It is recommended to pay attention to the expediency of further development of the history of the Kyiv-Mezhyhirs'ka manufactory in the process of future reconstruction of knowledge within the initial period of formation of the national economy of Ukraine as an institution. A detailed analysis of technological techniques and products of this establishment will be important for understanding the interrelationships between art and science, for learning history of not only economics, but also of the culture and art of our state. The first step in this direction may be the publication of the book «Essay

on the History of the Kyiv-Mezhyhirs'ka Manufactory», prepared by N. Polonska-Vasylenko. It is stored in the archive of the Institute of Manuscripts of the National Library of the Vernadsky National Library of Ukraine and is one of the brightest achievements left to us as heritage by our predecessors.

Keywords: *Economics of Ukraine; manufactory production; Ukrainian Academy of Sciences; archival search.*

Problem statement. Studies on the history of Ukrainian industry are of particular importance now in connection with the necessity to build effective ways for its further progressive development. In this sense, the reference to the works of the researchers of the 20–30's of the 20th century, devoted to the consideration of significant transformations of the Ukrainian economy during the XVII–XVIII centuries, can be considered as a useful source for obtaining important information from the experience of the past.

The analysis of sources and recent researches. The first work on economic history of Ukraine is the monograph of Sergiy Podolynskiy. In this work he noted that in the XVIII century in Ukraine there were already factories which in the nineteenth century replaced plants and factories (Podolynskiy, 1880). In January 1895, Yulian Bachynskiy's book «Ukraine irredenta» was published, in which he substantiated the necessity of Ukraine's political independence, which is a prerequisite for «not only its economic and cultural development, but its very existence as a nation» (Bachynskiy, 1924). According to Y. Bachynskiy, the issue of Ukraine's independence was on the agenda in the process of developing of its productive forces. He states that handicraft and the old-fashioned manufactory came to a decline, conceding «fast pace in front of our eyes» to the factory industry. Three years later one of the most famous works in the history of economics in pre-revolutionary Russia was published, which contained an analysis of the development of capitalism in the country, from the establishment of the factory from the serf manufactory in the XVII century to the machine industry of the 1890's (Tugan-Baranovskiy, 1898). For this work, its author M.I. Tugan-Baranovskiy received the title of Doctor of Political Economy. According to Mykhailo Hrushevskiy, till 1917 the history of political events taking place in Ukraine was mainly investigated, while «the development of economic phenomena,

their influences and significance in the history of Ukrainian life were hardly touched. And therefore they are worthy of special attention».

The purpose of the publication: reconstruction of the knowledge accumulation process on the economic history of Ukraine, starting with a detailed studying of the manufacturing period, initiated in the walls of the Ukrainian Academy of Sciences, and the definition of the prospects for further researches in this direction.

Statement of the basic material. According to one of the founders of the Ukrainian Academy of Sciences, academician V. Vernadsky, «The state's weight of the Academy is shaped by the influence which it will have on increasing of the productive forces of the country ... Due to the extensive research work it is necessary to quickly increase the weight of Ukraine's natural wealth ... and at the same time to find the measures necessary to increase the productivity of the work of its people through econometric studies». The development of these issues was to be held at the III Division of the Academy, the Department of Social Sciences, whose organizer, Academician M. Tugan-Baranovskyi, worked hard on its structure. The first subdivision, the Legal, had to focus on the study of law, while the second, Economic – on the study of material life. It was about this wrote M. Vasylenko, noting: «The third department, the Department of Social Sciences, on its structure, in many respects, is a completely new form of academic institutions. Social sciences in St. Petersburg's other Academies are submitted only by single departments and only by Academie des Sciences Morales et Physicus in Paris and, perhaps, partly British Academy in London are approaching to some order in the way of the future Ukrainian Academy. The greatest news of its structure is the class of economic sciences, both the number of the cathedral, and their character. Together with the widespread development of purely scientific questions, his statement also acquired the tasks of applied nature, which are closely connected with the questions of the economic life of Ukraine ... in connection with the general conditions of world life».

The composition of the Socio-Economic Department provided for two subdivisions: the branch of economics and law sciences. In the economic subdivision, it was decided to establish two institutions: the Institute for studying economic conditions, which would become a kind of economic observatory, registering and analyzing changes in the state of affairs with the aim of their scientific synthesis and predic-

tion of their course in the near future, and the Demographic Institute. The first one was founded on the idea of the deceased Academician M. Tugan-Baranovskiy, and he became his first chairman. In May 1919, after his premature death, Academician K. Voblyi was elected as Director of the Institute. In view of economic-political circumstances of that time learning the economic conjuncture was out of the question, that is why the Institute all its work aimed to learning of Ukrainian national economy (it's history and current situation), and accordingly it was called the Institute for learning of economic conditions and national economy («Zahalnyi spysok ustanov», n.d.). In 1922, an order from the center was issued to reduce the state; it was necessary to reduce the number of employees of the Academy of Sciences from 606 employees to 149. Instead of 40 full-time posts, the III Division had now only 7, and in connection with such sharp reduction of states, the Institute stopped its activity.

Academician K. Voblyi also led the Seminar for studying the national economy of Ukraine, created on October 12, 1925, which was transformed into a Commission for studying the national economy under his own chairmanship in 1927. The task of the Commission was to study: 1) the creative and productive forces of the national economy of Ukraine; 2) the opportunities, forms and weight of Ukraine's participation in the global economy; 3) conditions, process and consequences of Ukraine's transition from the old to the new system; 4) perspective plans of individual branches of the economy of Ukraine and their agreement with each other; 5) to work out a bibliography on the economy of Ukraine (*Zvidomlennia Ukrainskoi Akademii Nauk*, 1928).

In 1929, during the Historical department of All-Ukrainian Academy of Sciences, the Commission for the Socio-Economic History of Ukraine with two employees (staffed from 1930) was established: headed by Professor O. Ohloblyn and Senior Researcher and Acting Scientific Secretary N. Polonska-Vasylenko. Freelance members were also involved in the work of the Commission. The main tasks of the Commission were researches: 1) the history of industry and the working class in Ukraine; 2) the colonial policy of Poland and Russia in the era of feudalism; 3) the bourgeoisie in Ukraine in the era of imperialism.

At the meetings of the commission and the seminar, the staff of the Ukrainian Academy of Sciences delivered reports on various problems of the economy: «Concerning the question of the method in the study of economic phenomena» (Orzhentsky, 1921); «Assumptions about our future economic opportunities and prospects» (Vasiliev, 1922); «From the history of the Shosten gunpowder plant to the half of the nineteenth century» (Verkhovets, 1923); «Cloth factory of Kiev «Order of the Public Prizreniia» (Tishchenko, 1926); «Industry in the Podillya at the end of the 18th century» (Karachkivskiy, 1927); «On the history of porcelain production in Chernigiv region» (Smolichev, 1928); «Potash industry as an element of economic evolution» (Yaroshovich, 1929); «Ways of Textile and Industrial Development in Ukraine» (Shrag, 1930). Quite often such performances were as material for print works, among which were: the monographs by K. Voblyi (Voblyy, 1928), M. Slabchenko (1922), V. Dubrovskii (Dubrovskiy, 1930), I. Jidjori (Dzhydzhora, 1930), articles by V. Barvinskyy (1926, p. 18–29), M. Tkachenko (1931, pp. 33–35), V. Danilevskyy (Danylevskiy, 1927, pp. 239–247) and a handwritten note by K. Voblyi (Voblyy, 1920).

However, the most detailed history of the Ukrainian factory was described in the works of O. Ohloblyn. For this purpose he planned six volumes: the first one – from the history of the Ukrainian manufactory of the XVIII century; the second is the Ukrainian serf factory from of the end of XVIII to the first half of the XIX century; the third is the non-serf factory of the first half of the nineteenth century; the fourth volume was intended to represent the internal organization of the Ukrainian factory of the first half of the nineteenth century; the fifth and sixth are related to the history of the Ukrainian capitalist factory until 1917 inclusively (Vynar, 1977, pp. 64–92). As D. Bahalii said, Ohloblyn was the first who set himself the task of writing a wide source sketch of the history of the Ukrainian factory on the basis of scattered sources. In the 20's and early 30's he worked on archives of Kyiv, Kharkiv, Chernihiv, Dnipropetrivs'k, Zhytomyr, Moscow, Leningrad and others. A little explored factory archival funds of the Kyiv-Mezhzhors'ka Faience Factory, the Bakhmut and Torsky Salt Plants, the Shosten Powder Factory, materials from the archives of the Kyiv Magistrate and the Antonovych Kyiv Central Historical Archives where investigated by Ohloblyn.

The first of the planned volumes, submitted to the publishing house in 1922, came out in 1925 (Ogloblin, 1925a). The third, published in the same 1925, was presented by Ohloblyn as a doctoral dissertation (Ogloblin, 1925b). In this paper he set and substantiated the thesis of the economic independence of historical Ukraine. After public defense in Odessa in summer of 1926 he was the first national historian who was awarded with the degree of Doctor of History of Ukrainian Culture. However, this degree was not recognized by Higher Attestation Commission in Moscow, and only in the beginning of 1941 O. Ohloblyn was awarded a Doctor of Historical Sciences degree (without defense of the dissertation) on the basis of published and handwritten works. The second volume, submitted for printing in 1924, came out only in 1931 (Ohloblyn, 1931) and was destroyed. It prevented further work Ohloblyn above 4, 5 and 6 volumes. And only in 40 years the first three volumes from the history of the Ukrainian factory were published in Volume 12 of the Harvard series of Ukrainian studies (Ohloblyn, 1971).

The hard destiny touched a number of other works of O. Ohloblyn. As wrote about those times the famous Ukrainian historian O.I. Gurzhiy, they «were affected by all those complicated, and sometimes tragic events of that time, when the Marxist-Leninist methodology began to displace other forms of knowledge of social processes and comprise all branches of science» (Hurzhii, 1994, pp. 283–287). This is illustrated eloquently by «Conclusions and proposals of the commission of the NKO of the Ukrainian SSR on the examination of the All-Ukrainian Academy of Sciences from February 15, 1928»: «Created under the conditions of the hetman regime, the VUAN starting from it's establishment has become and remains a shelter and center of consolidation, on the one hand of bankrupt social groups of the Ukrainian bourgeois-nationalist intelligentsia (first of all SRs), on the other hand – the cadet-monarchist circles, the Russian and reactionary circles of the former university professorship» (TsDAHO Ukrainy, f. 1, op. 147, ark. 176–194). Among the employees of VUAN, who had experienced the consequences of new trends, was O. Ohloblyn. At the end of 1930 he was arrested, and after his release in 1931, a three-day «dispute» took place, in which the «class-hostile character» of his historical works was proved. Following this, O. Ohloblyn was forbidden to perform professorship for some years, and some of his works,

already published, did not see the world, among them: The Manufactory in Right-bank Ukraine for the last quarter of the XVIII century // Notes of the Historical and Philological Department of VUAN, Pr. XXVI–XXVII. (This book of «Notes» was destroyed); Essays on the history of capitalism in Ukraine. Issue I. Kharkiv – Kyiv. State Publishing House of Ukraine. Proletarian. 174 p. (published but did not reach the readers because they were distributed by «closed order»); History of metallurgy of the Right-bank Polissya of the XVI–XVIII centuries (destroyed in 1937). According to Lubomyr Vinar, a number of works by O. Ohloblyn still remain in the manuscript: Left-bank Ukrainian-style manufactory of the XVIII century (Historical sketch), 1931; the industry of the Right-bank Polissia of the XVI–XX centuries. (Historical essays of enterprises of iron ore, glass (gutnits'ka), faience, porcelain, paper, cloth and copper foundry industry, examined by Polissia expedition in 1932), 1933. Glass industry of the Right-bank Ukraine of XVI–XX centuries (Historical and economic essay), 1934; Porcelain and faience industry of the Right-bank Ukraine of the XVIII–XX centuries (Historical and economic essay), 1934 (Vynar, 1995, pp. 19–47).

Among the relatively small works of O. Ohloblyn from the history of the Ukrainian factory, preserved to this day, the article about the Kyiv-Mezhyhirs'ka faience manufactory is of considerable interest (Ohloblyn, 1926, pp. 332–342). Production of faience, he notes, first started on the Right Bank in the last quarter of the XVIII century. The first was a factory in Chudniv (1783), which belonged to Prot Pototskiy. In the same 80s, Prince Czartoryskiy's large faience and porcelain factory appeared in Cork, which was almost destroyed by the fire in 1797. Its successor who continued the tradition of the right-bank manufactory became the Kyiv-Mezhyhirs'ka factory founded in 1798 near Kyiv in the picturesque area of Mizhhir'ia. It was given a manor house of the former Mezhyhirs'kyi Spaso-Preobrazhenskiy monastery with all buildings and gardens and granted the right to use wood from the monastery forest and clay from Petrivka Mountain.

Kyiv-Mezhyhirs'ka factory, which became the first small-scale faience production plant in Ukraine, was originally under the control of the Kyiv magistracy, which was hoping for profits. However, the first steps of the factory were slow and not very capable: its breeders did not show the necessary clearness and entrepreneurial abilities. Great damage was caused by the fire in 1810, but already in 1814,

mezhihirs'ki products were presented for sale in St. Petersburg, where they caused considerable interest, but were not competitive with foreign products. At that time, British dishes, imported to Russia in a lot quantity through Odessa, were in great demand.

In 1822 the factory with all its property was transferred to the imperial office, and during the 1820's and 30's of the nineteenth century it represented a state-owned enterprise (a type rather rare in Ukraine) with a clerical organization of labor, clerical peasants and a government organization (Tugan-Baranovskiy, 1898). The state-owned organization of production did not improve the situation of the factory. The production technique was obsolete, and although a steam engine was introduced and number of manual work was changed by mechanical one, masters from abroad were engaged, this did not help. The epoch of the serf labor organization has already gone away. In 1873, the economic crisis began, and it complicated the situation. Mezhihirs'ka faience factory did not withstand competition with foreign products, which thanking to the network of railways in the 60's and 70's occupied the Ukrainian market, and in 1874 was closed. In the same year, the monastery was restored, and the buildings of the faience factory, located on its territory, went to the administration of diocesan authorities.

The study of the history of the Kyiv-Mezhyhirs'ka factory was one of the main directions of N. Polonska-Vasylenko's work. In her opinion, Mezhyhirs'ka and Volokityns'ka factories, which worked not only on the owners but also on the market, had the greatest significance among the porcelain-faience plants in Ukraine (Vasylenko-Polonska, 1976). The Porcelain Factory in the Volokityno village of Glukhiv district in Chernigov region was founded in 1836 by A. Miklashevsky, and in 1839 its products were first exhibited at the St. Petersburg exhibition. The range of production was quite broad: «from jewelry to very large articles». The factory produced fireplaces, dressing tables, washbasins, watch cases, coat-of-arms doors, chandeliers, mirrors frames, whole porcelain windowsills with painted gloves and scarves, literary portraits and figurines (NBUV NAN Ukrainy, IR, f. 42, № 14, 108 ark. (104+2). [Arkhiv Polonskoi-Vasylenko]. Mezhyhiria (Kyievo-Mezhyhirska faiansova manufaktura)).

N. Polonska-Vasylenko noted that the history of the Mezhihirs'ka manufactory is almost unclear. Only a small article by E. Kuzmin (1911, pp. 255–270) and two articles of Ohloblyn were devoted to it.

On the basis of rich archival materials, Polons'ka-Vasylenko created a monograph «The work of the Kyiv-Mezhzhirs'ka manufactory» which is not published. But in Kyiv, the Institute of Manuscripts retains a part of this work, which is essentially an independent work called «Kyiv-Mezhzhirs'ka Faience Manufactory» (NBUV NAN Ukrainy, IR, f. 42, № 14, 108 ark. (104+2). [Arkhiv Polonskoi-Vasylenko]. Mezhyhiria (Kyievo-Mezhyhirska faiansova manufaktura)). This is confirmed by its contents, compiled by the author:

1. An overview of the history of Kyiv-Mezhzhirs'ka faience manufactory 1–50.

2. Production technique 51–71.

3. Products of Kyiv-Mezhzhirs'ka manufactory 72–95.

4. The stamps of Kyiv-Mezhzhirs'ka manufactory 96–99.

Appendix No 1. List of chief masters 100.

Appendix No 2. List of masters and assistant masters 101–102.

List of drawings of Mezhhirska products 103–104.

N. Polonska-Vasylenko according to O. Ohloblyn regrets about tragic fate of Ukrainian science and Ukrainian culture. At the same time she emphasizes the importance of products of Mezhhirs'ka manufactory as monuments of national art. «Mezhhirs'ka faience factory», she notes, «was during the first half of the nineteenth century the largest and best enterprise in the field of faience production not only of Ukraine, but even in the total Russia, and reflecting on its products various enthusiasm and trends in art, was in the same time is closely linked to local folk art» (NBUV NAN Ukrainy, IR, f. 42, № 14, 108 ark. (104+2). [Arkhiv Polonskoi-Vasylenko]. Mezhyhiria (Kyievo-Mezhyhirska faiansova manufaktura)). The age of the factory is quite significant, it existed for 75 years. Other similar institutions have lived 10, 20 years and left a noticeable trace in the history of art and industry. Not as expensive as porcelain, products of Mezhhirs'ka factory have been preserved. Nevertheless, it would be worthwhile to find them in the museum funds of Ukraine and consider in the context of the combination of common cultural and regional artistic traditions.

Conclusions

Modern researchers have not ignored the manufacturing period of the Ukrainian economy. In the early 60's of the twentieth century, the role of manufactures in the development of native industry is highlighted in the monographs P. Fedorenko (1960) and I. Gurzhiy

(Hurzhii, 1962). In the 70's O. Ponomariov addressed this topic, devoting to it a monograph (Ponomarov, 1971) and a doctoral dissertation (Ponomarev, 1971). And at the beginning of the XXI century a very thorough article by M. Zasytko came out, in which the main aspects of the transition from the craft trade to factory production in the territory of Ukraine (Zasytko, 2013, pp. 154–158) were revealed. However, in all the above-mentioned works, the character of the technology and features of the porcelain-faience factory is mentioned only in passing.

References

- Bachynskiy, Yu.** (1924). *Ukraina irredenta [Ukraine the unbound]* (3 ed.). Berlin: Vyd-vo ukrainskoi molodi [in Ukrainian].
- Barvinskyi, V.** (1926). Zamitky do istorii manufaktury v Livoberezhnii Ukraini XVIII st. [Notes to the history of the manufactory in the Left-bank Ukraine of the XVIII century]. *Naukovyi zbirnyk Kharkivskoi naukovo-doslidnoi kafedry istorii ukrainskoi kultury – Scientific collection of the Kharkiv Research Department of the History of Ukrainian Culture*, 2–3, 18–29. Kharkiv [in Ukrainian].
- Danylevskiy, V.V.** (1927). Fabrychno-zavodska promyslovist [Factory industry]. *Poltavshchyna – Poltava region*, 2, 239–247. Poltava [in Ukrainian].
- Dubrovskiy, V.V.** (1930). *Persha fabryka na Ukraini: Slobidska Hlushkivska manufaktura (1719–1917) [The first factory in Ukraine: Slobidska Hushkovs'ka manufactory (1719–1917)]*. Kharkiv: Derzhvydav Ukrainy [in Ukrainian].
- Dzhydzhora, I.** (1930). *Ukraina v pershii polovyni XVIII stolittia. Rozvidky i zamitky [Ukraine in the first half of the XVIII century. Intelligence and Notes]*. Kyiv [in Ukrainian].
- Fedorenko, P.K.** (1960). *Rudni Levoberezhnoy Ukrainy v XVII–XVIII vv. [Ore of the Left Bank of Ukraine in the XVII–XVIII centuries]*. Moscow: Izd-vo AN SSSR [in Russian].
- Hrushevskiy, M.S.** (1917). *Studii z ekonomichnoi istorii Ukrainy: ekonomichnyi i sotsialnyi perelom XV–XVII vv.: hospodarstvo poliskoho mahnata na Zadniprovi [Studios on economic history of Ukraine: economic and social breakthrough of the XV–XVII centuries: economy of the Polish magnate in the Zadernoprovye]*. Kyiv: Druk. Tsentr. Rady [in Ukrainian].
- Hurzhii, O.I.** (1994). *Pisliamova [Epilogue]*. In D.I. Bahalii, *Narys istorii Ukrainy: doba naturalnogo hospodarstva – Essay on the history of Ukraine: the era of subsistence farming* (pp. 283–287). Kyiv: Chas [in Ukrainian].

- Hurzhi, I.** (1962). *Rozvytok tovarnoho vyrobnytstva i torhivli na Ukraini z kintsia XVIII stolittia do 1861 roku [Development of commodity production and trade in Ukraine from the end of the XVIII century to 1861]*. Kyiv: Vyd-vo AN URSS [in Ukrainian].
- Kuzmin, E.M.** (1911). Mezhygorskiy fayans [Mezhygorsky faience]. *Iskusstvo, zhivopis, grafika, khudozhestvennaya pechat – Art, painting, graphics, art print*, 6–7, 255–270 [in Russian].
- NBUV NAN Ukrainy, IR. [Arkhiv Polonskoi-Vasylenko]. Mezhyhiria (Kyievo-Mezhyhirska faiansova manufaktura) [Vernadsky National Library of Ukraine National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of Manuscripts. [Archive of Polonska-Vasylenko]. Mezhyhirya (Kyiv-Mezhyhirya faience manufactory)] [in Ukrainian].
- NBUV NAN Ukrainy, IR. (Sereda Anton Khomych). Pro kripatsku farforovu fabryku Miklashevskyykh v seli Volokytyno na Chernihivshchyni (1959–1960) [Vernadsky National Library of Ukraine National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of Manuscripts. (Sereda Anton Khomych). About the Miklashevsky serf porcelain factory in the village of Volokytyno in Chernihiv region (1959–1960)] [in Ukrainian].
- Ogloblin, A.** (1925a). *Ocherki istorii ukrainskoy fabryki: manufaktura v Getmanshchine [Essays on the history of the Ukrainian factory: Manufactory in the Hetmanate]*. Kiev: Gosizdat Ukrainy [in Russian].
- Ogloblin, A.** (1925b). *Ocherki istorii ukrainskoy fabryki: predkapitalisticheskaya fabrika [Essays on the history of the Ukrainian factory: precapitalist factory]*. Kiev: Gosizdat Ukrainy [in Russian].
- Ohloblyn, O.P.** (1926). Arkhiv Kyievo-Mezhyhirskoi fabryky [Archive of Kyiv-Mezhyhirs'ka factory]. *Zapysky istorychno-filolohichnoho viddilu UAN – Notes of the historical and philological department of the Ukrainian Academy of Sciences*, 9, 332–342. Kyiv: Drukarnia UAN [in Ukrainian].
- Ohloblyn, O.** (1971). *History of Ukrainian Industry*. Munchen: Wilhelm Fink Verlag.
- Ohloblyn, O.** (1931). *Narysy z istorii ukrainskoi fabryky: kripatska fabryka [Essays on the history of the Ukrainian factory: Serpent Factory]*. Kharkiv; Kyiv: DVOU; Derzh. vydav. «Proletar» [in Ukrainian].
- Poiasniuiuucha zapyska do zakonoproektu pro zasnuvannia Ukrainkoi Akademii nauk u Kyivi [Explaining a note to the bill on the founding of the Ukrainian Academy of Sciences in Kyiv]*. (1918). Kyiv [in Ukrainian].
- Podolynskiy, S.** (1880). *Remesla i fabryky na Ukraini [Crafts and factories in Ukraine]*. Zheneva: Drukarnia «Robitnyka» i «Hromady» [in Ukrainian].

- Ponomarev, A.M.** (1971). *Manufakturnaya promyshlennost Ukrainy v XVIII veke (Levoberezhze, Slobozhanshchina, Yug) [Manufacturing industry of Ukraine in the XVIII century (Left Bank, Slobozhanshchyna, South)]*. (Extended abstract of Doctor's thesis). Kiev [in Russian].
- Ponomarov, O.M.** (1971). *Rozvytok kapitalistychnykh vidnosyn u promyslovosti Ukrainy XVIII st. [The development of capitalist relations in the industry of Ukraine in the eighteenth century]*. Lviv [in Ukrainian].
- Slabchenko, M.E.** (1922). *Organizatsiya khozyaystva Ukrainy ot Khmelnichchiny do mirovoy voyny. T. 2: Sudby fabriki i promyshlennosti v Getmanshchine v XVII–XVIII st. [Organization of economy of Ukraine from Khmelnytsky to World War. Vol. 2: Destiny of a factory and industry in the Hetmanate in the 17th – 18th centuries]*. Odessa: Gosizdat Ukrainy [in Russian].
- Tkachenko, M.** (1931). *Narysy z istorii selian na Livoberezhnii Ukraini v XVII–XVIII st. [Essays on the history of peasants in the Left-Bank Ukraine in the XVII–XVIII centuries]*. *Zapysky istoriko-filolohichnoho viddilu Ukrainskoi akademii nauk – Notes of the historical and philological department of the Ukrainian Academy of Sciences*, 26, 33–35. Kyiv [in Ukrainian].
- TsDAHO Ukrainy – Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy [Central State Archive of Public Associations of Ukraine] [in Ukrainian].
- Tugan-Baranovskiy, M.I.** (1898). *Russkaya fabrika v proshlom i nastoyaschem: istoriko-ekonomicheskoe issledovanie. T. 1: Istoricheskoe razvitie russkoy fabriki v XIX veke [Russian factory in the past and present: historical and economic research Vol. 1: The historical development of the Russian factory in the 19th century]*. Saint Petersburg [in Russian].
- Vasylenko-Polonska, N.D.** (1976). *Istoriia Ukrainy. T. 2: Vid polovyny XVII stolittia do 1928 roku [History of Ukraine. Vol. 2: From the half of the XVII century to 1928]*. Miunkhen: Ukrainske vyd-vo [in Ukrainian].
- Voblyy, K.G.** (1920). *Keramicheskaya promyshlennost na Ukraine [Ceramic industry in Ukraine]*. *Natsionalna biblioteka Ukrainy im. V. Vernadskoho NAN Ukrainy, Instytut rukopysu – Vernadsky National Library of Ukraine National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of Manuscripts*, f. XXXVIII, 2 ll. [in Russian].
- Voblyy, K.G.** (1928). *Opyt istorii sveklosakharnoy promyshlennosti SSSR. T. 1: Do osvobozhdeniya krestyan 1861 g. [Experience of the history of the sugar and sugar industry of the USSR. Vol. 1: Before the liberation of the peasants in 1861]*. Moscow [in Russian].

- Vynar, L.** (1995). Naukova spadshchyna Oleksandra Petrovycha Ohloblyna [Scientific heritage of Alexander Petrovich Ohloblyn]. In O. Ohloblyn, *Studii z istorii Ukrainy: statii i dzherelni materialy – Studies from the history of Ukraine: articles and source materials* (pp. 19–47). Niu-York [in Ukrainian].
- Vynar, L.** (1977). Naukova tvorchist profesora doktora Oleksandra Ohloblyna [Scientific work of Professor Dr. Oleksander Ohloblyn]. *Zbirnyk na poshanu profesora doktora Ohloblyna – Collection in honour of Professor Dr. Ogloblin* (pp. 64–92). Niu-York: Vydannia Ukrainiskoi Vilnoi Akademii nauk u SShA [in Ukrainian].
- Zahalnyi spysok ustanov, zakladiv ta instytutiv VUAN za I pivrichchia 1922 r. [The general list of institutions, institutions and institutes of VUAN for the first half of 1922]. (n.d.). *Natsionalna biblioteka Ukrainy im. V. Vernadskoho NAN Ukrainy, Instytut rukopysu – Vernadsky National Library of Ukraine National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of Manuscripts*, F. 166, op. 2, spr. 1830, ark. 34–35 [in Ukrainian].
- Zasytko, M.** (2013). Rozvytok manufakturnoho vyrobnytstva v period hetmanuvannia D. Apostola [Development of manufactory production during hetmanization D. Apostol]. *Halychyna: Vseukrainskyi naukovyi kulturno-prosvitnyi i kraieznavchyi chasopys – Galicia: All-Ukrainian scientific cultural, educational and local history journal*, 22–23, 154–158. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
- Zbirnyk prats komisii dlia vyroblennia zakonoproektu pro zasnuvannia Ukrainiskoi Akademii nauk u Kyivi [Collection of works of the commission to draft a bill on the founding of the Ukrainian Academy of Sciences in Kyiv].* (1919). Kyiv [in Ukrainian].
- Zvidomlennia Ukrainiskoi Akademii Nauk u Kyivi za 1927 rik [Announcement of the Ukrainian Academy of Sciences in Kyiv for 1927].* (1928). Kyiv [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 24.01.2020 р.

УДК 94(477):061.2-055.2(477.8)
DOI: 10.24919/2312-2595.3/45.203985

Ігор ФЕДОРИШИН

аспірант кафедри історії України та методики викладання історії, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», заступник голови Тисменицької районної ради, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, Україна, індекс 76018 (ifedo1984@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-5760-2836>

Бібліографічний опис статті: Федоришин, І. (2020). Діяльність осередків «Союзу українок» на Товмаччині (за матеріалами часописів «Жіноча доля», «Жіноча воля»). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 3/45, 116–134. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.3/45.203985>.

**ДІЯЛЬНІСТЬ ОСЕРЕДКІВ «СОЮЗУ УКРАЇНОК»
НА ТОВМАЧЧИНІ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЧАСОПИСІВ
«ЖІНОЧА ДОЛЯ», «ЖІНОЧА ВОЛЯ»)**

Анотація. Мета статті. У статті на основі виявлених матеріалів у часописах «Жіноча доля» та «Жіноча воля» висвітлено діяльність осередків (філій і кружків (гуртків)) «Союзу українок» на Товмаччині. За газетними публікаціями автор відобразив роботу трьох філій у м. Товмач, м. Тисмениця і м. Отинія та семи сільських кружків української жіночої організації на теренах повіту, характеризував їхню культурно-освітню та громадську діяльність, показав окремі статистичні дані щодо кількісного складу кружків Тисменицького судового округу.

Культурно-освітня й громадська робота осередків «Союзу українок» відображена через проведення лекцій і відчитів (доповідей), влаштування різних свят, урочистих заходів на честь видатних українських письменників, громадських діячів, борців за волю України тощо, через організацію різноманітних освітніх курсів для жіноцтва, налагодження мережі захоронок (дитячих садків) і опіку над дітьми з бідних українських сімей. Також у

© Ігор Федоришин, 2020

статті показано співпрацю союзнок Товмаччини з іншими українськими культурно-освітніми та економічними товариствами: «Просвіта», «Рідна школа», «Сільський господар». **Методологія дослідження** базується на використанні методів аналізу, синтезу, історико-порівняльного та узагальнення. **Наукова новизна** статті – вперше на основі виявлених матеріалів у часописах «Жіноча доля» та «Жіноча воля» висвітлено діяльність осередків (філій і кружків (гуртків)) «Союзу українок» на Товмаччині. **Висновки.** У 1930-х рр., незважаючи на два випадки припинення владою діяльності, «Союз українок» став наймасовішою й найпопулярнішою українською жіночою організацією як Товмаччини, так і всієї Східної Галичини. Зі встановленням радянської влади на західноукраїнських землях «Союз українок» був остаточно заборонений, а його осередки ліквідовані черговим окупантом.

Ключові слова: «Союз українок»; жінка; Товмаччина; філія; кружок; свято.

Igor FEDORYSHYN

Postgraduate Student of the Department of History of Ukraine and Methods of Teaching History, State Higher Educational Institution «Vasyl Stefanyk Precarpathian National University», Deputy Head of Tysmenytsia District Council, 57 Shevchenko Str., Ivano-Frankivsk, Ukraine, postal code 76018 (ifedo1984@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-5760-2836>

To cite this article: Fedoryshyn, I. (2020). Diialnist oseredkiv «Soiuzu ukrainok» na Tovmachchyni (za materialamy chasopysiv «Zhinocha dolia», «Zhinocha volia») [Activity of local centers of society «Soiuz ukrainok» («Ukrainian Women’s Union») in Tovmachchyna (according to materials of magazines «Zhinocha dolia» («Women’s destiny»), «Zhinocha volia» («Women’s will»)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 3/45, 116–134. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.3/45.203985> [in Ukrainian].

**ACTIVITY OF LOCAL CENTERS OF SOCIETY
«SOIUZ UKRAINOK» («UKRAINIAN WOMEN'S UNION»)
IN TOVMACHCHYNA (ACCORDING TO MATERIALS
OF MAGAZINES «ZHINOCHA DOLIA»
(«WOMEN'S DESTINY»), «ZHINOCHA VOLIA»
(«WOMEN'S WILL»))**

Summary. Objective. In the article, the author showed the activity of the branches (branches and circles of the «Soiuz ukrainok» («Ukrainian Women's Union»)) in Tovmach region on the basis of the materials found in the magazines «Zhinocha dolia» («Women's destiny») and «Zhinocha volia» («Women's will»). The author showed the work of three branches in Tovmach, Tysmenytsia and Otyniia towns and seven rural circles of the Ukrainian women's organization on the territory of the county, he characterized their cultural, educational and social activities, he showed separate statistics on the quantitative composition of the circles of Tysmenytsia judicial district.

The cultural and social work of the «Ukrainian Women's Union» local centers was carried out through lectures and presentations, organization of various holidays, solemn events in honor of prominent Ukrainian writers, public figures, fighters for the will of Ukraine, through the organization of various educational courses for women, through the establishment of a network of children's kindergartens and child custody from poor Ukrainian families. Also in the article the author showed the cooperation of the members of the «Ukrainian Women's Union» of Tovmachchyna with other Ukrainian cultural-educational and economic societies «Prosvita», «Ridna shkola» («Native School»), «Sil'skyi hospodar» («Rural host»). **Methodology** of the research is based on the use of analysis, synthesis, historical and comparative methods.

Scientific novelty of the article – for the first on the basis of the materials found in the magazines «Zhinocha dolia» («Women's destiny») and «Zhinocha volia» («Women's will») the author showed the activity of the branches (branches and circles of the «Soiuz ukrainok» («Ukrainian Women's Union»)) in Tovmach region.

Conclusion. In the 1930s, despite two cases of cessation of power, the «Ukrainian Women's Union» became the largest and most popular Ukrainian women's organization in both Tovmachchyna and all of Eastern Galicia. With the establishment of Soviet power in Western Ukrainian lands, the «Ukrainian Women's Union» was finally banned and its local centers liquidated by another occupier.

Keywords: «Ukrainian Women's Union»; woman; Tovmachchyna; branch; circle; holiday.

Постановка проблеми. У міжвоєнний період в українській газетній періодиці Східної Галичини часто подавалася інформація про діяльність осередків «Союзу українок», зокрема й на Товмаччині. Доволі інформативними друкованими виданнями, які відображали діяльність вищезгаданої жіночої організації, були часописи «Жіноча доля», що виходив у 1925–1939 рр. в м. Коломия, та «Жіноча воля» – як додаток до «Жіночої долі», який видавався протягом 1932–1939 рр. Зазначимо, що обидва часописи не були друкованими органами «Союзу українок». Однак редакція під керівництвом Олени Кисілевської мала за мету «...допомогти нашому жіноцтву, щоб воно з своєї праці могло витягти найбільше користи, щоб воно було моральне, патріотичне, щоб любило свою неньку Україну, щоб були добрими й зразковими жінками своїм чоловікам, а матерями своїм дітям» (1925) («Від редакції», 1925, с. 1).

У рубриці «Вісти з «Союза Українок» часопис «Жіноча доля» інформував своїх читачок про діяльність осередків «Союзу українок». Про жіночий рух на теренах Галичини йшлося у рубриках «Жіночий рух», «З жіночого руху», «З жіночих організацій» тощо.

Не менш інформативним щодо висвітлення розвитку жіночого руху та діяльності «Союзу українок» був додаток «Жіноча воля» – часопис для сільського жіноцтва, покликаний «...помогти нашому сільському жіноцтву стати тим, чим є жіноцтво інших народів, а саме: добрими господинями, розумними матерями, свідомими громадянками свого народу» (О. К., 1932, с. 2).

Аналіз основних досліджень і публікацій. Проблематика діяльності «Союзу українок» відображена в наукових працях Марти Богачевської-Хом'як (Богачевська, 1984, с. 96–113), публікаціях Лілії Потапюк (2015, с. 18–23), Павла Артимішина (б.р.). Важливим та інформативним джерелом теми дослідження є газетна періодика міжвоєнного часу, зокрема, часописи «Жінка», «Українка», які виходили в другій половині 1930-х рр.

Метою статті є відображення на основі матеріалів у часописах «Жіноча доля» і «Жіноча воля» культурно-освітньої та громадської діяльності осередків «Союзу українок» на Товмаччині.

Виклад основного матеріалу. Найбільш чисельною українською жіночою організацією в Східній Галичині міжвоєнного періоду став «Союз українок», що був створений у 1917 р. та організаційно оформлений у грудні 1921 р. на з'їзді українських жінок (м. Львів). Метою діяльності «Союзу українок» було піднесення рівня освіченості та культури української жінки, заохочення її до самоосвіти, ініціативності, громадської роботи, змагання за рівноправність і самостійність жіноцтва, здобуття незалежності для жіночих організацій, возвеличення імені матері, її ролі в тодішньому суспільстві.

«Союз українок» мав триступеневу структуру: Головний виділ у м. Львів (Централа), філії й місцеві кружки. На філії у містах і містечках покладалася додаткова функція щодо координації роботи сільських осередків.

Головний виділ «Союзу українок» постійно закликав національно свідоме жіноцтво до заснування у кожному населеному пункті Галичини кружків, філій, жіночих гуртків при товаристві «Просвіта», до проведення віч, свят, забав, відчитів, читання книжок, газет (Береза, 1926, с. 3), заохочував жінок до членства в українських кооперативах. Спільно з товариствами «Просвіта» і «Сільський господар» «Союз українок» організовував для сільського жіноцтва куховарські курси, курси крою й шиття, килимарства, вишивок, курси зразкових господинь, освітньо-виховні тощо (Потапюк, 2015, с. 22).

На Товмаччині, до якої в міжвоєнний період належали теперішній Глумацький район (без південної частини – Обертинський куш), північно-східна частина Тисменицького району та північна частина Коломийського району (Отинійський куш), філії «Союзу українок» діяли в м. Товмач, містечках Тисмениця, Отинія, кружки організації активно функціонували в селах Грушка, Милування, Палагичі, Петрилів, Підпечери, Рошнів, Стриганці та інших населених пунктах.

Філія жіночого товариства в м. Товмач, яка в 1928 р. нараховувала 80 членів, щонеділі проводила відчити або лектури (читання), займалася різноманітними збірками, організацією і

проведенням національних свят, забав. У навколишніх селах філії не вдалося заснувати жодного осередку організації через відсутність у селах повіту інтелігенції, яка б могла вести роботу в кружках. Позитивним здобутком організації стало обрання до складу громадського уряду єдиної жінки-українки – членкині місцевого «Союзу українок» («Жіночий рух», 1928, с. 5). У 1933 р. філія «Союзу українок» провела збірку на потреби бідних шляхом продажу під церквою «шутки» (гілок пальми), прикрашеної синьо-жовтими бантами (ДАІФО, ф. 72, оп. 1, спр. 12, арк. 51), поставила аматорські вистави в м. Товмач та с. Петрилів, дохід від яких спрямовано на потреби бурси ім. Шашкевича в м. Товмач (ДАІФО, ф. 72, оп. 1, спр. 12, арк. 77, 99).

Кружок «Союзу українок» у м. Тисмениця був заснований 17 вересня 1931 р. з ініціативи Лідії Белей, дружини місцевого адвоката Теодора Белей, яка очолювала товариство з вересня 1931 р. до квітня 1937 р. та з квітня 1938 р. до лютого 1939 р. З квітня 1937 р. до квітня 1938 р. та з лютого до вересня 1939 р. очільницею тисменицьких союзенок була Розалія Сендецька, перша місцева жінка-лікар. 11 жовтня 1931 р. кружок зорганізований у філію. Філія містилася в приміщенні Українського народного дому. Щонеділі тут відбувалися сходи, на яких союзьнки читали книжки, слухали реферати (доповіді) на різну тематику, як-от: «Леся Українка», «Дошкільне виховання», «Ведення господарки», «День матері», «Туберкульоз» тощо. При місцевому товаристві функціонували жіночий хор і невелика бібліотека. Тисменицька філія впродовж усього періоду своєї діяльності перебувала у сфері впливу Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО), оскільки керівництво організації було прихильним до цієї партії (Андрухів & Гаврилюк, 2008, с. 259–261).

Протягом 1932–1938 рр. жіноча організація в м. Тисмениця організувала й провела осінні вечорниці, вечір народної ночі, Листопадове свято, свято Просфори, свято Маланки, свято Матері, запусти і велике Свячене за участі трьох місцевих священників. Приміром, Свято матері в м. Тисмениця відбулося 26 травня 1933 р. у великій залі Народного дому. На урочистостях було чимало місцевих жителів, прибули й делегати з навколишніх сіл. Перша частина свята була концертною. Вступне слово виголосила Е. Гриньовська. Вірші декламували місцеві дівчатка Сіменовичівна,

Федиківна, Белеївна, Микитин. І. Шох рецитувала (декламувала) новелу Степана Васильченка «Мати». Найкращою точкою святкової програми були співи жіночого хору «Союзу Українок» під диригуванням В. Островського. Другу частину свята склала вистава «Мати-наймичка» авторства Івана Тогобочного («Вісті з Союзу Українок», 1933d, с. 2).

На пошанування пам'яті видатних українських діячів тисменицький осередок «Союзу українок» влаштував урочисті академії на честь Т. Шевченка, І. Франка, Л. Українки, О. Кобилянської, Н. Кобринської.

Також філія організувала курс кравчинь, курси вишивки, куховарства, діловодства, курс першої невідкладної допомоги, інструкторський курс. Під проводом сестер служебниць місцевої захоронки осередок влаштував двотижневий курс виготовлення квітів, організував доживлювання (харчування) шкільної молоді.

Упродовж трьох зимових місяців і половини березня філія щоденно харчувала понад 30 дітей. Також під опікою союзянок перебували захоронки в селах Клубівці та Милування. «Союз українок» влаштовував збірки, продаж «шутки», виручені кошти від якої були спрямовані на закупівлю подарунків для 25 бідних дітей («Вісті з Союзу Українок», 1933a, с. 2; «Свято «Просфори», 1938, с. 5; Шох, 1932, с. 2; Андрухів & Гаврилюк, 2008, с. 259–262).

Загалом філія «Союзу українок» у м. Тисмениця протягом 1933–1939 рр. заснувала у дев'яти населених пунктах Тисменицького судового округу кружки (таблиця 1), що активно функціонували, об'єднуючи понад півтисячі членкинь (Андрухів & Гаврилюк, 2008, с. 259–261).

У м. Отинія філію «Союзу українок» засновано в 1933 р. Упродовж перших трьох років існування організація не проявляла майже жодної діяльності. 6 грудня 1936 р. після проведення загальних зборів й обрання нового керівництва було накреслено план роботи, призначено щонедільні сходи, влаштовано курс народної вишивки та курс крою і шиття. Спільними зусиллями всіх членкинь місцевої філії «Союзу українок» організовано й проведено імпрези (святкові заходи), як-от: вечір святого Андрія, Ялинка, забава для доросту та чайний вечір з нагоди Пущення (Свято масниці). Водночас союзянки подбали і про церкву, для якої вишили обрус на головний престіл. Також філія співпра-

цювала з товариством «Рідна школа», спільно з яким організувала в містечку дитячий садок (К. С., 1937, с. 2).

Таблиця 1. Кружки засновані філією «Союзу українок» у м. Тисмениця в 1933–1939 рр., та їх кількісний склад

Філія / Кружок	Рік заснування	Кількість членкинь	
		1935 р.	1939 р.
Тисменицька філія	1931	30	34
Тисмениця (Заріка)	1939	–	43
Тисмениця (Кокора)	1939	–	43
Тисмениця (Монастир)	1938	–	50
Стриганці	1933	60	57
Рошнів	1933	50	50
Юрківка	1934	40	45
Хом'яківка	1934	20	–
Підпечери	1933	75	–
Милування	1933	45	39
Вільшаниця	1937	–	47
Клубівці	1938	–	50
Усього членкинь:		320	458

Не менш активно діяли кружки «Союзу українок» у селах Товмаччини. У с. Стриганці перед заснуванням осередку «Союзу українок» діяло жіноче товариство при місцевій «Просвіті», до якого належали 50 мешканок. Саме цей гурток став основою закладеного в лютому 1933 р. союзянського об'єднання. Делегатки з Тисменицької філії І. Шох та Л. Белей розповіли присутнім про цілі й завдання жіночого товариства, пояснили статті статуту. До новоствореної організації записалася 61 селянка. Було обрано керівництво кружка на чолі з Анною Продан. Допомогу в роботі осередку пообіцяв надавати директор місцевої школи Батюк («Праця в жіночих товариствах», 1933, с. 7).

У с. Підпечери першу жіночу організацію засновано 12 липня 1931 р. так само при читальні товариства «Просвіта». Головою кружка, що налічував 70 членкинь, обрано Ірину Шарко, дружину місцевого священника Я. Шарка та доньку покійного отця-декана К. Кульчицького (Бобик, 1931, с. 2). 15 січня 1933 р. на базі гуртка було створено осередок «Союзу українок», який очолила І. Шарко,

а з 1934 р. – Стефанія Глібовицька. Союзянки зорганізували вечорниці, вистави, провели Свято матері, свято Миколая для дітей, влаштували куховарський курс, курс роблення штучних квітів, на літній період організували дитячий садок. Організація мала власну бібліотеку на 70 книжок та аптеку, якою, до прикладу, в 1933–1934 рр., скористалося 530 осіб («З жіночого руху», 1933, с. 2; «Праця в жіночих товариствах», 1934, с. 7).

У с. Милування місцевий осередок «Союзу українок» був заснований на загальних зборах, що відбулися 19 лютого 1933 р. за участю понад сотні селянок. Присутні на зібранні делегатки з м. Тисмениця Л. Белей та І. Шох виголосили реферат про цілі й завдання жіночого товариства та пояснили статті статуту. До новоствореної організації записалися 65 місцевих жінок. Було обрано керівництво кружка на чолі з Н. Зінько. Збори закінчилися виконанням національного гімну. 28 травня того ж року милуванські союзянки спільно з місцевим парохом о. Глібовицьким провели в селі Свято матері («Вісті з Союзу Українок», 1933b, с. 2).

Кружок «Союзу українок» в с. Рошнів закладено 7 квітня 1933 р. Головою обрано Февронію Гросберг. 28 травня того ж року місцевий осередок організував Свято матері. Перед глядачами виступали членкині кружка разом зі своїми дітьми. Десятирічний Василь Фармус декламував вірш «Материнка», а семилітня Ольга Ремська – «Наша Мати». Також програма свята включала спів місцевого жіночого хору та виставу на дві дії «Свято Матері», яку підготував парох о. Я. Гавацький. Захід закінчився виконанням національного гімну («Вісті з Союзу Українок», 1933c, с. 2).

Місцеві осередки «Союзу українок» Товмаччини мали тісну співпрацю з іншими українськими культурно-освітніми організаціями, як-от: «Просвіта», «Рідна школа», «Сільський господар». Зокрема в с. Петрилів місцеве керівництво жіночого кружка спільно з радою кружка «Сільський господар» протягом 27–31 грудня 1934 р. під гаслом «З того, що має жінка-селянка в господарстві, вчімся варити здорово, чисто й смачно!» організували куховарський курс, що став важливою подією для обох організацій. Участь у заході взяли 20 учасниць. Курс вела Марія Гриньків з м. Станиславів. Після завершення навчання відбулася спільна вечерея, на яку були запрошені, крім чоловіків і родичів слухачок, багато гостей (Петрилівський, 1935, с. 12).

Попри те, що «Союз українок» декларував себе як безпартійна організація, чимало членкинь співпрацювали з українськими політичними партіями або були прихильницями певних полісил. Політичний характер діяльності «Союзу українок» проглядався в 1924 р., після вбивства польською поліцією Ольги Басараб, коли союзнянки анонсували політичний протест окупаційній адміністрації. А в 1926 р. Олена Федак-Шепарович репрезентувала жіночу організацію на похороні Симона Петлори (http://localhistory.org.ua/lh_article/soyuz-ukrainok-vid-stanovlennya-do-diyalnosti-2/).

«Союз українок» проявив активність і під час виборчих кампаній до польського парламенту. У 1922 р. жіноча організація на знак протесту проти приєднання Східної Галичини до Польщі підтримала бойкот виборів до польського сейму. На чергових парламентських виборах 1928 р. союзнянки висунули кандидатуру Мілени Рудницької за загальнодержавним списком від партії УНДО (9-те місце), на виборчому окрузі № 53 (м. Станиславів) – Олену Федак-Шепарович (8-ме місце) і Палагну Квасницю, рільницю з м. Отинія (11-те місце). До Сенату від Станиславівського воєводства кандидували Стефанія Барановська (5-те місце), від Львівського воєводства – Олена Кисілевська, редакторка часопису «Жіноча доля» (2-ге місце). За результатами виборів М. Рудницьку обрано послом до сейму, а О. Кисілевську – сенатором (Кисілевська, 1928а, с. 2; Кисілевська, 1928b, с. 2; О. К., 1928, с. 2–3).

Для розв'язання внутрішньоорганізаційних чи інших питань скликався з'їзд жіночої організації. Приміром, 8–9 травня 1933 р. у м. Львів відбувся загальний з'їзд «Союзу українок», участь у якому брали 165 делегаток від філій і кружків Союзу, представниці інших жіночих організацій, представники культурних, економічних і технічних товариств. Товмаччину на з'їзді репрезентували союзнянки з м. Тисмениця та с. Підпечери. Присутні ухвалили резолюції з питань поліпшення організаційної діяльності товариства через зміцнення зв'язків між кружками, філіями й Централєю, підтримали проєкт щодо скликання конгресу українського жіноцтва на наступний рік. Резолюція з господарських справ передбачала продовження практики організації курсів куховарства та ведення домашнього господарства, порушувала питання щодо можливості заснування у Східній Галичині жіночої господарської школи середнього типу. З питань кооперації з'їзд закликав «скріпити

кооперацію масовим членством жіноцтва» і рекомендував вести активну кооперативну пропаганду серед жінок, надавати матеріальну підтримку кооперативним секціям при «Союзі українок». У справі протиалкогольної й протинікотинової акцій було ухвалено рішення, згідно з яким усе організоване українське жіноцтво мало стати до боротьби зі шкідливими звичками. Резолюції з питань плекання народного мистецтва передбачали вжиття заходів щодо зацікавлення жіноцтва народним мистецтвом за допомогою рефератів, виставок, збереження та популяризації серед сільських жительок місцевої народної ноші, виготовлення спільно з філіями і кружками оригінальної збірки предметів народної творчості для науково-музейних цілей. Також учасниці з'їзду ухвалили резолюції щодо зміцнення міжнародних зв'язків з жіночими організаціями інших країн, активізації роботи з молоддю, залучення її до «Союзу українок» («Загальний зїзд», 1933, с. 2–3).

Найбільш важливою сторінкою не тільки в історії «Союзу українок», а й жіночого руху загалом стало проведення Українського жіночого конгресу. Зазначимо, що над його підготовкою активно працювали союзнянки з м. Товмач і м. Тисмениця, які разом зі своїми товаришками з міст Станиславів, Калуш, Надвірна, Галич, Делятин брали участь у нараді з питань організації й проведення майбутнього з'їзду (О. К., 1934, с. 9).

На конгрес, що відбувся 23–27 червня 1934 р. у м. Станиславів у будинку українського товариства «Сокіл», прибули 545 делегаток зі Східної Галичини, 43 представниці жіночих організацій Полісся, Волині, Холмщини, Буковини, Закарпаття, Бессарабії, українки з Канади, США, Чехії, Німеччини, представниці емігранток з Великої України, Міжнародної жіночої ліги миру і свободи, Союзу Українок Америки, Союзу Українських Емігранток, Союзу Українських Жінок Румунії. На з'їзд були запрошені кількості гостей, у тому числі керівники різних краєвих організацій, а саме від української парламентарної репрезентації та партії УНДО – посол Володимир Загайкевич, від товариства «Просвіта» – Іван Брик, від «Союзу Українських Кооператив» – сенатор Юліан Павликовський, від товариства «Рідна Школа» – Іван Галуцинський, від товариства «Сільський Господар» – інженер Андрій Палій (уродженець с. Нові Кривотули Товмацького повіту. – Авт.), від білоруського народу – посол Фабіан Яремич, представ-

ники української, польської і німецької преси. Під час проведення Свята селянки до роботи Конгресу долучилися тисячі учасниць і гостей із сільської місцевості (Вільде, 1934, с. 2–3).

На Конгресі делегатки заслухали 21 реферат на тему української історії й боротьби, історії жіночого руху, ролі жіноцтва в збереженні мови, народної пісні, релігії, становища жінки і дитини в Радянській Україні, культурно-освітньої діяльності жінки, ролі жінки в дошкільному вихованні та шкільництві, фізичному вихованні й спорті, у кооперації, домашньому та сільському господарстві, економічній незалежності сучасної жінки тощо (Вільде, 1934, с. 4–6). У своїх резолюціях Конгрес закликав український народ до національної консолідації, політиків – до міжпартійного порозуміння, а жінок – до поєднання материнства й домашньої роботи з громадською працею на користь свого народу.

Також учасниці з'їзду ухвалили рішення щодо створення Світового союзу українок, навколо якого мали б об'єднатися всі жіночі організації (був створений лише в 1937 р. – Авт.), і щодо видання часопису «Жінка» (виходив у 1935–1939 рр. у м. Львів. – Авт.) (http://localhistory.org.ua/lh_article/soyuz-ukrayinok-vid-stanovlennya-do-diyalnosti-2/).

У рамках проведення Українського жіночого конгресу відбулася організована дефіляда (урочиста хода) за участю 2 500 сільських жінок, а опісля 1 500 дівчат під звуки української пісні виконали вправи з вінками й серпами (Вільде, 1934, с. 4–6). Також було організовано виставку зразків промислів, мистецтва, народної ноші й усяких виробів. Крім того, свої художні твори репрезентували малярки, а письменниці й учені – власні книги та наукові праці. Учасниці Конгресу мали нагоду послухати концертну програму, влаштовану союзнянками Станіславівського повіту («Наше жіноче свято», 1934, с. 2).

Конгрес мав величезне значення для жіночого руху Східної Галичини. За словами делегатки з'їзду Зінаїди Мірної, «...найбільш позитивним досягненням Конгресу було усвідомлення жінкою своєї вартості, своїх сил, своїх досягнень, своєї єдності. Проведення з'їзду в таких тяжких політичних обставинах, показало українському жіноцтву, що воно спроможне для переборення великих труднощів. Об'єднання жіноцтва різних станів національним почуттям, засвідчило політичну зрілість української жінки.

Українське організоване жіноцтво, об'єднане національною ідеєю, забезпечило успіх у своїй боротьбі усвідомленням своїх сил, як важливого чинника в боротьбі за долю свого народу» (Мірна, 1934, с. 4).

Шостого травня 1938 р. окупаційна польська адміністрація вдруге припинила діяльність «Союзу українок» (перший раз у 1929 р.). Серед причин називалися: порушення статуту товариства в частині співпраці з нежіночими організаціями «Маслосоюз», «Сільський господар» та організації музейної секції, що займалася збиранням доказів участі жінок у визвольних змаганнях, винесення союзнянками на міжнародну арену справи Ольги Басараб, активна участь організації у виборах 1930 р. та заклик жінок утриматися від виборів 1935 р., заклики до сепаратизму і національного шовінізму в часописі «Жінка», неприхильне ставлення керівництва «Союзу українок» до так званої «нормалізаційної» політики, перетворення товариства на знаряддя політичної боротьби в руках певних політичних сил. Таким чином, було припинено діяльність 72 філій, 1 200 місцевих кружків, які разом налічували понад 50 000 членкинь. Так само заборонено видання часописів «Жінка» й «Українка» («Важкий удар», 1938, с. 1–2; «Як відбулося завішення діяльності», 1938, с. 3). На час припинення діяльності організації, союзнянкам рекомендувалось вступати до товариства «Сільський господар» та утворювати при його кружках секції сільських господинь («Важкий удар», 1938, с. 1–2).

На Товмаччині членкині забороненого «Союзу українок» влилися до місцевих осередків «Сільського господаря», де продовжували вести активну діяльність. Приміром, 19 червня 1938 р. у с. Палагичі кружок «Рідної школи» при допомозі Секції сільських господинь при кружку «Сільський Господар» влаштував Свято матері. Програма свята включала вступне слово, де було розкрито роль жінки, громадянки в тогочасну пору, реферат про виховне значення Свята матері, декламування віршів, спів хору Секції сільських господинь, товариську забаву («Свято Матері», 1938, с. 13). А в с. Грушка Секція господинь за ініціативи інструкторки філії товариства «Сільський господар» Віри Гончаренко зорганізувала та провела протягом 6 грудня 1938 – 1 січня 1939 р. куховарський курс, який опанували 10 жінок. Слухачки навчалися

готувати й подавати страви, сервірувати стіл, правил та гігієни варіння й кухні тощо (В. Г., 1939, с. 14).

Після протестів союзниць з приводу припинення діяльності організації 15 жовтня 1938 р. влада скасувала своє рішення та відновила роботу «Союзу українок». Жіноче товариство зростало кількісно. Як писалося у львівському часописі «Діло» за 1938 р.: «Союз Українок – це сьогодні одно з найпопулярніших товариств у краю, яке серед усіх кол населення тішиться великою симпатією й признанням» («3 «Союза Українок», 1938, с. 6).

Перед Другою світовою війною «Союз українок» налічував 82 філії та понад 1 020 кружків, які разом об'єднували у своїх лавах близько 60 000 членкинь, що автоматично робило його найбільшою жіночою організацією в тодішній Європі. Однак подальшій діяльності Союзу завадив вибух Другої світової війни у вересні 1939 р. та встановлення на західноукраїнських землях режиму радянської окупації, який заборонив і зліквідував «Союз українок».

Висновки. У міжвоєнний період «Союз українок» став не лише найпопулярнішим і наймасовішим жіночим об'єднанням Східної Галичини, але й однією з найефективніших українських організацій, таких як «Просвіта», «Рідна школа», «Сільський господар» тощо. Важко не погодитись з дослідницею українського жіночого руху Мартою Богачевською-Хом'як, яка стверджувала, що «Союз українок» допоміг жінкам увійти в тогочасну добу та стати свідомими й активними членами українського суспільства з помітним політичним впливом.

На Товмаччині осередки «Союзу українок» функціонували практично в кожному населеному пункті У містах і містечках повіту філії очолювали меценасові (дружини адвокатів), представниці міщанської інтелігенції, у селах, де відчувався гострий брак інтелігенції, очільницями кружків були переважно дружини місцевих священників або національно свідомі селянки. Статті й замітки часописів «Жіноча доля» та «Жіноча воля» вказують на те, що в 1920–1930-х рр. добре розвивалися філії «Союзу українок» у м. Товмач, м. Тисмениця, трохи слабше в м. Отинія. Потужні кружки організації діяли в селах Грушка, Милування, Палагичі, Петрилів, Підпечери, Рошнів, Стриганці.

Робота союзянок мала культурно-освітній характер. Через проведення відчитів і лекцій, влаштування свят та урочистих заходів, збірок пожертв на освітні й соціальні потреби, організацію різних освітніх курсів «Союз українок» намагався підняти освітній і культурний рівень українських жінок, заохотити їх до самоосвіти, спонукати до прояву ініціативи, до громадсько-корисної роботи тощо. Водночас союзянська організація боролася за рівноправність та самостійність жіноцтва, здобуття незалежного статусу для жіночих організацій.

Окупаційна влада вбачала в рості популярності «Союзу українок» певну загрозу і під всіляким приводом намагалася заборонити його діяльність. Двічі (1929 та 1938) польська адміністрація призупиняла роботу організації. Проте після численних протестів була змушена повертати права товариства на існування. В умовах окупації «Союз українок» не лише встояв, але й підготував ґрунт для аналогічних українських жіночих організацій у Європі, США, Канаді, Австралії.

Перспективним напрямом подальшого дослідження проблеми є детальне вивчення діяльності філій і кружків «Союзу українок» на Товмаччині. Недостатньо досліджені практична робота осередків організації, їхня культурно-освітня та громадсько-політична робота, участь союзянок у сеймових і місцевих виборах, відносини з владою, з місцевими політичними партіями, співпраця з іншими культурно-просвітницькими товариствами. Вважаємо за потрібне зіставити матеріали тогочасної української газетної періодики з архівними матеріалами ф. 319 «Центральне українське товариство «Союз українок», м. Львів» Центрального державного історичного архіву України в м. Львів та з окремими документами Державного архіву Івано-Франківської області для об'єктивного вивчення діяльності осередків «Союзу українок» на Товмаччині.

Джерела та література

Андрухів, І.О., & Гаврилюк, С.В. (2008). *Тисмениця*. Івано-Франківськ: Лілея-НВ.

Артимишин, П. (б.р.). *Союз Українок: від становлення до діяльності*.

Взято з [http://localhistory.org.ua/lh_article/soyuz-ukrayinok-vid-stanovlennya-do-diyalnosti-2/](http://localhistory.org.ua/lh_article/soyuz-ukrayinok-vid-stanovlennya-do-diyalnosti-novlennya-do-diyalnosti-2/)

- Береза, В.** (1926, січень). Як і нащо жінкам організуватися. *Жіноча доля, 1*, с. 3.
- Бобик, В.** (1931, серпень). З жіночого руху. Підпечари. *Жіноча доля, 47*, с. 2.
- Богачевська, М.** (1984, листопад). Український фемінізм у Польщі між двома світовими війнами. *Сучасність, 11* (283), с. 96–113.
- Важкий удар для всього українського жіноцтва. (1938, червень). *Жіноча воля, 8*, с. 1–2.
- В. Г.** (1939, травень). Закінчення куховарського курсу в Грушці. *Жіноча воля, 5*, с. 14.
- Від редакції. (1925, вересень). *Жіноча доля, 1*, с. 1.
- Вільде, І.** (1934, липень). Український Жіночий Конгрес. *Жіноча доля, 14*, с. 2–6.
- Вісті з Союзу Українок. (1933а, жовтень). *Жіноча доля, 21*, с. 2.
- Вісті з Союзу Українок. Миловання, пов. Товмач. (1933b, жовтень). *Жіноча доля, 21*, с. 2.
- Вісті з Союзу Українок. Рошнів, пов. Товмач (1933с, жовтень). *Жіноча доля, 21*, с. 2.
- Вісті з Союзу Українок. Тисьмениця, пов. Товмач (1933d, жовтень). *Жіноча доля, 21*, с. 2.
- ДАІФО – Державний архів Івано-Франківської області.
- Жіночий рух. Товмач. (1928, вересень). *Жіноча доля, 18*, с. 5.
- Загальний зїзд «Союзу Українок». (1933, червень). *Жіноча доля, 11*, с. 2–3.
- З жіночого руху. Підпечари, пов. Товмач. (1933, серпень). *Жіноча доля, 17*, с. 2.
- З «Союза Українок». (1938, 12 червня). *Діло, 127*, с. 6.
- Кисілевська, О.** (1928а, березень). Посли з українських лист в Галичині й на Волині. *Жіноча доля, 6*, с. 2.
- Кисілевська, О.** (1928b, квітень). Українські сенатори. *Жіноча доля, 7*, с. 2.
- К. С.** (1937, березень). З жіночого руху. Отинія. *Жіноча доля, 11*, с. 2.
- Мірня, З.** (1934, липень). Вражіння з Українського Жіночого Конгресу в Станиславові. *Жіноча доля, 15–16*, с. 4.
- Наше жіноче свято. (1934, 15 червня – 1 липня). *Жіноча воля, 12–13*, с. 2.
- О. К.** (1928, лютий). Йдім лавою до виборів! *Жіноча доля, 4*, с. 2–3.
- О. К.** (1932, 1 вересня). Не відганяйте від себе доброго приятеля! *Жіноча воля, 11*, с. 2.
- О. К.** (1934, 15 лютого). Про жіноцтво станиславівського повіту й про Жіночий Український Конгрес. *Жіноча воля, 4*, с. 9.
- Петрилівський.** (1935, 15 травня). Праця в жіночих товариствах. Петрилів, пов. Товмач. *Жіноча воля, 10*, с. 12.

- Потапюк, Л.М.** (2015). Діяльність жіночих громад в Україні як джерело забезпечення гендерного паритету (друга половина XIX – перша третина XX століття). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Педагогіка, 1*, 18–23.
- Праця в жіночих товариствах. Підпечари, пов. Товмач. (1934, 1 травня). *Жіноча воля, 11*, с. 7.
- Праця в жіночих товариствах. Стриганці, пов. Товмач. (1933, 1 червня). *Жіноча воля, 9*, с. 7.
- «Свято Матері» в Палагичах. (1938, вересень). *Жіноча воля, 11*, с. 13.
- Свято «Просфори» у Тисьмениці. (1938, лютий). *Українка, 2*, с. 5.
- Шох, І.** (1932, червень). З жіночого руху. Тисьмениця. *Жіноча доля, 26*, с. 2.
- Як відбулося завішення діяльності «С.У.». (1938, червень). *Жіноча доля, 10*, с. 3.

References

- Andruxhiv, I.O., & Havryliuk, S.V.** (2008). *Tysmenytsia [Tysmenytsia]*. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV [in Ukrainian].
- Artymyshyn, P.** (n.d.). *Soiuz Ukrainok: vid stanovlennia do diialnosti [Ukrainian Women's Union: from formation to activity]*. Retrieved from http://localhistory.org.ua/lh_article/soyuz-ukrayinok-vid-stanovlennya-do-diialnosti-2/ [in Ukrainian].
- Bereza, V.** (1926, January). Yak i nashcho zhinkam organizuvatysia [How and why should women be organized]. *Zhinocha dolia – Women's destiny, 1*, p. 3 [in Ukrainian].
- Bobyk, V.** (1931, August). Z zhinochoho rukhu. Pidpechary [From the women's movement. Pidpechary]. *Zhinocha dolia – Women's destiny, 47*, p. 2 [in Ukrainian].
- Bohachevska, M.** (1984, November). Ukrainkyi feminizm u Polshchi mizh dvoma svitovymy viinamy [Ukrainian feminism between the two world wars]. *Suchasnist – Modernity, 11* (283), pp. 96–113 [in Ukrainian].
- Vazhkyi udar dlia vsogo ukraïnskoho zhinotstva [A heavy blow for all Ukrainian women]. (1938, June). *Zhinocha volia – Women's will, 8*, pp. 1–2 [in Ukrainian].
- V. H.** (1939, May). Zakinchennia kukhovarskoho kursu v Hrushtsi [The end of the cooking course in Hrushka village]. *Zhinocha volia – Women's will, 5*, p. 14 [in Ukrainian].
- Vid redaktsii [From the editorial office]. (1925, September). *Zhinocha dolia – Women's destiny, 1*, p. 1 [in Ukrainian].
- Vilde, I.** (1934, July). Ukrainkyi Zhinochyi Konhres [Ukrainian Women's Congress]. *Zhinocha dolia – Women's destiny, 14*, pp. 2–6 [in Ukrainian].

- Visti z Soiuzu Ukrainok [News from Ukrainian Women's Union]. (1933a, October). *Zhinocha dolia – Women's destiny*, 21, p. 2 [in Ukrainian].
- Visti z Soiuzu Ukrainok. Mylovannia, pov. Tovmach [News from Ukrainian Women's Union. Mylovannia, Tovmach district]. (1933b, October). *Zhinocha dolia – Women's destiny*, 21, p. 2 [in Ukrainian].
- Visti z Soiuzu Ukrainok. Roshniv, pov. Tovmach (1933c, October) [News from Ukrainian Women's Union. Roshniv, Tovmach district]. *Zhinocha dolia – Women's destiny*, 21, p. 2 [in Ukrainian].
- Visti z Soiuzu Ukrainok. Tysmenytsia, pov. Tovmach [News from Ukrainian Women's Union. Tysmenytsia, Tovmach district]. (1933d, October). *Zhinocha dolia – Women's destiny*, 21, p. 2 [in Ukrainian].
- DAIFO – Derzhavnyi arkhiv Ivano-Frankivskoi oblasti [State Archives of Ivano-Frankivsk region] [in Ukrainian].
- Zhinochy rukh. Tovmach [Women's movement. Tovmach]. (1928, September). *Zhinocha dolia – Women's destiny*, 18, p. 5 [in Ukrainian].
- Zahalnyi zizd «Soiuzu Ukrainok» [General congress of Ukrainian Women's Union]. (1933, June). *Zhinocha dolia – Women's destiny*, 11, pp. 2–3 [in Ukrainian].
- Z zhinochoho rukhu. Pidpechary, pov. Tovmach [From the women's movement. Pidpechary, Tovmach district]. (1933, August). *Zhinocha dolia – Women's destiny*, 17, p. 2 [in Ukrainian].
- Z «Soiuz Ukrainok» [From the Ukrainian Women's Union]. (1938, June 12). *Dilo – Work*, 127, p. 6 [in Ukrainian].
- Kysilevska, O.** (1928a, March). Posly z ukraïnskykh lyst v Halychyni y na Volyni [Deputies on the Ukrainian lists in Galicia and Volhynia]. *Zhinocha dolia – Women's destiny*, 6, p. 2 [in Ukrainian].
- Kysilevska, O.** (1928b, April). Ukraïnski senatory [Ukrainian senators]. *Zhinocha dolia – Women's destiny*, 7, p. 2 [in Ukrainian].
- K. S.** (1937, March). Z zhinochoho rukhu. Otyniia [From the women's movement. Otyniia]. *Zhinocha dolia – Women's destiny*, 11, p. 2 [in Ukrainian].
- Mirna, Z.** (1934, July). Vrazhinnia z Ukraïnskoho Zhinochoho Konhresu v Stanyslavovi [Impressions of Ukrainian Women's Congress]. *Zhinocha dolia – Women's destiny*, 15–16, p. 4 [in Ukrainian].
- Nashe zhinoche sviato [Our women's holiday]. (1934, June 15 – July 1). *Zhinocha volia – Women's will*, 12–13, p. 2 [in Ukrainian].
- O. K.** (1928, February). Ydim lavoïu do vyboriv! [Going to the elections together!]. *Zhinocha dolia – Women's destiny*, 4, pp. 2–3 [in Ukrainian].
- O. K.** (1932, September 1). Ne vidhaniiaite vid sebe dobroho pryiatelia! [Do not chase a good friend away from you!]. *Zhinocha volia – Women's will*, 11, p. 2 [in Ukrainian].

- О. К.** (1934, February 15). Pro zhinotstvo stanslavivskoho povitu y pro Zhinochyi Ukrainskiyi Konhres [About women in the Stanyslaviv district and Ukrainian Women's Congress]. *Zhinocha volia – Women's will*, 4, p. 9 [in Ukrainian].
- Petrylivskiyi.** (1935, May 15). Pratsia v zhinochykh tovarystvakh. Petyliv, pov. Tovmach [The work in women's organizations. Petyliv, Tovmach district]. *Zhinocha volia – Women's will*, 10, p. 12 [in Ukrainian].
- Potapiuk, L.M.** (2015). Diialnist zhinochykh hromad v Ukraini yak dzherelo zabezpechennia gendernoho parytetu (druha polovyna XIX – persha tretyna XX stolittia) [Activities of women's communities in Ukraine as a source of gender parity support (second half of 19th century – first third of 20th century)]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii: Pedahohika – Scientific notes of Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatyuk. Series: Pedagogy*, 1, 18–23 [in Ukrainian].
- Pratsia v zhinochykh tovarystvakh. Pidpechary, pov. Tovmach [The work in women's organizations. Pidpechary, Tovmach district]. (1934, May 1). *Zhinocha volia – Women's will*, 11, p. 7 [in Ukrainian].
- Pratsia v zhinochykh tovarystvakh. Stryhantsi, pov. Tovmach [The work in women's organizations. Stryhantsi, Tovmach district]. (1933, June 1). *Zhinocha volia – Women's will*, 9, p. 7 [in Ukrainian].
- «Sviato Materi» v Palahychakh [Mother's holiday in Palahychi village]. (1938, September). *Zhinocha volia – Women's will*, 11, p. 13 [in Ukrainian].
- Sviato «Prosforu» u Tysmenytsi [Prosphoron's holiday in Tysmenytsia]. (1938, February). *Ukrainka – Ukrainian*, 2, p. 5 [in Ukrainian].
- Shokh, I.** (1932, June). Z zhinochoho rukhu. Tysmenytsia [From the women's movement. Tysmenytsia]. *Zhinocha dolia – Women's destiny*, 26, p. 2 [in Ukrainian].
- Yak vidbulosia zavishennia diialnosti «S.U.» [How the activity Ukrainian Women's Union was terminated]. (1938, June). *Zhinocha dolia – Women's destiny*, 10, p. 3 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 24.03.2020 р.

УДК 94(477)-053.81"19"

DOI: 10.24919/2312-2595.3/45.203980

Валентина МОЛОТКІНА

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії та культури України, ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав-Хмельницький, Україна, індекс 08401 (molotkina@ukr.net)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6092-5927>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/X-1999-2018>

Бібліографічний опис статті: Молоткіна, В. (2020). Молодь України в соціально-політичних змінах другої половини 1940-х рр. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 3/45, 135–150. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.3/45.203980>.

МОЛОДЬ УКРАЇНИ В СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ЗМІНАХ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 1940-х рр.

Анотація. Мета дослідження – на основі виявленого і опрацьованого комплексу джерел, здобутків історіографії та застосування сучасних методологічних підходів всебічно дослідити особливості залучення молоді до соціально-політичних процесів України другої половини 1940-х рр. **Методологія дослідження** спирається на принципи науковості, історизму, діалектичного підходу, об'єктивності, конкретного аналізу, системності, з урахуванням наявного сьогодні в історичній науці методологічного плюралізму. Зокрема, для оцінки подій і явищ, що відбувалися в цей період і впливали на соціально-економічне, політичне та культурне становище молоді, використовувався принцип об'єктивності. У ході вивчення проблеми застосовувалися як загальнонаукові, міждисциплінарні, загальноісторичні, так і спеціальні джерелознавчі методи наукового дослідження. **Наукова новизна** полягає у тому, що матеріально-побутові та соціальні умови проживання молоді, її суспільно-політичні настрої та релігійні погляди роз-

© Валентина Молоткіна, 2020

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

глядаються на тлі соціальних, економічних та політичних викликів повоєнного часу, з урахуванням впливу, насамперед зовнішніх факторів, ідеологізації і політизації культурного життя України. **Висновки.** Встановлено, що однією з основних проблем повоєнного молодого покоління була нестача житла, погані житлово-побутові умови та безліч інших незручностей. Але цілеспрямована і агресивна державна пропаганда, яка вселила у свідомість населення віру у краще майбутнє, у тимчасовість та швидкоплинність післявоєнних негараздів, допомогла молоді пристосуватися до специфічних умов повоєнного часу. Зважаючи на тоталітарний режим, що панував у країні, саме післявоєнному поколінню було найскладніше визначитися зі своїми переконаннями, дати оцінку зовнішнім та внутрішньополітичним подіям, розібратися у собі, у своїх симпатіях чи антипатіях.

Складні матеріально-побутові умови та жорстка політика правлячого режиму великою мірою сформували у свідомості значної частини молоді запит на необхідність змін у суспільстві, що стало підґрунтям «хрущовської відлиги».

Ключові слова: молодь; матеріально-побутові умови; молодий робітник; гуртожитки; молодіжні настрої; ідеологія; релігійність.

Valentyna MOLOTKINA

PhD hab. (History), Professor, Dean of the Department of History and Culture of Ukraine, State Higher Educational Institution «Pereyaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University», 30 Sukhomlynsky Str., Pereyaslav-Khmelnytskyi, Ukraine, postal code 08401 (molotkina@ukr.net)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6092-5927>

Researcher ID: <http://www.researcherid.com/rid/X-1999-2018>

To cite this article: Molotkina, V. (2020). Molod Ukrainy v sotsialno-politychnykh zminakh druhoi polovyny 1940-kh rr. [Youth of Ukraine in socio-political changes in the second half of the 1940s]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 3/45, 135–150. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.3/45.203980> [in Ukrainian].

YOUTH OF UKRAINE IN SOCIO-POLITICAL CHANGES IN THE SECOND HALF OF THE 1940s

Summary. The aim of the research is to fully explore the peculiarities of youth involvement in the socio-political processes that occurred in Ukraine during the second half of the 1940s. This aim has been achieved by using the complex of sources, historiographical achievements and applying the modern methodological approaches. The research methodology is based on the principles of scientific character, historicism, dialectical approach, the author's objectivity, specific analysis, system-formation considering the methodological pluralism that exists in historical science today. There was used the principle of author's objectivity particularly to evaluate the events and phenomena that had been occurring during this period and influenced on socio-economic, political and cultural life of the youth. The author used general scientific, interdisciplinary, general historical as well as specific sources research methods of the scientific research. The scientific novelty of the article consists in the argumentation of the fact, that, the material and social living conditions of the youth, its socio-political engagements and religious beliefs are studied here in the context of social, economic and political challenges of the postwar period considering the influence of external factors, ideologization and cultural life politization of Ukraine. Conclusions. Summing up, one of the main problems of the postwar young generation was the scarcity of housing, poor housing conditions and many others inconveniences. However, the targeted and aggressive state propaganda gave the population a hope for a better future and convinced people that all these postwar hardships were only temporary so the youth got used to the specific conditions of that time. It was the postwar generation who had the hardest time dealing with the choosing of their beliefs, assessment of the external and internal political events, sorting themselves out and their likes or dislikes due to the totalitarian regime in the country.

Poor material and living conditions and rigorous policy of the ruling regime provoked the need of social changes among the young generation. This need contributed to the emergence of the «Khrushchev's Thaw».

Keywords: youth; material and housing conditions; young worker; hostels; youth engagements; ideology; religiosity.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку української історичної науки, яка характеризується активізацією та розширенням дослідницької проблематики, природним є інтерес до періоду української історії перших повоєнних років. Саме у цей час відбуваються значні політичні, соціальні, культурні трансформації у суспільстві, готується ґрунт для змін у політичній свідомості за часів Хрущова. Зокрема, зростає інтерес до молоді, яка, з її прагненням до нового, може відіграти надзвичайно важливу роль у докорінному перетворенні суспільства. Адже саме молодь, в усі часи і у всіх народів, була в авангарді громадських рухів, своєрідним каталізатором суспільних перетворень. Тому влада й прагнула залучити на свій бік молодь, вбачаючи у цьому запоруку своєї спадкоємності.

Дослідження ролі і місця молоді в суспільній структурі, специфіки її світогляду, становлення особистості надає можливість простежити і проаналізувати деякі особливості розвитку радянського суспільства зазначеного періоду.

Потреба в розробці задекларованої проблематики зумовлюється й тим, що на сучасному етапі розвитку історичної науки бракує досліджень, присвячених історії життя молоді в Україні 1940-х рр. Саме це створює передумови для детальної розробки цього питання на сучасному рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному історіографічному етапі заслуговують на увагу праці В. Головенька (Головенько, 1997, 1999), в яких вперше в Україні зроблено спробу об'єктивно й неупереджено розв'язати деякі концептуальні проблеми молодіжного руху. Повсякденне життя студентської молоді повоєнної України та суспільно-політичні настрої молоді 1940–1960-х рр. досліджує Н.М. Хоменко (2009, с. 305–321; 2010, с. 209–250; 2014, с. 318–342). Широке коло проблем соціальної історії України періоду пізнього сталінізму висвітлюється у колективній монографії Інституту історії України НАН України. Автори цієї наукової праці на основі оригінальних джерел аналізують основні параметри соціальної стратифікації українського радянського соціуму, динаміку соціальних процесів і трансформацій усередині різних соціальних груп. Предметна увага надається методологічному та історіографічному підґрунтя вивчення соціальної історії України (Даниленко, 2010). Увесь спектр повсяк-

денного життя населення України упродовж 1920 – поч. 1990-х рр., пов'язаного з демографічними, національними, соціальними чинниками, проаналізували автори навчального посібника «Українське суспільство в умовах радянського ладу: повсякденний вимір» (Коцур, 2014).

Мета статті. Зважаючи на те, що в сучасній літературі означена проблема розглядається побіжно й тому потребує додаткового висвітлення, автор статті ставить за мету на основі виявленого та опрацьованого комплексу джерел, здобутків історіографії і застосування сучасних методологічних підходів всебічно дослідити особливості залучення молоді до соціально-політичних процесів України другої половини 1940-х рр.

Виклад основного матеріалу. Життя повоєнного молодого покоління було досить складним, адже воно тісно пов'язувалося з ліквідацією наслідків війни, відбудовою народного господарства, що негативно відображалось на харчуванні, побутових умовах, навчанні. Зокрема, у доповідній записці про матеріально-побутові умови молодих робітників заводу ім. Сталіна Петровського району Києва зазначалось, що на заводі працювали 180 осіб молодих робітників, з них 70 комсомольців. У своїй більшості молодь жила на квартирах, лише 15 осіб – у гуртожитку разом з усіма робітниками заводу. При цьому в гуртожитку було дуже мало меблів й зовсім не було тумбочок, ковдр. На 165 мешканців гуртожитку було всього 18 табуреток. Через відсутність камер схову траплялися крадіжки (ЦДАГО України, ф. 7, оп. 3, спр. 1381, арк. 9).

Багато гуртожитків були в антисанітарному стані. Вішаків не було. Верхній одяг, в тому числі й спецівки, висіли на стінах навпроти кожного ліжка. Інші речі мешканців зберігалися під ліжками. Постільна білизна була брудною. Крім того, гуртожитки кипіли блощицями. Зокрема, в антисанітарному стані перебував гуртожиток № 3 заводу ім. Сталіна у селищі Кірове Сталінської обл. (нині Донецька), де проживали 235 осіб, з яких значна частина – молоді. В кімнатах було дуже тісно. Тумбочок, столів, табуретів не було. Викрадали видані постільні приналежності: ковдри, простирадла, наволочки, рушники. Так, лише в одній кімнаті, де проживали робітниці мартенівського цеху (8 осіб) зникли 8 наволочок, 5 рушників, 5 простирادل. Через постійні крадіжки багато мешканців гуртожитку не отримували постіль-

них приналежностей. Ще гірше виглядав гуртожиток № 2 заводу ім. Сталіна у селищі Червоногірське, в якому проживали до 400 молодих робітників, в основному колишніх учнів ремісничих училищ (РУ) і шкіл фабрично-заводського навчання (ФЗН). Мешканці гуртожитку здійснювали крадіжки як білизни, так і особистих речей один одного. Світла у гуртожитку не було. 37 молодих робітників, колишніх учнів РУ і шкіл ФЗН, мешкали в зовсім порожніх кімнатах. Вони спали на підлозі на своїх спеццівках (ЦДАГО України, ф. 7, оп. 3, спр. 1381, арк. 11, 17, 40). Особливо в незадовільному стані були гуртожитки Донбасу, в яких проживали молоді робітники – випускники шкіл ФЗН і РУ. Вони взагалі були не пристосовані для проживання (ЦДАГО України, ф. 7, оп. 3, спр. 1392, арк. 15). Так, на шахті № 18 РАУ Іллічівського району Донецька працював 15-річний хлопчик Гончарук, мобілізований з Кам'янець-Подільської обл., який, як і решта молоді шахти, проживав у гуртожитку. За червень він заробив 300 руб., але при розрахунку з нього вираховували всю заробітну плату. Через відсутність коштів навіть на хліб, юнак занеміг. Про це знала секретар комсомольської організації Протасенко, але ніяк не зреагувала. Таке ставлення до молоді призвело до того, що за червень 1945 р. з гуртожитку, в якому мешкали 30 осіб, втекли 8 молодих робітників (ЦДАГО України, ф. 7, оп. 3, спр. 1392, арк. 25).

У перші повоєнні роки студентські гуртожитки також не були забезпечені столами, тумбочками, шафами, стільцями і особливо ліжками, подушками, матрацами, постільною білизною (ЦДАГО України, ф. 1, оп. 70, спр. 1396, арк. 2; ЦДАГО України, ф. 7, оп. 3, спр. 1458, арк. 28). При цьому слід зазначити, що у більшості навчальних закладів гуртожитків взагалі не було (ЦДАГО України, ф. 7, оп. 3, спр. 1470, арк. 3), тому багато студентів проживали на приватних квартирах, де квартплата була більшою за стипендію (ЦДАГО України, ф. 7, оп. 3, спр. 1458, арк. 22). Погано було організоване постачання студентських їдалень і буфетів продуктами із підсобних господарств, через що вартість денного раціону харчування студентів у низці ВНЗ досягала 10–12 руб. – це дуже багато (ЦДАГО України, ф. 1, оп. 70, спр. 1396, арк. 3). Так, в їдальні Київського інституту легкої промисловості, де харчувалися біля 450 осіб, з 10 до 30 листопада 1945 р. в раціоні

зовсім не було жирів, м'ясо було дуже рідко (ЦДАГО України, ф. 7, оп. 3, спр. 1470, арк. 51).

Хоча траплялися навчальні заклади, в яких умови проживання були непогані. Зокрема, у Ворошиловградській обл. (нині Луганська) у залізничному технікумі у кімнатах гуртожитків було тепло, чисто, затишно, добре працювала їдальня, студентам прагли білизну (ЦДАГО України, ф. 7, оп. 3, спр. 1470, арк. 26).

Складними також були умови навчання й проживання молоді, яка навчалася в ремісничих училищах і школах ФЗН й перебувала на повному державному утриманні (видавали навчальні матеріали, одяг, білизну, взуття, надавали місце в гуртожитках, триразове безкоштовне харчування). У гуртожитках не вистачало ліжок, тумбочок, табуретів, шаф. Харчування учнів також було незадовільним. В їдальнях була відсутня необхідна кількість місць, бракувало посуду (тарілок, чашок, виделок, ложок), що створювало черги і багатозмінність. Теплим одягом були забезпечені 80 % учнів, але виданий робочий одяг, взуття були низької якості. Взуття було парусинове на гумовій підсошві, клеєне, з картонною устілкою і задником, яке за дощової погоди через 3–5 днів розвалювалося й не підлягало ремонту (ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 1657, арк. 9 зв.). Більшість учнів через відсутність взуття не могли ходити в їдальню, і їм їжу приносили у гуртожиток (ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 1657, арк. 24).

Багато промислових підприємств систематично порушували чинне законодавство про працю підлітків. Спостерігалися випадки значного збільшення шестигодинного робочого дня, встановленого для підлітків до 16 років (заводи ГПЗ № 2, № 56, № 740 та ін.); непоодинокі факти, коли вони працювали у шкідливих цехах або на шкідливих ділянках виробництва (заводи № 828, Моспласткож № 2, Каучук та ін.). На багатьох підприємствах підлітки працювали без вихідних (заводи № 749, ДФЗ № 8 та ін.) і майже повсюдно їх не забезпечували спецодягом, милом, білизною та взуттям. Незадовільним було й медично-санітарне обслуговування підлітків. В переважній більшості випадків періодичні і попередні медичні огляди не проводилися; не організовувався систематичний нагляд за фізичним розвитком підлітків (ЦДАГО України, ф. 7, оп. 3, спр. 1381, арк. 1).

Та незважаючи на труднощі, молодь відіграла вагомую роль у налагодженні мирного життя. Головною її заслугою було те, що у відносно короткий час вона допомогла відновити певну частину народного господарства України. З перших днів звільнення молодь брала активну участь у відновленні залізничних доріг, будов, побутових і культурно-просвітніх закладів. Її силами у 8 областях (Харківській, Ворошиловградській, Сталінській, Сумській, Чернігівській, Полтавській, Дніпропетровській, Запорізькій) було відновлено 4 786 клубів і хат-читалень, 711 бібліотек (ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 875, арк. 13).

Мобілізації людських ресурсів на виконання господарських завдань сприяв комсомол. Численні об'єкти енергетики, вугільної, хімічної, металургійної, гірничорудної промисловості оголошувались ударними комсомольськими будовами (Курас, 2003, с. 125–126). Для відновлення промислових підприємств України у 1944 р. було мобілізовано 78 тис. молоді, з них 14 500 комсомольців (ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 875, арк. 10). Загалом на відбудові зруйнованих війною об'єктів народного господарства за комсомольськими путівками трудилися понад мільйон юнаків і дівчат (Головенько, 1997, с. 75). Зокрема, на відбудову Донбасу у 1947 р. приїхали 11 тис. комсомольців. Протягом 1947–1948 рр. тут на підземні роботи перейшли 20 тис. членів ЛКСМУ (Головенько, 1997, с. 68). Також були організовані комсомольсько-молодіжні відновлювальні бригади, які працювали над очищенням і приведенням в порядок садіб, колгоспних дворів, ремонтували приміщення, збирали з полів і доріг трактори та інший сільськогосподарський інвентар, ремонтували його, допомагали колгоспам збирати коней, корів тощо. Так, у Харківській обл. працювало 200 таких бригад, у Ворошиловградській – 124, а всього по 8 областях (Харківській, Ворошиловградській, Сталінській, Сумській, Чернігівській, Полтавській, Дніпропетровській, Запорізькій) більше 1 000 (ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 875, арк. 6).

Грамотно побудована державна пропаганда, яка вселила у свідомість населення віру у краще майбутнє та патріотизм, переконаність у тимчасовості та швидкоплинності післявоєнних негараздів допомогли молоді пристосуватися до специфічних умов повоєнного часу. Вони і стали об'єднувальними факторами сус-

пільства та держави загалом, що дозволили в майбутньому в порівняно короткі терміни налагодити мирне життя (Хоменко, 2010, с. 225).

Події Другої світової війни значно вплинули на настрої, думки, моральний стан молоді: дали можливість варіативно мислити, критично осмислювати дійсність, що не узгоджувалось з політикою владних структур. Водночас для того, щоб молодь не відійшла від усталеної ідеології, партійні організації розгорнули терор, який здійснювався не фізичними методами, як це було перед війною, а морально-психологічними (Даниленко, 2010, с. 204). Владні органи сліdkували за молодіжними настроями і ретельно контролювали всі можливі прояви незадоволення панівними порядками, адже публічне обговорення реалій життя викликало у керівництва острах перед імовірною появою відкритої опозиції. Так, у 1945 р. після проведеного у спілці письменників семінару для молодих поетів, в якому взяли участь представники літературного об'єднання журналу «Дніпро» (у повному складі – 20 осіб), завідувач відділу мистецтва і літератури управління пропагандою ЦК КП(б)У Золотоверхий у довідці секретарю ЦК КП(б)У з пропаганди К. Литвину наводив факти, які, на його думку, свідчили, що це літературне об'єднання «представляє собою якусь організацію з ворожим політичним віянням» (ЦДАГО України, ф. 1, оп. 70, спр. 381, арк. 3). Зокрема, Золотоверхий зазначив, що аудиторія підтримала учасника семінару Гончарука, який поцікавився: «доки у нас будуть писати і читати різні московські українці». Наступного дня Гончарук запитав у лектора Сосюри: «Чому у нас на Україні дозволяють російські школи і російську мову, а в РРФСР українських шкіл немає і українська мова не дозволена? ... В РРФСР пригнічують українців. На Кубані проживає український народ, який говорить такою ж мовою як і ми, однак всі вимоги про відкриття на Кубані українських шкіл залишаються безплідними» (ЦДАГО України, ф. 1, оп. 70, спр. 81, арк. 1–3).

Це свідчить про гнучкість мислення молодих інтелектуалів, небайдужість до майбутнього держави, прагнення до якісних змін у соціально-економічній, культурній, політичній системі та розуміння неефективності й деградації командно-адміністративних важелів управління державою.

Особливо реагувала на всі події у країні і не завжди залишалася осторонь студентська молодь, яка мала можливість та здатність варіативно мислити, у процесі навчання формувався її світогляд, критичне сприйняття дійсності, що і відрізняло її від інших соціальних груп (Хоменко, 2010, с. 234). Тому саме в досліджуваний період у низці вищих навчальних закладів частішають випадки «низькопоклонства перед іноземщиною та мають місце прояви буржуазно-української ідеології» (ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 4567, арк. 6). Так, у Київському університеті група студентів «затіяла» видання нелегального журналу «Вечірні роздуми», який за змістом був «явно націоналістичного характеру». В Ніжинському педінституті «українські націоналісти поширювали листівки, організовували націоналістичні написи на стінах вузівських будівель і т. п.» (ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 4567, арк. 7). До націоналістичних організацій входили навіть комсомольці (ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 4567, арк. 4).

Як правило, студентам, які виявляли ознаки національної самобутності, навішували штучний ярлик «український буржуазний націоналіст». Зазвичай таку молодь відраховували з комсомолу, навчальних закладів або арештовували – такі заходи залякували інших національно свідомих студентів та очищали навчальні заклади від «шкідливих» елементів. Боротьба проти «українського буржуазного націоналізму» розгорталася практично у всіх вищих навчальних закладах країни. Часто вона проводилася у профілактичних цілях, тому влада одразу реагувала на всі сигнали, надіслані їй місцевими функціонерами (Хоменко, 2010, с. 230).

Та слід зауважити, що хоча серед молоді й були прояви невдоволення політичною системою країни, але серед основної маси переважали лояльні суспільно-політичні настрої. Молоді люди свято вірили у правильність рішень партії та істинність марксистсько-ленінської ідеології (Хоменко, 2010, с. 235).

Водночас серед населення України спостерігається спалах релігійності: збільшилася кількість релігійних громад та парафій. Якщо напередодні війни на території України (без 8 західних областей) було 5 чинних православних церков з 18 священниками, то після звільнення території було зареєстровано 5 086 церков і молитовних будинків і 3 877 священників. Станом на 1.01.1948 р. по всій Україні (включаючи й західні області) було церков і мо-

литовних будинків – 8 931, а духовенства більше 9 000 осіб. Офіційно зареєстрованого церковного активу – близько 300 тис. чол. За спостереженнями уповноважених у справах релігійних культів при облвиконкомах, число віруючих православного віросповідання складало 4–5 млн осіб (ЦДАГО України, ф. 1, оп. 70, спр. 1281, арк. 6).

У 1948 р. по Вінницькій області нараховувалося 780, з них по Жмеринському району – 23 церкви. У 1947 р. лише в Жмеринському районі було здійснено відспівувань, хрещень та інших обрядів біля 5 000. В інших районах області ця кількість була ще більшою. За даними уповноваженого ради у справах православної церкви у Вінницькій області, в 1947 р. релігійні обряди були здійснені над 140–160 членами ВКП(б). Тоді як антирелігійна пропаганда в області обмежувалася лише формальними читаннями лекцій на природничо-наукову тематику по лінії центральних та обласних лекційних бюро культпросвітзакладів. Робота у клубах і хатах-читальнях не велася (ЦДАГО України, ф. 1, оп. 70, спр. 1281, арк. 4).

Особливо спалах релігійності спостерігається в Київській, Сумській, Дніпропетровській, Харківській, Миколаївській областях. В київських церквах у святкові дні бували від 3 до 10 тис. парафіян, у львівських – до 15–20 тис. В Мукачевому під час свята «Успіння» до монастиря на «Чернечій горі» зібралися до 30 тисяч віруючих. Серед тих, хто ходив до церкви і молитовних будинків у сільській місцевості, молодь і діти шкільного віку становили 20–25 % (ЦДАГО України, ф. 1, оп. 70, спр. 1281, арк. 6).

На Великдень у 1948 р. у багатьох церквах було більше людей, ніж у минулому. Зокрема, у церквах Сталінської області пасхальну службу відвідали біля 300 тис. осіб. Серед відвідувачів церков Харкова в цей день було багато молоді і військових. Причому, «крім солдат, були й офіцери – лейтенанти, капітани і навіть майори, які не лише були присутніми в церкві, а й хрестились, купляли і ставили свічки» (ЦДАГО України, ф. 1, оп. 70, спр. 1281, арк. 13).

Не обминуло таке явище і студентів, незважаючи на те, що вони були під особливим ідеологічним контролем партії. У численних звітах фіксувалися факти участі молоді Україні у різноманітних релігійних обрядах. Зокрема, серед віруючих релігійної

общини римо-католицького костелу в Одесі було 117 студентів і учнів. Серед членів общини євангелістських християн-баптистів Києва – 45 молодих людей до 25-літнього віку (ЦДАГО України, ф. 1, оп. 70, спр. 422, арк. 2–3), з них 28 осіб працювали на виробництві, 10 перебували на утриманні батьків і 7 студентів, у тому числі: Зелений Степан Петрович, 1927 р. н., студент 4 курсу суднобудівельного технікуму, відмінник навчання, отримував державну стипендію, Леневиц Ольга Вікторівна, 1924 р. н., студентка, відмінниця 3 курсу медичного інституту; Омелин Григорій Васильович, 1921 р. н., студент 3 курсу Автодорожнього інституту, відмінник, державний стипендіат; Павличук Надія Захарівна, 1926 р. н., студентка, відмінниця Політехнічного інституту; Ладоня Іван Олексійович, 1925 р. н., студент 3 курсу філологічного факультету державного університету, вступив у секту в 1945 р. після повернення з Радянської Армії; Хохлова Віра Володимирівна, 1925 р. н., студентка Київської консерваторії (ЦДАГО України, ф. 1, оп. 70, спр. 1281, арк. 10).

Варто додати, що ідеологічний фактор відіграв надзвичайно важливу роль у функціонуванні всієї політичної системи СРСР (Курас, 2003, с. 126). Тож влада розпочала зміцнювати та відновлювати дещо послаблений в роки війни ідеологічний контроль за молоддю. З 1948 р. відроджується активна антирелігійна кампанія (Хоменко, 2010, с. 220). Адже повна ідеологізація моральних настанов молоді була б неможлива без усунення впливу релігії. Діяльність православної церкви та інших релігійних конфесій було фактично зведено нанівець, релігійне життя було загнане у глухе підпілля (Хоменко, 2010, с. 221).

Натомість центром усього культурного життя мали стати клуби, палаци культури, бібліотеки та інші місця відпочинку. Але в досліджувані роки їхня діяльність здебільшого була пронизана суцільною регламентацією, одноманітністю, формалізмом, показухою. У гонитві за цифрами, паперовими показниками людина та її інтереси відходили на другий план (Коцур, 2014, с. 335). Так, у 1949 р. Пленум ЦК ЛКСМУ відзначив, що основним недоліком у проведенні культмасової роботи був низький ідейний рівень роботи клубів, хат-читалень, палаців культури, бібліотек та інших культурно-освітніх установ, в яких рідко читалися лекції та доповіді для молоді, слабо залучалась до цього міська та сільська

інтелігенція. Лекції не відбивали інтересів і запитів молоді. Недостатньою була в культурно-освітніх закладах агітаційна робота. Комсомольські агітатори переважно обмежувалися формальним читанням газет і журнальних статей, не ілюструючи їх конкретним місцевим матеріалом, не роз'яснювали «важливі рішення партії та уряду, ті великі завдання, що стоять перед комсомольцями і молоддю» (ЦДАГО України, ф. 1, оп. 70, спр. 1759, арк. 4). Комсомольські організації промислових підприємств, особливо Сталінської, Ворошиловградської, Одеської, Дніпропетровської областей, «самоусунулись від справи розвитку художньої самодіяльності молоді», мало цікавились роботою профспілкових клубів і палаців культури, не прагнули до створення при кожному клубі хорових, драматичних, літературно-художніх та ін. самодіяльних гуртків й залучення до них молоді. Не дбали про розвиток художньої самодіяльності й комсомольські організації Кам'янець-Подільської, Чернігівської, Кіровоградської, Херсонської областей (ЦДАГО України, ф. 1, оп. 70, спр. 1759, арк. 6). Комсомольські організації не встановили «суворого» контролю за роботою кінопересувки, рідко втручалися в роботу кінотеатрів у містах та райцентрах, практично не організовували колективних переглядів та обговорень нових фільмів, колективних відвідувань молоддю театрів, не пропагували кращі твори радянського театрального мистецтва (ЦДАГО України, ф. 1, оп. 70, спр. 1759, арк. 7). Подекуди культурно-освітні установи були погано обладнані, мали непривабливий зовнішній вигляд, а в Дрогобицькій, Запорізькій, Дніпропетровській, Кіровоградській і Тернопільській областях частина приміщень культурно-освітніх закладів на селі була зайнята під зерносховища, квартири, чайні, магазини і т. д. (ЦДАГО України, ф. 1, оп. 70, спр. 1759, арк. 9). На хімічному заводі Іллічівського району Донецька був дуже гарний клуб, але протягом всього літа там не провели жодного вечора для молоді. А коли Іллічівський районний клуб КСМУ 17 липня «ризикнув» провести молодіжний вечір у парку, то 16 липня 1945 р. цілий день ходила молодь до клубу і допитувалась, чи це правда. Так само не використовувався й стадіон (ЦДАГО України, ф. 7, оп. 3, спр. 1392, арк. 96, 97).

Тож значна частина молоді, відповідно до власних потреб, віддавала перевагу індивідуальним видам відпочинку: читали газети, журнали, книги, слухали радіо, відвідували кінотеатри.

Висновки. Отже, однією з основних проблем повоєнного молодого покоління була нестача житла, погані житлово-побутові умови та безліч інших незручностей. Але цілеспрямована і агресивна державна пропаганда, яка вселила у свідомість населення віру у краще майбутнє, у тимчасовість та швидкоплинність післявоєнних негараздів, допомогла молоді пристосуватися до специфічних умов повоєнного часу. Зважаючи на тоталітарний режим, що панував у країні, саме післявоєнному поколінню було найскладніше визначитися зі своїми переконаннями, дати оцінку зовнішнім та внутрішньополітичним подіям, розібратися у собі, своїх симпатіях чи антипатіях.

Складні матеріально-побутові умови та жорстка політика правлячого режиму великою мірою сформували у свідомості значної частини молоді запит на необхідність змін у суспільстві, що стало підґрунтям «хрущовської відлиги».

У ході дослідження було встановлено, що подальшого вивчення потребують такі питання: порівняльний аналіз матеріально-побутових умов життя міської і сільської молоді; створення молоддю своїх громадських структур, які за своїм ідеологічним спрямуванням були як антирадянськими, так і прорадянськими громадськими об'єднаннями молоді, однак не бажали діяти в межах офіційної напівдержавної структури – комсомолу.

Джерела та література

- Головенько, В.А.** (гол. ред.). (1999). *Молодіжний рух України: історія та сучасність*: збірник матеріалів. Київ: НВФ «Студцентр», НКА – Центр.
- Головенько, В.А.** (1997). *Український молодіжний рух у ХХ ст.: історико-політичний аналіз основних періодів*. Київ.
- Даниленко, В.М.** (відп. ред.). (2010). *Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.)*. (Кн. 1 (1–2)). Київ: Інститут історії України НАН України.
- Коцур, В.П.** (гол. ред.). (2014). *Українське суспільство в умовах радянського ладу: повсякденний вимір*. Переяслав-Хмельницький: ФОП Лукашевич О.М.

- Курас, І.Ф.** (голова редкол.). (2003). *Політична історія України. ХХ століття* (Т. 1–6; Т. 6). Київ: Генеза.
- Хоменко, Н.М.** (2009). Повсякденне життя студентської молоді повоєнної України. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*, 15 (2), 305–321. Київ: Ін-т історії України НАН України.
- Хоменко, Н.М.** (2010). Студентство в соціальній структурі Радянської України. В В.М. Даниленко (Ред.), *Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.)*, 1 (1), 209–250. Київ: Інститут історії України НАН України.
- Хоменко, Н.М.** (2014). Суспільно-політичні настрої молоді. В В.М. Даниленко (Ред.), *Соціальні трансформації в Україні: пізній сталінізм і хрущовська доба* (с. 318–342). Київ: Інститут історії України НАН України.
- ЦДАГО України – Центральний державний архів громадських об'єднань України, м. Київ.

References

- Holovenko, V.A.** (Ed.). (1999). *Molodizhnyi rukh Ukrainy: istoriia ta suchasnist: zbirnyk materialiv [Youth movement in Ukraine: history and modernity: Proceeding of materials]*. Kyiv: NVF «Studsentr», NIKA – Tsentr. [in Ukrainian].
- Holovenko, V.A.** (1997). *Ukrainskyi molodizhnyi rukh u XX st.: istoriiko-politychnyi analiz osnovnykh periodiv [Ukrainian youth movement in the 20th century: Historical and political analysis of the last periods]*. Kyiv [in Ukrainian].
- Danylenko, V.M.** (Ed.). (2010). *Povoienna Ukraina: narysy sotsialnoi istorii (druha polovyna 1940-kh – seredyna 1950-kh rr.) [Postwar Ukraine: the notes of social history (the second half of 1940s – the mid-1950s)]*. (Vol. 1 (1–2)). Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Kotsur, V.P.** (Ed.). (2014). *Ukrainske suspilstvo v umovakh radianskoho ladu: povsiakdennyi vymir [Ukrainian society in the context of soviet regime: everyday life]*. Pereiaslav-Khmelnytskyi: FOP Lukashevych O.M. [in Ukrainian].
- Kuras, I.F.** (Ed.). (2003). *Politychna istoriia Ukrainy. XX stolittia [Political history of Ukraine. 20th century]*. (Vols. 1–6; Vol. 6). Kyiv: Heneza [in Ukrainian].
- Khomenko, N.M.** (2009). *Povsiakdenne zhyttia studentskoi molodi povoiennoi Ukrainy [Everyday life of the student youth in postwar Ukraine]*. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика – Ukraine in the 20th*

century: culture, ideology, politics, 15 (2), 305–321. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].

Khomenko, N.M. (2010). Studentstvo v sotsialnii strukturi Radianskoi Ukrainy [Students in the social structure of the Soviet Ukraine]. In V.M. Danylenko (Ed.), *Povoienna Ukraina: narysy sotsialnoi istorii (druha polovyna 1940-kh – seredyna 1950-kh rr.) – Postwar Ukraine: the notes of social history (the second half of 1940s – the mid-1950s)*, 1 (1), 209–250. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].

Khomenko, N.M. (2014). Suspilno-politychni nastroi molodi [Socio-political engagements of the youth]. In V.M. Danylenko (Ed.), *Sotsialni transformatsii v Ukraini: piznii stalinizm i khrushchovska doba – Social transformations in Ukraine: late stalinism and khrushchev's era* (pp. 318–342). Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
TsDAHO Ukrainy – Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy, m. Kyiv [Central State Archives of Public Organizations of Ukraine in Kyiv] [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 11.02.2020 р.

УДК 94(477.4):616-051"19"
DOI: 10.24919/2312-2595.3/45.204039

Тетяна ШКОЛЬНИКОВА

старший викладач кафедри філософії та суспільних наук, Вінницький національний медичний університет імені М.І. Пирогова, вул. Пирогова, 56, м. Вінниця, Україна, індекс 21018 (1945history@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-0025-2326>

Бібліографічний опис статті: Школьнікова, Т. (2020). Формування медичного персоналу Подільського регіону в період другої половини 40 – початку 50-х рр. ХХ ст. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 3/45, 151–167. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.3/45.204039>.

ФОРМУВАННЯ МЕДИЧНОГО ПЕРСОНАЛУ ПОДІЛЬСЬКОГО РЕГІОНУ В ПЕРІОД ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 40 – ПОЧАТКУ 50-х рр. ХХ ст.

Анотація. *Мета статті* – дослідити процес формування медичних кадрів Подільського регіону у післявоєнний період. **Методологія дослідження** ґрунтується на принципах історизму, системності, науковості, верифікації, авторської об’єктивності, поміркованого наративного конструктивізму, а також на використанні загальнонаукових (аналіз, синтез, узагальнення) та спеціально-історичних (історико-генетичний, історико-типологічний, історико-системний) методів. **Наукова новизна** полягає у тому, що вперше досліджуються особливості формування медичного персоналу Подільського регіону у післявоєнний період, а також відзначена роль місцевих медичних навчальних закладів у процесі підготовки висококваліфікованих працівників медичної сфери. Також авторка статті вперше вводить до наукового обігу низку архівних матеріалів. **Висновки.** Таким чином, Подільський край належить до числа регіонів України, які найбільше постраждали від німецько-фашистської окупації. Усе це негативно відобразилося на його як промислового потенціалі, так і демографічній ситуації. Особливо постраждала медична сфера Поділля.

© Тетяна Школьнікова, 2020

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

У післявоєнний період швидкими темпами відновлювалася сфера охорони здоров'я краю. Надзвичайно позитивним результатом змін у післявоєнній медичній сфері областей Поділля стало поширення спеціалізованої медичної допомоги на селі. Замість загального лікаря для лікування усіх захворювань, об'єднання лікарень і амбулаторій у сільських райцентрах вдалося здійснити спеціалізацію медичного персоналу на окремі спеціальності.

Однак цих результатів для відновлення повноцінного функціонування медичної сфери регіону було замало. У той час Подільський регіон зіштовхнувся з гострою нестачею медичних працівників: лікарів, фельдшерів, медсестер тощо.

Протягом другої половини 40 – початку 50-х рр. ХХ ст., загалом була подолана проблема формування кваліфікованого медичного персоналу для медичних навчальних закладів регіону. Тут слід відзначити величезний післявоєнний трудовий ентузіазм мешканців Подільського краю, завдяки якому вдалося у короткі терміни розв'язати питання дефіциту медичних кадрів. Серед медичних закладів особливе місце займає Вінницький медичний інститут, який завдяки зусиллям як професорсько-викладацького складу, так і студентів перетворився не лише на потужну навчальну, але й науково-дослідну установу Поділля. Усе це загалом сприяло підготовці висококваліфікованих медичних кадрів.

Стосовно політики радянської влади у цій сфері, то для заохочення успіхів студентства у навчанні та трудовій діяльності, нею застосовувалися т. зв. позаекономічні чинники, найпоширенішим з яких була організація соціалістичних змагань як між медичними навчальними закладами, так і у внутрі них між студентськими групами, факультетами тощо.

Ключові слова: Подільський край; медична сфера; медичний персонал; Вінницький медичний інститут; спеціалізована медична допомога; радянська влада.

Tetiana SHKOLNIKOVA

Senior Lecturer, Department of Philosophy and Social Sciences, Vinnytsia National Pirogov Medical University, 56 Pirogova Str., Vinnytsia, Ukraine, postal code 21018 (1945history@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-0025-2326>

To cite this article: Shkolnikova, T. (2020). Formuvannia medychnoho personalu Podilskoho rehionu v period druhoi polovyny 40 – pochatku 50-kh rr. ХХ ст. [Formation of medical staff of the Podillia region during the second half

of the 1940's – early 1950's of the twentieth century]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia Istoriia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 3/45, 151–167. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.3/45.204039> [in Ukrainian].*

FORMATION OF MEDICAL STAFF OF THE PODILLIA REGION DURING THE SECOND HALF OF THE 1940's – EARLY 1950's OF THE TWENTIETH CENTURY

Summary. *The purpose of the article is to investigate the process of formation of medical personnel of the Podillia region in the postwar period. The research methodology is based on the principles of historicism, systematization, scientificity, verification, authorial objectivity, moderate narrative constructivism, as well as on the use of general scientific (analysis, synthesis, generalization) and special-historical (historical-genetic, historical-typological, historical-systemic) methods. The scientific novelty is that for the first time the peculiarities of the formation of medical staff of the Podillia region in the postwar period are studied, as well as the role of local medical schools in the training of highly qualified medical workers. Also, the author of the article for the first time introduces into scientific circulation a number of archival materials. Conclusions.* Thus, the Podillia region is one of the regions of Ukraine that suffered the most from the Nazi occupation. All this had a negative impact on its industrial potential and demographic situation. The medical sphere of Podillya was especially affected. In the post-war period, the health care sector of the region was rapidly restored. An extremely positive result of changes in the post-war medical sphere of the Podillya regions was the spread of specialized medical care in rural areas, the association of hospitals and outpatient clinics in rural district centers made it possible to introduce specialization of medical staff in certain specialties substituting general practitioners. **However,** it was not enough to restore the full functioning of the medical sector in the region. At that time, the Podillia region faced an acute shortage of medical workers: doctors, paramedics, nurses, etc. During the second half of the 1940s and the beginning of the 1950s, the problem of forming qualified medical staff for medical educational institutions in the region was generally solved. We should note here the huge post-war labor enthusiasm of the inhabitants of the

Podillia region, thanks to which it was possible to solve the shortage of medical personnel in the region within the shortest possible time. Among medical institutions, a special place is occupied by the Vinnytsia Medical Institute, which, thanks to the efforts of both faculty and students, has become not only a powerful educational alley of the research institution of Podillia. All this in general contributed to the training of highly qualified medical personnel. As for the policy of the Soviet government in this area, to encourage the success of students in education and work, it used the so-called extra-economic factors, the most common of which was the organization of socialist competitions both between medical schools and within them between student groups, faculties, etc.

Keywords: *Podillia region; medical sphere; medical staff; Vinnytsia Medical Institute; specialized medical care; Soviet authorities.*

Постановка проблеми. На сьогоднішній день медична реформа в Україні піддається обґрунтованій і критиці з боку як вітчизняних, так і зарубіжних експертів. Так, починаючи з 1930 рр. тривалість життя в Україні залишається на тому самому рівні, а за останні 25 років рівень смертності значно зріс, про що переконливо свідчать дані таких авторитетних міжнародних інституцій, як WHO, World Bank, UNESCO, CIA. Проблеми сучасної вітчизняної медичної галузі найбільш гостро проявилися в умовах нинішньої коронавірусної пандемії, яка учергове підтвердила висновок, що чинна система охорони здоров'я в Україні неспроможна забезпечувати здоров'я громадян, тому її потрібно змінювати.

Як показує досвід, зміни медичної системи України мають розпочатися з посилення ролі лікарів первинної допомоги, створення нової парамедичної служби, превентивної медицини, національного медичного страхування, поліпшення медичної освіти, ліцензування фахівців у галузі охорони здоров'я, визнаних на міжнародному рівні стандартів надання медичної допомоги та догляду, точний і повний збір інформації.

Таким чином, як бачимо, у центрі медичної реформи повинна перебувати передовсім особа лікаря. Тому з метою вироблення найбільш оптимальної моделі проведення медичної реформи в Україні необхідно враховувати поряд із зарубіжним і вітчизняний досвід, серед якого доцільно виділити досвід формування

кваліфікованого медичного персоналу Подільського регіону України у післявоєнний період другої половини 40 – початку 50-х рр. ХХ ст.

Аналіз досліджень і публікацій. Дотично питання формування медичного персоналу регіонів України у післявоєнний період досліджували як радянські, так і сучасні українські науковці. Зокрема, М. Семашко, І. Кононенко, Н. Марзєєв, С. Каган. Зазначені дослідники у своїх працях підбили підсумки ліквідації наслідків німецько-фашистської окупації у перші післявоєнні роки, де відповідне місце було відведене і сфері охорони здоров'я. Серед інших студій особливе місце займають праці М. Барсукова, у яких обсервувалися питання сільської медицини, а також вивчалися проблеми охорони здоров'я у повоєнні роки. Діяльність радянської влади із відновлення системи охорони здоров'я у звільнених районах УРСР стала також предметом дослідження Н. Маковської.

Загалом, опублікована у другій половині 1940–1950-і рр. історико-медична література, на сьогоднішній день становить інтерес радше як своєрідне історичне джерело, позаяк її автори не виходили за рамки панівної на той час радянської ідеологічної доктрини. Самі ж питання вивчення процесу формування медичного персоналу та рівня його фахової підготовки не знайшли належного висвітлення у тогочасній історіографії.

У наступні десятиліття проблеми підготовки медичних працівників тією чи тією мірою розглядалися у дослідженнях М. Віноградова, Л. Кібардіна, С. Курашова, Г. Баткіса, С. Чікіна та інших. Зокрема, в роботах зазначених дослідників знайшли висвітлення проблеми забезпечення медичних установ кадрами, регулювання праці, соціальних гарантій медичних працівників тощо.

Мета статті. Однак незважаючи на цей науковий доробок, вивченню питання формування кваліфікованого медичного персоналу Поділля, якщо і приділялася увага, то лише дотично. Це й зумовлює актуальність пропонованої наукової розвідки.

Виклад основного матеріалу. В липні 1941 р. весь Подільський регіон був окупований німецькими та румунськими військами. Під час окупації всьому його господарству було нанесено великих збитків. Так, зокрема, лише у Вінницькій області було спалено 14 сіл, зруйновано 25 909 будинків, 1 586 шкіл, 22 тех-

нікуми, 148 клубів, театрів і музеїв, 236 бібліотек, 236 лікарень і амбулаторій, 41 дитячий заклад, зруйновано або знищено 1 939 колгоспів, 376 промислових підприємств, знищено або вивезено до Німеччини 101 367 сільськогосподарських машин. До того ж, на примусові роботи було вивезено 74 344 мирних громадян (ДАВО, ф. 43, оп. 1, спр. 181, арк. 490).

Усе це негативно відобразилося на демографічній ситуації та промислового потенціалі краю. Так, лише у Вінниці кількість жителів зі 100 тисяч скоротилась до 27 тис., а із 50 промислових підприємств вціліли лише 10, повністю було зруйновано 1 880 житлових будинків (Смолій, 2010, с. 135). За попередніми підрахунками Надзвичайної державної комісії, загальна сума збитків складала 24.104.661 тисяч карбованців (Смолій, 2010, с. 135). Збиток, нанесений Бершадському маслопереробному заводу Вінницького тресту маслоробної та сироробної промисловості Народного Комісаріату м'ясної та молочної промисловості, під виглядом пограбованого майна, і готової продукції, склав 123 077 руб. (ДАВО, ф. 43, оп. 2, спр. 2, арк. 2). Зокрема, у ході складання актів нанесених агресорами збитків, у Вороновицькому районі Вінницької області станом на 20 червня 1944 р. було зареєстровано 108 актів на суму 101.591.203 крб., у тому числі по колгоспах на суму 87.069.902 крб. Загалом надійшло 3 342 заяв від громадян (ДАВО, ф. 43, оп. 2, спр. 2, арк. 2). Станом на 15 липня 1944 р. було зареєстровано ще 45 актів на суму 33.581.999 крб., в тому числі 7 по колгоспах на суму 2.426.170 крб. А загалом від мешканців району надійшло 2 012 заяв (ДАВО, ф. 43, оп. 2, спр. 2, арк. 2). Не кращою була ситуація і в Кам'янець-Подільській області.

Згідно з показаннями складених актів про конфіскацію майна німецькою армією у населення України, з кожного району Поділля вилучалося особисте майно громадян. Так, від Писарівської земгромади на 5 січня 1942 р. було здано – 272 одиниці одягу і взуття (ДАВО, ф. 43, оп. 2, спр. 2, арк. 9). У селі Хутори Мізяківські актом від 2 січня 1942 р. було зафіксовано збір теплого одягу та взуття у кількості 140 одиниць (ДАВО, ф. 43, оп. 2, спр. 2, арк. 9).

Медицина сфера Поділля належала до числа галузей, які найбільше постраждали від німецько-фашистської окупації. Збитки, заподіяні окупантами системі охорони здоров'я, були величезними.

Тільки у місті Вінниця за час окупації німецькі загарбники зруйнували, спалили і пограбували більшість медичних закладів. Були знищені найбільші лікарні майже в усіх обласних центрах, зруйновані й пограбовані медичні навчальні заклади країни. Наявні ліжкові фонди не забезпечували потреб населення, що не давало змоги здійснити 100 % госпіталізацію хворих, які потребували стаціонарного лікування. Це значно ускладнювали умови роботи як дільничних лікарів, так і поліклінік (ДАВО, ф. 43, оп. 2, спр. 10, арк. 2).

Лише на Вінниччині були зруйновані під час війни 160 міських і сільських лікарень, 140 амбулаторій і поліклінік, 75 спеціалізованих диспансерів, 96 постійних дитячих ясел, 131 аптека, 647 аптечних пунктів (ДАВО, ф. 43, оп. 2, спр. 10, арк. 2). Загалом по Україні було знищено і зруйновано 40 тис. лікарень, поліклінік та інших медичних установ. За роки війни майже 58 % медичних установ зазнали серйозних руйнувань і збитків (Ісайкіна, 2005, с. 208).

Після вигнання з Подільського регіону німецьких загарбників (1944), у надзвичайно важких та суперечливих умовах відбувався процес його повернення до мирного життя. В цей час почалася самовіддана робота з відродження та відновлення системи охорони здоров'я, реконструкції зруйнованого війною господарства. У своїй книзі спогадів Г. Митерев, який тоді обіймав посаду Народного комісара охорони здоров'я СРСР (1939–1946) та Міністра охорони здоров'я СРСР (1946–1947) згадує: «...Ще диміли останніми пожарищами руїни Берліна. Ще тільки вирушали на Схід перші залізничні ешелони зі звільненими з фашистської неволі, врятованими від печей Бухенвальду і Майданеку радянськими людьми... Але перед країною вже на повний зріст ставали завдання з відновлення мирного життя. Ставали вони і перед нами, працівниками народної системи охорони здоров'я, – величезні, важкі, невідкладні. Нам потрібно було будувати, будувати і будувати» (Митерев, 1975, с. 123).

Однак цих результатів для відновлення повноцінного функціонування медичної сфери регіону було замало. Так, за офіційними статистичними даними, у Вінницькій області на 29 поліклінік; 46 дитячих консультацій і 47 санітарно-епідеміологічних станцій припадали лише 202 кваліфіковані лікарі. У Кам'янець-

Подільській області ситуація була ще гіршою, зокрема, в ній на 20 поліклінік, 31 дитячу консультацію і 41 санітарно-епідеміологічну станцію припадало 187 лікарів (ДАВО, ф. 43, оп. 2, спр. 10, арк. 2).

Таким чином, з вищевказаних статистичних даних стає зрозуміло, що фахівців – лікарів, фельдшерів, медсестер – катастрофічно не вистачало. Щоправда, в тогочасних важких умовах союзні та республіканські органи влади та охорони здоров'я намагалися у міру можливостей вживати конкретні заходи щодо розв'язання цієї проблеми. У 1943 р. НКОЗ СРСР направив у визволені регіони України понад 4 000 лікарів із тогочасного випуску медичних ВНЗ, реєвакуював наукових працівників. Упродовж 1944 р. в Україну було реєвакуювано майже 7 000 лікарів, із яких понад 2 000 повернулися ще до липня 1944 р. (Романенко, 1987, с. 322). Частина з них потрапили на роботу до районів Поділля.

У результаті вищезазначених заходів, до кінця 1944 р. кількість лікарів у закладах цивільної медико-санітарної мережі Подільського регіону вже становила 36,2 % їх довоєнної кількості (Романенко, 1987, с. 323). Це означало, що у розрахунку на кожні 100 лікарів, які працювали у 1940 р. в системі охорони здоров'я, у кінці 1944 р. вже припадало 46, зокрема по конкретних спеціальностях: терапевтів – 60, хірургів – 42, акушерів-гінекологів – 42, педіатрів – 40, офтальмологів – 39, ларингологів – 34, невропатологів і психіатрів – 38, фтизіатрів – 42, дермато-венерологів – 56, рентгенологів – 28, маляріологів – 69, епідеміологів – 57, бактеріологів – 36, санітарних лікарів – 48, стоматологів – 32, зубних лікарів – 57 (Романенко, 1987, с. 324).

Стосовно середнього медичного персоналу, то на 100 осіб, що працювали в 1940 р., по Вінницькій та Кам'янець-Подільській областях припадали 54, у т. ч. рентгенівських техніків і лаборантів – 32, зубних техніків – 35, медичних лаборантів – 41 (Романенко, 1987, с. 324).

Упродовж 1945 р. забезпеченість системи охорони здоров'я кадрами фахівців в краї значно поліпшилася. Так, за даними ЦСУ УРСР, на кінець 1945 р. на території Поділля загалом чисельність лікарів (без зубних) становила 63,7 % від їхньої довоєнної чисельності, а зубних лікарів – 63,3 %.

Українські медичні працівники зробили багато для лікування та врятування від смерті голодуючого населення, без їхньої самовідданої праці в цей період жертви були б ще більшими. Водночас важливо зауважити, що швидкими темпами підвищувалася їхня професійна кваліфікація.

Надзвичайно позитивним результатом змін у післявоєнній медичній сфері областей Поділля стало поширення спеціалізованої медичної допомоги на селі. Замість загального лікаря для лікування всіх захворювань, об'єднання лікарень і амбулаторій у сільських райцентрах дало змогу вже в 1947 р. розподілити лікарів на окремі спеціальності: хірург, терапевт, акушер-гінеколог, терапевт-фтизіатр, педіатр та ін. У лікарнях збільшилася кількість спеціалізованих відділень та профільних ліжок. Уже на початку 1948 р. спеціалізовані відділення функціонували в більшості лікарень, наприклад, усі лікарні Вінниччини мали терапевтичні і пологові відділення. У них також швидкими темпами були організовані хірургічні і в 40 – інфекційні відділення. Відкривалися також палати для хворих дітей і відділення для туберкульозних хворих. Уведення до штату деяких сільських лікарень (з кількістю не менше 20–25 ліжок) другої посади лікаря створило можливість для розвитку стаціонарної хірургічної допомоги і в дільничних лікарнях, що значно наблизило хірургічну допомогу до сільського населення. Госпіталізованих хірургічних хворих збільшилося у дільничних сільських лікарнях за період від 1947 р. до 1950 р. майже вчетверо, що свідчить про підвищення кваліфікації та хірургічної активності лікарів-хірургів. На початок 1950-х рр. у більшості сільських дільничних лікарень Поділля здійснювалася хірургічна допомога, в 14 з них проводилися складні хірургічні операції (Терещенко, 2003, с. 233).

Однак незважаючи на ці досягнення, проблема дефіциту висококваліфікованих медичних кадрів не була подолана, особливо це відчувалося у сільській місцевості. Так, у 1949 р. у третині сільських районів не було санітарного лікаря. На початку 1950-х рр. у більшості медичних закладів сільській місцевості зокрема лікарень та амбулаторій, жодна штатна посада не була заміщена лікарем. Їх обов'язки змушений був виконувати середній медичний персонал (Рибак, 2002, с. 132).

Основною причиною малочисельності медичних кадрів на Поділлі була відсутність навчальних закладів, які ще не встигли реевакуюватися, та незадовільне їхнє фінансування з боку держави. Тому поряд з докорінною модернізацією економіки регіону, певні заходи спрямовувалися і на відновлення роботи медичних навчальних установ, оскільки гостра нестача кваліфікованих медичних кадрів стала першою і найбільш злободенною проблемою. Зважаючи на це, тогочасне радянське керівництво низкою наказів та урядових постанов сприяло якнайшвидшому відновленню роботи медичних навчальних закладів, у т. ч. Вінницького медичного інституту, діяльність якого розпочалася відповідно до постанови РНК УРСР від 28.IV.1944 р. за № 405 (ЦДАГО, ф. 1, оп. 30, спр. 915, арк. 37).

У четвертому п'ятирічному плані відбудови народного господарства УРСР (1946–1950) у сфері освіти визначалося найголовніше завдання: відновити до кінця п'ятирічки довоєнну кількість студентів (ЦДАГО, ф. 1, оп. 30, спр. 915, арк. 37).

Тут слід відзначити, що труднощі з відновлення діяльності Вінницького медичного інституту були неймовірні. Матеріально-технічна база інституту виявилася вщент зруйнованою. Перетворився на руїни морфологічний корпус – одна з найгарніших споруд міста. Також були вщент знищені студентські гуртожитки, спалена навчальна і наукова апаратура, понівечено медичне обладнання тощо. Окупанти вивезли до Німеччини більш ніж 7 тисяч найцінніших книг та підручників (ЦДАГО, ф. 342, оп. 15, спр. 8162, арк. 104). Взагалі, інституту були нанесені збитки на десятки мільйонів карбованців.

Крім того, окупанти знищили частину професорсько-викладацького складу, чим завдали колосального збитку не лише інституту, а й усій тогочасній медичній науці та освіті.

Ремонтно-відновлювальні роботи проводились силами викладачів та студентів. Капітальні ремонти розпочались з навчальних приміщень, клінік, гуртожитків, квартир для професорсько-викладацького складу, їдалень і бібліотек. Проведена велика робота зі збору майна, інвентарю, лабораторного обладнання, апаратури, інструментарію, хімікатів, книг тощо. Про масштаб ремонтно-відновлювальних робіт можна судити лише за одним із невели-

ких видів робіт – склінням віконних рам, на що знадобилося до 5 тис. м² скла (ЦДАГО, ф. 342, оп. 15, спр. 8162, арк. 104).

Природно, що ні навчальний заклад, ні Міністерство охорони здоров'я України не змогли відразу забезпечити себе вказаною кількістю скла, а тому ці роботи здійснювалися упродовж 1944–1945 навчальних років.

Був капітально відремонтований морфологічний корпус, а услід за ним – хімічний і будівля управління інституту, будинок для професорського складу, зібрано та відремонтовано обладнання, що збереглося, інвентар і відновлена частина клінік, розташованих у клінічній лікарні М.І. Пирогова. Крім того, значна кількість обладнання була отримана як допомога від інших інститутів Радянського Союзу. Тут слід відзначити, що, починаючи з кінця 1944 р., Міністерство охорони здоров'я УРСР перерозподілило навчально-наукове обладнання і бібліотеки, які були у розпорядженні інститутів і міністерства, внаслідок чого з Харкова було направлено близько 40 тис. книг та підручників до різних медичних навчальних установ УРСР, частина з яких надійшла і до Вінницького медичного інституту. Також Вінницький медичний інститут отримав від Харківського 50 мікроскопів (ЦДАГО, ф. 342, оп. 15, спр. 8162, арк. 104).

Протягом літа 1945 р. Вінницький медичний інститут ще більше зміцнив матеріально-технічну базу, насамперед забезпечивши себе необхідними, часто досить примітивними робочими місцями для студентів у загальних аудиторіях, лабораторіях, бібліотеках та гуртожитках. Нестача робочого місця була однією з найбільших проблем у проведенні нормальних навчальних занять, оскільки майже з усіх уцілілих аудиторій окупанти забрали тверде обладнання. Інститут придбав мінімально необхідну кількість шаф, лабораторних і письмових столів, стільців.

Було також відновлено опалення, але проблема полягала у наявності палива, якого вкрай не вистачало, тому навчання проходило у холодних приміщеннях. Взагалі, на ремонтно-відновлювальні роботи Вінницького медичного інституту було витрачено за позалімітними асигнуваннями у 1944 р. – 139,5 тис. карбованців, у 1945 р. – 195 тис. карбованців. У 1945 р. за лімітним капіталовкладенням було витрачено 300 тис. карбованців (ЦДАГО, ф. 342, оп. 15, спр. 8162, арк. 104).

Незважаючи на велику роботу, проведену інститутом з його відновлення, потрібно визнати, що і у 1947 р. матеріально-технічна база продовжувала перебувати у важкому становищі. Асигнувань держави не вистачало. Бази для теоретичних і клінічних кафедр були ще недостатньо обладнанні: бракувало площі, не вистачало науково-навчальної апаратури, зокрема, оптики, залишалося нерозв'язаним питання про лабораторне скло. Інститут після війни не мав достатньої кількості матеріалів для ремонтно-відновлювальних робіт. Найбільше не вистачало у господарському житті транспортних засобів, що призводило до затримки поставок будівельних матеріалів, палива та продуктів харчування. Тому інститут з особистої ініціативи придбав автомашини з трофейних фондів.

Після закінчення війни розпочинається відновлення бібліотеки Вінницького медичного інституту. Вона була заснована ще у 1932 р. на базі фондів Полтавського та Вінницького фармацевтичних інститутів. Під час війни до Німеччини було вивезено велику кількість найцінніших книг та підручників, тому у повоєнні роки фонд бібліотеки масово поповнювався надходженнями літератури з Держфонду СРСР, бібліотек Московського університету М.В. Ломоносова, 1-го Московського медичного інституту І.М. Сеченова, Ленінградської військово-медичної академії та інших бібліотек країни. У 1945 р. фонд бібліотеки складав 60 тис. примірних видань, а у 1961 р. – вже понад 179 тис. примірників (Мороз, 2016).

Дещо поліпшився стан із клінічними базами, завдяки введенню у дію після ремонту двох корпусів обласної лікарні ім. М.І. Пирогова і передачі інституту садиби у передмісті П'ятничан (так зване «клінічне містечко»). Особливо піклувались про створення і відкриття у 1947 р. музею-садиби М.І. Пирогова. Музей став науковою і навчальною базою для студентів, аспірантів та викладачів (Мороз, 2016).

Залишалася надзвичайно важкою ситуація із забезпеченням студентів житлом. Так, силами студентів відремонтована і обладнана під гуртожиток частина морфологічного корпусу. Хоча гуртожитки і були обладнані найнеобхіднішим інвентарем, але не вистачало ліжок, постільної білизни, продуктів харчування. Незважаючи на важкі умови побуту, студенти, пройшовши сувору

школу війни, із завданнями навчальної програми справлялися добре.

Багато сил та енергії віддали відбудові інституту, організації навчальної та наукової роботи І. Дейнека, який працював директором у 1945–1951 рр., проф. П.М. Серков – заст. директора з наукової і навчальної роботи (Мороз, 2016).

Говорячи про Вінницький медичний інститут, необхідно також звернути увагу на те, що у післявоєнний період він перетворюється і на потужну науково-дослідну установу. Особлива заслуга в цьому належить кафедрі соціальної гігієни. Зачинателем наукових досліджень тут став Л. Лекарев, який після демобілізації з лав Радянської армії був на правлений у м. Вінницю обіймати посаду завідувача.

Багатий досвід практичної роботи Л. Лекарева як керівника служби охорони здоров'я Дніпропетровської області в довоєнні роки, робота доцентом на факультеті вдосконалення лікарів при медичному інституті, участь у Великій Вітчизняній війні упродовж усіх чотирьох років дозволили йому забезпечити високий теоретичний і практичний рівень роботи кафедри.

Таким чином, станом на 1 вересня 1945 р. серед професорсько-викладацького складу Вінницького медичного інституту науково-педагогічну роботу вели: 9 професорів, 8 доцентів, 5 асистентів кандидатів наук, 66 асистентів і викладачів без наукового ступеня. У 1952 р. докторів наук вже було 14, у 1956 р. – 18, у 1957 р. – 19. Значно зросла і кількість асистентів – кандидатів наук. Так, у 1952 р. їх було 9, у 1956 р. – 20, у 1957 – 29 (Мороз, 2016).

На 1 вересня 1945 р. студентами були укомплектовані всі курси. Кількість студентів лише за один рік значно збільшилася і надалі спостерігалася тенденція до зростання, особливо на старших курсах, за рахунок демобілізованих з Червоної Армії і тих, що повернулися з евакуації і раніше навчалися в медичних закладах країни. Загалом, у 1945–1946 навчальному році інституту вдалося досягти довоєнного рівня кількості студентів – 1 392 осіб, а до кінця п'ятирічки перевершити його. В 1951 р. з Вінницького медичного інституту випустилися вже 687 молодих спеціалістів.

Після визволення Вінниці від німецько-фашистських загарбників у 1944 р. починається відновлення занять у Вінницькій

фельдшерсько-акушерській школі. Їй у перші післявоєнні роки доводилося працювати в складних умовах: не було приміщення, підручників, медичної апаратури, інструментарію. З 22 березня 1945 р. директором школи призначається Д. Муравйов, який очолює її до 1947 р. Під час своєї роботи на цій посаді Д. Муравйов організував навчальний процес майже на порожньому місці та домігся відновлення документації, яка була знищена фашистами (Васютинский, 1957, с. 35).

Вінницька фельдшерсько-акушерська школа після визволення міста від фашистських загарбників у квітні 1944 р. працювала, повною мірою надавала кваліфікацію випускникам, які були потрібні всім фельдшерсько-акушерським пунктам у лікувально-профілактичних установах області та за її межами. У 1949 р. у школі нараховувалося 45 викладачів.

Крім того, відродив свою діяльність Вінницький фармацевтичний технікум, який протягом тривалого періоду був важливим осередком підготовки фармацевтів. Упродовж свого функціонування залишався чи не єдиним в УСРР осередком національної медичної освіти, постійно докладаючи зусиль для збереження української мови у навчальному процесі. Врешті, він став кузницею кваліфікованих фармацевтів, майже всі з яких були забезпечені робочими місцями, зважаючи на зростання чисельності аптек у містах Поділля.

Висновки. Подільський край належить до числа регіонів України, які найбільше постраждали від німецько-фашистської окупації. Усе це негативно відобразилося на його як промислового потенціалі так і демографічній ситуації. Особливо постраждала медична сфера Поділля.

У післявоєнний період швидкими темпами відновлювалася сфера охорони здоров'я краю, надзвичайно позитивним результатом змін стало поширення спеціалізованої медичної допомоги на селі. Замість загального лікаря для лікування всіх захворювань, об'єднання лікарень і амбулаторій у сільських райцентрах вдалося здійснити спеціалізацію медичного персоналу на окремі спеціальності.

Однак цього для відновлення повноцінного функціонування медичної сфери регіону було замало. У цей час Подільський ре-

гіон зіштовхнувся з гострою нестачею медичних працівників: лікарів, фельдшерів, медсестер тощо.

Протягом другої половини 40 – початку 50-х рр. ХХ ст., загалом була розв'язана проблема формування кваліфікованого медичного персоналу для медичних навчальних закладів регіону. Тут слід відзначити величезний післявоєнний трудовий ентузіазм мешканців краю, завдяки якому вдалося у короткі терміни розв'язати питання дефіциту медичних кадрів регіону. Серед медичних закладів особливе місце займає Вінницький медичний інститут, який завдяки зусиллям як професорсько-викладацького складу, так і студентів перетворився не лише на потужну навчальну, але й науково-дослідну установу Поділля. Усе це загалом сприяло підготовці висококваліфікованих медичних кадрів.

Стосовно політики радянської влади в цій сфері, то для заохочення успіхів студентства у навчанні та трудовій діяльності, нею застосовувалися т. зв. позаекономічні чинники, найпоширенішим з яких була організація соціалістичних змагань як між медичними навчальними закладами, так і всередині них між студентськими групами, факультетами тощо.

Джерела та література

- Васютинский, Н.** (1957). *Сеть и кадры медицинских учреждений Украинской ССР в пятой пятилетке*. Киев: Медгиз.
- ДАВО – Державний архів Вінницької області, м. Вінниця.
- Доповідь Ректора Вінницького Національного медичного університету ім. М.І. Пирозова Мороза В.В. на зборах трудового колективу, вересень 2016 р.* (2016). Взято з www.vnmu.edu.ua › downloads › pdf › Zvit 2016.
- Ісайкіна, О.Д.** (2005). Проблеми медичного обслуговування міського населення України (1945–1955 рр.). *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*, 8, 207–212.
- Митерев, Г.В.** (1975). *Дни мира и войны*. Москва: Медицина.
- Рибак, І.В.** (2002). Впорядкування українських сіл у повоєнний період (1945–1955 рр.). *Український селянин*, 6, 130–132.
- Роки ідуть – пам'ять живе: Вінниччина у Другій світовій війні 1939–1945 рр.*: бібліографічний покажчик. (2019). Взято з https://issuu.com/timiryazevka_vn/docs/roky-idut.
- Романенко, А.Е.** (Ред.). (1987). *Здравоохранение и медицинская наука в Украинской ССР. Т. 1: Здравоохранение в Украинской ССР. Пути и итоги развития*. Киев: Здоров'я.

- Смолій, В.А.** (Ред.). (2010). *Україна: хронологія розвитку. Новітня історія. 1917–2010 рр. Кн. 2: 1945–2010 рр.* Київ: КРІОН.
- Терещенко, Т.В.** (2003). До питання про медичне обслуговування сільського населення Центральної України в період відбудови народного господарства (1943–1950 рр.). *Сторінки воєнної історії України*, 7, 231–240.
- ЦДАВО – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, м. Київ.

References

- Vasyutinskiy, N.** (1957). *Set i kadry meditsinskikh uchrezhdeniy Ukrainsskoy SSR v pyatoy pyatiletke [Network and personnel of medical institutions of the Ukrainian SSR in the fifth five-year plan]*. Kiev: Medgiz [in Russian].
- DAVO – Derzhavnyi arkhiv Vinnytskoi oblasti, m. Vinnytsia [State Archives of Vinnytsia Region, Vinnytsia] [in Ukrainian].
- Dopovid Rektora Vinnytskoho Natsionalnoho medychnoho universytetu im. M.I. Pyrohova Moroza V.V. na zborakh trudovoho kolektyvu, veresen 2016 r. [Report of the Rector of Vinnytsia National Medical University. M.I. Pirogova Moroza V.V. at the meeting of the staff, September 2016]*. (2016). Retrieved from www.vnmu.edu.ua > [downloads](#) > [pdf](#) > [Zvit 2016](#) [in Ukrainian].
- Isaikina, O.D.** (2005). Problemy medychnoho obsluhovuvannya miskoho naselennia Ukrainy (1945–1955 rr.) [Problems of medical care of the urban population of Ukraine (1945–1955)]. *Ukraina XX st.: kultura, ideolohiia, polityka – Ukraine of the twentieth century: culture, ideology, politics*, 8, 207–212 [in Ukrainian].
- Miterev, G.V.** (1975). *Dni mira i voyny [Days of peace and war]*. Moskva: Meditsina [in Russian].
- Rybak, I.V.** (2002). Vporiadkuvannya ukraïnskykh sil u povoiennyi period (1945–1955 rr.) [Ordering of Ukrainian villages in the postwar period (1945–1955)]. *Ukrainskyi selianyn – Ukrainian peasant*, 6, 130–132 [in Ukrainian].
- Roky idut – pamiat zhyve: Vinnychchyna u Druhii svitovii viini 1939–1945 rr.: bibliografichni pokazhchyk [Years go by – the memory lives on: Vinnytsia region in the Second World War]*. (2019). Retrieved from https://issuu.com/timiryazevka_vn/docs/roky-idut [in Ukrainian].
- Romanenko, A.E.** (Ed.). (1987). *Zdravookhranenie i meditsinskaya nauka v Ukrainsskoy SSR. T. 1: Zdravookhranenie v Ukrainsskoy SSR. Puti i itogi razvitiya [Health and Medical Science in the Ukrainian SSR. Vol. 1: Health in the Ukrainian SSR. Ways and results of development]*. Kiev: Zdorovya [in Russian].

- Smolii, V.A.** (Ed.). (2012). *Ukraina: khronolohiia rozvytku. Novitnia istoriia. 1917–2010 rr. Kn. 2: 1945–2010 rr. [Ukraine: chronology of development. Recent history. 1917–2010. Vol. 2: 1945–2010]*. Kyiv: KRION [in Ukrainian].
- Tereshchenko, T.V.** (2003). Do pytannia pro medychne obsluhovuvannia silskoho naseleння Tsentralnoi Ukrainy v period vidbudovy narodnoho hospodarstva (1943–1950 rr.) [On the question of medical care for the rural population of Central Ukraine during the reconstruction of the national economy (1943–1950)]. *Storinky voiennoi istorii Ukrainy – Pages of military history of Ukraine*, 7, 231–240 [in Ukrainian].
- TsDAVO – Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy, m. Kyiv [Central State Archive of the Supreme Bodies of Power and Administration of Ukraine, Kyiv] [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 28.01.2020 р.

УДК 94(477.8)"1929/...":37(091)(477.83)
DOI: 10.24919/2312-2595.3/45.203986

Руслана ПОПП

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (ryslana_popp@ukr.net)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-5370-1770>

Бібліографічний опис статті: Попп, Р. (2020). Повоєнне шкільництво у світлі звітних документів Українського націоналістичного підпілля. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 3/45, 168–185. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.3/45.203986>.

ПОВОЄННЕ ШКІЛЬНИЦТВО У СВІТЛІ ЗВІТНИХ ДОКУМЕНТІВ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІСТИЧНОГО ПІДПІЛЛЯ

Анотація. *Мета дослідження* – проаналізувати, які відомості про шкільництво на Дрогобищині та Львівщині подаються у звітах ОУН, їх значення для комплексного й об'єктивного висвітлення освітніх процесів у західному регіоні України перших повоєнних років. **Методологія дослідження** ґрунтується на принципах історизму, системності, науковості, верифікації, авторської об'єктивності, поміркованого наративного конструктивізму, а також на використанні загальнонаукових (аналіз, синтез, узагальнення) та спеціально-історичних (історико-генетичний, історико-типологічний, історико-системний) методів. **Наукова новизна** полягає у тому, щоб висвітлити, як учасники українського визвольного руху оцінювали радянську освітню політику, якими засобами боролися проти радянської шкільництва в краї. Доведено, що українські визвольні сили аналізували кадровий склад, умови, зміст і результати навчально-виховного процесу у школах, з'ясували завдання, які ставила радянська система перед учнями та педагогами і якими методами домагалася їх виконання. Показано, як у підпільних звітах описується повсякдення учительства.

© Руслана Попп, 2020

Висновки. Звіти ОУН є надзвичайно важливим історичним джерелом, яке висвітлює протиборство ОУН та УПА і радянської системи за школу в західних областях України у перші повоєнні роки. Підпільники подають інформацію про мережу шкіл, чисельність вчителів та учнів. Наголошують на тому, що у педагогічних колективах регіону левову частку становили кадри, прислані з східних областей УРСР. Із зведень зі Львівщини та Дрогобиччини видно, що наголос у радянській школі робився на ідеологізацію навчально-виховного процесу, масове втягнення учнів та учителів до комсомольських і піонерських організацій. Радянська система для впливу на шкільництво використовувала як агітаційно-пропагандистські, так і репресивні заходи. ОУН та УПА намагалася через освітньо-виховні і силові акції завадити цьому. Про підтримку українського руху молоддю, свідчать різні акції непокори у школах.

Ключові слова: ОУН та УПА; підпільні звіти; радянська система; шкільництво; вчителі.

Ruslana POPP

PhD (History), Associate Professor, Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (ryslana_popp@ukr.net)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-5370-1770>

To cite this article: Popp, R. (2020). Povoienne shkilnytstvo u svitli zvitnykh dokumentiv Ukrainskoho natsionalistychnoho pidpillia [Post-war schooling in the light of reporting documents of the Ukrainian nationalist underground resistance]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 3/45, 168–185. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.3/45.203986> [in Ukrainian].

POST-WAR SCHOOLING IN THE LIGHT OF REPORTING DOCUMENTS OF THE UKRAINIAN NATIONALIST UNDERGROUND RESISTANCE

Summary. *The purpose of the study is to analyze what information about schooling in Drohobych and Lviv regions is presented in OUN reports, their significance for comprehensive and objective*

coverage of educational processes in the western region of Ukraine in the early postwar years. **The research methodology** is based on the principles of historicism, systematization, scientificity, verification, authorial objectivity, moderate narrative constructivism, as well as the use of general scientific (analysis, synthesis, generalization) and special-historical (historical-genetic, historical-typological, historical-systemic) methods. **Scientific novelty** lays in an attempt to show how members of the Ukrainian liberation movement evaluated Soviet educational policy, and by what means they fought against the Sovietization of schooling in the region. It is proved that the Ukrainian liberation forces analyzed the conditions, personnel, content and results of the educational process in schools, determined the tasks set by the Soviet system for students and teachers and what methods were used to achieve them. It is found how the underground reports describe the everyday life of teachers. **Conclusions.** OUN reports are extremely important historical sources that shed light on the confrontation between the OUN/UPA and the Soviet system over school in the western regions of Ukraine in the early postwar years. Information from underground reports proves that the network of schools and the number of teachers was increasing during this period. All teaching staffs in their majority consisted of teachers arrived from all regions of the USSR, in particular from eastern regions, and from the village derivatives regions of the USSR. Summaries from Lviv and Drohobych show that the emphasis was on the ideologization of the educational process, the mass involvement of students and teachers in Komsomol and pioneer organizations. The Soviet system used both propaganda and repressive measures to influence schooling. The OUN and UPA tried to prevent this through educational measures and force actions. Various actions of disobedience in schools testify to the vitality of national ideas and commitment to the youth movement.

Keywords: OUN and UPA; underground reports; the Soviet system; schooling; teachers.

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні відбувається освітня реформа, що має широкий суспільний резонанс. Історичні рефлексії дають можливість показати, а найголовніше, врахувати специфіку регіонів, наслідки негативних впливів різних державно-політичних систем, зокрема, на шкільництво. В умовах незалежності України історики отримали можливість висвітлювати освітні процеси складного повоєнного періоду на основі раніше заборонених партійних документів. Тепер у їхньому розпорядженні і

матеріали українського підпілля. Лише залучення цілого комплексу джерел дасть нам об'єктивну картину протиборства сталінського тоталітарного режиму і національно-визвольних сил за українську школу.

На сучасному етапі, незважаючи на те, що ми перебуваємо в умовах збройної та інформаційної війни, влада і суспільство не завжди усвідомлюють, наскільки вагомими є освітній простір у формуванні національно-державницької ідеології молодого покоління, що підсилює актуальність проблеми.

Аналіз останніх досліджень. У численних наукових розвідках, присвячених ОУН та УПА, серед яких праці: А. Кентія (1999), Ю. Киричука (2000, 2003), А. Русначенка (2002), І. Патриляка (2012), Г. Стародубець (2008), В. Ільницького (2016), йдеться про боротьбу українських визвольних сил проти насадження радянської системи освіти. Молодіжну політику ОУН аналізує О. Іщук (2003, 2011). Вплив тодішньої суспільно-політичної ситуації в регіоні на школу простежує у своїх працях С. Сворак (1998). Боротьбу радянської влади і українського підпілля за освітній простір в краї після війни, розкриває В. Старжець (2016, 2017а, 2017б).

Метою статті є проаналізувати, які відомості про шкільництво на Дрогобиччині та Львівщині подаються у звітах ОУН, їх значення для комплексного та об'єктивного висвітлення освітніх процесів у західному регіоні України у перші повоєнні роки.

Вклад основного матеріалу. Для радянської системи вплив і контроль над шкільним освітнім простором був надзвичайно важливим, з огляду поширення комуністичної ідеології, радянської пропаганди, виховання нового, відданого владі покоління. Протистояла цьому ОУН та УПА. Підпільники ретельно збирали, аналізували інформацію про школу, щоб виробити дієві заходи протидії насадженню більшовицької системи освіти, яка всіма можливими заходами витравлювала національно-державну свідомість у школярів.

У всіх підпільних зведеннях насамперед подаються дані про кількість шкіл та учнів у різних населених пунктах (у статті проаналізовані звіти ОУН, які надходили з тодішніх районів Львівської та Дрогобицької областей, укладені в 1945–1950 рр.). Крім цього, маємо змогу з'ясувати їхню освіту, партійність, вік,

національність, місце народження. В одних документах ця інформація є досить детальною, в інших узагальненою, або зовсім відсутня через брак даних, або суттєвих змін з попередніми показниками.

Особливий наголос робиться на те, що значну частину вчителів, особливо у сільській місцевості, становили педагоги з СУЗ (східних українських земель) (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 40; т. 78, арк. 342). Для українського руху було важливо розуміти, які настрої були в цих людей для того, щоб максимально ознайомити їх з цілями і завдання ОУН та УПА, переконати в злочинній політиці радянської влади, спонукати не виховувати дітей в комуністичному дусі. За спостереженнями підпільників, вчителі із Східної України були під впливом радянської пропаганди, знали, що українські націоналісти «вбивають невинний народ, є як найбільші бандити», «не мали спокійної ночі, бо боялися, щоб їх бандьори не помордували» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 128). Повстанці звітують про налагодження конспіративних контактів із вчителями зі східних областей України. У документах зазначається, що після особистих зустрічей та розмов з ними, їх ознайомленням з листівками та націоналістичною літературою, деякі вчителі дещо змінювали свою думку. Із Сокальщини в 1947 р. повідомлялося: «вчителі східняки, які тут працюють, майже всі були вороже наставлені проти нас, одначе по короткому часі перебування в нашому середовищі, погляди їхні змінилися. Сталінські висулужники весь час намагаються забріханою пропагандою витворити прірву, наставити вороже на себе населення ЗУЗ і СУЗ» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 217). Подібна інформація надходить і з інших районів, зокрема, що «пропаганда та література і поговірки лишають свої наслідки», «знайомляться з нашими ідеями, жадають нашої літератури, з кожним днем набирають більшої симпатії до руху» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 104), «вчителі по селах вже запізнані з нашим рухом і включаються в нашу визвольну боротьбу», «наша пропаганда находить податний ґрунт серед українців східняків» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 130), «читають багато літератури» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 128), «наша пропаганда серед учительства, наша література цікавить їх, а кличі приймаються дуже скоро» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76,

арк. 160), «по селах обізнані через особисті розмови, листівки, літературу» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 321), «про наш рух знають і досить широко, особисто стрічаються з нашими повстанцями, читають нашу літературу, виявляють симпатію до нас і ворожу поставу до большевиків, але зовні це не афішують» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 199). Позиція «східняків» часто демонструється через безпосередні їх висловлювання. У 1947 р. одна учителька з Яворівського району зазначала: «скоріше ми думали про вас, як писали большевики, що ви тільки вбиваєте людей, тепер переконуємося, що все це брехня» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 160). Промовистим є факт, озвучений на конференції вчителів Перемишлянського району, про арешт повстанців у помешканні учительок із Сходу (Попп, 2019, с. 283).

Український рух шукав різні можливості взаємодії з вчительством із «СУЗ». У кількох селах Новомилятинського району була організована акція до дня Святого Миколая (1947), на порозі будинків, де мешкали вчителі, повстанці залишили подарунки. Більшість вчителів, розуміючи, від кого вони, через місцевих мешканців висловлювали подяку, лише один педагог «зголосився до МДБ про пакунок бандерів» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 81). Зауважується, що вчителі не довіряють один одному, доказом цього було спостереження про те, що коли одна вчителька побачила і прочитала листівку УПА то відразу її спалила, не показавши своїй співмешканці (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 303).

Про фальшивість радянської пропаганди, зокрема, про голод, вчителі зі сходу довідувались через листування, чи відвідини близьких під час відпустки. Повернувшись із дому, один з вчителів висловлювався про те, що він «прозрів, скільки правди в большевицькій агітації. Нічого не згадували про голод. Нічого не згадували про те, що голод був не внаслідок посухи, а внаслідок того, що забрали останнє зерно. Пізнав, чому саме вважають, що першим завдань є викрити і знищити бандерівців, щоб ніхто їм не заважав чинити безчинства» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 375).

У підпільних зведеннях можемо побачити багато негативних зауваг про стан шкільництва. Зокрема, повідомляється, що в с. Шегині «чотирирічна школа без вікон, лише різні лозунги свідчать

про призначення приміщення» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 371), не було шиб і у шкільних приміщеннях Яворівського району (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 32), у Судовишнянському районі «всі будинки в поганому стані, не відремонтовані» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 33). Неодноразово згадується про погане забезпечення паливом, навчання в холодних класах, у кілька змін, брак елементарного шкільного приладдя, підручників (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 37; т. 77, арк. 26; т. 78, арк. 141). Наголошується на тому, що на канікулах усі школи мають проводити ремонт, однак державних коштів на це виділяється обмаль (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 354). Школи в Крукеницькому районі отримали в 1948 р. 500–800 крб., а побілка приміщень тоді коштувала 1 000 крб. (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 365). З Яворівщини в 1946 р. повідомляється: «мимо гострих наказів під час ферій відремонтувати школи, цього не зроблено» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 34).

У звітах прослідковуємо погляд підпільників на те, чого навчали в радянській школі. Наголошується, що навчання у школах починається першого вересня, діти мають літні канікули, «викладова мова українська», сама «навчальна програма дуже обширна і в деяких місцях чужа дівторі» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 26). У звіті з Миколаївського району знаходимо детальну інформацію про навчальні предмети; в початковій школі це були: «українська і російська мови, арифметика, каліграфія, історія СРСР, малювання, фізкультура, природознавство, спів, географія». В семирічних школах: «українська, російська, німецькі мови, історія СРСР, арифметика, алгебра, геометрія, фізика, хімія, анатомія, астрономія, креслення і військова підготовка». В середній школі вивчали «українську мову та літературу, російську мову та літературу, німецьку мову, західно-європейську літературу, алгебру, геометрію, історію СРСР, історію ВКП(б), фізику, хімію, анатомію, астрономію, креслення і військову підготовку» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 313). Основний наголос робився на вивченні таких предметів, як історія, російська мова та література» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 78, арк. 409). Оцінками успішності були: «відмінно, добре, посередньо, погано, дуже погано» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 78).

Цікавили повстанців фаховий рівень вчителів, результати навчання, зокрема, зазначається, що вчителі в Мостиському районі «малокваліфіковані, контрольори радше дбають, як то погоститися та випити» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 47). Більшість вчителів не мали вищої освіти. За даними звіту, в Крукеницькому районі з 42 учителів в 1949 р. закінчили педуніверситет, лише 8, тому, тих хто мав, «слабку кваліфікацію», направляли під час літніх канікул на курси в Самбірське педагогічне училище. Зазначається, що в с. Чернево підсумкові іспити показали, учні слабо підготовлені з історії, географії, тільки 60 % склали їх (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 345). На вчительській нараді в Щерці в березні 1948 р. крім питань про пленуми комуністичної партії, колгоспне будівництво, міжнародне становище, піднімалася проблема «дворічництва» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 158). У звіті ОУН за 1949 р. з Дрогобиччини підсумовується: «то большевики в більшості прикладають увагу на виховання совєтської людини, ніж його навчання» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 78, арк. 409).

Повстанці, розуміючи визначальну роль вчительства на формування свідомості у молодого покоління, намагаються розкрити суть їх обов'язків у радянських школах. Про це вони говорять так: «вчителі мають виховувати в «большевицько-московському дусі», у «матеріалістичному світогляді», «вчити радянського патріотизму», «підкреслювати на кожному кроці залежність від старшого брата», важливі ідеологічні предмети, можуть викладати ті, «що мають спеціальний дозвіл» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 67). Підпільники наголошують, що «такі предмети, як українська мова, історія, географія, подаються в зрусифікованому насвітленні, вбивається найменший прояв самостійності українського народу, ідеалізується російський народ як старший брат, без якого український народ не зможе жити» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 207). Натомість все українське, як прибраний вишитими рушниками портрет Т. Шевченка, «пахло націоналізмом» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 158). Як тільки розпочались гоніння М. Рильського за національні ноти в його творах, їх відразу заборонили вивчати (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 67).

Показано, що учителі зобов'язані працювати відповідно до плану виховної роботи, в якому обов'язково враховуються відповідні заходи із відзначення «всіх радянських державних свят, мають ж обов'язково проводити гутірки з учнями про вождів та радянських героїв» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 26), «організують всякі вечори з танцями, відчити різних рефератів, походи в кіно, гуртки художньої самодіяльності» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 78, арк. 141). Говориться і про те, що, незважаючи на тиск, були і ті «хто виховували в національному дусі» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 128).

Самі вчителі також «вивчали по наказу історію партії» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 40), а за проведену політвиховну роботу звітуються перед районним і обласним партійним начальством. Крім цього, на освітян покладали антирелігійну пропаганду, на релігійні свята відбувалося навчання (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 44; т. 77, арк. 26). Однак, як звітують повстанці: «до роботи ніхто не ходить, в неділю і свята учні святкують дома» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 437), «на три дні перед святами учні до школи не пішли, учителі ходили по хатах, забирали дітей до школи» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 178).

Освітняни мали виконувати і різні громадські доручення, налагоджувати «тісний зв'язок з населенням, щоб селяни полюбили радянську владу» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 15). Вчителі очолювали сільські клуби (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 76), їх залучали до організації мітингів, адже селяни у різний спосіб саботували такі заходи влади (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 314). Розповідається про один прикрий випадок, коли директор школи і двоє вчителів в с. Борщовичі скликали людей на мітинг. В одному з будинків сталася словесна перепалка. Господиня викрикувала, щоб вони займалися навчанням дітей, а не «попід людські пороги ходили». Після цього педагоги подали скаргу в прокуратуру «додали брехливих речей», зокрема, що жінка ще викрикувала «забирайтеся звідки приїхали». За це її заарештували і вислали на «три роки до Сибіру» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 216).

Освітняни мали проводити бесіди і виступати з лекціями, в яких, «роз'яснювати населенню про п'ятирічку, про значення

дня першого травня», про «щасливе життя в колгоспі» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 78, арк. 126). Є повідомлення, що вчителів безпосередньо залучали до організації колгоспів і стягнення контингенту (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 78, арк. 53). Розповідається випадок, коли директор школи в селі Хоросниця «викрикувала де могла до жінок», щоб «вписувалися в колгоспи, бо її звільнять з роботи» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 78, арк. 54). Ще одним дорученням влади було «нести передвиборчу агітацію. Збирати інформацію про реакцію людей в день виборів» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 78, арк. 162).

Основними завданням педагогічних колективів, про яке постійно говорилося на численних нарадах і зібраннях, було залучення учнів «у ворожі організації піонерів і комсомольців», насамперед «які найкраще вчать, авторитетні» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 364). Повстанці розуміли, що «знає ворог, що скорше може здеморалізувати молодь, коли втягне її в комсомол. Тому теж натиснув на всі кнопки, які б мали прискіпити цю дію» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 433). Повстанське бачення цього процесу було таким, що комсомольські та піонерські організації вдавалося створити лише в міських школах (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 391). В «сільських школах існують організації створені самими вчителями для їхнього звітування» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 78, арк. 94), або ж, «вони існують тільки на списках, які виготовили директори шкіл і подали під натиском райкому» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 689), в «окремих селах діють тайно, бо бояться нашої караючої руки» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 434). Постійно наголошується, що майже всі комсомольці-східняки (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 88). У Жовкві восени 1947 р. комсомольська організація нараховувала «100 осіб, 40 шкільна молодь, переважно східняки» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 398).

Для створення комсомольських та піонерських осередків у сільські школи надсилали представників обкому, райкомів, дільничних міліціонерів, працівників НКДБ, примушували не тільки дітей, а й «вчительок вписатися до комсомолу» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 158), але дуже часто «вони повертаються до міста з фіктивними списками» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 384).

У більшості звітів ОУН відзначається бездіяльність комсомольських осередків, особливо в селах регіонів, де був активний український рух. За інформацією повстанців, у Миколаєві «комсомольці крім зборів і сходин якоїсь іншої роботи не ведуть. Пропагандистка робота слаба і то вона безуспішна» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 89). На комсомольських зборах, які «проводять представники райкому партії комсомолу, НКДБ, комсомольцям ставилося завдання боротьби з повстанцями, необхідність поширювати пропаганду проти українського визвольного руху, викривати сім'ї українських повстанців, нищити повстанські листівки. Роз'яснювати населенню про героїчний радянський народ, відзначати героїв війни, бути передовими людьми в праці і навчанні, допомагати в роботі уряду та партії» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 88–89).

З усіх місцевостей надходили повідомлення про засоби тиску на вчителів та учнів, акцентується на залякуванні, шантажі. Погрожували зниженням оцінок, звільненням з роботи, не допущенням до іспитів, «викиненням із школи» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 78, арк. 53, 109). Позиція була така: щоб здобути освіту, бути відмінником – необхідно бути комсомольцем (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 78, арк. 6). За відмову вступу до піонерів обзивали дітей «бандерівською сволотою, не відпускали додому до самого вечора» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 78, арк. 54). Були випадки, коли учнів «заарештовувало МДБ, під час допитів питали, чому не комсомольці». В одному із сіл Перемишлянського району «при змушуванні до вступу у комсомол у канцелярії директора побили дівчину, хворіючи до тижня померла» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 78, арк. 98). У середній школі в Крукеничах з 256 учнів 21 були виключені «через депортації, через небажання вступати в комсомол, через підозри до родин» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 26). Намагалися переконувати батьків, які в більшості були проти вступу дітей до радянських організацій, в Судовишнянському районі обіцяли навіть тканину тим, чиї діти впишуться в комсомол (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 190). На початку 1950-х рр. чисельність комсомольських і піонерських організацій та їх членів зростає, що було пов'язано з послабленням руху і утвердженням радянської системи в регіоні. У звіті з Мостиського району зауважується, що в 1950 р. на вчительських нарадах

у Києві говорилося «про перехід до більш м'яких форм агітації вступу до комсомолу» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 78, арк. 140). В цьому ж році ОУН повідомляла, що хоча на Дрогобиччині серед шкільної молоді є вже багато комсомольців, однак «діяльних є мало» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 78, арк. 2).

У перші повоєнні роки освітяни та їхня діяльність оцінювалися винятково через призму політичної благодійності. Підпілля ОУН повідомляло, що в Краківцецькому районі «заарештовано вчительку східнячку, за те, що не викладала історію по більшовицьке» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 69). Під цим кутом відбувалися чистки освітянських кадрів, що доводить також інформація оунівських звітів. У Перемишлянському районі в 1949/1950 навчальному році було змінено 75 % вчителів, багатьох зняли з відповідальних посад (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 78, арк. 678). Тих освітян, які з різних причин, приймали правила гри радянської системи, вшановували на дошках пошани (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 78, арк. 54), найбільш активних залучали до роботи в партійно-державних органах (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 78, арк. 349).

Доказом того, що учні не сприймали комуністичної пропаганди, є свідчення у звітах про різні протестні вчинки, акти непокорі школярів. Найбільше є повідомлень, як учні уникали вступу в жовтенята, піонери та комсомольці. Про них свідчать різні випадки, про які повідомляють підпільники: «Заяви в піонери покидали на підлогу (учні) не піднімали. Потім три дні в школу не ходили» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 78, арк. 327). На початку шкільного навчального року перед учнями однієї зі шкіл м. Перемишлян виступав перший секретар райкому партії Кисельов. У своїй промові він наголошував, що вчитися будуть лише комсомольці, інші будуть: «на селі пасти корови», на що учні старших класів підняли шум і більше не хотіли слухати промовця (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 78, арк. 94). У школі с. Дмитровичі, незважаючи на погрози уповноважених району, учні не підписали листа-відповідь дітям із східних областей України (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 8). На уроці учениця прочитала спеціально замість «Слово Сталіна наймудріше, Слово Сталіна найдурніше» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 69). В школі с. Чернево в шкільній газеті намалювали тризуб (ГДА СБУ,

ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 106). У кількох школах Крукеницького району учні в підручниках позамальовували портрети радянських діячів. Це було виявлено під час інспекції райвно, книги були вилучені, передані в міліцію. В одній зі шкіл цього району «припняли до портрета Сталіна шматок хліба і написали: «маєш хліб найшся і забирайся з України» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 187), в іншій не хотіли брати участь у виставі радянського змісту, співати гімн (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 78, арк. 180). Повстанці повідомляють, що школярі радо поширювали повстанські листівки, попереджували про небезпеку (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 108).

Молодіжна акція ОУН, насамперед через пропаганду, мобілізувала молодь до рішучого спротиву вступу в радянські організації (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 278). Як результат: «Молодь в загальному стійка, мимо всяких заходів не вдається більшовикам втягнути їх в комсомол», «листівки до родин комсомольців вплинули і є активні та пасивні» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 71), шкільна молодь, «відчуває симпатії до нашого руху і перед ними образ нашої боротьби є завсігди живий» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 78, арк. 455). У повстанських листівках вчителів закликали виховувати молодь в націоналістичному дусі, не піддаватися на сталінську пропаганду. ОУН та УПА чинили і насильницькі дії «здійснювали ліквідацію большевицьких вислужників» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 78, арк. 33). До цієї когорти потрапляли і вчителі. Вчительство часто було заручником протиборства, опинялося між двома силами, не можна відкидати і особистісний фактор. В проаналізованих звітах знаходимо повідомлення про атентат на директора школи в Жовківському районі, який після попереджень, не хотів залишати села (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 463), засідку «на комуніста, агента, директора школи» в селі Хитрейки (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 149). Перед тим, як здійснювати відплатні акції, повстанці намагалися вплинути на вчителів. У звіті за 1950 р. з Перемишлянського району повідомляється, що «по селах і в школах організації комсомолу активну участь брали учителі. По висланні нами пересторог вони свою роботу призупинили» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 87, арк. 17). Загибель вчителів, ставала козирем радянської пропаганди проти руху. Однак, необхідно наголосити,

що офіційна стратегія ОУН не мала на меті цілеспрямоване руйнування шкіл, знищення вчителів; український рух виступав не проти навчання дітей, а проти насадження комуністичної свідомості, радянського способу життя. Доказом цього є секретні інструкції, відозви, звернення до населення ОУН та УПА (Старжець, 2017a, 2017b).

Цікавими є відомості про повсякдення учительства, підпільники зазначають, що «матеріальний учительства стан важкий, зарплати на прожиток не вистарчає», «не мають чим палити за помешкання», «раціон переважно з картоплі, живуть обіцянками, якими тішить їх радянська влада» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 14; т. 76, арк. 111). Дані про середню вчительську платню у звітах з різних регіонів дещо відрізняються, називаються цифри від 300 до 450 карбованців місячно (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 14; т. 76, арк. 57), але «після стягнення податків та позик, отримують 150» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 14; т. 76, арк. 403). Говориться і про те, що оплата та вчителів залежала від посади, кваліфікації, зокрема, директори шкіл отримували 1 000–1 300, навіть 1 800 карбованців, зарплата учителів початкових шкіл становила 250–450 карбованців, неповних середніх і середніх шкіл 450–1 200 (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 14; т. 76, арк. 313). Наголошується, що за такі гроші «не можна нічого купити, не говорячи про утримання сім'ї» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 14; т. 76, арк. 245), що «вчителям бракує харчів», «харчування між місцевим населенням», «без допомоги села не можуть вижити» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 14; т. 77, арк. 123, 376). І навіть за такої скрути в окремих ситуаціях становище вчителів із сходу було кращим, ніж їх родин. Учителька «жила з того, що давало населення, а все зароблене відсилала додому, бо без цього родичі були б приречені на голодну смерть» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 78, арк. 435). В окремих селах педагоги отримували «харчовий приділ», це могло бути кілька кілограмів борошна, хліб, або інші продукти (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 631). Навесні 1948 р., учителі с. Черниця додатково отримали по 8 кг. борошна часом крупи і цукор, а місцеві освітяни «приділу не отримують» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 170). У звітних матеріалах говориться про те, що додаткова допомога була не частою. В містах були перебої із

отоваренням продовольчих карток, не вистачало промислових товарів (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 403). Підпільники зауважують, що «товарів в кооперативах, як завше, мінімальна кількість, як завше, дістають упривілейовані» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376; т. 76, арк. 2). Повідомляється і про те, що на час відпустки вчителям із східних областей надавали безоплатні квитки (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 77, арк. 345).

Складні матеріальні умови освітян ставали навіть причиною їх незадоволення владою: «з огляду на лихий матеріальний стан, нарікають на більшовицьку владу» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 264). Перед початком нового навчального року 26–27 серпня 1947 р. в м. Яворів відбувалася районна вчительська нарада, попри ідеологічну спрямованість зборів, вчитель з Дніпропетровщини, відкрито заявив представникам влади: «вимагаєте від викладачів праці, але не запитуєте, як вчитель живе, не дбаєте про опіку вчителів, учителі не мають з чого жити, вчителі голодують». Зал підтримав промовця бурхливими оплесками, що виглядало як протест. Звичайно, все це перейшло у політичну площину, реакція представників райкому була відразу дуже негативною, «погрожували навіть судом, адже він комуніст» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 76, арк. 342).

Висновки. Звіти ОУН є надзвичайно важливим історичним джерелом, яке висвітлює протиборство ОУН та УПА і радянської системи за школу в західних областях України у перші повоєнні роки. Підпільники подають інформацію про мережу шкіл, чисельність вчительства та учнів. Із звітних матеріалів випливає, що у педагогічних колективах регіону левову частку становили кадри, прислані із східних областей УРСР. Зі зведень з Львівщини та Дрогобиччини видно, що наголос робився на ідеологізацію навчально-виховного процесу, масове втягнення учнів та учителів до комсомольських і піонерських організацій. Радянська система для впливу на шкільництво використовувала як агітаційно-пропагандистські, так і репресивні заходи. ОУН та УПА намагалася через освітньо-виховні і силові акції завадити цьому. Про підтримку українського руху молоддю, свідчать різні акції непокори у школах. **Перспективним напрямом дослідження** може стати аналіз ставлення ОУН та УПА до культурних процесів у регіоні.

Джерела та література

ГДА СБУ – Галузевий державний архів Служби безпеки України.

Гльницький, В. (2016). *Карпатський край ОУН в українському визвольному русі (1945–1954)*. Дрогобич: Посвіт.

Іщук, О. (2003). Ідеологічно-виховна діяльність ОУН(Б) серед молоді (1944–1954 рр.). *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*, 1 (20), 224–244. Київ.

Іщук, О. (2011). *Молодіжні організації ОУН (1939–1955 рр.)*. Львів; Торонто: Літопис УПА.

Кентій, А. (1999). *Нарис боротьби ОУН-УПА в Україні (1946–1956 рр.)*. Київ: Інститут історії України НАН України.

Киричук, Ю. (2000). *Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40–50-х років ХХ століття*. Львів: Вид-во ЛНУ ім. І. Франка.

Киричук, Ю. (2003). *Український національний рух 40–50-х років ХХ століття: ідеологія та практика*. Львів: Добра справа.

Патриляк, І. (2012). «Перемога або смерть»: український визвольний рух у 1939–1960-х рр. Львів: Часопис.

Попп, Р. (2019). Ставлення населення до діяльності ОУН і УПА у перші повоєнні роки (на матеріалах підпільних звітів). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 2/44, 270–286.

Русначенко, А. (2002). *Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках*. Київ: Університетське видавництво «Пульсар».

Сворак, С. (1998). *Народна освіта у західноукраїнському регіоні: історія та етнополітика (1944–1964 рр.)*. Київ: Правда Ярославичів.

Старжець, В. (2017b). Відновлення радянської системи шкільної освіти в західноукраїнському регіоні після війни (1944–1953 рр.). *Гілея: науковий вісник*, 117, 48–52. Київ: Видавництво «Гілея».

Старжець, В. (2017a). Опір шкільної молоді радянському тоталітарному режимові у західних областях УРСР (1944–1953 рр.). *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*, 29, 70–75.

Старжець, В. (2016). Пропагандистська діяльність українського націоналістичного підпілля серед вчителів та шкільної молоді (1944–1953 рр.). *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*, 28, 109–120.

Стародубець, Г. (2008). *Генега українського повстанського запілля*. Тернопіль: Підручники і посібники.

References

- HDA SBU – Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy [Branch State Archive of the Security Service of Ukraine] [in Ukrainian].
- Ilnytskyi, V.** (2016). *Karpatskyi kraj OUN v ukrainskomu vyzvolnomu rusi (1945–1954) [The Carpathian region of the OUN in the Ukrainian liberation movement (1945–1954)]*. Drohobych: Posvit [in Ukrainian].
- Ishchuk, O.** (2003). Ideolohichno-vykhovna diialnist OUN(B) sered molodi (1944–1954 rr.) [Ideological and educational activities of the OUN(B) among young people (1944–1954)]. *Z arkhiviv VUCHK-HPU-NKVD-KHB – From the archives of the VUCHK-GPU-NKVD-KGB, 1* (20), 224–244. Kyiv [in Ukrainian].
- Ishchuk, O.** (2011). *Molodizhni orhanizatsii OUN (1939–1955 rr.) [Youth organizations within the OUN (1939–1955)]*. Lviv; Toronto: Litopys UPA [in Ukrainian].
- Kentii, A.** (1999). *Narys borotby OUN-UPA v Ukraini (1946–1956 rr.) [An outline of the struggle of OUN-UPA in Ukraine (1946–1956)]*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Kyrychuk, Yu.** (2000). *Narysy z istorii ukrainskoho natsionalno-vyzvolnoho rukhu 40–50-kh rokiv XX stolittia [Essays on the History of the Ukrainian National Liberation Movement of the 40–50s of the 20th Century]*. Lviv: Vyd-vo LNU im. I. Franka [in Ukrainian].
- Kyrychuk, Yu.** (2003). *Ukrainskyi natsionalnyi rukh 40–50-kh rokiv XX stolittia: ideolohiia ta praktyka [Ukrainian national movement of 40–50-ies of XXth century: ideology and practice]*. Lviv: Dobra sprava [in Ukrainian].
- Patryliak, I.** (2012). «Peremoha abo smert»: ukrainskyi vyzvolnyi rukh u 1939–1960-kh rr. [«Victory or death»: Ukrainian liberation movement in 1939–1960]. Lviv: Chasopys [in Ukrainian].
- Popp, R.** (2019). Stavlennia naseleennia do diialnosti OUN i UPA u pershi povienni roky (na materialakh pidpilnykh zvitiv) [Public attitude towards organization of ukrainian nationalists' (OUN) and ukrainian insurgent army's (UPA) activities in the first postwar years (based on the materials of underground reports)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 2/44*, 270–286 [in Ukrainian].
- Rusnachenko, A.** (2002). *Narod zburenyi: natsionalno-vyzvolnyi rukh v Ukraini y natsionalni rukhy oporu v Bilorusii, Lytvi, Latvii, Estonii u 1940–50-kh rokakh [People outraged: the National liberation move-*

- ment in Ukraine and the national resistance movement in Belarus, Lithuania, Latvia, Estonia in 1940–50s*. Kyiv: Universytetske vydavnytstvo «Pulsary» [in Ukrainian].
- Svorak, S.** (1998). *Narodna osvita u zakhidnoukrainskomu rehioni: istoriia ta etnopolityka (1944–1964 rr.)* [Folk education in the western Ukrainian region: history and ethnopolitics (1944–1964)]. Kyiv: Pravda Yaroslavychiv [in Ukrainian].
- Starzhets, V.** (2017b). Vidnovlennia radianskoi systemy shkilnoi osvity v zakhidnoukrainskomu rehioni pislia viiny (1944–1953 rr.) [Restoration of the Soviet system of school education in the Western region of Ukraine after the war (1944–1953)]. *Hileia – Hileya*, 117, 48–52. Kyiv: Vydavnytstvo «Hileia» [in Ukrainian].
- Starzhets, V.** (2017a). Opir shkilnoi molodi radianskomu totalitarnomu rezhymovi u zakhidnykh oblastiakh URSR (1944–1953 rr.) [Resistance of schoolchildren to Soviet totalitarian regime in the western regions of the USSR (1944–1953)]. *Aktualni problemy vitchyznianoï ta vsesvitnoi istorii – Topical problems of national and world history*, 29, 70–75 [in Ukrainian].
- Starzhets, V.** (2016). Propahandystska diialnist ukrainskoho natsionalistychnoho pidpillia sered vchytelstva ta shkilnoi molodi (1944–1953 rr.) [Propaganda activities of the Ukrainian underground nationalist among teachers and schoolchildren (1944–1953)]. *Aktualni problemy vitchyznianoï ta vsesvitnoi istorii – Topical problems of national and world history*, 28, 109–120 [in Ukrainian].
- Starodubets, H.** (2008). *Heneza ukrainskoho povstanskoho zapillia* [The genesis of the Ukrainian insurgent stronghold]. Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 10.03.2020 р.

УДК 930.25(477):323.28(477.83)
DOI: 10.24919/2312-2595.3/45.203970

Василь ЛЬНИЦЬКИЙ

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100; доцент кафедри мобілізаційної, організаційно-штатної, кадрової роботи та оборонного планування, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, вул. Героїв Майдану, 32, м. Львів, Україна, індекс 79026 (vilnickiy@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4969-052X>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/H-4431-2017>

ScopusID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57203399830>

Роман МИХАЦЬ

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри народних музичних інструментів та вокалу, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (romanmuhats@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5111-4188>

Бібліографічний опис статті: Льницький, В., & Михаць, Р. (2020). Невідомий документ про порушення соціалістичної законності при утвердженні радянської адміністрації на західноукраїнських землях. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 3/45, 186–203. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.3/45.203970>.

**НЕВІДОМИЙ ДОКУМЕНТ
ПРО ПОРУШЕННЯ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ ЗАКОННОСТІ
ПРИ УТВЕРДЖЕННІ РАДЯНСЬКОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ
НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ**

Анотація. Мета статті – опублікувати і проаналізувати довідку про надзвичайні події та аморальні прояви у частинах Львівського воєнного округу (листопад 1945 р.) як джерело до

© Василь Льницький, Роман Михаць, 2020

історії вивчення особливостей радянської західноукраїнського регіону, так і до комплексного вивчення питання порушення соціалістичної законності на вказаних теренах. **Методологія дослідження** – принципи науковості, об'єктивності, історизму, методи зовнішньої та внутрішньої критики джерел. **Наукова новизна** полягає у тому, що вперше вводиться до наукового обігу довідка про надзвичайні події та аморальні прояви у частинах Львівського воєнного округу (листопад 1945 р.) та здійснюється її аналіз. **Висновки.** Публікована нами довідка про надзвичайні події й аморальні прояви у частинах Львівського воєнного округу (листопад 1945 р.) (ГДА СБУ, ф. 71: акти передачі архівних документальних матеріалів УКДБ у Львівській області в архів (1939–1991 рр.), опис 4, справа 8, аркуші 162–165зв.) є важливим джерелом як до історії вивчення особливостей радянської західноукраїнського регіону, так і до комплексного вивчення питання порушення соціалістичної законності на вказаних теренах. За інформаційним потенціалом публікований документ достатньо великий. Він показує різноманітні порушення упродовж листопада 1945 р. військовослужбовцями частин Львівського воєнного округу. З документа видно, що відсутність дисципліни стала одним із елементів, який породжував злочинність. У військових частинах витворилася ситуація повного беззаконня, тотальних порушень, які вчиняли як звичайні рядові працівники, так і керівники відділів. Більшість злочинів вчинялися у стані сильного алкогольного сп'яніння. Зокрема, незаконні затримання і ув'язнення, пограбування, зґвалтування, вбивства. До цього документа увійшов такий цікавий факт: 31 жовтня чотири військовослужбовці 112 стрілкової дивізії у с. Костянтинівка Сарненського району Рівненської області займалися мародерством, а коли місцеві мешканці намагалися затримати їх, вони почали видавати себе за бандерівців.

Ключові слова: Західна Україна; соціалістична законність; репресивно-каральні органи.

Vasyl ILNYTSKYI

PhD hab. (History), Associate Professor, Head of the Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100; Associate Professor, Department of Mobilization, Organizational, Staffing, Human Resources and Defense Planning, National Academy of Land Forces named after Petro Sahaidachnyi, 32 Heroes of Maidan Str., Lviv, Ukraine, postal code 79026 (vilnickiy@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4969-052X>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/H-4431-2017>

ScopusID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57203399830>

Roman MYKHATS

PhD (Education), Associate Professor, Department of Folk Musical Instruments and Vocal, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivana Franka Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (romannuhats@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5111-4188>

To cite this article: Ilytskyi, V., & Mykhats, R. (2020). Nevidomyi dokument pro porushennia sotsialistychnoi zakonnosti pry utverdzhenni radianskoi administratsii na zakhidnoukrainskykh zemliakh [The Unknown Document on the Violation of Socialist Law at the Approval of the Soviet Administration in the Western Ukraine]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 3/45, 186–203. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.3/45.203970> [in Ukrainian].

THE UNKNOWN DOCUMENT ON THE VIOLATION OF SOCIALIST LAW AT THE APPROVAL OF THE SOVIET ADMINISTRATION IN THE WESTERN UKRAINE

Summary. *The purpose of the article is to publish and analyze the information about the extraordinary events and immoral manifestations in the parts of Lviv military district (November 1945) as a source to the history of studying of Sovietisation peculiarities of the Western Ukrainian region, and to a comprehensive study of the issue of the violation of socialist legitimacy in these areas. **Research methodology** – the principles of scientificity, objectivity, historicism, methods of external and internal criticism of sources. **The scientific novelty** is that it was the first time when the information about extraordinary events and immoral manifestations in the parts of Lviv Military District (November 1945) and its analysis is introduced in scientific circulation. **Conclusions.** *The published information about extraordinary events and immoral manifestations in the parts of Lviv Military District (November 1945) (State Security Service of Ukraine, f. 71: the acts of transfer**

of archival documentary materials of the KGB in Lviv region to the archive (1939–1991), des. 4, case 8, pp. 162–165) is an important source as to the history of studying of the features of the Sovietisation of the Western Ukrainian region and to a comprehensive study of the violation of socialist legitimacy on the above mentioned territory. According to the information potential, the published document is quite large. It shows the variety of violations throughout November 1945 by servicemen of the parts of Lviv military district. The document shows that lack of discipline became one of the elements that gave rise to crime. It was created the situation of complete lawlessness, total violation in military units, which was done by both ordinary employees and the heads of departments. The majority of crimes were committed in a state of heavy alcohol intoxication. In particular, illegal detention and imprisonment, robberies, rapes, murders. An interesting fact is included in this document – on October 31, four soldiers of 112 Rifle Division in the village Konstantynivka, Sarny district of Rivne region were engaged in looting, and when local residents tried to detain them, they began to impersonate themselves as banderivtsi.

Keywords: *Western Ukraine; socialist legality; repressive and punitive authorities.*

Постановка проблеми. Утвердження радянської адміністрації на західноукраїнських землях у післявоєнний період відбувалося в умовах жорсткого протистояння із українським визвольним рухом. Основна ставка була зроблена на силовий варіант розв'язання питання. Для цього сформований розгалужений репресивно-каральний апарат (подекуди приїжджали уже сформовані органи) із представників немісцевого населення, який однозначно сприймався мешканцями Західної України як інструмент окупації. Відтак офіційне радянське керівництво постійно відчувало неприязне ставлення західноукраїнців. Важливо наголосити, що така ситуація була спричинена жорстокою поведінкою окремих представників офіційної влади.

Аналіз основних досліджень. Після здобуття незалежності України історики отримали змогу висвітлювати питання, на яких стояло суворе табу. Саме до такого належить і проблема порушень соціалістичної законності при утвердженні радянської адміністрації у Західній Україні. Сприяло цьому процесу й відкриття доступу до архівних фондів України та зняття грифів «совершенно секретно» із цілої низки фондів та справ. Уперше це

питання «мовою документів» порушили І. Білас (1994а, 1994b) та В. Сергійчук (1996, 2005, 2006). У своїх археографічних дослідженнях учені ввели до наукового обігу значну кількість невідомих джерел, які показували масштаби порушень соціалістичної законності. Це ж питання висвітлювалося в узагальнювальних працях дослідників історії українського визвольного руху Д. Веденєєва та Г. Биструхіна (2007), В. Ільницького (2016), А. Кентія (1999), Ю. Киричука (2003), С. Макарчука (2004), І. Патриляка (2012), А. Русначенка (2002). Однак комплексне дослідження причин, форм і масштабів цього явища у Західній Україні відсутнє. При цьому залишається значна кількість досі невідомих документів про кричущі факти порушень соціалістичної законності, введення, яких до наукового обігу уможливить підготувати цілісне дослідження.

Мета статті – опублікувати і проаналізувати довідку про надзвичайні події та аморальні прояви у частинах Львівського воєнного округу (листопад 1945 р.) як джерело до історії вивчення особливостей радянзації західноукраїнського регіону, так і до комплексного вивчення питання порушення соціалістичної законності на вказаних теренах.

Виклад основного матеріалу. Під поняття порушення «соціалістичної законності» підпадали такі порушення: пограбування, незаконні затримання, фальсифікації кримінальних справ, катування, самовільні розстріли, звалтування і т. д. Дослідник українського визвольного руху В. Сергійчук вважає, що на окремих етапах боротьби з українським національно-визвольним рухом радянський режим не звертав уваги на ці види злочинів, навіть більше, заохочував їх. Уже 20 червня 1945 р. нарком внутрішніх справ УРСР В. Рясний за результатами перевірки діяльності органів УМВС у Дрогобицькій області повідомляє: «У ряді райвідділів УМВС викриті серйозні недоврахування агентури в оперативній роботі, виявлені факти грубого порушення радянської законності, п'янства і морального розладу окремих оперативних працівників» (Білас, 1994а, с. 268). До числа умов, що сприяли скоєнню працівниками каральних органів зловживань та злочинів, необхідно віднести не тільки відсутність контролю з боку керівництва і начальників, а й неефективне здійснення прокурорського нагляду за їхньою діяльністю, а в більшості випадків – повну

його відсутність. Нерідко працівників, звільнених з органів прокуратури у східних областях УРСР та інших республіках за систематичні порушення законів, направляли на роботу до західних областей. Це призводило до повного беззаконня, свавілля, яке творилося у західноукраїнському регіоні (Сергійчук, 1996, с. 14). Наприклад, 26 червня 1944 р. на посаду помічника прокурора Чернівецької області було призначено тричі судимого громадянина, до того ж, два останніх покарання на момент призначення він не відбув (Білас, 1994а, с. 268).

Унаслідок такого вмілого добору спеціалістів в органах прокуратури західних областей створилася обстановка справжньої антизаконності. До речі, сам наглядовий орган – прокуратура – не відзначалася якісною відмінністю від органів МВС і МДБ. У жовтні 1946 р. за зловживання службовим становищем і систематичне привласнювання майна, вилученого в арештованих громадян, був усунений з посади прокурор Дрогобицької області (Білас, 1994а, с. 268). А голова Військового трибуналу Петров відверто порушував «соцзаконність» навіть проти колишніх працівників МВС, вибиваючи з них покази (під час судових засідань вони зізналися, що свідчення від них отримували через тортури) (ГДА СБУ, ф. 2-н, оп. 90, спр. 49, арк. 32). Серйозною причиною беззаконня з боку представників окупаційної влади було те, що вони відчували повну безкарність за свої злочини.

Саме керівництво радянських силових органів змушене було визнати, що постійно збільшувалася кількість випадків порушення соціалістичної законності. Воно набрало значних масштабів, і щоб хоч якимось усунути ганебне явище, пропонувалося кваліфікувати такі проступки, як військові злочини (ГДА СБУ, ф. 17, оп. 24, спр. 7, арк. 59). Проте відносно суворі заходи не давали відчутного результату.

Серйозною причиною беззаконня з боку представників силових структур була кругова порука, а відповідно те, що особливі інспекції НКВС і НКДБ спеціально затягували із розслідуванням справ працівників, які вчинили злочин, безкарність (або не співмірність покарання щодо вчиненого злочину). Так, особливою інспекцією УНКВС Дрогобицької області 25 квітня 1945 р. не було закінчено слідство на співробітника Славського РВ НКВС Ухалкіна, хоча злочин ним був скоєний 30 грудня 1944 р. (у

нетверезому стані, вийшовши з приміщення РВ НКВС, відкрив хаотичну стрільбу і вбив дружину бійця ВБ, яка йшла у приміщення НКВС до свого чоловіка. Начальник РВ НКВС замість того, щоб вжити заходи до Ухалкіна, заарештував бійця Борисова і вилучив у нього все майно, частину якого присвоїли співробітники РВ НКВС) (Сергійчук, 1996, с. 300; ДАЛО, ф. 5001, оп. 6, спр. 46, арк. 49).

Загалом, у проблемі порушення соціалістичної законності можна виокремити декілька напрямів: незаконні затримання і утримання під вартою, використання заборонених методів ведення слідства, самовільні розстріли та вбивства, пограбування, вилучення і присвоєння майна, ганебні поведження, побиття, гвалтування, хабарництво, перестрілки між працівниками репресивно-каральної системи, поранення, тортури тощо.

Висновки. Отже, причинами порушення соціалістичної законності стали безкарність, всездозволеність, низький рівень дисципліни, постійне зловживання алкоголем, низькі моральні, освітні, професійні рівні кадрів та матеріальне забезпечення, відсутність контролю за порушеннями. Облпрокуратура, як правило, повідомляла вищі органи тільки про надзвичайні події, залишаючи в стороні випадки нібито незначних порушень, а вони, по суті, були серйозними. Тобто значна частина порушень просто не реєструвалися, а відповідно розслідування по них не велося (ДАЛО, ф. 5001, оп. 6, спр. 46, арк. 157). При цьому формальні засудження і покарання були радше вимушеним кроком, щоб, по-перше, хоч якось вгамонити морально деградований контингент працівників, по-друге, зупинити дискредитацію в очах населення всієї радянської адміністрації, яка і так не користувалася підтримкою місцевих, більше того, ставала ненависною (через загарбницьку поведінку) для усіх мешканців регіону.

Публікована нами довідка про надзвичайні події та аморальні прояви у частинах Львівського воєнного округу (листопад 1945 р.) (ГДА СБУ, ф. 71: акти передачі архівних документальних матеріалів УКДБ у Львівській області в архів (1939–1991 рр.), оп. 4, спр. 8, арк. 162–165зв.) є важливим джерелом як до історії вивчення особливостей радянзації західноукраїнського регіону, так і до комплексного вивчення питання порушення соціалістичної законності на вказаних теренах. За інформаційним потен-

ціалом публікований документ достатньо великий. Він показує різноманітні порушення впродовж листопада 1945 р. військово-службовцями частин Львівського воєнного округу. З документа видно, що відсутність дисципліни стала одним із елементів, який породжував злочинність. У військових частинах витворилася ситуація повного беззаконня, тотальних порушень, які вчиняли як звичайні рядові працівники, так і керівники відділів. Більшість злочинів вчинялися у стані сильного алкогольного сп'яніння. Зокрема, незаконні затримання і ув'язнення, пограбування, звалтування, вбивства. До цього документа увійшов цікавий факт: 31 жовтня чотири військовослужбовці 112 стрілкової дивізії у с. Костянтинівка Сарненського району Рівненської області займалися мародерством, а коли місцеві мешканці намагалися затримати їх, вони почали видавати себе за бандерівців.

У виданні максимально збережено лексику, авторські та редакторські особливості джерел. Без змін подано власні та географічні назви. виправленню підлягали лише найбільш очевидні граматичні огріхи. Кожен документ супроводжується легендою, в якій зазначено місце зберігання документа (назва архіву, номер фонду, опису, справи, аркушів).

Джерела та література

- Білас, І.** (1994а). *Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953: суспільно-політичний та історико-правовий аналіз* (Книга перша). Київ: Либідь: Військо України.
- Білас, І.** (1994б). *Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953: суспільно-політичний та історико-правовий аналіз* (Книга друга). Київ: Либідь: Військо України.
- Веденєєв, Д.В., & Биструхін, Г.С.** (2007). *Двобій без компромісів. Протиборство спецдірозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945–1980-ті роки*. Київ: К.І.С.
- ГДА СБУ – Галузевий державний архів Служби безпеки України.
- ДАЛО – Державний архів Львівської області.
- Гльницький, В.** (2016). *Карпатський край ОУН в українському визвольному русі (1945–1954)*. Дрогобич: Посвіт.
- Кентій, А.** (1999). *Нарис боротьби ОУН–УПА в Україні (1946–1956 рр.)*. Київ: Інститут історії України НАН України.
- Киричук, Ю.** (2003). *Український національний рух 40–50-х років ХХ століття: ідеологія та практика*. Львів: Добра справа.

- Макарчук, С.** (2004). Радянські методи боротьби з ОУН і УПА. 1944–1945 рр. *Українська Повстанська Армія у боротьбі проти тоталітарних режимів* (с. 210–223). Львів.
- Патриляк, І.** (2012). «Встань і борись! Слухай і вір...»: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939–1960 рр.). Львів: Часопис.
- Русначенко, А.** (2002). *Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках*. Київ: Університетське видавництво «Пульсари».
- Сергійчук, В.** (1996). *ОУН-УПА в роки війни. Нові документи і матеріали*. Київ: Дніпро.
- Сергійчук, В.** (2006). *Тавруючи визвольний прапор. Діяльність агентури та спецбойовок НКВС-НКДБ під виглядом ОУН-УПА*. Київ: ПП Сергійчук М.І.
- Сергійчук, В.** (2005). *Український здви́г: Прикарпаття. 1939–1955 рр.* Київ: Українська Видавнича Спілка.

References

- Bilas, I.** (1994a). *Represyвно-karalna systema v Ukraini 1917–1953: suspilno-politychnyi ta istoryko-pravovyi analiz [The repressive system in Ukraine in 1917–1953: Socio-political and historical-legal analysis]*. (Vol. 1). Kyiv: Lybid: Viisko Ukrainy [in Ukrainian].
- Bilas, I.** (1994b). *Represyвно-karalna systema v Ukraini 1917–1953: suspilno-politychnyi ta istoryko-pravovyi analiz [The repressive system in Ukraine in 1917–1953: Socio-political and historical-legal analysis]*. (Vol. 2). Kyiv: Lybid: Viisko Ukrainy [in Ukrainian].
- Viedienieiev, D.V., & Bystrukhin, H.S.** (2007). *Dvobii bez kompromisiv. Protyborstvo spetspidrozdiliv OUN ta radianskykh syl spetsoperatsii. 1945–1980-ti roky [An Uncompromising Combat. The Opposition of Special Subdivisions of OUN with Soviet Special Operations Forces. 1945–1980]*. Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian].
- HDA SBU – Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy [Sectoral State Archive of Security Service of Ukraine] [in Ukrainian].
- DALO – Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti [State archive of Lviv] [in Ukrainian].
- Ільницький, В.** (2016). *Karpatskyi krai OUN v ukrainskomu vyzvolnomu rusi (1945–1954) [The OUN Carpathian region in ukrainian liberation movement (1945–1954)]*. Drohobych: Posvit [in Ukrainian].
- Kentii, A.** (1999). *Narys borotby OUN–UPA v Ukraini (1946–1956 rr.) [An outline of the struggle of OUN-UPA in Ukraine (1946–1956)]*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].

- Kyrychuk, Yu.** (2003). *Ukrainskyi natsionalnyi rukh 40–50-kh rokiv XX stolittia: ideolohiia ta praktyka [Ukrainian Nationalist Movement of 1940s – 1950s: Ideology and Practice]*. Lviv: Dobra sprava [in Ukrainian].
- Makarchuk, S.** (2004). Radianski metody borotby z OUN i UPA. 1944–1945 rr. [Soviet methods of combating the OUN and the UPA. 1944–1945]. *Ukrainska Povstanska Armiia u borotbi proty totalitarnykh rezhymiv* (pp. 210–223). Lviv [in Ukrainian].
- Patryliak, I.** (2012). «*Vstan i borys! Slukhai i vir...*»: ukrainske natsionalistychne pidpillia ta povstanskyi rukh (1939–1960 rr.) [«*Stand up and fight! Listen and believe...*»: the Ukrainian nationalist underground and insurgent movement (1939–1960)]. Lviv: Chasopys [in Ukrainian].
- Rusnachenko, A.** (2002). *Narod zburenyi: Natsionalno-vyzvolnyi rukh v Ukraini y natsionalni rukhy oporu v Bilorusii, Lytvi, Latvii, Estonii u 1940–50-kh rokakh [The Revolted People: National liberation movement in Ukraine and national resistance movements in Belarus', Lithuania, Latvia, and Estonia in the 1940s – 1950s]*. Kyiv: Universytetske vydavnytstvo «Pulsary» [in Ukrainian].
- Serhiichuk, V.** (1996). *OUN-UPA v roky viiny. Novi dokumenty i materialy [OUN-UPA during the war. New documents and materials]*. Kyiv: Dnipro [in Ukrainian].
- Serhiichuk, V.** (2006). *Tavruiuchy vyzvolnyi prapor. Diialnist ahentury ta spetsboivok NKVS-NKDB pid vyhliadom OUN-UPA [Branding the liberation flag. Activities of agents and special combatants of NKVD-NKDB under the guise of OUN-UPA]*. Kyiv: PP Serhiichuk M.I. [in Ukrainian].
- Serhiichuk, V.** (2005). *Ukrainskyi zdvyh: Prykarpattia. 1939–1955 rr. [The Ukrainian revolt: Sub-Carpathia. 1939–1955 rr.]*. Kyiv: Ukrainska Vydavnycha Spilka [in Ukrainian].

Документ

**Довідка про надзвичайні події та аморальні прояви
у частинах Львівського воєнного округу (листопад 1945 р.)**

Совершенно секретно.

КОМАНДУЮЩЕМУ ВОЙСКАМИ ЛЬВОВСКОГО
ВОЕННОГО ОКРУГА
ГЕНЕРАЛ-ПОЛКОВНИКУ
товарищу ПОПОВУ

ЧЛЕНУ ВОЕННОГО СОВЕТА ЛЬВОВСКОГО ВОЕННОГО
ОКРУГА
ГЕНЕРАЛ-МАЙОРУ
товарищу БАТРАКОВУ

СПРАВКА

о чрезвычайных происшествиях и аморальных явлениях в частях
Львовского Военного Округа.

За ноябрь месяц 1945 года среди военнослужащих 13, 52 и 14
Воздушной Армии, по неполным данным, зарегистрировано 194 таких
случаев.

По характеру они распределяются:

1. Убийств и ранений ..... – 87
2. Грабежей, краж и насилий..... – 20
3. Хулиганств..... – 16
4. Дезертирств..... – 36
5. Членовредительств..... – 1
6. Самоубийств..... – 1
7. Катастроф..... – 6
8. Утеря и хищение оружия..... – 6
9. Прочие преступления..... – 21

Наиболее характерными фактами чрезвычайных происшествий
являются:

6 ноября 1945 года на ст. Горохов Ковельской ж. д. бойцы части
02808 в количестве 17 человек под командой мл. лейтенанта ХАКАМОВА
Абдула Гадзияновича, вооруженные винтовками и автоматами, напали
на фельдъегерей Берестечковского пункта спецсвязи – ФЕДОТОВА и
КАЛИЦКИХ.

Избив последних, грабители сняли с них верхнюю одежду и забрали
личное оружие – один автомат и два револьвера системы «НАГАН». В

момент избиения ФЕДОТОВА прикладом автомата, произошел произвольный выстрел, которым убит мл. лейтенант ХАКАМОВ.

6 ноября с. г. командир роты 527 СП 118 СД 13 Армии капитан МАКСИМОВ Анатолий Митрофанович, 1923 года рождения, русский, кандидат в члены ВКП/б/, будучи в нетрезвом виде, зашел в поселок Новая Рудня гор. Житомира к знакомой гражданке МИХАЙЛОВОЙ, где устроил дебош и пытался ее застрелить, но был обезоружен.

8 ноября МАКСИМОВ снова посетил МИХАЙЛОВУ вместе с двумя офицерами – командир пулеметной роты того же полка капитан ЗИНАТУЛИН Гаян Зинатович, 1921 года рождения, татарин, член ВКП/б/, и командир взвода Управления КОВАЛЕНКО Николай Терентьевич, 1923 года рождения, русский, член ВКП/б/, который, подойдя к дому, начал бить в дверь, а затем приказал стрелять. Все трое открыли стрельбу из пистолетов в окна и дверь, в результате чего МИХАЙЛОВА тяжело ранена. Возвращаясь от МИХАЙЛОВОЙ, КОВАЛЕНКО пытался отстать, за что МАКСИМОВЫМ был убит выстрелом из пистолета. Труп КОВАЛЕНКО МАКСИМОВ и ЗИНАТУЛИН бросили в реку.

МАКСИМОВ и ЗИНАТУЛИН арестованы, ведется следствие.

2 ноября 1945 года офицеры 714 СП 395 СД младшие лейтенанты: УМУЕВ Азис Мамедович, 1922 года рождения, азербайджанец, кандидат в члены ВКП/б/, ЛЕБЕДЕВ Владимир Васильевич, 1925 года рождения, русский, член ВЛКСМ и СМIRНОВ Виктор Иванович, 1923 года рождения, русский, беспартийный, будучи в нетрезвом состоянии, пошли на рынок продавать личные вещи. Продав вещи неизвестному гражданину, УМУЕВ пригласил его в пивную, а после получения отрицательного ответа, выстрелом из пистолета ранил купившего вещи, а затем и второго гражданина, который пытался его обезоружить. На приказание Военного коменданта гор. Владимир-Волынска следовать в комендатуру, УМУЕВ открыл стрельбу и бросился бежать.

УМУЕВ, ЛЕБЕДЕВ и СМIRНОВ задержаны. Следствие ведет Военный Прокурор.

9 ноября 1945 года военнослужащие батальона связи 118 стр. дивизии ТЕТЕРКИН Василий Васильевич, 1925 года рождения, русский, член ВЛКСМ, АНИСИМОВ Дмитрий Ефремович, 1925 года рождения, русский, член ВЛКСМ и КАЗОРИН Федор Мартынович, 1918 года рождения, русский, член ВЛКСМ, на окраине города Житомир ограбили начальника дорожного отдела Житомирского Управления ж. д. – инженера ЗЕБРА, а затем нанесли ему несколько ножевых ран. Отойдя от места преступления и заметив, что ЗЕБРА жив и намеривается скрыться, преступники возвратились к нему и застрелили.

ТЕТЕРКИН, АНИСИМОВ и КАЗОРИН арестованы, ведется следствие.

В ночь с 8 на 9 ноября с. г. в с. Мизоч находилась группа бойцов 689 ИПТАП, 13 Армии. Из числа указанной группы трое военнослужащих, будучи в нетрезвом состоянии, учинили стрельбу в результате которой убит работник милиции и потребсоюза.

21 ноября с. г. начальник штаба Отд. зенитного дивизиона 280 СД ст. лейтенант ИЛЯШЕНКО, будучи пьяным, в 22 часа с группой автоматчиков в количестве 5 человек пришли в РО НКГБ, взломали дверь, обезоружили дежурного ВАСЕЙКО и пытались арестовать и посадить его в камеру. Затем узнал адрес оперуполномоченного МАНЧЕНКО, всю ночь искал его квартиру с целью арестовать последнего.

6 ноября с. г. командир взвода разведки 747 СП 172 СД мл. лейтенант МАСПИХИН М.И. взял с собой красноармейца ЛИТВИНЕНКО, самовольно выехали на ст. Чеповичи, где пьянствовали, и, будучи в нетрезвом виде, под силой оружия грабили мирное население.

МАСПИХИН арестован Военной Прокуратурой 27 СК.

22 ноября с. г. красноармеец 840 артполка 280 СД – ИГНАТОВ В.Ф., 1924 года рождения, уроженец Калининской области, образование 9 классов, член ВКП/б/, будучи на заготовке леса в городе Ноцеев Волынской области, пьянствовал у местного жителя БОНДАРЧУК, а затем с последним пошли на охоту, где ИГНАТОВ убил БОНДАРЧУК, снял с него одежду и променял на самогон.

ИГНАТОВ арестован.

В ночь с 11 на 12 ноября с. г., рядовой 342 ГСП 121 ГСД ТИМОФЕЕВ В.М., 1926 года рождения, уроженец Станиславской области, украинец, будучи пьяным, зарезал ножом демобилизованного бойца.

ТИМОФЕЕВ арестован командованием на 10 суток. Материал направлен Военному прокурору 27 СК.

Мл. лейтенант 342 ГСП 121 ГСД – ПИВОВАРОВ Г.А., 1926 года рождения, уроженец гор. Есаятуки, 9 ноября 1945 года в столовой полка из пистолета открыл стрельбу. Со стороны командования к ПИВОВАРОВУ никаких мер принято не было.

22 ноября с. г. ПИВОВАРОВ, будучи в нетрезвом виде в ДКА дивизии, избил жену майора ПОДЛАНКИНА за отказ идти с ним гулять. Присутствовавшие при этом офицеры – капитан ЛЕВИН и лейтенант СЕЛЕЗНЕВ – призвали к порядку ПИВОВАРОВА, но последний вынул пистолет и ранил ЛЕВИНА и присутствовавшего лейтенанта ХОДИНА.

Мл. лейтенанты ПАВЛОВ и ОБОРКИН пытались обезоружить ПИВОВАРОВА, но последний, продолжая стрелять, не подпускал их к

себе, тогда ПАВЛОВ выстрелом из пистолета тяжело ранил ПИВОВАРОВА, который впоследствии умер.

В ночь на 18 ноября с. г. группа военнослужащих 111 СД – рядовые ШИНКАРЕВ М.М., 1916 года рождения, русский, беспартийный, ГОЛОВЧЕНКО В.Ф., 1926 года рождения, украинец, член ВЛКСМ, ЛУКЪЯНОВ Н.А., 1924 года рождения, русский, беспартийный, МОНЬШКИН Н.Д., 1926 года рождения, русский член ВЛКСМ, прибыв в село Озеро Киверского района для заготовки продуктов, занялись грабежом местного населения и убили одного местного жителя, пытавшегося приостановить грабежи.

ШИНКАРЕВ, ГОЛОВЧЕНКО, ЛУКЪЯНОВ и МОНЬШКИН арестованы.

7 ноября 1945 года Начальник АХО Управления 289 ШАД лейтенант а/с ЧЕБОТАРЬ устроил у себя на квартире пьянку, на которую были приглашены демобилизованная ЛУНИНА, мл. лейтенант РЕВИН, лейтенант ПОНОМАРЕНКО. Во время распития спиртных напитков, ЧЕВОТАРЬ и РЕВИН поссорились на почве ревности к ЛУНИНОЙ. РЕВИН выстрелом из пистолета в упор убил лейтенанта ЧЕБОТАРЬ.

Военным Трибуналом РЕВИН осуждения на 10 лет.

21 ноября 1945 года рядовые 492 БАО 76 РАВ – ЛУКАШУК Г.Ф., ВЛАСЮК, КАМИЛЮК, ВАСИНЮК, КУТМЕРЕЦ, ГЕРАСИМЕНКО, по национальности украинцы, уроженцы Волынской области, работая на аэродроме, бросили работу и уехали в деревню Каменные Броды, где занялись грабежом местных граждан.

4 ноября с. г. командир батареи 369 отд. танкового батальона ст. лейтенант ЗИНЧЕНКО, 1912 года рождения, член ВКП/б/, в селе Соколово Красноармейского района Житомирской области, будучи пьяным, пытался изнасиловать гражданку КОРНЕЙЧУК, при этом ее избил.

В этом же селе ЗИНЧЕНКО выстрелом из пистолета убил гражданина ГРИПАН и избил его жену за то, что они стали в защиту КОРНЕЙЧУК.

ЗИНЧЕНКО арестован. Ведется следствие.

31 октября с. г. сержант 468 стр. полка 111 стр. бригады КАЛЕНЕНОВ, 1916 года рождения, в селе Подбирцы, будучи пьяным, встретил гражданина ЦУПА, демобилизованного из Красной Армии, и потребовал у него документы. ЦУПА отказался предъявить документы, после чего КАЛЕМЕНОВ выстрелом из пистолета убил его.

КАЛЕМЕНОВ привлекается к ответственности.

Отделом Контрразведки «СМЕРШ» 10 гв. мехдивизии вскрыта бандитская группа из военнослужащих 689 гаубичного артполка рядовых: РЫЖКИНА Николая Васильевича, 1924 года рождения, беспартийного,

МАРТЬЯНОВА Николая Васильевича, 1920 года рождения, члена ВКП/б/, ЕМЕЛЯНОВА Георгия Алексеевича, 1921 года рождения, беспартийного, ЛИПАТНИКОВА Александра Михайловича, 1921 года рождения, беспартийного, ГНОЕВОГО Григория Григорьевича, 1924 года рождения, кандидата в члены ВКП/б/.

РЫЖКИН и МАРТЬЯНОВ с ведома заместителя командира полка по технической части капитана ВЕЦГАЙЛ и заместителя по строевой части майора ДУДНИКОВА продолжительное время занимались организованным грабежом местного населения.

ВЕЦГАЙЛ представлял им автомашину, на которой в ночное время выезжали из расположения части, грабили местных жителей, убивали скот, забирали имущество, грабили магазины, отбирали под силой оружия вещи у репатрированных советских граждан.

В начале октября 1945 года ДУДНИКОВ и ВЕЦГАЙЛ приказали ЕМЕЛЯНОВУ, МАРТЬЯНОВУ и РЫЖКИНУ достать мяса, которые, отъехав за город Ровно, ночью, под силой оружия забрали у местных жителей семь овец, десять кур и все это доставили в полк.

14 октября с. г. указанные военнослужащие привезли еще трех свиней, взятых у местного населения, одну из них передали ДУДНИКОВУ, вторую ВЕЙЦГАЙЛ, а третью продали за 3900 рублей.

20 октября с. г., будучи в гор. Брест, ВЕЦГАЙЛ дал автомашину ЕМЕЛЯНОВУ, РЫЖКИНУ, МАРТЬЯНОВУ и ВЕДЕРНИКОВУ и приказал достать ему к утру 2000 рублей денег. Выполняя это приказание, указанные бойцы, следуя по дороге в гор. Кобрин, ограбили советских граждан, возвращавшихся из-за границы и продали их вещи на 5800 рублей. Часть этих денег была передана ВЕЦГАЙЦЛ.

В тот же вечер они ограбили 7 человек репатриантов. Возвращаясь в гор. Ровно, указанные бойцы ограбили два дома, убили свинью, обезоружили неизвестного шофера, отобрали у него 400 рублей денег. Награбленное имущество и деньги привезли на квартиру ВЕЦГАЙЛ.

1 октября с. г. по заданию ВЕЦГАЙЛ, РЫЖКИН, МАРТЬЯНОВ, ВЕДЕРНИКОВ, ЕМЕЛЯНОВ и ЛИПАТНИКОВ в районе гор. Дубно под силой оружия ограбили ехавших польских граждан, а затем застрелили их. В то же время у местных жителей забрали пять свиней, которые доставили ВЕЦГАЙЛ, заместителю командира полка по политчасти – майору ЖИРНОВУ и командиру батареи ст. лейтенанту ШУШКАНОВУ.

6 ноября с. г. РЫЖКИН, ЕМЕЛЯНОВ, МАРТЬЯНОВ, ЛИПАТНИКОВ и ГНОЕВОЙ арестованы.

18 ноября 1945 года начальник ВТС 416 СП 112 СД – капитан ШУБИН, будучи пьяным, зашел на квартиру к гражданке БЛЮНК, проживающей на ст. Малецк и предложил ей вступить с ним в

сожителство, но после того, как она отказалась, он схватил ее ребенка и ударил его об пол, а затем пытался его застрелить. БЛЮНК воспрепятствовала этому, тогда ШУБИН ударил пистолетом ребенка по голове и, применив физическую силу, изнасиловал БЛЮНК.

В ночь с 1 на 2 ноября с. г. пом. нач. артснабжения 121 ГСД гв. ст. лейтенант БАЛАБАНОВ Николай Степанович, 1916 года рождения, уроженец Ворошиловградской области, украинец, образование 10 классов, будучи в нетрезвом виде, ворвался в гражданскую больницу села Белокоровичи и пытался изнасиловать тяжело больную после родов гражданку ОМЕЛЬЧЕНКО, работниками больницы был выдворен. Спустя один час, БАЛАБАНОВ вторично пришел в больницу, сломал двое дверей, избил фельдшера САЙ.

Расследование ведет Военный Прокурор 27 корпуса.

В ночь на 31 октября с. г. военнослужащие 112 СД – мл. сержант КОЛОМИЕЦ, СМЕЛОВ, ПАРШИН и рядовой ИВИТКО на пароконной подводе выехали в село Константиновку Сарненского района, где занялись мародерством и когда местные жители пытались задержать их, они начали кричать, мы бандеровцы, и, бросив противотанковую гранату, скрылись.

Следствие ведет Военный Прокурор 24 СК.

Военнослужащие 339 артбригады 73 СК КОПЫЛОВ Н.Г., 1924 года рождения, русский, беспартийный, ЗАХАРОВ С.Т., 1922 года рождения, русский, беспартийный, ДЕМИН Н.М., 1925 года рождения, русский, член ВКП/б/, ЖУКОВ В.А., 1912 года рождения, русский, член ВКП/б/, систематически занимались хищением военного имущества по месту своей службы.

В ночь с 7 на 8 ноября с. г. указанная группа военнослужащих ограбила склад 339 артбригады и вместе с имуществом похитили 2 пистолета «ТТ», 2 револьвера системы «НАГАН», 1 парабеллум и 85 штук нагановских патронов. КОПЫТОВ, ЗАХАРОВ, ДЕМИН и ЖУКОВ арестованы.

2 ноября с. г. рядовой 793 стр. полка 213 стр. дивизии БАТАЕВ, 1919 года рождения, будучи пьяным, в селе Говлеки Каменка-Бугского района под силой оружия изнасиловал 50-и летнюю гражданку ЕРЕНКО.

Расследование ведет Военная Прокуратура 111 СД.

25 ноября с. г. в коридоре казармы 1 стрелкового батальона 463 СН 118 СД была обнаружена на стене написанная от руки контр-революционная листовка: «Солдаты, вас заедают вши, бей начальство, пусть дадут условия. Геть вши! Геть голодающих!»

28 ноября с. г. на имя начальника штаба 463 СН поступило анонимное письмо угрожающего характера, в котором выражены требования улучшить питание и бытовые условия красноармейцев.

Установлено, что автором к-р листовки и анонимного письма являются воспитанник музыкального взвода 463 СН 118 СД – ПШЕГОРНИЦКИЙ Николай Васильевич, 1929 года рождения, который писал под диктовку кларнетиста музвзвода 463 СН 118 СД красноармейца БАРБАЛАК Федора Савельевича, 1925 года рождения, с начала войны и до апреля 1944 года проживающего на оккупированной территории.

ПШЕГОРНИЦКИЙ и БАРБАЛАК нами арестованы, ведется следствие.

Военнослужащие 463 СН 113 СД в количестве 14 человек, вооруженные автоматами и винтовками, под командованием лейтенанта БАБЕШКО и старшины ПРУДНИКОВА, находясь в селе Четверня, Киверецкого района, Волынской области на сенозаготовках 5 ноября с. г., получив от начальства истребительной группы села данные о том, что на село движется банда УПА, никаких мер сопротивления не приняли.

Когда банда вошла в село, БАБЕШКО и ПРУДНИКОВ сдались бандитам, сдали им 12 человек бойцов, три автомата и четыре карабина.

После соответствующей обработки в националистическом духе, бандиты всех освободили, выдав БАБЕШКО и ПРУДНИКОВУ к-р националистические листовки.

16 ноября 1945 года военнослужащие 103 БАО 76 РАБ – ефрейтор КРАВЧУК, украинец, уроженец Житомирской области и рядовые ПОПОВ, уроженец Одесской области, по национальности молдованин, ДЮКОВ, уроженец Московской области, русский, находясь в селе Мосты Комарновского района по охране заготовленного батальоном сена, подверглись нападению бандитов и, не оказав последним сопротивление, сдали 1 пулемет ДП, 2 винтовки, 1 карабин, 2 шинели, 2 плащпалатки, 1 пару сапог.

Проводится расследование для привлечения виновных к ответственности.

9 ноября 1945 года рядовой 477 артбригады 50 СД СЕННИКОВ Алексей Николаевич, 1915 года рождения, беспартийный, будучи пьяным, зашел в казарму, взял автомат «ППШ» и ушел с ним. 10 ноября с. г. СЕННИКОВ возвратился в часть без автомата.

Расследование по данному факту проводит Военная прокуратура дивизии.

20 ноября 1945 года с гауптвахты 36 гв. мехполка, 10 гв. мехдивизии совершил побег и дезертировал из части рядовой ЮШКО

Александр Петрович, 1911 года рождения, уроженец и житель Ростовской области, Акменовского района, села Синбек, беспартийный, украинец, в Красной Армии с мая 1944 года.

За воровство вещей у военнослужащих командованием части ЮШКО был арестован и посажен на гауптвахту. 19 ноября в 16 час ЮШКО вместе с выводным гауптвахты красноармейцем СУБАЧ Павлом Абрамовичем направился в гор. Ровно, откуда принес литр водки и распил на гауптвахте с арестованными: ГЛУЩЕНКО, лейтенантом ЗАХАРОВЫМ и вновь заступившим на дежурство выводным ХАБАРОВЫМ Иваном. Затем ЮШКО вместе с указанными арестованными и выводным ХАБАРОВЫМ отправились в город, где также купили водки и ее распили. По дороге на гауптвахту, ЮШКО пытался отобрать автомат у ХАБАРОВА, но арестованный ГЛУЩЕНКО забрал его себе и, придя на гауптвахту, отдал часовому. Утром 20 ноября с. г. ЮШКО на гауптвахте не оказалось.

НАЧАЛЬНИК УПРАВЛЕНИЯ КОНТРРАЗВЕДКИ «СМЕРШ»
ЛЬВОВСКОГО ВОЕННОГО ОКРУГА
ГЕНЕРАЛ-МАЙОР

/ПОПЕРЕКА/

«5» декабря 1945 года
№ 16092

*Галузевий державний архів Служби безпеки України,
ф. 71, оп. 4, спр. 8, арк. 162–165зв.*

Стаття надійшла до редакції 17.02.2020 р.

УДК 94(73=161.2)(092)"1942/1978"
DOI: 10.24919/2312-2595.3/45.203974

Олександр КОЗІЙ

кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (olkoziy@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0494-3095>

Оксана ГОРБАЧИК

кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (oksa7803@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6671-2025>

Бібліографічний опис статті: Козій, О., & Горбачик, О. (2020). Громадсько-політична діяльність Матвія Стахівца в еміграції у 1949–1978 рр. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 3/45, 204–217. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.3/45.203974>.

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ МАТВІЯ СТАХІВА В ЕМІГРАЦІЇ У 1949–1978 рр.

Анотація. *Мета* дослідження – проаналізувати громадсько-політичну діяльність Матвія Стахівца в еміграції упродовж 1949–1978 рр. *Методологію дослідження* становлять загальнонаукові, передусім аналізу і синтезу, а також спеціально-історичні методи. *Наукова новизна статті* полягає в тому, що на підставі критичного аналізу джерел та наукової літератури, здійснено спробу комплексного розгляду громадсько-політичної діяльності відомого політика, громадського діяча – М. Стахівца на тлі повоєнного українського еміграційного середовища. **Висновки.**

© Олександр Козій, Оксана Горбачик, 2020

У 1939 р. М. Стахів разом із сім'єю покинув Львів та переїхав на постійне місце проживання спочатку до Польщі, а згодом – до Німеччини та США. На еміграції він продовжив активну громадсько-політичну працю, яка полягала у роботі першої сесії Української Національної Ради (УНРада), двох Світових конгресів вільних українців (СКВУ), засіданнях Українського Конгресового Комітету Америки (УККА). Також М. Стахів виступав із критикою комуністичного режиму, відстоював національно-політичні права українців, у доповідях, виголошених на міжнародних форумах, знайомив широку громадськість із забутими сторінками історії України, неодноразово змальовував етапи боротьби українців за свою державність, визначав основні завдання українських діаспорних інституцій. Не менш критично колишній лідер Української соціалістично-радикальної партії (УСРП) ставився до практичної діяльності громадсько-політичних організацій, створених з ініціативи національно-свідомої еліти Галичини та Наддніпряни, що діяли за кордоном у повоєнний період.

Ключові слова: М. Стахів; Українська Національна Рада (УНРада); Світовий конгрес вільних українців (СКВУ); Український Конгресовий Комітет Америки (УККА); громадська діяльність; еміграційний період.

Oleksandr KOZII

PhD (History), Associate Professor, Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (olkozij@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0494-3095>

Oksana HORBACHYK

PhD (History), Associate Professor, Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (oksa7803@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6671-2025>

To cite this article: Kozii, O., & Horbachyk, O. (2020). Hromadsko-politychna diialnist Matviiia Stakhiva v emihratsii u 1949–1978 rr. [Matviy Stakhiv's socio-political activity in emigration 1949–1978]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istoriiia – Problems*

of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 3/45, 204–217. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.3/45.203974> [in Ukrainian].

MATVIY STAKHIV'S SOCIO-POLITICAL ACTIVITY IN EMIGRATION 1949–1978

Summary. *The purpose of the study is to analyze Matviy Stakhiv's socio-political activities in exile in 1949–1978. The methodology of the study are general scientific, primarily analysis and synthesis, as well as specially-historical methods. Scientific novelty of the article is that on the basis of the critical analysis of sources and scientific literature, an attempt was made to comprehensively review the public and political activity of the famous politician, a social activist – M. Stakhiv against the post-war Ukrainian emigration environment. Conclusions. In 1939, M. Stakhiv and his family left Lviv and moved to a permanent place of residence – first in Poland and later in Germany and the United States. In exile, he continued the active socio-political work, which was in the work of the first session of the Ukrainian National Rada (UNR), two Ukrainian World Congress (UWC) meetings of the Ukrainian Congress Committee of America (UCCA). Also, Stakhiv was criticized by the communist regime, defended the national and political rights of Ukrainians, and reports delivered at international forums and introduced the general public with neglected pages of Ukraine's history, repeatedly Depicted the stages of struggle of the Ukrainian for their statehood, defined the main objectives of Ukrainian diaspora institutions. Equally critically, the former leader of the Ukrainian Socialist-Radical Party (USRP) treated the practical activity of socio-political organizations created at the initiative of the national-conscious elite of Galicia and Dnieper region, who operated abroad during the postwar period.*

Keywords: *M. Stakhiv; Ukrainian National Rada (UNR); Free Ukrainian World Congress (FUWC); Ukrainian Congress Committee of America (UCCA); social activities; the period of emigration.*

Постановка проблеми. У сучасній українській історіографії актуальним напрямом досліджень залишається громадсько-політична діяльність цілої плеяди українських діячів ХХ ст. Матвій Миколайович Стахів, без сумніву, належить до найвизначніших українських постатей першої половини ХХ ст. У своїй повсяк-

денній діяльності М. Стахів докладав максимум зусиль задля розв'язання надважливих суспільних питань, пов'язаних із формуванням національної самосвідомості, відстоюванням ідеї державності й соборності України, захистом національних і соціально-економічних прав українців, формуванням інститутів громадянського суспільства, які, вочевидь, і в наш час залишаються надзвичайно актуальними. Його громадсько-політична практика, яка припала на пору національно-визвольних змагань початку ХХ ст., міжвоєнний період перебування західноукраїнських земель у складі Польської Республіки та повоєнну працю на еміграції в Європі й Сполучених Штатах Америки (США), – цікава для науковців і громадських кіл тим, що яскраво віддзеркалює переплетення соціальних та національних аспектів українського руху в окреслений період. Поза тим, вона не відображена належним чином у вітчизняній та зарубіжній історіографії.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Особистість М. Стахів вже понад 90 років привертає належну увагу багатьох українських та зарубіжних істориків, проте на сьогодні немає ґрунтовної праці, яка б комплексно висвітлювала його громадсько-політичну діяльність на тлі повоєнної української еміграції. Втім, чимало українських вчених у своїх наукових дослідженнях аналізували праці та громадсько-політичну діяльність М. Стахів в еміграційний період. Варто відзначити українського історика П. Стерчо, який, оцінюючи його науково-публіцистичну діяльність, зазначав, що М. Стахів більшу частину наукових публікацій присвятив докладному аналізу періоду українських визвольних змагань 1917–1921 рр. (Стерчо, 1985, с. 886–894) та після прибуття у 1949 р. до США мав вирішальний вплив на ідейно-політичну спрямованість Українського Робітничого Союзу в Скрантоні й був співзасновником Світового конгресу вільних українців (Стахів, 1985, с. 510).

З критикою окремих міркувань М. Стахів щодо історії України періоду Директорії виступав історик В. Прохода. Так, наприклад, у статті «Уваги до праці д-ра М. Стахів «Україна в добі Директорії» (Прохода, 1967, с. 90–102), він, задля з'ясування неоднозначних проблем з історії минулого, започаткував наукові дискусії навколо явища «отаманії» в часи Директорії. Творча

спадщина та громадсько-політична діяльність М. Стахіва також стала предметом зацікавленості інших еміграційних вчених – І. Кедрина (1986) та К. Паньківського (1963). Серед сучасних українських науковців слід відзначити В. Великочия, який в одній зі своїх праць відзначав, що саме у другій половині ХХ ст. в українській зарубіжній історіографії розпочався новий етап вивчення суспільно-політичного життя в Україні на початку ХХ ст. (Великочий, 2011, с. 91).

Вищезазначені науковці, характеризуючи суспільно-політичне життя в Україні першої половини ХХ ст. та особливості діяльності українських політичних партій, почасти згадують постать М. Стахіва як колишнього лідера УСРП поряд з іншими відомими українськими громадсько-політичними діячами.

Мета статті – проаналізувати громадсько-політичну діяльність Матвія Стахіва в еміграції упродовж 1949–1978 рр.

Виклад основного матеріалу. Після переїзду у 1949 р. до США, М. Стахів де-факто припинив роботу в Українській Національній Раді (УНРада), однак продовжував підтримувати контакти із провідними громадськими еміграційними діячами. На дистанціювання М. Стахіва від УНРади вплинула також її неефективна робота. Власне, подолання численних розбіжностей серед провідних діячів західноукраїнських та наддніпрянських політичних сил було основним тогочасним завданням керівництва УНРади. Ці думки підтвердив майбутній голова УНРади С. Витвицький, який відзначав: «УНРада – це не парламент, не орган суверенної волі народу, а це в першу чергу інструмент нашої закордонної акції на міжнародньому форумі задля здобуття на тому місці найбільших шансів українського національного визволення. Між нами може бути розходження тільки в двох головних питаннях: як найкраще повести нашу акцію на міжнародньому форумі, зокрема, як сформулювати українські державницькі постуляти; якими аргументами доводити їх правильність, якими засобами послуговуватись у тій своїй діяльності. Друге питання – як допомогти нашому народові на Україні не тільки зберегти свої фізичні та моральні сили, а ще й розвинути їх у напрямі, що наблизив би нас до здійснення наших змагань» (Кучерук, 2007, с. 128).

На американському континенті у М. Стахіва склалися доволі дружні відносини із С. Витвицьким, який у 1951 р. був призна-

чений УНРадою представником уряду Української Народної Республіки (УНР) у США. Одним із найважливіших його завдань у цей період стала консолідація української еміграції. У листі від 11 грудня 1951 р. до голови УНРади І. Мазепи він повідомляв: «Я відбув розмови з представниками усіх груп політичних, які входять до УНРади, і всі вони заявили свою готовність усіми своїми можливими засобами» допомогти (Гунчак & Сольчаник, 1983, с. 245). Можемо припустити, що М. Стахів висловив готовність підтримати ініціативи С. Витвицького.

Упродовж 1950–1960-х рр. ефективність ухвалення рішень УНРадою була мінімальною. «Криза Української Національної Ради докотилася до краю, – із сумом відзначав С. Витвицький. – Стоїмо перед загрозою розвалу Української Національної Ради. Упадок її був би катастрофою на міру історичну. Це був би найважчий наш удар після воєнного часу» (Кучерук, 2007, с. 49).

Плідною була праця М. Стахіва в Українському Робітничому Союзі (УРС) – «братській запового-обеспеченевій організації в Америці і Канаді», утвореній у 1910 р. У 1960-х рр. вона нараховувала понад 23 тис. членів. УРС допомагав бідним, хворим і нездатним до праці; матеріально неможливим українським студентам, які навчалися у вищих навчальних закладах США і Канади; мав найкращі у післявоєнний період поліси забезпечення членів товариства у пенсійному віці; виплачував річні дивіденди своїм вкладникам. У 1949 р. М. Стахів очолив редакцію друкованого органу УРС – «Народна Воля», в якій послідовно пропагував ідею консолідації українських сил в еміграції. «Народна Воля» систематично виходила українською та англійською мовами. З одного боку, часопис був джерелом до написання більшої частини наукових і публіцистичних праць М. Стахіва, а з іншого, публікуючи уривки своїх праць, присвячених українській революції, вів активну просвітницьку діяльність. УРС виступав меценатом видань М. Стахіва та інших авторів, виконуючи статутну вимогу допомагати українському народові «морально і матеріально в його стремлінні визволитись з чужого поневолення і відновити самостійну, демократичну українську державу» (Стахів, 1960, с. 65–66).

М. Стахів підтримував ідею скликання СКВУ, увійшовши до підготовчого комітету скликання Конгресу від УККА. Згодом

Панамериканська українська конференція (ПАУК) підготувала Маніфест про скликання СКВУ. У вступній частині констатовано проживання мільйонів українців за межами України, необхідність збереження національної ідентичності, єдності з материком, наступ російсько-комуністичного імперіалізму на Батьківщині. Виконуючи постанови конгресів Українського організованого суспільства, ПАУК вирішила скликати 16–19 листопада 1967 р. в Нью-Йорку – осідку ООН – СКВУ з метою: «1) задокументувати перед світом непохитну волю українського народу боротися за відновлення Суверенної Соборної Української Держави; 2) заманіфестувати солідарність української спільноти у вільному світі з визвольною боротьбою Українського народу й її готовність допомогти йому всіма засобами, які вона має у своєму розпорядженні; 3) об'єднати організаційно всіх українців, громадян чи жителів країн західного світу, щоб забезпечити тісну співпрацю між ними; 4) устійнити шляхи для скріплення та усесторонньої розбудови всіх ділянок українського життя в країнах вільного світу» (Сирник, 1969, с. 45–46).

До участі в роботі СКВУ учасники ПАУК запросили ієрархів українських церков, представників центральних репрезентацій і крайових громадських організацій, церковно-релігійні та наукові установи, жіночі, молодіжні, студентські, ветеранські, господарсько-фінансові, культурно-мистецькі та професійні і станові об'єднання української спільноти. Символічно, що Маніфест ПАУК підготовлено 22 січня 1967 р. – у період святкування 50-річчя початку української революції. Його підписали В. Кушнір – президент ПАУК, І. Сирник, М. Плав'юк, І. Іванчук – делегати КУК; Й. Лисогір, І. Білинський, М. Стахів – делегати УККА; В. Михайлів – делегат Бразилії; В. Приходько – делегат Венесуели (Сирник, 1969, с. 46–47).

Перший СКВУ відбувся 12–19 листопада 1967 р. в Нью-Йорку в приміщеннях готелю «Гілтон». У Конгресі взяли участь 1003 делегати з Австралії, Австрії, Аргентини, Англії, Бельгії, Бразилії, Венесуели, Голландії, США, Італії, Канади, Люксембургу, Німеччини, Парагваю, Франції, Чилі, Швейцарії. Офіційно СКВУ було відкрито 16 листопада 1967 р. На першій пленарній сесії оголошено склад комісії СКВУ. М. Стахів увійшов до ста-

тузової, резолюційної та організаційної комісії Конгресу, а після поділу останньої на вісім підкомісій, став членом регулямінової підкомісії та підкомісії публікацій (Сирник, 1969, с. 51, 69–71). Матвій Стахів виступив одним із розробників документів першої пленарної сесії СКВУ: «Маніфесту до українського народу в Україні і за її межами в ССРСР та країнах Советського Союзу»; «Звернення до українців поза Україною суших»; «Меморандум до Генерального Секретаря ООН», резолюцій СКВУ тощо. У «Першому маніфесті до українського народу в Україні й за її межами в ССРСР та в країнах Советського Бльоку» з'ясовано етапи боротьби українців за свою державність, визначено основні завдання СКВУ, охарактеризовано досягнення українців поза межами СРСР. «Цією нашою постійною діяльністю ми намагаємося втримати, – підкреслено у документі, – українську спільноту поза Україною і створити такі духові та матеріальні цінності, що їх потребує і потребуватиме Україна. Ми певні, що викриваючи й тавруючи злочини російської комуністичної диктатури, ми робимо послугу іншим волелюбним народам і здобуваємо собі приятелів у їхньому колі. Мир і воля націй у масштабі права і справедливості рівної для всіх, будуть запевнені у світі тільки тоді, коли під ударами національно-визвольної революції поневолені народів розвалиться російсько-комуністична деспотія. Цю революцію, як колись проти московської царської деспотії, довершать поневолені нації в слушний час. Наше завдання – здобувати симпатії й скріплювати підтримку вільних народів для тієї неминучої національної революції» (Сирник, 1969, с. 94).

У «Зверненні до українців поза Україною суших» схарактеризовано основні рішення Конференції: 1) посилювати й розвивати самостійницьку визвольну діяльність української еміграції; 2) сприяти всім консолідаційним заходам українських громадянських і політичних сил; 3) закликати всіх українців включитися в організоване життя; 4) виявляти якнайбільшу дбайливість у вихованні молоді в українському дусі (Світовий конгрес вільних українців, 1967).

На четвертій пленарній сесії 19 листопада 1967 р. під керівництвом Й. Лисогора заслухано звіти комісій. М. Стахів звітував за Статутуову комісію. Констатуючи основні засади праці цієї

комісії, він ствердив розгляд всіх побажань центральних крайових репрезентацій (Сирник, 1969, с. 322).

У рамках СКВУ М. Стахів взяв участь у роботі Світового конгресу української вільної науки, який відбувся 14–15 листопада 1967 р. в Нью-Йорку. Засідання відбувалися у форматі десяти комісій та двох пленарних засідань. М. Стахів брав участь в роботі історичної комісії, на засіданнях якої головували В. Орлецький і П. Шандрук. На них заслухано доповіді В. Івануси «Північний Кавказ в часі революції», В. Трембіцького «Консулят в українській державі 1917–1920 та українська консульська служба», В. Орлецького «Українська повоєнна дипломатія»; П. Шандрука «Ізраїль бореться за існування»; І. Новосівського «Проблема Буковини на Світовій Конференції 1919 р.», М. Андрусяка «Державно-правні основи українського герба і прапору». М. Стахів виступив з доповіддю «Воєнна окупація України Советською Росією. 1917–1967». Заслухавши 79 наукових доповідей українських науковців з Австралії, Канади, США, Південної Америки та Європи, Світовий конгрес української вільної науки ухвалив резолюції, у яких констатував відсутність вільної науки в УРСР, скасування самостійної наукової ініціативи й праці Академії Наук УРСР, політику замовчування, фальсифікації та перекручень історії України. У другому пункті названо основні фальсифікації історії України: «княжий період Русі-України анексовано до історії Московщини-Росії; промовчуються, або ж узагальнюються всі українські самостійницькі рухи, що становлять невід'ємну частину всієї нашої історії, а весь новітній період історії України представляється як бунт якоїсь одної реакційної верстви; перекручується дійсний характер визвольного козацького руху та історія Гетьманщини; фальшується дійсний характер Переяславського договору і зламання його Москвою; Іван Мазепа надалі клеймується «зрадником» українського народу; обплівуються національні герої новітньої історії України – фальшуються їхні діла і слова. На місце історичної правди створено легенди на виправдання російського імперіалізму й окупації України» (Сирник, 1969, с. 325).

У період між скликанням першого і другого конгресів активно працював Секретаріат СКВУ на чолі із М. Плав'юком

(1968–1969) та І. Білинським (1970–1972). М. Стахів разом із Й. Лисогором, Б. Гнатюком та ін. також входив до президії Секретаріату СКВУ. Засідання Секретаріату у 1970–1972 рр. відбувалися в будинку Наукового товариства імені Шевченка (НТШ) у Нью-Йорку (Базарко, 1986, с. 73–74).

28–29 серпня 1973 р. у Торонто відбулася нарада Підготовчого комітету Другого конгресу СКВУ, в якій взяв участь М. Стахів разом з В. Кушніром, Й. Лисогором, І. Білинським, М. Плав'юком, М. Германюком, П. Кондрою, Б. Гнатюком та ін.; на ній заслухано звіти голови Програмової комісії І. Білинського, організаційної комісії – М. Плав'юка, а також обговорено та уточнено програму другого конгресу СКВУ та дату його скликання (Базарко, 1986, с. 9).

Другий Конгрес СКВУ відбувся 1–4 листопада 1973 р. в Торонто (Канада). На конгресі М. Стахів увійшов до статутної комісії, яку очолив Ю. Пелех (Канада). М. Стахів підтримав ухвалені на Конгресі документи: «Маніфест Другого СКВУ до українського народу в Україні й поза її кордонами», «Звернення другого СКВУ до українців поза Україною сущих», Меморандум до генерального секретаря ООН. На 6-й пленарній сесії другого СКВУ 1–4 листопада 1973 р. М. Стахів увійшов до складу статутної комісії (Базарко, 1986, с. 21, 28–33, 34–32, 366).

2 червня 1978 р., на 83 році життя М. Стахів помер, що стало несподіванкою для його друзів та сім'ї. «Відійшов у вічність сл. п. проф. д-р Матвій Стахів несподівано, – відзначав П. Стерчо. – Як і кожного іншого року, поїхав він із своєю вірною дружиною, Франкою, в травні 1978 р. на відпочинок до єдиного сина д-ра Ярослава Стахова до Ел Кагун, в Каліфорнії. Власне там, у домі сина та оточенні всієї своєї родини, преспокійно заснув на віки над ранком у п'ятницю, 2-го червня 1978 р. Згідно з його волею та за окремим дозволом Церкви там спалено тіло Покійного, а тлінні останки перевезено до Філядельфії та в суботу, 15-го липня 1978 р., поховано на українському католицькому цвинтарі на Факс Чейз у приявності родини та найближчих друзів Покійника» (Стерчо, 1985, с. 900). У першу річницю смерті – 19 травня 1979 р., Секція Історії України НТШ, у співпраці з Управою НТШ та УККА, влаштувала урочисту наукову конференцію на пошану М. Стахіва (Надтисясняський, 1979).

Висновки. Таким чином, зважаючи на виразні державницькі переконання, М. Стахів, після окупації Західної України більшовицькими військами у 1939 р. разом із родиною покинув Львів та переїхав на постійне місце проживання спочатку до Польщі, а згодом – до Німеччини та США. На еміграції він продовжив активну громадсько-політичну працю, яка полягала у роботі першої сесії УНРади, двох Світових СКВУ, засіданнях УККА. На еміграції М. Стахів виступав із критикою комуністичного режиму, відстоював національно-політичні права українців, у доповідях, виголошених на міжнародних форумах, знайомив широку громадськість із забутими сторінками історії України, неодноразово змальовував етапи боротьби українців за свою державність, визначав основні завдання українських діаспорних інституцій. Не менш критично колишній лідер УСРП ставився до практичної діяльності громадсько-політичних організацій, створених з ініціативи національно-свідомої еліти Галичини та Наддніпрянщини, що діяли за кордоном у повоєнний період. На американському континенті він долучився до консолідаційних заходів української політичної еліти, однак постійні суперечки між лідерами провідних українських ідеологічних течій, неефективність більшості громадських структур, зламали у колишнього лідера УСРП віру у можливість кардинальних змін. Отже, вся еміграційна діяльність Матвія Стахіва була одержима ідеєю боротьби за відновлення самостійної і соборної України на демократичних засадах. Провідною думкою в цій боротьбі в нього було те, що для досягнення поставленої мети необхідною була єдність та відданість своїм ідеалам.

Перспективним напрямом подальшого дослідження проблеми є вивчення науково-публіцистичної спадщини М. Стахіва в еміграційний період.

Джерела та література

- Базарко, І.** (Ред.). (1986). *Другий Світовий Конгрес Вільних Українців*: матеріали. Торонто: Видання Секретаріату Світового Конгресу Вільних Українців.
- Великочий, В.** (2011). Українська історіографія про партійно-політичну систему Галичини воєнно-революційної доби: загальна характеристика. *Галичина, 12*, с. 91–96.

- Гунчак, Т., & Сольчаник, Р.** (Упоряд.). (1983). *Українська суспільно-політична думка в ХХ столітті: документи і матеріали* (Т. 2). Мюнхен.
- Кедрин, І.** (1986). *У межах зацікавлення*. Нью-Йорк, Париж, Сідней, Торонто.
- Кучерук, О.** (Упоряд.). (2007). *Степан Витвицький – Президент Української Народної Республіки в екзилі: документи і матеріали*. Київ: Видавництво ім. О. Теліги.
- Надтисянський, П.** (1979). У першу річницю смерти св. п. Матвія Стахова. *Свобода*, 139.
- Паньківський, К.** (1963). У 15-ліття Української Нац. Ради. В М. Шлемкевич (Ред.), *Листи до приятелів*, 9 (125–126), кн. 7–8, 44–46. Нью-Йорк: «Ключі».
- Прохода, В.** (1967). Уваги до праці д-ра М. Стахів «Україна в добі Директорії». *Український історик*, 1/2 (13/14), 90–102.
- Світовий Конгрес Вільних Українців.** (1967, 16–19 листопада). *Звернення до українців поза Україною суціль.* Нью-Йорк. Взято з <http://diasporiana.org.ua/ideologiya/zvernennya-do-ukrayincziv-pozaukrayinoyu-sushhyh/>
- Сирник, І.** (Ред.). (1969). *Перший Світовий Конгрес Вільних Українців: матеріали*. Вінніпег; Нью-Йорк; Лондон: Видання Секретаріату Світового Конгресу Вільних Українців.
- Стахів, М.** (1960). *Нова Україна в Америці. Нарис історії суспільно-політичного руху в ЗДА*. Скрантон.
- Стахів, М.** (1985). *Христова Церква в Україні. 988–1596: нарис історії Української Католицької Церкви та аналіза схрещування в ній інтересів Риму, Царгороду, Варшави й Москви в національно-політичному аспекті*. Стемфорд: Видання Колегії Св. Василя Великого.
- Стерчо, П.** (1985). Матвій Стахів. Політик, науковець, публіцист і громадський діяч (1895–1978). *Зборівщина. Над берегами Серету, Стрпті і Золотої Липи* (с. 884–901). Торонто; Нью-Йорк; Париж; Сідней: Видання Комітетів Зборівщини.

References

- Bazarko, I.** (Ed.). (1986). *Druhyi Svitovyi Konhres Vilnykh Ukraintsiv: materialy [The Second World Congress of Free Ukrainians: Materials]*. Toronto: Vydannia Sekretariatu Svitovoho Konhresu Vilnykh Ukraintsiv [in Ukrainian].
- Velykochoyi, V.** (2011). *Ukrainska istoriohrafiiia pro partiino-politychnu systemu Halychyny voienno-revoliutsiinoi doby: zahalna kharakterystyka*

- [Ukrainian historiography on Galician party-political system in the war-revolutionary time: a general characteristic]. *Halychyna – Galicia*, 12, pp. 91–96 [in Ukrainian].
- Hunchak, T., & Solchanyk, R.** (Comps.). (1983). *Ukrainska suspilno-politychna dumka v XX stolitti: dokumenty i materialy [Ukrainian socio-political thought in the XX century: Documents and materials]*. (Vol. 2). Miunkhen [in Ukrainian].
- Kedryn, I.** (1986). *U mezhakh zatsikavlennia [Within the borders of interest]*. Niu-York, Paryzh, Sydnei, Toronto [in Ukrainian].
- Kucheruk, O.** (Comp.). (2007). *Stepan Vytvytskyi – Prezydent Ukrainської Narodnoi Respubliky v ekzylі: dokumenty i materialy [Stepan Vitvitsky – President of the Ukrainian People’s Republic in Exile: Documents and Materials]*. Kyiv: Vydavnytstvo im. O. Telihy [in Ukrainian].
- Nadtytskyi, P.** (1979). U pershu richnytsiu smerty sv. p. Matvii Stakhova [On the first anniversary of death of St. Mr. Matthew Stakhova]. *Svoboda – Freedom*, 139 [in Ukrainian].
- Pankivskyi, K.** (1963). U 15-littia Ukrainskoi Nats. Rady [To the 15th anniversary of Ukrainian National Rada]. In M. Shlemkevych (Ed.), *Lysty do pryiateliv – Letters to the Buddies*, 9 (125–126), book 7–8, 44–46. Niu-York: «Kliuchi» [in Ukrainian].
- Prokhoda, V.** (1967). Uvahy do pratsi d-ra M. Stakhiva «Ukraina v dobi Dyrektorii» [Remarks to Dr M. Stakhiv’s work «Ukraine in the time of the Directory»]. *Ukrainskyi istoryk – Ukrainian historian*, 1/2 (13/14), 90–102 [in Ukrainian].
- Svitovyi Konhres Vilnykh Ukraintsiv.** (1967, November 16–19). *Zvernennia do ukraintsiv poza Ukrainoiu sushchykh [Appeal to Ukrainians residing outside Ukraine]*. Niu-York. Retrieved from <http://diasporiana.org.ua/ideologiya/zvernennya-do-ukrayincziv-poz-a-ukrayinoyu-sushhyh/> [in Ukrainian].
- Syrnyk, I.** (Ed.). (1969). *Pershyi Svitovyi Konhres Vilnykh Ukraintsiv: materialy [The First World Congress of Free Ukrainians: Materials]*. Vinnipch; Niu-York; London: Vydannia Sekretariatu Svitovoho Konhresu Vilnykh Ukraintsiv [in Ukrainian].
- Stakhiv, M.** (1960). *Nova Ukraina v Amerytsi. Narys istorii suspilno-politychnoho rukhu v ZDA [New Ukraine in America. Sketch of the history of socio-political movement in the USA]*. Skrenton [in Ukrainian].
- Stakhiv, M.** (1985). *Khrystova Tserkva v Ukraini. 988–1596 rr.: narys istorii Ukrainskoi Katolytskoi Tserkvy ta analiza skhreshchuvannia v nii interesiv Rymu, Tsarhorodu, Varshavy y Moskvy v natsionalno-politychnomu aspekti [Christian Church in Ukraine. 988–1596: an Outline of History of the Ukrainian Catholic Church and Analysis of*

the Crossroads of Interests of Rome, Constantinople, Warsaw and Moscow in the national and political view]. Stemford: Vydannia Kolehii Sv. Vasyliia Velykoho [in Ukrainian].

Stercho, P. (1985). Matvii Stakhiv. Polityk, naukovets, publitsyst i hromadskyi diiach (1895–1978) [Matthew Stakhiv. Politician, scientist, publicist and social activist (1895–1978)]. *Zborivshchyna. Nad berehamy Seretu, Strypy i Zolotoi Lypy – Zborivshchyna. Above the banks of the Seret, Strip and Golden Linden* (pp. 884–901). Toronto; Niu-York; Paryzh; Sydnei: Vydannia Komitetiv Zborivshchyny [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 20.01.2020 р.

УДК 94(477.8)(092)"19"

DOI: 10.24919/2312-2595.3/45.203990

Микола ГАЛІВ

доктор педагогічних наук, доцент кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (halivm@yahoo.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7068-3124>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/F-3855-2018>

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?origin=resultslist&authorId=57212151942&zone=>

Марія ЯРУШАК

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (m.yarushak@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1639-0579>

ResearcherID: <https://publons.com/researcher/1966927/mariia-yarushak/>

Бібліографічний опис статті: Галів, М., & Ярушак, М. (2020). Репресований освітянин Федір Вишиваний (1890–1951): за матеріалами архівно-кримінальної справи. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 3/45, 218–239. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.3/45.203990>.

РЕПРЕСОВАНИЙ ОСВІТЯНИН ФЕДІР ВИШИВАНИЙ (1890–1951): ЗА МАТЕРІАЛАМИ АРХІВНО-КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ

Анотація. Мета статті – на основі матеріалів архівно-кримінальної справи розкрити біографію репресованого радянськими органами держбезпеки українського педагога Федора Вишиваного. *Методологія дослідження* ґрунтується на біографічному та просопграфічному підходах, принципах історизму,

© Микола Галів, Марія Ярушак, 2020

системності, науковості. Автори застосовували загальнонаукові (аналіз, синтез, узагальнення) та спеціально-історичні (історико-генетичний, історико-типологічний, історико-системний, документальної евристики) методи. **Наукова новизна** полягає у тому, що вперше на основі невідомих та маловідомих архівних документів системно і цілісно розкрито біографію Федора Хомовича Вишиваного (1890–1951). **Висновки.** Життєвий шлях Федора Вишиваного можна поділити на декілька етапів: 1) 1890–1914 рр. – дитинство та юність, здобуття освіти у Львівській академічній гімназії та Львівському університеті; 2) 1914–1920 рр. – педагогічна та військова діяльність у роки Першої світової війни і наступних військових конфліктів, участь у формаціях Українських січових стрільців та Українській Галицькій армії; 3) 1920–1931 рр. – науково-педагогічна та організаційна праця у системі педагогічної освіти радянської України; 4) 1931–1934 рр. – перебування у радянських виправно-трудовах таборах за обвинуваченням у контрреволюційній діяльності; 5) 1934–1946 рр. – біфуркаційний період, пов'язаний з намаганням облаштуватися на теренах Північнокавказького краю Росії, колаборантською працею в умовах нацистської окупації у місцевих органах управління, поверненням на малу батьківщину у с. Ліщин на Дрогобиччині, спробою пристосуватися до умов нової радянської дійсності шляхом поновлення на учительській роботі; 6) 1946–1951 рр. – репресування органами МДБ та перебування в ув'язненні у сталінських таборах. Безумовно, Ф. Вишиваний був талановитим педагогом, професійним учителем, перспективним науковцем. На жаль, він, як і багато тисяч представників української інтелігенції, став жертвою радянської репресивно-каральної системи.

Ключові слова: Федір Вишиваний; Анастасія Вишивана; радянські репресії; архівно-кримінальна справа.

Mykola HALIV

PhD hab. (Education), Associate Professor, Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivana Franka Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (halivm@yahoo.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7068-3124>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/F-3855-2018>

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?origin=resultslist&authorId=57212151942&zone=>

Mariia YARUSHAK

PhD (Education), Associate Professor, Department of the General Pedagogy and Preschool Education, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivana Franka Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (m.yarushak@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1639-0579>

ResearcherID: <https://publons.com/researcher/1966927/mariia-yarushak/>

To cite this article: Haliv, M., & Yarushak, M. (2020). Represovanyi osvitiyanyn Fedir Vyshyvanyi (1890–1951): za materialamy arkhivno-kryminalnoi spravy [The repressed educator Fedir Vyshyvanyi (1890–1951): on the materials of the archival-criminal case]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 3/45, 218–239. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.3/45.203990> [in Ukrainian].

THE REPRESSED EDUCATOR FEDIR VYSHYVANYI (1890–1951): ON THE MATERIALS OF THE ARCHIVAL-CRIMINAL CASE

Summary. *The purpose of the article is to reveal the biography of the repressed Ukrainian teacher Fedir Vyshyvanyi based on the materials of the archival-criminal case. The methodology of the research is based on biographical and prosopographic approaches, the principles of historicism, systematicity and scientific method. The authors used general scientific (analysis, synthesis, generalization) and special-historical (historical-genetic, historical-typological, historical-systemic, documentary heuristics) methods. The scientific novelty is that for the first time the biography of Fedir Homovych Vyshyvanyi (1890–1951) was systematically and comprehensively disclosed on the basis of unknown and little-known archival documents. Conclusions.* The life path of Fedir Vyshyvanyi can be divided into several stages: 1) 1890–1914 – childhood and adolescence, education at Lviv Academic Gymnasium and Lviv University; 2) 1914–1920 – pedagogical and military activity in the years of the World War I and subsequent military conflicts, participation in the formations of the Ukrainian Sich Riflemen and the Ukrainian Galician Army; 3) 1920–1931 – scientific-pedagogical and organizational work in the system of pedagogical education of

Soviet Ukraine; 4) 1931–1934 – stay in Soviet concentration camps on charges of counter-revolutionary activity; 5) 1934–1946 – the bifurcation period associated with the attempt to settle in the territory of the North Caucasus region of Russia, the collaborative work under Nazi occupation in the local government, the return to the small homeland in the village of Lishchyn in Drohobych district, an attempt to adapt to the conditions of the new Soviet reality through renewal in teaching; 6) 1946–1951 – repression by the MGB authorities and imprisonment in Stalin camps. Certainly, F. Vyshyvanyi was a talented teacher, professional teacher, promising scientist. Unfortunately, he fell victim to the Soviet repressive and punitive system, like many thousands of representatives of the Ukrainian intelligentsia.

Keywords: Fedir Vyshyvanyi; Anastasia Vyshyvana; Soviet repression; archival-criminal case.

Постановка проблеми. Дослідження репресивної діяльності радянських властей в західноукраїнському регіоні впродовж перших післявоєнних років потребує з'ясування соціальних та просопографічних аспектів проблеми. Оскільки одним із ключових об'єктів радянських репресій на зазначених теренах стала освітянська інтелігенція, тож вагомого значення набуває розкриття біографій усіх її представників, які зазнали переслідувань, були заарештовані, засуджені, депортовані сталінським режимом. Без перебільшення, виняткову роль при цьому має опрацювання архівно-кримінальних справ репресованих педагогів, серед яких помітне місце займає Федір Вишиваний.

Аналіз основних досліджень. Біографія Федора Вишиваного наразі не була предметом спеціальних наукових досліджень. Винятком є стаття М. Головка, який показав внесок Ф. Вишиваного у розвиток дидактики фізики у 1920-х рр. (Головка, 2011). Деякі факти з життя зазначеного педагога розкрив В. Мороз, окреслюючи діяльність члена ОУН Григорія Гамкала, котрий був зятем Ф. Вишиваного (Мороз, 2011). Епізодично про досліджувану особистість згадав М. Лазарович, розкриваючи культурно-освітню діяльність Українських січових стрільців під час Першої світової війни (Лазарович, 2005). З огляду на відсутність цілісного біографічного нариса про Ф. Вишиваного, вважаємо необхідним заповнити цю історіографічну лакуну, спершись на матеріали його архівно-кримінальної справи, яка зберігається в Архіві Управління

Служби безпеки України у Львівській області. Вона містить традиційний для такого типу архівних справ набір документів: постанови на арешт і обрання запобіжного заходу, ордер на арешт і обшук, анкета заарештованого, акт обшуку, протоколи допитів, протокол закінчення слідства, обвинувальний висновок, протокол судового засідання, вирок Воєнного трибуналу тощо.

Мета статті – на основі матеріалів архівно-кримінальної справи розкрити біографію репресованого радянськими органами держбезпеки українського педагога Федора Вишиваного.

Виклад основного матеріалу. Федір Хомович Вишиваний народився 1890 р. у с. Ліщин Бібрського повіту Королівства Галичини та Лодомерії. Його батько, Хома Іванович, був середньомаєтним селянином і, на жаль, доволі рано помер (1894). Мати Анастасія (з роду Походжай) залишилася з трьома дітьми: найстаршим Федором, молодшими Миколою (1892 р.н.) та Степаном (1894 р.н.). До слова, Микола Вишиваний згодом став юристом, у 1914 р. був мобілізований до австро-угорської армії, воював в Українській Галицькій армії, де командував артилерійською батареєю (ще до 1 січня 1919 р. був підвищений до рангу поручника (Микитюк, 1960, с. 305). Він загинув у боях із польськими військами під Тернополем (1919) Степан Вишиваний жив у рідному селі, однак помер 1915 р. від туберкульозу (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 15–16). Через декілька років після смерті чоловіка Анастасія Вишивана вийшла заміж за місцевого селянина Юрія Тихого (приблизно 1867 р.н.). Від другого шлюбу мала також трьох дітей: Анну (приблизно 1898 р.н., померла в 1917 р.), Василя (приблизно 1901 р.н.) та Йосипа (1903 р.н.). Останні мешкали в рідному селі усе своє життя (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 16).

У 1902 р. Федір Вишиваний закінчив чотирикласну народну школу в с. Ліщин, а відтак подався до Львова, де вступив на навчання до Академічної гімназії (Головко, 2011). Упродовж 1910–1914 рр. він здобував освіту на фізико-математичному відділенні філософського факультету Львівського університету. Майже рік після завершення навчання Федір Хомович працював в приватній українській гімназії у м. Долина (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 19). Приблизно у той час окреслилися й політичні погляди Ф. Вишиваного: навчаючись в університеті, він вступив до радикальної партії (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 63).

В умовах Першої світової війни (наприкінці 1915 р.) Федір Хомович був мобілізований до австро-угорської армії, де пройшов п'ятимісячний стройовий вишкіл (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 19–20). Відтак брав активну участь в культурно-освітній діяльності Українських січових стрільців, викладав фізику та математику в «етапній гімназії» для січових стрільців у місцях їх постою (м. Миколаїв над Дністром), а у 1916–1917 рр. також працював учителем початкової двокласної школи с. Литовеж Володимир-Волинського повіту, яку сам організував (Лазарович, 2005, с. 234–235, 336–337, 400; Головка, 2011). Щоправда, з огляду на помилку у спогадах М. Угрин-Безгрішного, який у 1935 р. писав про стрілецьку «етапну гімназію», сучасний дослідник М. Лазарович назвав Ф. Вишиваного випускником Чернівецького університету (Лазарович, 2005, с. 235, 400).

Розпад Австро-Угорської монархії та поява Західноукраїнської народної республіки започаткували новий етап життя Федора Вишиваного. На початку українсько-польської війни він перебував на лікуванні у м. Ярослав. На той час почали формуватися підрозділи польських військ, тож Федору Хомовичу довелося швидко вирушити на терени Східної Галичини, де одразу потрапив до лав Української галицької армії (далі – УГА), котра щойно почала формуватися, та взяв участь у боях за захоплені поляками Львів. Попри все, через хворобу він змушений був виїхати на лікування додому у с. Ліщин (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 20). На жаль, матері уже не застав – вона померла 1915 р. (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 15). Пробувши у рідному селі два-три місяці, Федір Хомович знову вирушив до УГА, де отримав призначення на посаду «командира при формуванні військового обозу» у Ходорові. Останній в основному формувався за рахунок майна розформованих і роззброєних частин австро-угорської армії, які прямували зі сходу додому, а також експропрійованого майна польських поміщицьких маєтків (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 20–21). З огляду на нечіткі відомості, залишається невідомою армійська посада Ф. Вишиваного в УГА. Зрозуміло, що обозом усієї армії він не командував (ці функції виконували М. Николайчук, В. Федорович, М. Дячишин, О. Волошук (Кузьма, 1930, с. 8–9; Микитюк, 1958, с. 268–269). Найбільш ймовірно, він виконував певні функції при організаційно-матеріальному

відділі Начальної Команди УГА, яка з кінця січня до 23 травня 1919 р. розміщувалася у Ходорові (Микитюк, 1958, с. 75, 414).

Після вимушеного відступу УГА з терен ЗУНР улітку 1919 р., Ф. Вишиваний перейшов на терени Української народної республіки. 26 липня 1919 р. диктатор ЗУНР Є. Петрушевич підписав розпорядження, яким з 1 серпня надав звання четаря хорунжому Федору Вишиваному, що служив при Начальній Команді УГА (Микитюк, 1960, с. 330). Про наявність у нього звання четаря згодом сам Федір Хомович зізнався під час допитів слідчим МДБ (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 41). З обозом УГА він перебував у селі Станіславчик біля Жмеринки. Зрештою, на початку 1920 р. УГА здалася в полон Червоній армії. Ф. Вишиваний передав свій обоз більшовикам саме в Станіславчику й був відправлений до Жмеринки, де очолив збірний пункт Червоної Української галицької армії (далі – ЧУГА). Вочевидь тут він потрапив під вплив комуністичної пропаганди, бо, за його зізнанням, вступив до ВКП(б) (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 63) (насправді, ця партія у 1918–1925 рр. мала назву Російська комуністична партія (більшовиків) – РКП(б)). У складі ЧУГА Ф. Вишиваний перебув п'ять місяців.

У середині 1920 р. на початковому етапі радянсько-польської війни більшовицькі війська захопили Східну Галичину. Галицький революційний комітет (Галревком) на чолі з В. Затонським планував наприкінці серпня 1920 р. організувати загальногалицький з'їзд рад (Верига, 1986, с. 67). Ф. Вишиваний, як один з працівників відділу народної освіти Галревкому (Головко, 2011), мав стати одним із учасників цього з'їзду, який, однак, не відбувся. Тож незабаром Федора Хомича було відправлено до Харкова у розпорядження Народного комісаріату освіти (Наркомос) Української СРР (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 21).

Ще у Жмеринці Федір Хомич познайомився зі своєю майбутньою дружиною Наталією Савівною Фесак, 1892 р.н., яка працювала медсестрою у місцевому шпиталі. Уся родина Наталії Фесак (брат Іван, сестри Марія та Галина) походила з с. Шабельники Золотоноського повіту на Полтавщині (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 17–18). Деякий час подружжя мешкало в Києві, а відтак восени 1920 р. переїхало до Харкова, де Ф. Вишиваний працював у системі Наркомосу. Перші вісім місяців він був

інспектором оргінструкторського відділу Наркомосу, займаючись організацією відділів народної освіти і шкіл. З жовтня 1920 р. Федір Хомович працював вчителем педагогічної школи імені Г. Сковороди у Харкові, з березня 1921 р. – завідувачем цієї школи, яку за дорученням Наркомосу реорганізував у трирічні педагогічні курси, а останні – у педагогічний технікум. Цей заклад Ф. Вишиваний очолював до 1929 р. Декілька місяців у 1921 р. він керував ще й підвідділом соціально-економічної освіти відділу народної освіти Харківської губернії (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 21–22; Головка, 2011).

З січня 1924 р. Федір Хомич працював за сумісництвом на посаді асистента кафедри фізики факультету соціального виховання Харківського інституту народної освіти (ІНО) (до його перетворення в Інститут соціального виховання у 1930 р.) (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 22–23). У 1928/29 н.р. Педагогічний технікум ім. Г. Сковороди, яким керував Ф. Вишиваний, було приєднано до Харківського ІНО на правах «відділення молодшого концентру» (Бакіров, 2006, с. 125). Відзначимо, що ректором Харківського ІНО тривалий час був Мирослав Гаврилів, котрий у 1920 р. очолював відділ народної освіти Галревкому (Верига, 1986, с. 97, 104). Водночас Федір Хомович як сумісник у 1925–1931 рр. керував кафедрою математики на курсах партійних працівників у Харкові (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 23).

Саме на цей період життя і діяльності Ф. Вишиваного припадає початок наукової праці на ниві дидактики фізики. Ще 1924 р. він переклав українською мовою підручник «Початкова фізика» О. Цінгера, який доопрацював і доповнив новими методичними матеріалами. У 1927 р. видав підручник для вчителів і учнів «Фізика першого концентру трудшколи», уклав програму-конспект для самоосвіти учителів фізики у додатку до газети «Народний учитель». Публікувався у педагогічних часописах «Шлях освіти», «Радянська освіта», «Дитячий рух» (Головка, 2011).

Родинне життя Ф. Вишиваного протікало в Харкові. 1924 р. в сім'ї народилася донька Анастасія, 1929 р. – син Володимир (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 17). Деякий час Федір Хомич вважався іноземним громадянином, лише 1928 р. подав документи на отримання радянського громадянства (Головка, 2011). Водночас не брав участі в партійному житті. З цього приводу пізніше

зізнавався: вважав себе таким, що «механічно» вибув з лав компартії, бо «вважав себе недостатньо підготовленим, а тому й розірвав зв'язок з комуністичною партією» (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 63зв).

На межі 1920–1930-х рр. радянська репресивно-каральна система набрала значних обертів. Розпочалися переслідування представників української інтелігенції, щодо яких фабрикувалися справи про приналежність до «контрреволюційних організацій». В цих умовах Ф. Вишиваний також потрапив під підозру і приблизно у 1928–1929 рр. дав згоду «секретно співпрацювати» з органами радянської влади (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 47зв). Проте роль сексота не врятувала його від репресій: 1931 р. Федір Хомович був заарештований і звинувачений у приналежності до Української військової організації (далі – УВО).

Насправді ж головною провиною Ф. Вишиваного була його діяльність у кооперативному видавництві «Рух» (діяло у 1921–1933 рр.), головне завдання якого полягало у виданні творів української літератури винятково українською мовою. Відомо, що у видавництві вийшли повні зібрання художніх творів В. Винниченка, І. Франка, Б. Грінченка. Значне місце відводилося п'єсам Л. Старицької-Черняхівської та І. Карпенка-Карого (Васьківська, 2016, с. 40). Якщо у 1922 р. «Рух» видав три назви книг загальним накладом 9 тис. примірників, то у 1923 р. – 19 назв (645 тис. прим.), а протягом 1924–1925 рр. – 36 назв (213 тис. прим.) (Молоткіна, 2012, с. 130). У видавничій сфері цей кооператив успішно конкурував з Держвидавом, але до початку 1930-х рр. державним органам вдалося взяти його під свій контроль (Костик, 2004, с. 280). За свідченням Ф. Вишиваного, керівником видавництва був Лизанівський. Водночас діяла рада видавництва, яка складалася приблизно з 10 осіб і обирала правління з трьох осіб. Федір Хомович входив до складу цього видавництва (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 30–31). Припускаємо, що він був одним з пайовиків і, можливо, редакторів. Не виключено, що входив до складу ради кооперативу.

Відзначимо, що редактором і членом правління видавництва «Рух» був Іван Лизанівський, який, до слова, одночасно з Ф. Вишиваним навчався у Львівському університеті та впродовж 1910–1912 рр. був секретарем Івана Франка. Пізніше став членом Україн-

ської партії соціалістів-революціонерів, входив до складу Центральної Ради (1917–1918), Комітету охорони УНР та став членом уряду Б. Мартоса (1919) (Подоляка, 2018, с. 125, 127). Можливо, саме І. Лизанівський залучив Ф. Вишиваного до праці у видавництві. Згідно зі спогадами Федора Хомича, більша частина членів видавництва були заарештовані 1931 р. як учасники «контрреволюційної націоналістичної організації УВО». Серед був і він сам.

У процесі слідства, як згадував Федір Хомич, саме І. Лизанівський під час очної ставки дав покази проти нього як учасника УВО (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 31). Зауважимо, що самого І. Лизанівського було заарештовано у ніч з 1 на 2 березня 1931 р. і обвинувачено у приналежності до «Українського національного центру» («УНЦ») (Подоляка, 2018, с. 128, 130). Проте, Ф. Вишиваний, очевидно, не проходив по сумнозвісній справі «УНЦ». Річ у тім, що свідчення проти Ф. Вишиваного як учасника УВО дав ще й заарештований харківський журналіст Всеволод Дністренко (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 31). А останній, як відомо, під тиском радянських спецорганів дав фальшиві свідчення про приналежність до УВО навіть члена КПЗУ і Комінтерну Павла Ладана (Рубльов, 2010, с. 784).

Відтак за приналежність до УВО та проведення «контрреволюційної націоналістичної роботи» Ф. Вишиваний у Харкові був засуджений до трьох років виправно-трудових таборів (ВТТ). Покарання відбував у Краснопищерських виправно-трудових таборах до 1934 р. Звертався до Наркомату внутрішніх справ у Москві про перегляд справи. Зрештою, при звільненні з ВТТ отримав дозвільний документ на право проживання на всій території СРСР (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 23, 32).

Після звільнення Ф. Вишиваний повернувся до Харкова. Деякий час працював на різних роботах, згодом отримав посаду викладача фізики в Харківському інституті електрифікації і механізації сільського господарства. Попрацювавши нетривалий час, перейшов на посаду наукового секретаря «Всеукраїнської станції шовководства» (насправді – Української дослідної станції шовківництва, яка з 1933 р. діяла на базі Мереф'янського шовкоградгоспу під Харковом (Бородай, 2009, с. 46)). У другій половині 1935 р. Ф. Вишиваний виїхав на терени Північнокавказького краю Росії (з 1937 р. – Орджонекідзський, з 1943 р. – Ставро-

польський край) до Кисловодська, де приблизно місяць працював на метеорологічній станції. Незабаром Управлінням метеорологічної служби Північнокавказького краю його було скеровано на посаду завідувача метеорологічної станції у с. Дивне Апанасенківського району. Водночас працював за сумісництвом учителем фізики в місцевій середній школі. З початком 1936/37 н. р. перейшов працювати в школу на посаду вчителя фізики та математики на постійній основі (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 23–24, 73зв). До нашого часу дійшла службова характеристика Ф. Вишиваного, підписана директором Дивненської середньої школи 10 травня 1936 р. У ній відзначалося, що Федір Хомич добре знає курс фізики і математики, має гарні організаторські здібності, уроки в старших класах забезпечує приладами, які переважно виготовляє сам, методично підготовлений для викладання в середній школі (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, без пагінації).

У 1938 р. Ф. Вишиваний подав прохання на переведення до міста Невинномиськ, де, відтак, працював учителем фізики середньої школи ім. С. Кірова (директор – Йосип Ясинський, виходець з Холмщини) (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 24, 27, 73зв). З початком Другої світової війни і включенням західноукраїнських земель до складу УРСР, Федір Хомович зробив спробу виїхати з сім'єю на батьківщину, отримавши на це дозвіл. Готуючись до виїзду, його дружина Наталія з сином Володимиром поїхали до родичів у с. Південне поблизу Харкова. Ф. Вишиваний залишився в Невинномиську з донькою Анастасією, яка складала іспити в середній школі. У червні 1941 р. почалася німецько-радянська війна, тож дружина залишилася на Харківщині, а Федір Хомович на Північному Кавказі, продовжуючи працювати в школі (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 26–27).

Улітку 1942 р. німецькі війська увійшли до Невинномиська. Учителі школи, серед них і Ф. Вишиваний, зробили спробу евакуюватися, проте через відсутність транспортних засобів, повернулися до міста. У період окупації йому довелося залишити педагогічну діяльність. Як знавцю німецької мови, Ф. Вишиваному запропонували посаду перекладача у воєнній комендатурі Невинномиська, яку очолював капітан Вольф. Учитель погодився і впродовж серпня-вересня 1942 р. перекладав для місцевого населення розпорядження властей, а для коменданта – різноманітні

звернення, прохання і скарги місцевих мешканців (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 24–25, 33, 39).

У жовтні 1942 р. Ф. Вишиваного було призначено шефом (старостою) Невинномиського району. На цій посаді він організував місцеві органи влади в районному центрі та сільській місцевості. При районному управлінні створив відділи: сільсько-господарський, фінансовий, народної освіти, охорони здоров'я та ін. Йому підпорядковувався бургомістр Невинномиська (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 33зв–34). Шеф району доручав старостам сіл збирати хліб та інші продукти, накладав на мешканців різні грошові штрафи за невиконання вказівок чи розпоряджень німецьких окупаційних властей. Наприкінці 1942 р. Ф. Вишиваний провів у Невинномиську зібрання селян, на якому оголошено рішення німецьких окупаційних властей щодо розпуску колгоспів та подальше землекористування. При цьому місцевим духовенством проведено молебень. Районна поліція також підпорядковувалася шефові району, тож Ф. Вишиваний брав участь у деяких поліційних нарадах, затверджував заяви і асигнування, щомісячно приймав рапорти від начальника поліції щодо виконаної роботи. Відзначимо, що шеф району був озброєний наганом (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 48зв–49).

До архівно-кримінальної справи Ф. Вишиваного у 1946 р. було долучено декілька оригіналів і копій його наказів на посаді шефа Невинномиського району, 16–17 та 24 жовтня 1942 р. В одному з них він зобов'язував бургомістра і старост тричі на місяць повідомляти в Управління шефа району про кількість народжень, шлюбів і смертей. В іншому – регламентував ціни на продукти харчування в районі та місті. Ще одне розпорядження встановлювало штрафи на несплачені податки домовласниками, ремісниками-кустарями, підприємствами (0,1–0,2 % від суми заборгованого податку за кожен день протермінування). На кожному з цих документів стояв підпис Ф. Вишиваного та печатка шефа району (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, без пагінації).

Уже в січні 1943 р. німецькі війська розпочали відступ з Північного Кавказу, тож Ф. Вишиваному терміново довелося евакуюватися. Разом з донькою він гужовим транспортом виїхав до Кривого Рогу, а звідти – до Києва (березень 1943 р.), де мешкала сестра його дружини Марія Фесак. Залишивши у неї доньку,

Федір Хомич поїхав на Харківщину до с. Південне, щоб побачитися з дружиною і сином та забрати їх з собою. Однак дружина відмовилася їхати з чоловіком (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 34, 39, 89зв). Згодом донька Анастасія пояснювала це тим, що батьки між собою не ладнали, сперечалися (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 106зв, 121).

Деякий час Ф. Вишиваний залишався в Харкові (червень-серпень 1943 р.). Тут він зустрів своїх давніх знайомих, з якими працював у системі Наркомосу 1920-х рр.: професора Михайла Міщенка, доцента Івана Крилова. З їх допомогою він влаштувався працювати заступником завідувача міського відділу народної освіти з господарської частини, одночасно завідував курсами німецької мови, які були організовані міським відділом народної освіти (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 27, 49зв–50). Зауважимо, що обербургомістр Харкова Олександр Семененко називав проф. М. Міщенка, який у 1941 р. очолював осередок Червоного Хреста у Харкові, «одним з кращих наших людей» (Семененко, 1977, с. 102). Улітку 1943 р. М. Міщенко керував відділом освіти Харківської міської управи (Скоробагатів, 2004, с. 308), а згодом виїхав на Захід і став одним з найвідоміших українських психоневрологів (Ганіткевич, 1996). Під час перебування в Харкові Ф. Вишиваний познайомився і з юристом Володимиром Доленком, який мав значний вплив у Харківській міській управі. Федір Хомович припускав приналежність В. Доленка до ОУН (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 50). Насправді ж В. Доленко був активним учасником української національно-демократичної революції 1917–1921 рр., у 1930 р. його було засуджено на процесі «Спілки визволення України» (Семенко, 1975, с. 29), а в 1941 р. він був присутнім на зібраннях прибулих до Харкова представників ОУН(м) на чолі з Б. Коником, однак членом цієї організації не став, хоч і вирізнявся націоналістичними поглядами (Скоробагатів, 1999, с. 83).

З огляду на наступ радянських військ, Ф. Вишиваний змушений був виїхати з Харкова. Він подався до Києва, звідки, забравши з собою доньку, поїхав до Львова, а потім до рідного села Ліщин, куди прибув наприкінці серпня або на початку вересня 1943 р. Зупинився у свого брата Василя Тихого. У грудні 1943 р. Федір Хомович організував дві групи учнів загальною чисель-

ністю 21 особа, яких готував для вступу до середньої школи, і так працював до приходу Червоної армії у липні 1944 р. Відтак поїхав до райцентру Нові Стрелища, де формувалися органи радянської влади, й отримав призначення на посаду завідувача навчальної частини Новострелищанської середньої школи (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 28, 81зв). Припускаємо, що офіційне повернення Федора Хомовича на педагогічну роботу в радянському шкільництві відбулося 20 серпня 1944 р., оскільки саме цим днем датована його автобіографія, котру, вочевидь, він подав до відділу кадрів. У ній, звісно, не було жодного слова про працю в структурах німецької окупаційної адміністрації у Невинномиську та Харкові (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, без пагінації).

Через три місяці Ф. Вишиваного призначили директором Новострелищанської середньої школи. Приблизно рік він працював на цій посаді, однак 5 грудня 1945 р. його було переведено на посаду директора середньої школи в Жидачеві. А вже 17 квітня 1946 р. Федора Хомича призначено інспектором Дрогобицького обласного відділу освіти (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 28). Безумовно, таке стрімке зростання Ф. Вишиваного пояснюється його професійністю і досвідом, а також відсутністю на теренах післявоєнної Дрогобиччини достатньої кількості підготовлених фахівців-педагогів. Проте на посаді інспектора Ф. Вишиваний працював менше місяця, бо вже 14 травня його було затримано радянськими органами держбезпеки у Дрогобичі (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 15).

На той час Ф. Вишиваний перебував у всесоюзному розшуку як пособник німецьких окупантів (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, без пагінації). Проте найбільш імовірно його затримання, а відтак арешт були пов'язані з діяльністю доньки Анастасії, яку затримали у Жидачеві також 14 травня 1946 р. (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 72). Річ у тім, що А. Вишивана, мешкаючи з батьком у с. Ліщин, на початку 1944 р. вступила до ОУН. До визвольного руху вона долучилася завдяки Ірині Козак, доньці місцевого священника о. Михайла (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 35, 87). Відомо, що І. Козак-«Лада» працювала в структурах Українського Червоного Хреста під керівництвом К. Зарицької (Ішук & Марчук, 2011, с. 55). Відтак у травні-червні 1944 р. А. Вишивана-«Калина» (згодом – «Синичка») була скерована на

двомісячні медичні курси, а звідти до шпиталю УПА, який, щоправда, незабаром був розгромлений німцями. У липні 1944 р. А. Вишивана вийшла заміж за Григорія Гамкала-«Майського» – організаційного референта проводу Городоцької (Львівської) округи ОУН (за іншими свідченнями – референта пропаганди, господарчого референта того ж проводу). Вінчання відбулося у розташуванні сотні УПА (у лісі неподалік с. Городище Королівське Ходорівського району Дрогобицької області) за присутності провідника Львівської округи Василя Костика-«Дніпрового» (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 18, 36, 41, 59–60, 114; Мороз, 2011). Перебуваючи на нелегальному становищі, мешкаючи у батька, його родичів та родичів чоловіка, Анастасія у червні 1945 р. народила сина Ярослава (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 104зв–105).

Як зізнавалася А. Вишивана, батько не схвалював її участь у підпіллі ОУН (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 81зв). Попри це, він усіляко допомагав доньці, зокрема намагався посприяти їй вступити до Львівського медичного інституту (вересень 1944 р.), здобути легальні документи (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 45зв, 85, 87зв). Коли в Анастасії народився син, Федір Хомович вирішив відправити доньку з онуком до сестри своєї дружини Марії Фесак, яка мешкала у Києві. Однак потрібен був паспорт на інше ім'я, тож для його виготовлення він дав доньці 2 000 крб. Анастасія ж через довірену людину передала кошти своїй тітці М. Фесак, яка зуміла роздобути для племінниці паспорт на ім'я Марії Андріївни Наталич та особисто привезти його до Жидачева у грудні 1945 р. (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 53зв, 55–55зв).

Двічі Ф. Вишиваний спілкувався зі своїм зятем, підпільником Г. Гамкалом. Уперше вони зустрілися наприкінці 1944 р. у с. Ліщин, куди свого чоловіка привела Анастасія для знайомства з батьком. Удруге – в серпні 1945 р. у Городищі Королівському (родинному селі Г. Гамкала), куди Ф. Вишиваний прийшов побачитися з донькою та новонародженим онуком (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 36–37зв, 41–41зв, 58). Ще восени 1943 р. Федір Хомович мав зустріч з окружним провідником ОУН Василем Костиком-«Дніпровим», який доводився йому далеким родичем. Вони спілкувалися про життя в СРСР (колгоспи, утиски інтелігенції), а також боротьбу ОУН за українську державність (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 56–58).

Відзначимо, що з перших місяців відновлення радянської влади на Дрогобиччині, Ф. Вишиваний потрапив у сферу уваги більшовицьких спецорганів. У січні 1945 р. його викликали на допит до Управління НКДБ Дрогобицької області. Внаслідок цього Федір Хомич дав згоду на «секретну співпрацю» з НКДБ й отримав псевдонім «Гоцулов» (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 52). Удруге в житті ставши сексотом, він все ж не виказав чекістам українських підпільників, з якими спілкувався.

Після затримання Ф. Вишиваний залишався під вартою, а 3 червня 1946 р. заступник начальника 2-го відділення 2-го відділу УМДБ Дрогобицької області капітан Шатров підписав постанову на арешт затриманого та постанову про обрання запобіжного заходу, а саме тримання під вартою. 6 червня було видано ордер на арешт Ф. Вишиваного та його доньки (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 3–5). До слова, до нього додавалася анкета арештованого, в якій зберігся словесний портрет Федора Хомича: зріст 165–170 см, фігура середня, підняті плечі, коротка шия, темнорусяве з сивиною волосся, голубі очі, кругле обличчя, високе чоло, прямі брови, малий ніс і рот, тонкі губи і вуха (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 7).

Упродовж 14 травня – 13 вересня 1946 р. Ф. Вишиваного допитували 15 разів, причому інколи тричі на день. Перші чотири допити провів уже згаданий капітан Шатров, який, до того ж, здійснив обшук тимчасового помешкання Ф. Вишиваного у Дрогобичі (вул. Міцкевича, 10) (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 8). Згодом його допитував слідчий слідчого відділу Дрогобицького УМДБ молодший лейтенант Бердак, який 15 червня 1946 р. офіційно висунув Федорові Хомичу обвинувачення у злочинах за ст. 54-1а та 54-11 КК УРСР (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 42). Відтак останні шість допитів у серпні-вересні 1946 р. провів старший слідчий слідчого відділу УМДБ Дрогобицької області лейтенант Жміль. 19 вересня 1946 р. він влаштував Ф. Вишиваному очну ставку з його донькою Анастасією, оскільки в їхніх показах були деякі розбіжності (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 128–129). Важливо, що під час допитів Федір Хомич підтвердив свою ворожість до радянської влади, зокрема, з огляду на проведення національної політики (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 41зв). А під час допиту 13 червня 1946 р. він заявив: «Ні, членом ОУН

я не є, але боротьбу українських націоналістів вважаю правильною, бо за моїми поглядами це є справедливо, тому що я вважаю, що українське населення західних областей немає ніяких своїх прав» (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 40зв).

19 вересня 1946 р. слідство у справі Ф. Вишиваного та його доньки було закінчене. Обвинувальний висновок, складений 27 вересня 1946 р., передбачав обвинувачення за ст. 54-1а і 54-11 КК УРСР. У ньому, зокрема, йшлося, що Ф. Вишиваний протягом 1920-х рр. як член УВО у вишах Харкова проводив серед студентів націоналістичну діяльність, через видавництво «Рух» видавав контрреволюційну націоналістичну літературу. У роки війни працював на німців, а 1943 р. у Харкові встановив зв'язок з українськими націоналістами В. Доленком, М. Міщенком та О. Поповим і разом з ними проводив націоналістичну діяльність. У с. Ліщин встановив зв'язок із провідником В. Костиком-«Дніпровим», а потім Г. Гамкалом-«Майським», з якими регулярно зустрічався. Виховував свою доньку Анастасію у націоналістичному дусі, передав її в ОУН і видав заміж за Г. Гамкала, з яким зустрічався регулярно вдома і надавав йому матеріальну допомогу. У грудні 1945 р. через свою доньку передав для ОУН 2 000 крб. для купівлі їй паспорта на чуже ім'я. Будучи агентом УМДБ Дрогобицької області, приховував свій зв'язок з провідниками ОУН, тому займався дворушництвом (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 141–142). Відзначимо, що свідками у справі Ф. Вишиваного виступили мешканці Невинномиська О. Малаппуро та О. Шаповалов, засвідчивши деякі факти його діяльності на посаді шефа району у часі німецької окупації (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 124–127).

Судове засідання Воєнного трибуналу військ МВС Українського округу у справі Федора та Анастасії Вишиваних відбулося 29 жовтня 1946 р. Обоє визнали себе винними. Однак Федір Хомович зазначив, що не був членом ОУН і просив трибунал виявити поблажливість до його доньки (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 152–154зв). Вирок трибуналу, по-суті, повторював обвинувальний вирок та передбачав покарання: 20 років каторжних робіт для Ф. Вишиваного і 10 років ВТТ для Анастасії, а також позбавлення їх обох прав на 5 років та конфіскація майна (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 155–159). Проте 3 листопада 1946 р.

Федір Хомич написав заяву до Воєнного трибуналу, вказавши на необґрунтованість деяких положень присуду. Він заперечував ведення націоналістичної роботи серед студентів до 1931 р., зрештою, відзначивши, що за цю «провину» уже раз був засуджений. Визнаючи свою працю на німців, стверджував, що місцевому населенню не визначав ніяких робіт на користь окупантів, до Німеччини людей не посилав, штрафи призначалися через суд, й ці кошти надходили до фінансового відділу району, а не німцям, старост і службовців установ призначав за бажанням населення, а не за вимогою окупантів. Далі Ф. Вишиваний запевняв, що гроші для виготовлення фальшивого паспорта доньки він не передав ОУН, доньку ніколи не виховував в націоналістичному дусі, й, врешті, не підтримував сталих зв'язків із членами ОУН В. Костиком та Г. Гамкалом, а зустрічі з ними мали родинний характер. Відтак просив зменшити покарання, особливо доньці, яка була вдруге вагітною (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 162–163зв). Воєнний трибунал 5 грудня 1946 р. розглянув скаргу Ф. Вишиваного, проте залишив вирок в силі (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 164–164зв).

Життя Федора Хомича обірвалося у радянських таборах 27 жовтня 1951 р. А. Вишивана вийшла на волю у 1956 р. Її сина Ярослава виховувала бабуся Наталія Фесак-Вишивана (Мороз, 2011; Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 167). У квітні 1955 р. справа Ф. Вишиваного переглядалася Управлінням Міністерства юстиції в Дрогобицькій області. Було з'ясовано, що суд неправильно застосував до Ф. Вишиваного ст. 54-11 КК УРСР, бо його належність до ОУН не доведена. Проте міру покарання все ж визнано відповідною (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 170зв). А. Вишивану реабілітували у 1995 р. Наступного року Львівський обласний суд, з огляду на подання прокуратури, розглянув справу Ф. Вишиваного та визнав необґрунтованість його засудження за ст. 54-11. Обвинувачення за ст. 54-1а суд перекваліфікував на ст. 53-3 КК УРСР і постановив вважати Ф. Вишиваного засудженим до 4 років 11 місяців і 28 днів (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 183–183зв).

Висновки. Життєвий шлях Федора Вишиваного можна поділити на декілька етапів: 1) 1890–1914 рр. – дитинство та юність, здобуття освіти у Львівському університеті; 2) 1914–1920 рр. –

педагогічна та військова діяльність у роки Першої світової війни та наступних військових конфліктів; 3) 1920–1931 рр. – науково-педагогічна праця у системі педагогічної освіти радянської України; 4) 1931–1934 рр. – перебування у радянських ВТТ за обвинуваченням у контрреволюційній діяльності; 5) 1934–1946 рр. – біфуркаційний період, пов'язаний з намаганням облаштуватися на теренах Північного Кавказу, працею в умовах нацистської окупації, поверненням на малу батьківщину і спробою пристосуватися до умов нової радянської дійсності; 6) 1946–1951 рр. – перебування в ув'язненні в сталінських таборах. Безумовно, Ф. Вишиваний був талановитим педагогом, професійним учителем, перспективним науковцем. На жаль, він, як і багато тисяч представників української інтелігенції, став жертвою радянської репресивно-каральної системи.

Джерела та література

- Архів УСБУ ЛО – Архів Управління Служби безпеки України у Львівській області.
- Бакіров, В.С.** (2006). Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна: віхи історії. *Краєзнавство, 1–4*, 121–125.
- Бородай, І.** (2009). З історії становлення та розвитку шовківництва в Україні. *Сумська старовина, 26–27*, 42–48.
- Васьківська, О.** (2016). Книговидавнича діяльність в УСРР у 1926 р.: тенденції та особливості розвитку. *Вісник Книжкової палати України, 2*, 38–43.
- Верига, В.** (1986). *Галицька Соціалістична Советська Республіка 1920 р. (Перша большевицька окупація Галичини)*. Нью-Йорк – Торонто – Париж – Мельбурн.
- Ганіткевич, Я.В.** (1996). Михайло Міщенко – видатний український психоневролог (До 100-річчя від дня народження). *Acta Medica Leopoliensia, 2* (3–4), 124–128.
- Головко, М.В.** (2011). Невідомі імена в історії вітчизняної методичної думки: внесок Федора Вишиваного у розвиток дидактики фізики. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки, 89*, 46–49. Чернігів. Взято з http://lib.iitta.gov.ua/107261/1/golov_2011.pdf.
- Ищук, О., & Марчук, І.** (2011). *Брати Бусли. Життя за Україну*. Торонто – Львів: Літопис УПА.

- Костик, Є.** (2004). Діяльність кооперативно-приватних видавництв в умовах радянської цензури 1920-х рр. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*, 11, 274–298.
- Кузьма, О.** (1930). Обозництво УГА. *Літопис Червоної Калини*, 7–8, 8–9.
- Лазарович, М.** (2005). *Легіон українських січових стрільців: формування, ідея, боротьба*. Тернопіль: Джура.
- Микитюк, Д.** (Ред.). (1958). *Українська Галицька Армія: матеріали до історії* (Т. 1). Вінніпег.
- Микитюк, Д.** (Ред.). (1960). *Українська Галицька Армія: матеріали до історії* (Т. 2). Вінніпег.
- Молоткіна, В.** (2012). Видавнича діяльність приватних видавництв в УСРР у 20-ті рр. ХХ ст. *Схід*, 2 (116), 130–133.
- Мороз, В.** (2011, 25 липня). Під псевдонімом «Майський». *Новий Час*. Взято з <https://www.newtime.lviv.ua/index.php/newtime-osobustosti-kt/614-2011-07-25-13-29-54>.
- Подольяк, Н.** (2018). Розстріляний за професійну діяльність: редактор і видавець Іван Лизанівський у громадсько-політичному і видавничому русі. *Український інформаційний простір*, 2, 122–132.
- Рубльов, О.** (2010). «КПУ є моєю партією і її політика є моєю політикою...»: сторінки біографії Павла Ладана (1892–1933). *Україна крізь віки: збірник наукових праць на пошану академіка НАН України професора Валерія Смолія* (с. 774–786). Київ.
- Семененко, О.** (1977). *Харків, Харків...* Вид. 2-е. Б.м.: Сучасність.
- Семенко, Ю.** (1975). *Пам'яті В.А. Доленка*. Мюнхен.
- Скоробагатів, А.** (1999). ОУН у Харкові за часів окупації (1941–1943 рр.). *Український історичний журнал*, 6, 81–89.
- Скоробагатів, А.** (2004). *Харків у часи німецької окупації (1941–1943)*. Харків: «Прапор».

References

- Arkhir USBU LO** – Arkhir Upravlinnia Sluzhby bezpeky Ukrainy u Lvivskii oblasti [Archive of the Security Service of Ukraine in Lviv Oblast] [in Ukrainian].
- Bakirov, V.S.** (2006). Kharkivskiy natsionalnyi universytet im. V.N. Karazina: vikhy istorii [V.N. Kapazin Kharkiv National University: milestones of history]. *Kraieznavstvo – Local lore*, 1–4, 121–125 [in Ukrainian].
- Borodai, I.** (2009). Z istorii stanovlennia ta rozvytku shovkivnytstva v Ukraini [From history of development of the mulberry production in Ukraine]. *Sumska starovyna – Sumy antiquity*, 26–27, 42–48 [in Ukrainian].

- Vaskivska, O.** (2016). Knyhovydavnycha diialnist v USRR u 1926 r.: tendentsii ta osoblyvosti rozvytku [Book publishing in the USSR in 1926: trends and features of development]. *Visnyk Knyzhkovoї palaty Ukrainy – Bulletin of the Book Chamber of Ukraine*, 2, 38–43 [in Ukrainian].
- Veryha, V.** (1986). *Halytska Sotsialistychna Sovietska Respublika 1920 r. (Persha bolshevytska okupatsiia Halychyny) [Galician Socialist Soviet Republic 1920 (First Bolshevik occupation of Galicia)]*. Niu-York – Toronto – Paryzh – Melburn [in Ukrainian].
- Hanitkevych, Ya.V.** (1996). Mykhailo Mishchenko – vydatnyi ukrainskyi psykhonevrolog (Do 100-richchia vid dnia narodzhennia) [Mykhailo Mishchenko is a prominent Ukrainian psychoneurologist (to the 100th anniversary of his birth)]. *Acta Medica Leopoliensia*, 2 (3–4), 124–128 [in Ukrainian].
- Holovko, M.V.** (2011). Nevidomi imena v istorii vitchyznianoї metodychnoi dumky: vnesok Fedora Vyshyvanoho u rozvytok dydaktyky fizyky [Unknown names in the history of national methodological thought: the contribution of Teodor Vyshyvanyi in the development of didactics of physics]. *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Serii: Pedahohichni nauky – Bulletin of Chernihiv National Pedagogical University. Series: Pedagogical sciences*, 89, 46–49. Chernihiv. Retrieved from http://lib.iitta.gov.ua/107261/1/golov_2011.pdf [in Ukrainian].
- Ishchuk, O., & Marchuk, I.** (2011). *Braty Busly. Zhyttia za Ukrainu [The Busl's brothers. Life for Ukraine]*. Toronto – Lviv: Litopys UPA [in Ukrainian].
- Kostyk, Ye.** (2004). Diialnist kooperatyvno-pryvatnykh vydavnytstv v umovakh radianskoї tsenzury 1920-kh rr. [The activities of cooperative-private publishing houses under Soviet censorship in the 1920s]. *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky – Problems of Ukrainian history: facts, judgments, searches*, 11, 274–298 [in Ukrainian].
- Kuzma, O.** (1930). Oboznytstvo UHA [The UHA's wagon train]. *Litopys Chervonoї Kalyny – Chronicle of the Red Viburnum*, 7–8, 8–9 [in Ukrainian].
- Lazarovych, M.** (2005). *Lehion ukrainskykh sichovykh striltsiv: formuvannia, ideia, borotba [Legion of Ukrainian Sich Shooters: Formation, Idea, Fight]*. Ternopil: Dzhura [in Ukrainian].
- Mykytiuk, D.** (Ed.). (1958). *Ukrainska Halytska Armiia: materialy do istorii [Ukrainian Galician Army: history materials]*. (Vol. 1). Vinnipeh [in Ukrainian].

- Mykytiuk, D.** (Ed.). (1960). *Ukrainska Halytska Armiia: materialy do istorii [Ukrainian Galician Army: history materials]*. (Vol. 2). Vinnipeh [in Ukrainian].
- Molotkina, V.** (2012). Vydavnycha diialnist pryvatnykh vydavnytstv v USSR u 20-ti rr. XX st. [Publishing activities of private publishing houses in the Ukrainian SSR in the 1920's]. *Skhid – East*, 2 (116), 130–133 [in Ukrainian].
- Moroz, V.** (2011, July 25). Pid psevdonomom «Maiskyi» [Pseudonym «Maiskyi»]. *Novyi Chas – New Time*. Retrieved from <https://www.newtime.lviv.ua/index.php/newtime-osobustosti-kt/614-2011-07-25-13-29-54> [in Ukrainian].
- Podoliaka, N.** (2018). Rozstriliani za profesiinu diialnist: redaktor i vydavets Ivan Lyzaniivskyi u hromadsko-politychnomu i vydavnychomu rusi [Shot for professional activity: Editor and publisher Ivan Lizanovsky in public-political and publishing movement]. *Ukrainskyi informatsiinyi prostir – Ukrainian information space*, 2, 122–132 [in Ukrainian].
- Rublov, O.** (2010). «KPU ye moieiu partiieiu i yei polityka ye moieiu politykoiu...»: storinky biohrafii Pavla Ladana (1892–1933) [«The CPU is my party and its politics is my politics...»: the pages of Paul Ladan's biography (1892–1933)]. *Ukraina kriz viky: zbirnyk naukovykh prats na poshanu akademika NAN Ukrainy profesora Valerii Smolii – Ukraine through the ages: a collection of scientific works in honor of Academician of the NAS of Ukraine Professor Valery Smoliiy* (pp. 774–786). Kyiv [in Ukrainian].
- Semenenko, O.** (1977). *Kharkiv, Kharkiv... [Kharkiv, Kharkiv...]* (2 ed.). N.p.: Suchasnist [in Ukrainian].
- Semenko, Yu.** (1975). *Pamiaty V.A. Dolenka [In memory of V.A. Dolenko]*. Miunkhen [in Ukrainian].
- Skorobahatov, A.** (1999). OUN u Kharkovi za chasiv okupatsii (1941–1943 rr.) [OUN in Kharkov during the occupation (1941–1943)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian historical journal*, 6, 81–89 [in Ukrainian].
- Skorobahatov, A.** (2004). *Kharkiv u chasy nimetskoï okupatsii (1941–1943) [Kharkiv during the German occupation (1941–1943)]*. Kharkiv: «Prapor» [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 06.03.2020 р.

УДК 37.014.5(477-22)"1953/1964"
DOI: 10.24919/2312-2595.3/45.203949

Яніна ФЕДОРЕНКО

доктор історичних наук, доцент, доцент кафедри суспільних наук, Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля Національного університету цивільного захисту України, вул. Онопрієнка, 8, м. Черкаси, Україна, індекс 18003 (yanava@ukr.net)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-5206-0705>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/O-8901-2019>

Ольга КРИЧКЕР

кандидат історичних наук, викладач кафедри іноземних мов, Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля Національного університету цивільного захисту України, вул. Онопрієнка, 8, м. Черкаси, Україна, індекс 18003 (medkoin@ukr.net)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-8810-1062>

Бібліографічний опис статті: Fedorenko, Ya., & Krichker, O. (2020). Peculiarities of school education performing in the rural areas of Ukraine in 1953–1964. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 3/45. 240–252. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.3/45.203949>.

**ОСОБЛИВОСТІ РЕФОРМУВАННЯ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ
В СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ УКРАЇНИ У 1953–1964 рр.**

Анотація. Мета дослідження полягає у тому, щоб на основі аналізу, залученого до статті матеріалу, оперуючи новітніми принципами і методами науково-історичного пізнання, дослідити розвиток середньої шкільної освіти у сільській місцевості України у 1953–1964 рр. Методологія дослідження спирається на принципи історизму, науковості, верифікації, авторської об'єктивності, на використання історико-статистичного, інституційного, системного та проблемно-хронологічного методу, а також методів порівняльного судження і узагальнювального

© Yanina Fedorenko, Olga Krichker, 2020

умовиводу. **Наукова новизна.** Простежено динаміку розвитку середньої освіти в 1953–1964 рр. у сільській місцевості. Зроблено детальний аналіз та поглиблено знання про наявні на той час форми навчання селян. Проаналізовано позитивні сторони і недоліки освітніх трансформацій 1953–1964 рр. До позитиву зараховуємо подолання малоосвіченості селян, негативний бік – нестача кваліфікованих кадрів, зменшення годин, відведених на гуманітарну складову, переобтяження учнів більшості сільських шкіл працею у процесі виробничого навчання та відірваність цієї праці від виховних завдань школи, перетворення шкільних закладів на могутніх координаторів ідеологічної роботи. **Висновки.** Отже, у період з 1953 до 1964 р. пройшов складний процес перебудови середньої школи. Із 1958 р. замість семирічного навчання вводилось обов'язкове восьмирічне, а повну середню освіту можна було здобути у три етапи: отримавши повну середню освіту, продовжуючи навчання у школі сільської чи робітничої молоді або у трудовій політехнічній школі із виробничим навчанням. Обов'язковим у старших класах стало і виробниче навчання, яке існувало у сільській місцевості у формі учнівських виробничих бригад. Завдяки йому сільські старшокласники отримали можливість здобути перші професійні навички. Таким чином, розвиток шкільної освіти у сільській місцевості допоміг розв'язати одне із основних завдань – подолати малоосвіченість сільського населення та надав сільським мешканцям можливість продовжити освіту в технікумах й сільськогосподарських ВНЗ.

Ключові слова: українське село; реформа освіти; навчальний процес; школа; виробниче навчання.

Yanina FEDORENKO

PhD hab. (History), Associate Professor, Associate Professor of Social Sciences Department, Cherkasy Institute of Fire Safety named after Chernobyl Heroes of National University of Civil Defense of Ukraine, 8 Onopriienko Str., Cherkasy, Ukraine, postal code 18003 (yanava@ukr.net)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-5206-0705>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/O-8901-2019>

Olga KRICKER

PhD (History), Lecturer in Foreign Languages Department, Cherkasy Institute of Fire Safety named after Chernobyl Heroes of National University of Civil Defense of Ukraine, 8 Onopriienko Str., Cherkasy, Ukraine, postal code 18003 (medkoin@ukr.net)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-8810-1062>

To cite this article: Fedorenko, Ya., & Krichker, O. (2020). Peculiarities of school education performing in the rural areas of Ukraine in 1953–1964. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 3/45, 240–252. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.3/45.203949>.

PECULIARITIES OF SCHOOL EDUCATION PERFORMING IN THE RURAL AREAS OF UKRAINE IN 1953–1964

Summary. *The purpose of the research is to research the development of secondary school education in the countryside of Ukraine in 1953–1964 on the basis of the analysis of the references, using the latest principles and methods of solidly historical cognition. The research methodology is based on the principles of historicism, scientific character, verification, authors' objectivity, and the use of historical-statistical, institutional, systematic and problematic-chronological methods, methods of comparative judgment and generalizing inference. The scientific novelty. The dynamics of development of secondary education in the rural areas in 1953–1964 was traced. A detailed analysis for in-depth knowledge of that time forms of training of rural people was made. The positive aspects and disadvantages of the educational transformations of 1953–1964 were analyzed. One of the advantages was the elimination of illiteracy of rural people; among the negative aspects were shortage of skilled personnel, reduction of hours devoted to humanity subjects, overloading most rural schools pupils with labor during industrial training, and divorcement of that labor from the curricula, the transformation of schools into powerful coordinators of ideological work. Conclusions. In general, the period from 1953 to 1964 was marked by a complex process of secondary school restructuring. Since 1958, instead of seven-year, a compulsory eight-year school education was introduced, thus, full secondary education could be received in three stages: after finishing full secondary school, by continuing education at a school of rural or working youth or in a labor polytechnic school with industrial training, which was compulsory in the upper classes and, in the rural areas, was functioning in the form of pupil's production brigades. It was thanks to it that rural pupils of senior classes could receive the skills of work. So, the development*

of the school education in the rural areas helped to solve one of the main tasks – illiteracy among rural population – and gave rural people the opportunity to get further education in training colleges and agricultural higher educational institutions.

Keywords: *Ukrainian village; educational reform; educational process; school; industrial training.*

Problem statement. Nowadays, Ukrainian society witnesses a complete transformation of the usual way of life through a series of reforms that have resulted from the aspiration of our people for the European integration as one of the key requirements of the Revolution of Dignity. These were judicial, anti-corruption, pension, medical and educational reforms, which, when implemented, immediately gave rise to the Ukrainians' complaints. In this context, the educational reform or the New Ukrainian School reform, according to which a transition to a 12-year school system took place in the academic year 2018/2019, has stood out as the educational institutions have become autonomous, and the share of the Ukrainian language in the educational process has increased significantly.

However, the implementation of the educational reform has immediately encountered many difficulties, ranging from the banal lack of funds needed for its implementation (especially in rural areas) to the inability of a large number of teachers to accept the philosophy of the New Ukrainian School, oriented towards European values. In addition, the reform has caused indignation of neighboring countries – Hungary and Romania, which considered it would narrow minority rights to study in their native languages. Therefore, many scholars hold that instead of a full-fledged educational reform the Ministry of Education carried out only a so-called «re-decoration» of the educational achievements of the period of independence and updated the education reform of 1996.

In view of this, we consider that referring to the past experience can help facilitate effective performance of the New Ukrainian School reform, both in the cities and rural areas, and fix inefficiencies that have become apparent in the process of its implementation. Its objective analysis can undoubtedly be useful in solving many problems of modern educational sector, and to avoid possible errors in the future. In this context, the period of 1953–1964 – Khrushchev's Thaw period – is of

particular interest because, in spite of its half nature, after extremely difficult years of the war, repressions and famine, there were profound changes that significantly influenced the transformation of all spheres of cultural and spiritual life of Ukrainian rural people, including, of course, the educational sector. Scientific reflection and critical analysis of the schooling reform of 1953–1964, as well as the implementation of innovations in rural areas will help to provide a holistic view of the educational transformations of our state.

The analysis of sources and recent researches. The period of the national history which lasted from 1953 to 1964 is the subject of study of many historians and scholars of other sciences. In particular, profound data on secondary school reform of the period in question are presented in the scientific papers of Y.S. Berezniak, A.D. Bondar, I.M. Romaniuk. However, when using scientific research data, it is necessary to take into account the period in which they were created (1960s), hence, the contents should be treated objectively and critically. Scientific papers by modern scientists, such as K.M. Timchuk, O.Yu. Kaganova, H.I. Lysenko, who have elaborated on the issues relevant to our topic, complement our research, too.

The publication's purpose. The purpose of the paper is, on the basis of the analysis of the references, using the latest principles and methods of solidly historical cognition, to research the development of secondary school education in the countryside of Ukraine in 1953–1964.

Statement of the basic material. In the early 1950s, secondary schools, which later on underwent significant reforming, were the main element of the educational processes in the villages of the USSR. It is worth noting that by 1958 all general schools had the following structure. Children of junior school age (7–10 years old) attended four-year elementary school. The next stage was a compulsory seven-year school for children aged 7 to 13–14, followed by secondary (ten-year) school for young children aged 7 to 17–18 years old. During 1953–1957 the introduction of labor in the elementary school, as well as practical classes at workshops and school educational-experimental plots for the pupils of the 5th – 7th forms was the most significant change in the secondary school curriculum (TsDAHO Ukraine, f. 1, d. 31, c. 369, p. 2).

At the end of the 1950s, the reformer and remarkable individual of Thaw period M.S. Khrushchev made new transformations in the

educational sector. On December 24, 1958, the Session of the Supreme Soviet of the USSR adopted the Law on the Strengthening of the Relationship of School and Life and the Further Development of the National Education System in the USSR, which determined the main tasks that arose at a new stage before the Soviet school (Tymchuk, 2011, p. 66).

According to that new documentary and regulatory structure, since the end of the 1950s education was got in two stages. The first stage consisted of obtaining compulsory secondary education, and the second one was divided into three types of complete secondary education:

- a) schooling at a working and rural youth secondary school;
- b) schooling at a secondary general labor polytechnic school with job training;
- c) training a part of youth in secondary specialized educational institutions.

Since then, instead of compulsory seven-year secondary education, general eight-year education had been introduced. Already in 1960, 95.5 % of the pupils who finished the seventh form passed the eighth class (Fedorenko, 2008, p. 186).

The transition to the new system of education was carried out gradually, firstly in the junior school, and then in the senior school. There were also changes in the curriculum (there were introduced some elements of history and science in the 1th – 4th forms, and in 5th – 8th forms the number of mathematical and natural sciences was increased due to the reduction of humanities) and textbooks that were adapted to new curricula.

Reduction in the number of academic hours for humanitarian disciplines caused indignation in some prominent educators, including V.O. Sukhomlynsky, who began to complain about the threat of lowering the level of general secondary education and the lack of schools for more gifted children (Kahanov, 2018, p. 69).

The introduction of industrial training was a new idea of the school curricula in the mid-1950s – early 1960s. This was, in fact, a practical application of the so-called Leninist idea of a labor polytechnic school introduced in the 1920s when all senior schools were reorganized into vocational schools. The official version of government was that the secondary education of young people should be «based

on a combination of learning and productive labor so that all young people of this age were included in the socially useful work» It should be noted that industrial training had been practiced since the academic year 1954/1955, and the background to its implementation was the creation of vocational groups at schools and guided tours to various forms of production. In the academic year 1955/1956, workshops on the basis of agriculture, mechanical engineering and electrical engineering were implemented in the educational process. Technical and agricultural groups at secondary schools contributed to the improvement of knowledge and skills received at educational workshops during practical classes (Kushnir, 2014, p. 70).

Industrial training was practiced in the 8th – 10th forms. The establishment of productive training in schools was dictated by the resolutions of the XXth Congress of the Communist Party of the Soviet Union. The authorities insisted on the reconstruction of the educational work in high schools for deeper industrial specialization so that the youth after a 10-year school had a good basic education paving the way to higher education. Moreover, the youth had to be prepared for practical work, because most of school graduates started to work immediately after finishing school in various sectors of the national economy. After the implementation of the new educational reforms, this kind of education had become one of the main obligatory points in the curriculum in the upper classes, providing rural youth with specialized education, thereafter stopping their migration to the city.

Schools which shifted to the industrial training program had special curricula, according to which there were 6 hours of industrial training per week in the 8th – 10th forms. Teaching loads increased by 2 hours, while the number of academic hours for Ukrainian and Russian Literature, Physics, Chemistry, History, Foreign Languages was reduced. The program also provided for a 25-day workshop practice in the 8th and 9th forms.

Pupils' production brigades created at rural high schools became a common form of industrial training in the villages of Ukraine during the specified period. Their task was to combine educational work at school with collective farm production. Pupils' brigades were organized throughout the USSR. The largest number of them was concentrated in the Crimean, Kharkivs'ka, Kirovograds'ka, Odes'ka oblasts.

The work of the pupils' brigades was organized in the following way: for instance, Novoprazs'ka high school production brigade (in Kirovograds'ka oblast) established in April 1957 united 117 pupils, who were allotted 91 hectares of land, necessary tools and equipment by the collective farm management. Pupils studied for 5 days and worked one day in the field. During holidays the brigade cultivated the land plot 4–6 hours five days a week, while Saturdays and Sundays were days off used for excursions, sports and amateur performances (Bondar, 1968, p. 118).

The results of the school brigades' activity were quite significant. Pupils' industrial brigades of Novoselytsia secondary school in Shpoliansky district gathered in the crops 92 dt/ha of corn grain from a five-hectare plot, Voznesens'ka secondary school in Zolotonis'ky district – 89 dt/ha of corn per 4 hectares and 35 dt/ha of wheat of the same space; Kozatska secondary school of Zvenigorods'ky district 67 dt/ha of maize corn, 37 dt/ha of wheat and 300 dt/ha of beets per five hectares, Victorovs'ka secondary school – 422 dt/ha of sugar beet per 4 hectares. In 1959 in Ukraine about 5.000 school production brigades united 200.000 senior pupils who were allotted 100 thousand hectares of land (TsDAVO Ukrainy, f. 5111, d. 1, c. 193, p. 73).

The lack of the skilled personnel in Ukrainian villages made the Ministry of Education of the USSR develop programs for rural schools for the preparation of agricultural machinery mechanizers of multiple types. In the academic year 1960/1961, almost 70 schools in Kirovograds'ka oblast followed the new industrial training program preparing mechanizers of multiple types (Zavadaska, 1964, p. 126). Senior pupils of these schools were supposed to learn to drive tractors, combine harvesters and other farming equipment, acquire knowledge and skills in metallurgy, electricity, and study the basics of agronomy and zootechnics.

The organization of industrial training according to the requirements of the new program was influenced by such important factors as special economic conditions of the district and school. For example, Bogdanovs'ky secondary school in Znamens'ky district of Kirovograds'ka oblast trained mechanizers of multiple types on the basis of the educational and research facilities of the school, which was an integral part of the collective farm and had a land plot, a garden, an apiary, tractors, a motor vehicle, a combine (Zavadaska, 1964, p. 126).

Pupils combined studying compulsory secondary education course subjects (Biology, Chemistry, Physics, Mathematics) with

optional – Machine Science, Mechanization of Agriculture and The Basics of Agricultural Production. That school developed an effective learning and practice system, which included three components: a) «learning by doing» classes in the agrobiological classroom, in the mechanization classroom, as well as outside in the natural environment; b) workshop field practice; c) a complex of «learning by doing» experiments on the cultivation of some crops.

Research work in rural schools became an integral part of the industrial training programs. In particular, in 1961, 1.300 production brigades were engaged in research work, and in 1962 they were already up to 2.000. Collective farms, state farms, plant breeding stations, variety test plots, etc. provided assistance in carrying out experiments at schools.

Thus, in Cherkas'ka oblast, over 200 pupil brigades worked as assigned by research institutes; in Kharkivs'ka oblast 128 brigades carried out 25 experiments on crop science and livestock raising with 12 out of these experiments being assigned by scientists. Many rural schools established contacts with leading higher education institutions. One of them was Ivanivs'ka secondary school in Kyivs'ka oblast which cooperated with the Institute of Plant Physiology of the Academy of Sciences of the USSR and, upon its recommendations, conducted experiments on the study of the impact of microfertilizers on maize crop. Korsun-Shevchenkivs'ka school was under the auspices of the Department of Agronomy of Odessa Agricultural Institute and, on its instruction, conducted a study on the application of micronutrients in maize cultivation (Zavadska, 1964, p. 129).

A common type of production training was the work of pupils' brigades on livestock enterprises, dairy, poultry farms. So, one of the first learning and practice farms was established in Sums'ka oblast in Chornoplatovs'ka Secondary School, where 86 calves were placed under custody of pupils (Kolosova, 1960, p. 42). Combining their knowledge of zoology and breeding, pupils tended for animals, observed their behavior and development, and received practical skills while deepening knowledge of school subjects.

However, there were very serious shortcomings in the work of pupils' brigades, the first and foremost of which was overloading of children of most rural schools with agricultural labor and distance of that labor from the educational objectives of school. For example, 70 students of Azovs'ka high school pupils' brigade in Crimean oblast

were allotted 260 hectares of land. They could not farm the fields properly and it was obvious that the pupils could not keep the crops they cultivated; as a result, they did not have the planned harvest. In addition, they did not acquire knowledge and skills described in the curriculum (Bondar, 19678, p. 171). Many rural schools throughout the USSR faced such a problem. For example, pupils of Talalaievs'ka, Smilivs'ka, Hlyns'ka, Tereshkivs'ka schools of Romny district in Sums'ka oblast were overloaded with labor in «learning by doing» brigades. There was about one hectare of land per pupil who, of course, could not cultivate it qualitatively (TsDAVO Ukrainy, f. 166, d. 15, c. 3045, p. 120).

In the early 1960s, industrial training plans were rethought to make them more realistic, more adaptable to life. Pupils' brigades remained one of the forms of labor and professional training at schools, but the size of the land plots given to them was reduced. Since then, it depended on the number of pupils in the brigade, the degree of mechanization of the economy, as well as the time they could set aside for labor.

During 1950s – 1960s schools of rural youth were also a common form of education in rural areas. In these schools, seven-year school graduates who worked on collective farms could receive secondary education and upgraded their skills (Bereznyak, 1964, p. 32). Such schools were usually evening or part-time, located as a separate educational institution or as organized classes in primary, seven-year, or secondary schools. In some oblasts (Kyivs'ka, Cherkas'ka, Chernihivs'ka) rural youth schools were created right on livestock farms or in collective farm brigades (TsDAVO Ukrainy, f. 166, d. 15, c. 2709, p. 6). They were popular: in the academic year 1955/1956 there were 2.808 schools of rural youth which accounted for 81.8 thousand students («Kulturnoe stroitelstvo», 1956, p. 119), and in the early 1960s their number increased almost threefold. There were one or two, rarely three classes in schools of rural youth. For example, in the village of Berezova Balka, in Volhans'ky region of Kirovograds'ka oblast in 1957–1958 there studied 26 people in two classes (9th and 10th forms) of secondary school (DAKO, f.r-3175, d. 6, c. 383, p. 9), and in the village Kutsevolivka of Onufriivsky district of the same oblast there were organized 3 classes of rural youth with 21 pupils (DAKO, f.r-3175, d. 6, c. 327, p. 56).

There was also a kind of evening school of rural youth – training school where students combined getting general education with up-

grading their political literacy. Training schools operated mostly in Western Ukraine, where the policy of the Soviet power was not popular among the population. In the villages of Chernivtsi region, there were organized 35 training schools (TsDAVO Ukrainy, f. 5111, d. 1, c. 321, p. 28). The creation of such educational institutions motivated young people to learn there by material interests, because they received 5% wage supplements on collective farms, and after their graduation they took a degree of the master of collective farm production, whose salaries were 10–15% higher than of an average farmer (Alterovich, 1969, p. 91).

More than a half of rural youth school students were made up of young mechanizers, livestock breeders, and section leaders. According to the data of the Agriculture and Procurement Department, as early as in the beginning of 1960s, after the Law on Strengthening the Relationships of School With Life and Further Development of the System of Public Education was published, youth quality in rural youth schools where workshop heads of collective farms and state farms were trained (heads of collective farms, their deputies, heads of farms, accountants of collective farms, etc.) improved greatly (TsDAVO Ukrainy, f. 2, d. 9, c. 7590, p. 168).

In Kitsmansky district in Chernihivs'ka oblast, all the brigade leaders, section leaders, mechanizers, livestock enterprise workers who did not have any secondary or eight-year education went to rural youth schools, and in Zastavniansky district of the same oblast out of 1.900 people who finished school in 1961/1962, 70% were shock workers of collective-farm production: 45 heads of collective farms and village councils, 80 brigade leaders, 113 section leaders, 173 livestock breeders, 98 mechanizers. 3.500 shock workers studied at rural youth and training schools in Volyns'ka oblast. Many shock workers got that way their secondary education in Kyivs'ka, Cherkas'ka, Chernivets'ka oblasts (TsDAVO Ukrainy, f. 2, d. 9, c. 3717, p. 163).

Thanks to the secondary education reforming, already by the end of the 1950s those rural people who had been eager to study were empowered to get further vocational secondary and higher education. Agricultural training colleges, which consisted mostly of rural youth, had become quite popular in this regard. Between 1959 and 1965, they trained 18–24 thousand junior agricolists, livestock experts, veterinary technicians, accountants and other specialists annually (*Istoriia*

selianstva, 1967, p. 510). Even so, the shortage of qualified personnel had been a vexed problem of the Ukrainian village for a long time because the majority of the rural schools graduates did not leave villages and continued to work on collective farms limiting themselves with basic school education.

Conclusions. In general, the period from 1953 to 1964 was marked by a complex process of secondary school restructuring. Since 1958, instead of seven-year, a compulsory eight-year school education was introduced, thus, full secondary education could be received in three stages: after finishing full secondary school, by continuing education at a school of rural or working youth or in a labor polytechnic school with industrial training, which was compulsory in the upper classes and, in the rural areas, was functioning in the form of pupil's production brigades. It was thanks to it that rural pupils of senior classes could receive the skills of work.

Thus, during 1953–1964, the development of school education in rural areas, despite major deficiencies (shortage of skilled personnel, reduction of hours devoted to humanity subjects, overloading most rural schools pupils with labor during industrial training, and divorcement of that labor from the curricula, the transformation of schools into powerful coordinators of ideological work), helped to solve one of the main tasks – overcome illiteracy among rural population gave them the opportunity to get further education in training colleges and agricultural higher educational institutions.

References

- Alterovich, O.N.** (1969). *Kulturnoe stroitelstvo – delo millionov [Cultural construction is a business for millions]*. Moskva: Mysl [in Russian].
- Berezyak, Ye.S.** (1964). *Puti razvitiya vseobshchego obrazovaniya na Ukraine [Ways of development of universal education in Ukraine]*. Kiev: Radyanskaya shkola [in Russian].
- Bondar, A.D.** (1968). *Rozvytok suspilnoho vykhovannia v Ukrainiskii RSR 1917–1967 rr. [Nonparental care development in the Ukrainian SSR in 1917–1967]*. Kyiv: Vydavnytstvo Kyivskoho universytetu [in Ukrainian].
- DAKO – Derzhavnyi arkhiv Kirovohradskoi oblasti [State Archives of Kirovograd region] [in Ukrainian].
- Fedorenko, Ya.A.** (2008). *Rozvytok i osnovni problemy osvity u silskii mistsevosti v period Khrushchovskoi «Vidlyhy» (1953–1964 rr.)* [Development and main problems of education in the rural areas

- during Khrushchev's Thaw period]. *Ukrainskyi selianyn – Ukrainian peasant*, 11, 186–188 [in Ukrainian].
- Istoriia selianstva Ukrainsoi RSR [The history of the rural people of the Ukrainian SSR].* (1967). (Vol. 2). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Kahanov, Yu.O.** (2018). «Dity – maibutni budivnychi komunizmu»: ideolohichna kazuistyka shkilnoi osvity v Ukraini (1950-ti – 1991 rr.) [Children are the future builders of communism: Ideological of schooling in Ukraine (1950s – 1991)]. *Hrani – Faces*, 21 (1), 63–77 [in Ukrainian].
- Kolosova, K.A.** (1960). *Shkoly Ukrainy na novomu etapi [Schools of Ukraine at the new stage]*. Kyiv: Radianska shkola [in Ukrainian].
- Kulturnoe stroitelstvo v SSSR: statisticheskiy sbornik [Cultural construction in the USSR].* (1956). Moscow: Gosstatizdat [in Russian].
- Kushnir, V.** (2014). Vprovadzhennia politekhnichnoho navchannia u zahalnoosvitnii shkoli u 1952–1958 rokakh [The implementation of polytechnic education in general academic schools in 1952–1958]. *Istoryko-pedahohichniy almanakh – Historical and pedagogical almanac*, 2, 68–72 [in Ukrainian].
- TsDAHO Ukrainy – Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy, m. Kyiv [Central State Archives of Public Association of Ukraine, Kyiv] [in Ukrainian].
- TsDAVO Ukrainy – Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchyykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy, m. Kyiv [Central State Archives of the Highest Authorities and Administration of Ukraine, Kyiv] [in Ukrainian].
- Tymchuk, K.M.** (2011). Retrospektyvnyi analiz normatyvno-pravovykh dokumentiv, shcho vplynuly na rozvytok i stanovlennia suchasnoi systemy osvity ta protses pidruchnykotvorennia v Ukraini [Retrospective analysis of legal documents that influenced the development and formation of the modern educational system and the process of textbook creation in Ukraine]. *Teoretychni pytannia kultury, osvity ta vykhovannia – Theoretical issues of culture, education and upbringing*, 43, 65–70 [in Ukrainian].
- Zakon Pro zmitsnennia zviazku shkoly z zhyttiam i pro dalshyi rozvytok systemy narodnoi osvity v SRSR [The Law on Strengthening of the Relationship of School and Life and the Further Development of the National Education System in the USSR].* (1959). (pp. 8–9). Kyiv: Derzhpolityvydav URSR [in Ukrainian].
- Zavadzka, O.Ya.** (1964). *Shkoly Ukrainy v period perebudovy systemy narodnoi osvity [School Ukraine during the restructuring of the People's Information System]*. Kyiv: Radianska shkola [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 04.02.2020 р.

УДК 94:630(477)"19"

DOI: 10.24919/2312-2595.3/45.203984

Володимир ШУЛЬГА

доктор історичних наук, старший науковий співробітник, сектор наукознавства Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН, вул. Героїв Оборони, 10, м. Київ, Україна, індекс 03127 (shulhavp@online.ua)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-9389-6691>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/C-7262-2019>

Бібліографічний опис статті: Шутьга, В. (2020). Концепція становлення і розвитку селекції сільськогосподарських тварин в УРСР у системі державного регулювання. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 3/45, 253–271. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.3/45.203984>.

КОНЦЕПЦІЯ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ СЕЛЕКЦІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ТВАРИН В УРСР У СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Анотація. Метою статті є висвітлення аграрної політики радянського періоду щодо становлення й розвитку селекції сільськогосподарських тварин, порівняння різних схем функціонування селекційно-плеємної служби, вивчення їх впливу на ефективність стану галузі тваринництва в УРСР. Методологія дослідження ґрунтується на загальнонаукових принципах історичної достовірності, об'єктивності, всебічності, системному та комплексному підходах. Автором застосовано загальнонаукові, міждисциплінарні та спеціальні історичні методи. Джерельна база дослідницького пошуку охоплює різноплановий матеріал, зокрема архівні документи, що висвітлюють історію централізації плеємної справи в УРСР, основні етапи її структуризації та професіоналізації. Наукова новизна статті полягає у тому, що вперше порівняно результативність діяльності різних координуючих структур у системі плеємної служби УРСР на різних етапах її функціонування; розкрито такі негативні тенденції державної політики

© Володимир Шутьга, 2020

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

радянської держави, як командно-адміністративні методи, багатовідомчість управління, що призводили до дублювання наукової тематики. **Висновки.** Виділено основні періоди організації селекційно-племінної роботи в УРСР. Для періоду 1919–1941 рр. характерні її одержавлення, централізація та професіоналізація, формування мережі державних племінних господарств і репродукторів. Основне завдання періоду відбудови народного господарства (1945–1955) полягало у відновленні племінних ресурсів і подальшій структуризації племінної служби як організації, формалізації нових методів і прийомів селекційно-племінної роботи. Період 1956–1969 рр. означився реформуванням системи селекційної роботи на основі впровадження нових структурних одиниць – племінних заводів і державних станцій із племінної роботи та штучного осіменіння. Період 1970–1978 рр. пов'язаний із переведенням галузі на індустріальну основу, вдосконаленням організаційної структури племінної служби УРСР. У 1979–1980-х рр. запроваджено нові координуючі організації та методи селекції сільськогосподарських тварин за рахунок науково-технічного прогресу галузі, використання досягнень суміжних природничих наук.

Ключові слова: історія сільськогосподарської дослідної справи; аграрна політика; тваринництво; селекція сільськогосподарських тварин; племінна справа.

Volodymyr SHULHA

PhD hab. (History), Senior Researcher, Science Studies Sector of the National Scientific Agricultural Library of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine, 10 Heroiv Oborony Str., Kyiv, Ukraine, postal code 03127 (shulhavp@online.ua)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-9389-6691>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/C-7262-2019>

To cite this article: Shulha, V. (2020). Kontseptsiiia stanovlennia i rozvytku selektsii silskohospodarskykh tvaryn v URSSR u systemi derzhavnoho rehuliuвання [Concept of formation and development of farm animal breeding in the Ukrainian SSR in the system of public regulation]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 3/45, 253–271. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.3/45.203984> [in Ukrainian].

CONCEPT OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF FARM ANIMAL BREEDING IN THE UKRAINIAN SSR IN THE SYSTEM OF PUBLIC REGULATION

Summary. The purpose of the article is to cover the agrarian policy of the Soviet period on the formation and development of farm animal breeding, compare different schemes of functioning of selection-breeding service, study its impact on the efficiency of the livestock industry in the Ukrainian SSR. The research methodology is based on the general scientific principles of historical reliability, objectivity, comprehensiveness, systematic and comprehensive approaches. The author used general scientific, interdisciplinary and special historical methods. The source base of the research covers a variety of material, including archival documents highlighting the history of the centralization of livestock breeding in the Ukrainian SSR, the main periods of its structuring and professionalization. The scientific novelty of the article is that for the first time it compares the effectiveness of the activities of different coordinating structures in the system of breeding service of the Ukrainian SSR at different periods of its functioning and reveals such negative tendencies of the public policy of the Soviet state as command-administrative methods, multi-departmental management, which led to duplication of scientific themes. Conclusions. The article highlights the main periods of organization of selection-breeding work in the Ukrainian SSR. The period 1919–1941 is characterized by its nationalization, centralization and professionalization, as well as formation of a network of state breeding farms and reproducers. The main task of the period of reconstruction of the national economy (1945–1955) was to restore breeding resources and further structuring the breeding service as an organization, formalizing the new methods and techniques of livestock breeding. The period 1956–1969 was marked by the reform of the system of selection work on the basis of the introduction of new structural units – breeding plants and state stations for breeding work and artificial insemination. The period 1970–1978 is associated with the transfer of the branch to an industrial basis, improving the organizational structure of the breeding service of the Ukrainian SSR. In 1979–1980, new coordinating organizations and methods of farm animal selection were introduced due to the scientific and technological progress of the branch, the use of the achievements of related natural sciences.

Keywords: history of agricultural research; agricultural policy; animal husbandry; selection of farm animals; livestock breeding.

Постановка проблеми. Галузі тваринництва належить провідне місце у функціонуванні агропромислового комплексу України. Його подальший розвиток розглядається як першорядна умова забезпечення продовольчої безпеки, стабільної соціально-економічної ситуації в країні та істотний резерв нарощування експортного потенціалу. Гарантоване збільшення обсягів виробництва валової продукції тваринництва, послідовне зростання її якості відповідно до світових стандартів можливе за подальшого розвитку селекційної науки. Законом України «Про племінну справу у тваринництві» (1993) до магістральних завдань селекційно-племінної роботи віднесено: створення та ефективне використання власних генетичних ресурсів; зростання конкурентоспроможності галузі тваринництва; функціонування державної системи селекції; інтенсивне використання у селекційному процесі кращого світового генофонду; збереження цінних вітчизняних порід, віднесених до категорії локальних і зникаючих тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Організаційні моделі одержавлення племінної служби та становлення її первинної структури в період 20–30-х рр. в УРСР розглянуті О. Дем'яновським (2014). Питання розвитку селекції у скотарстві УРСР другої половини ХХ – початку ХХІ ст. із урахуванням впливу соціально-економічних, суспільно-політичних, технологічних, загальнонаукових і екологічних факторів знайшли відображення у наукових працях І. Бородай (2004), В. Бурката (Буркат & Бородай, 2006) та ін. Авторами проведено періодизацію еволюційного поступу наукової думки із селекції великої рогатої худоби, відображено внесок наукових установ у розроблення її основних стратегічних постулатів. Становить інтерес стаття М. Зубця та інших дослідників із узагальнення творчого наробку українських учених у розв'язанні питань селекції сільськогосподарських тварин на основі використання сучасних досягнень генетики та біотехнології (Зубець, Буркат, & Рубан, 2001). Однак досі залишається невивченим вплив державного регулювання на розвиток селекції у тваринництві радянського періоду, зокрема такі негативні тенденції, як централізація і багатовідомчість, адміністративно-командні методи управління.

Мета статті полягає у висвітленні аграрної політики радянської держави щодо становлення й розвитку селекції сільсько-

господарських тварин, порівнянні різних схем і стратегій функціонування селекційно-племінної служби, вивченні їх впливу на ефективність стану галузі тваринництва в УРСР.

Виклад основного матеріалу. Одержавлення селекційно-племінної справи в СРСР задеклароване Декретом про племінне тваринництво, затвердженим РНК РРФСР 19 липня 1918 р. Задля збереження та ефективного використання генетичних ресурсів країни, які проголошено народним надбанням, заборонено вивіз продуктивної місцевої худоби, племінні стада поставлено на державний облік і забезпечено фуражем. Ради робочих і селянських депутатів через земельні відділи створювали перші державні племінні господарства та репродуктори, племінні ферми, регламентували порядок використання у них плідників (Романенко, 1957, с. 16–17). Створено комісії для бонітування худоби, які залишали найбільш цінних тварин для інтенсивного розмноження (Дем'яновський, 2014, с. 51). Відповідно до прийнятого 27 січня 1920 р. декрету про племінних тварин, у трудових колективах у випадках їх нераціонального використання губернським земельним відділам надавалися повноваження щодо їх передачі в державну власність. На вироблення стратегії збереження вітчизняних племінних ресурсів спрямовувалися рішення Всеукраїнської зоотехнічної наради (1921), що закликала сконцентрувати селекційно-племінну роботу на власних породах, які дещо поступалися іноземним за господарсько-корисними ознаками, але мали очевидні переваги за адаптаційними якостями. Наприкінці 1922 р. в УСРР організовано державні племінні господарства великої рогатої худоби, управління та координування діяльністю яких здійснювало Украдгоспоб'єднання (Буркат & Бородай, 2006, с. 47–48).

Незважаючи на зазначені заходи, відсоток племінної худоби в УСРР все ще залишався низьким. Розвиток племінного тваринництва уповільнювався, оскільки його первинною базою були дрібні селянські господарства, нездатні забезпечити інтенсивну репродукцію продуктивної худоби, її раціональну годівлю й утримання. Державні племінні радгоспи проводили роботу з місцевими породами, але не могли забезпечити в повному обсязі парувальну мережу племінними плідниками високої якості. Кращі з них розподілялися між тваринницькими господарствами, що й склало

об'єктивні передумови для поліпшення наявної племінної бази в УСРР (Романенко, 1957, с. 24).

Централізації селекційно-племінної роботи сприяло ведення державних племінних книг. Так, у 1923 р. при Одеському сільськогосподарському товаристві їх започатковано для червоної степової худоби, у 1925 р. при Київській крайовій сільськогосподарській дослідній станції – для української білоголової худоби, у 1928 р. при Харківській крайовій сільськогосподарській дослідній станції – для сірої української породи. У 1929 р. Затверджено положення щодо відкриття державної племінної книги симентальської породи. Згодом при НКЗ УСРР створено державну структуру, що відповідала за ведення племінних книг для червононімецької та поліської худоби (Бородай, 2012, с. 68–69).

Спеціальною постановою РНК СРСР від 18 лютого 1930 р. затверджено рішення про організацію великих тваринницьких господарств, посилення селекційно-племінної роботи, підготовку кадрів, що поклало початок професіоналізації племінної служби. Для зростання продуктивності худоби в сільських місцевостях впроваджено зоомінімум. У районах, де тваринництво було пріоритетною галуззю сільського господарства, створювали мережу зооуповноважених. Племінний матеріал, отриманий державними племінними заводами, розподіляли між радгоспами і колгоспами для інтенсивної репродукції. У 1929–1930 рр. додатково організовано 20 державних племінних репродукторів вітчизняних порід худоби. Активізовано підготовку кадрів для наукового супроводу тваринництва, широко використовували передовий зарубіжний досвід. Відряджено необхідну кількість науковців за кордон для вивчення питань, пов'язаних із будівництвом тваринницьких господарств, залучалися іноземні спеціалісти для консультування на місцях і практичної участі в організації громадського сектору тваринництва в СРСР (Черненко & Смиртюков, 1967с, с. 180–182).

Юридично-правову базу одержавлення та централізації селекційно-племінної справи склали законодавчі рішення, які регламентували зоотехнічні вимоги до генетичних ресурсів країни. Зокрема, постановою РНК СРСР «Про мінімальні вимоги до поліпшення тваринництва» від 14 березня 1930 р. затверджено порядок парування племінних тварин (ЦДАВО України, ф. 4861, оп. 1, спр. 1, арк. 12–14).

Для реорганізаційного періоду характерне подальше розширення та структурування мережі племінних радгоспів за видовим і породним принципами. Намічено довгострокову державну програму будівництва тваринницьких ферм, створення належних умов для розвитку радгоспного тваринництва. За короткий період племінні радгоспи трансформувалися у великі підприємства, що відіграли відчутну роль у становленні племінного тваринництва в УСРР (ЦДАВО України, ф. 4861, оп. 1, спр. 1, арк. 14–16).

Роль координаційних структур виконували: Всесоюзна рада колгоспів і Всесоюзний тваринницький центр, що був у безпосередньому підпорядкуванні НКЗС СРСР. Водночас керівними організаційними центрами республіканського рівня залишалися: Об'єднання радянських господарств УСРР з мережею державних племінних розплідників і Центр тваринницької кооперації «Добробут». У першій половині 30-х рр. систему галузевих координаційних установ знову реорганізовано. Уккрадгоспоб'єднання розформовано, натомість створено галузеві племінні трести, що здійснювали науковий супровід за галузями тваринництва. Тваринницькі колгоспи також були у віданні Колгоспцентру. У 1933 р. кращі племінні радгоспи УСРР підпорядкувалися Українському племінному тресту (Дем'яновський, 2014, с. 51). Таким чином, уже в 30-ті рр. формалізовано основні принципи державної аграрної політики радянського періоду: централізацію та багатовідомчість управління на фоні застосування адміністративно-командних методів, що не сприяло результативній роботі галузевих наукових установ на місцях. Проведений нами аналіз планів і звітів про наукову роботу різних інституцій засвідчив значне дублювання наукової тематики.

Резолюцією червневого Пленуму ЦК ВКП(б) 1934 р. Констатовано неефективне використання наявних генетичних ресурсів. У зв'язку з цим проведено племінний облік поліпшеної худоби, впроваджено для кожного району, області, краю і республіки ведення єдиної книги племінної і поліпшеної худоби для запису чистопорідних тварин. Регіони найбільшого поширення чистопорідної худоби розглядалися як територіальні державні племінні репродуктори з організацією в них селекційно-племінної роботи, спрямованої на виведення продуктивних скороспілих порід з подальшим їх перетворенням на зразкового громадського

тваринництва. Передбачено довести кількість держплемрозплідників до 43, зокрема 17 – для великої рогатої худоби, 10 – для свиней і 16 – для овець (Бородай, 2012, с. 82–83).

Умотивовані заходи щодо поліпшення сектора племінного тваринництва в СРСР розроблені липневим пленумом ЦК ВКП(б) (1934). У цей період в УСРР відкрито 24 нові державні племінні репродуктори, а саме Молочанський, Тилигуло-Березанський, Каховський, Сталінський – для червоної степової; Гельмязівський, Прилуцький, Валківський – для симентальської; Лебединський – для швіцької; Градижський – для сірої української; Бородянський – для білоголової української порід. Затверджено як основний метод поліпшення місцевої безпорідної худоби її схрещування з поліпшувальними породами іноземної селекції (Дем'яновський, 2014, с. 52).

Наприкінці 1934 р. в СРСР проведено перший державний племінний облік худоби, розроблено принципи порідного районування на зразок рослинницької галузі. У результаті, навесні 1935 р. НКЗС СРСР затвердив поліпшувальні породи у межах різних республік і регіонів країни. У 1939 р. затверджено проект порідного районування великої рогатої худоби, свиней і овець. Як первинний елемент селекційно-племінної роботи, розглядалося планування, якому підлягали всі племінні господарства, області, регіони та цілі породи (Бородай, 2012, с. 82).

Подальші державні пріоритети пов'язувалися зі створенням колгоспних товарних ферм як основних репродукторів поліпшених порід племінної худоби, про що свідчить постанова VII з'їзду РНК СРСР від 6 лютого 1935 р. Її основними положеннями регламентовано, що випереджальну роль у піднесенні та розвитку громадського сектора тваринництва мають відіграти колгоспні ферми (Черненко & Смиртюков, 1967а, с. 512–518). Відповідно до постанови ЦК ВКП(б) і РНК СРСР «Про заходи з поліпшення розвитку суспільного тваринництва в колгоспах» (8 липня 1939 р.), встановлено мінімальну кількість продуктивної худоби для кожного племінного колгоспу. Доречно зазначити, що завдяки державному законодавчому регулюванню організаційної складової селекційно-племінної справи проведено масштабну роботу з поліпшення продуктивності худоби. Ліквідовано її безпорідність, збільшено поголів'я, хоча значна кількість колгоспів

все ще не мала тваринницьких ферм (Черненко & Смиртюков, 1967b, с. 713–715). Цього року створено нову координаційну структуру – Державну племінну інспекцію, у віданні якої були питання селекційно-племінної роботи в СРСР, впроваджено державне бонітування сільськогосподарських тварин різних видів. Таким чином, ще в довоєнний період в СРСР закладено основи становлення племінної справи як державної галузі, яка ґрунтується на принципах централізації та багатовідомчого управління. Сформовано добре структуровану мережу державних племінних репродукторів і тваринницьких господарств.

У роки німецько-радянської війни племінну базу тваринництва УРСР було частково евакуйовано. Основне завдання післявоєнного періоду полягало у відтворенні племінного поголів'я худоби. Відповідною постановою РНК СРСР і ЦК ВКП(б) зобов'язано НКЗ СРСР на звільнених територіях збільшувати поголів'я худоби за рахунок контрактації і закупувлі молодняка у населення. У короткий термін відновлено племінні ферми, створено нові державні репродуктори та племінні радгоспи. При обкомах, крайкомах ВКП(б) і ЦК компартій союзних республік відкрито нові координаційні структури – відділи по тваринництву, якими взято на племінний облік наявну худобу за територіальним принципом (Черненко & Смиртюков, 1968с, с. 121–130). Однак відсоток порідної худоби в її загальному поголів'ї не збільшувався, що сповільнювало розвиток тваринництва. Виявлено й інші істотні недоліки, такі як неефективна організація вирощування племінних плідників, низький рівень селекційно-племінної роботи (Черненко & Смиртюков, 1968b, с. 572–577).

У подальшому для збільшення чисельності порідної худоби, зростання продуктивності громадського сектора тваринництва застосовували біотехнологічні методи. Важливого значення надавали комплектації пунктів штучного осіменіння плідниками, що отримали високу племінну оцінку, виробництву техніки для штучного осіменіння. У зв'язку зі спеціалізацією тваринництва виділено райони для розвитку молочного, м'ясного і молочно-м'ясного скотарства; сального та м'ясо-сального свинарства; тонкорунного і напівгрубововнового, м'ясо-вовнового, смушкового вівчарства. Затверджено перелік порід для інтенсивного розведення та поліпшення низькопродуктивної худоби на основі між-

порідного схрещування. Для виявлення цінних плідників поставлено завдання організувати у 1949 р. одну, а в наступному році дві державні контрольні станції для порідних випробувань свиней за скороспілістю. Створено нові племінні репродуктори для планових порід, відновлено ведення племінних книг.

Чергова постанова пленуму ЦК КПРС «Про збільшення виробництва продуктів тваринництва» (31 січня 1955 р.) зобов'язала Міністерство сільського господарства СРСР та Міністерство радгоспів СРСР поліпшити рівень селекційно-племінної роботи на основі зростання порідності та продуктивності худоби, забезпечити вирощування і раціональне використання племінних плідників у господарствах (Черненко & Смиртюков, 1968а, с. 168). За умов впровадження біотехнологічних методів виникла потреба в реформуванні організаційної структури племінної служби. За постановою Ради Міністрів СРСР «Про заходи подальшого поліпшення племінної справи та штучного осіменіння в тваринництві» (березень 1958 р.) на базі племінних радгоспів, дослідних господарств наукових установ і навчальних закладів, кращих племінних ферм організовано державні та колгоспні племінні заводи, тоді як зразкові племінні радгоспи перетворено на 65 державних племінних заводів. Державні племінні репродуктори і стайні стали основою для створення 57 державних станцій по племінній справі і штучному осіменінню. Організовано також 420 державних і міжколгоспних станцій зі штучного осіменіння сільськогосподарських тварин (Бородай, 2012, с. 98).

Відбулися певні трансформації в координуванні системи племінної справи в республіці. Так, у 1959 р. на базі Головного управління племінних радгоспів і Українського тресту кінних заводів Міністерства сільського господарства УРСР відповідно до п. 3 постанови Ради Міністрів УРСР № 1808 від 24 грудня 1958 р. створено Республіканський трест племінних заводів. Трест координував селекційно-племінну роботу з удосконалення наявних порід худоби; вирощування молодняка для племінних господарств, державних станцій з племінної роботи; впровадження завершених наукових розробок і передового досвіду тощо (ЦДАВО України, ф. 4861, оп. 1, спр. 3, арк. 1–2). У цей період науковими установами вдосконалено техніку штучного осіменіння, методи стимуляції та синхронізації статеві функції худоби. Впроваджено

метод довготривалого зберігання біоматеріалу ссавців. Удосконалено прийоми племінного обліку походження тварин та їх оцінки з урахування якості отриманого потомства тощо. Розроблено методичні основи перспективного планування та підготовлено плани селекційно-племінної роботи для окремих господарств і порід (Рузский, Эйснер, Кравченко, & Левантин, 1967, с. 36–38).

Наступний період пройшов під гаслом переведення тваринництва на індустріальну основу, що передбачало поряд з організацією сталого кормової бази та комплексної механізації розроблення ефективних заходів селекційно-племінної роботи на основі досягнень сучасної науки. Відповідно до постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про збільшення виробництва яєць і м'яса птиці в приміських зонах великих міст і промислових центрів» (8 січня 1963 р.) проводили комплектування птахофабрик племінною птицею відповідно до їх спеціалізації, вдосконалювали наявні породи на основі зростання яйценоскості, м'ясних якостей і швидкості птиці за відповідної оплати фуражу (ЦДАВО України, ф. 4861, оп. 1, спр. 4, арк. 24–26).

За постановою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про організацію виробництва яєць і м'яса птиці на промисловій основі», створено Союзне управління птахівничої промисловості СРСР та союзно-республіканські управління або птахівничі трести. У республіках за необхідності відкривали республіканські, крайові, обласні та міжобласні спеціалізовані трести з управління птахофабриками, спеціалізованими птахівничими радгоспами та інкубаційно-птахівничими станціями з їх підпорядкуванням птахопромам союзних республік. Задля поліпшення дослідної роботи при Птахопромї СРСР створено Науковий центр з птахівництва, який здійснював координування наукових досліджень, що виконувалися дослідними установами та навчальними закладами (ЦДАВО України, ф. 4861, оп. 1, спр. 4, арк. 28–29).

На удосконалення організаційних основ селекційно-племінної служби помітний вплив здійснила постанова Ради Міністрів СРСР «Про заходи з поліпшення племінної справи в тваринництві і подальшого розвитку штучного осіменіння сільськогосподарських тварин» (9 червня 1970 р.). На її виконання у 1971–1975 рр. в кожній області, краї, автономній і союзній республіці створено головні державні станції по племінній роботі та штучному осі-

менінню. Задля забезпечення належних умов випробування племінних якостей свиней і птиці, спрямованого добору кращих особин для репродукції стада визнано доцільним організацію державних контрольно-випробувальних станцій (Черненко & Смиртюков, 1972, с. 146–148).

Доречно зазначити, що керівництво селекційною роботою залишалось централізованим і багатовідомчим, здійснювалося міністерствами сільського господарства та головними управліннями з племінної справи союзного та республіканського масштабів. Республіканські, крайові та обласні державні інспекції з племінної справи, а також державні станції з племінної справи і штучного осіменіння підпорядковувалися республіканським, крайовим та обласним управлінням сільського господарства. Для оптимізації організаційної бази селекційної роботи при Головному управлінні племінної справи Міністерства сільського господарства СРСР сформовано Раду з племінної справи в тваринництві. До завдань Міністерства сільського господарства СРСР належали: апробація нових порід і типів, ведення державних племінних книг, затвердження планів селекційно-племінної роботи з породами тощо.

Постановою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про розвиток виробництва продуктів тваринництва на промисловій основі» (1971) зафіксовано положення щодо будівництва крупних тваринницьких комплексів; забезпечення систематичної оцінки плідників за якістю потомства; проведення їх державної апробації у товарних стадах і на станціях штучного осіменіння; впорядкування схем планового розміщення порід тощо. Подальші сподівання щодо поліпшення стану селекційно-племінної роботи в СРСР втілилися у створення науково-виробничих об'єднань (НВО), що регламентувала спеціальна постанова Ради Міністрів СРСР від 30 грудня 1975 р. НВО визнано науково-виробничим і господарським комплексом, до складу якого входили науково-дослідні, конструкторські, проектно-конструкторські і технологічні організації, племінні заводи та ін. Їхня діяльність ґрунтувалася на поєднанні централізованого керівництва з порівняною господарською самостійністю самого об'єднання (Черненко & Смиртюков, 1977, с. 65–70).

Подальша інтенсифікація тваринництва зумовлювала необхідність зростання ефективності селекційно-племінної роботи,

нарощування генетичного потенціалу продуктивності тварин, поліпшення якості продукції і економічної ефективності виробництва. У зв'язку з цим за постановою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи подальшого поліпшення племінної справи в тваринництві» (5 травня 1978 р.) створені Всесоюзне, республіканські, крайові та обласні НВО з племінної справи в тваринництві, які представляли науково-виробничо-господарські комплекси, до складу яких увійшли, зберігаючи юридичну самостійність, наукові установи, дослідні господарства, сільськогосподарські підприємства. Республіканське НВО виконувало функції головного селекційного центру УРСР, координуючи діяльність селекційних центрів і їх філіалів. Йому підпорядковувалися Центральна дослідна станція штучного осіменіння, обчислювальний центр. Для координування наукової роботи з селекції в тваринництві при ВАСГНІЛ створено Раду по племінній справі і гібридизації. Селекційні центри накопичували і проводили генетико-математичний аналіз інформації про чисельність, якість племінного складу породи, розробляли селекційні програми, здійснювали апробацію селекційних досягнень, організовували оцінку плідників за якістю потомства, а також розробляли та впроваджували ефективні методи селекції і методики з виведення нових ліній і типів, складали комплексні плани на перспективу за породами і регіонами («Постановление ЦК КПСС», 1978, с. 12–16).

Відповідно до постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи подальшого розвитку комплексної механізації сільськогосподарського виробництва і оснащення сільського господарства високопродуктивною технікою» (11 червня 1978 р.), для кожної області, краю і республіки розроблено комплексні плани селекційно-племінної роботи за видами і породами тварин. Сформульовано конкретні завдання галузевим науковим установам, селекційним центрам і племінним підприємствам щодо виведення нових порід, типів і ліній худоби. Збільшено кількість тваринницьких господарств, розширено чинну мережу племінних заводів і репродукторів, додатково створено спеціалізовані ферми для вирощування плідників, державні станції по племінній справі і штучному осіменінню, контрольно-випробувальні станції. При галузевих НДІ відкрили імуногенетичні лабораторії для оцінки тварин за якістю потомства з використанням новітніх методів

генетики, тоді як при селекційних центрах організували ради по племінній роботі з плановими породами УРСР (ЦДАВО України, ф. 4861, оп. 1, спр. 5, арк. 18–20).

Для поліпшення кадрового забезпечення при Всесоюзному НВО по племінній справі в тваринництві у 1980 р. відкрито Вищу селекційно-генетичну школу з підвищення кваліфікації спеціалістів по племінній справі та відтворенню сільськогосподарських тварин, що сприяло подальшій професіоналізації галузі (Бородай, 2012, с. 100). Планування та управління селекційно-племінною роботою, як і на попередніх етапах, здійснювали силовими, адміністративно-командними методами, тому екстенсивний підхід до кінця зламано так і не було. Розвиток галузі, яка координувалася міністерствами сільського господарства, управліннями, трестами, об'єднаннями, комітетами, главками союзного і республіканського рівня, гальмувався багатовідомчою системою управління. Наукова тематика, як і раніше, дублювалася, завершені наукові розробки не знаходили користувачів.

Останнім офіційним документом, що регламентував розвиток тваринництва радянського періоду, була «Продовольча програма СРСР на період до 1990 року», схвалена травневим пленумом ЦК КПРС (1982). У напрямі поліпшення рівня селекційно-племінної роботи поставлено завдання розширити сітку племінних господарств, більш раціонально використовувати генетичні ресурси. Заплановано становлення галузі м'ясного скотарства в районах, де є природні пасовища і можливість створення інтенсивного кормовиробництва на меліорованих землях. Передбачено впорядкувати мережу НВО на базі галузевих і зональних наукових установ і конструкторських організацій для вирощування племінної худоби.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Виділено умовні періоди становлення та розвитку селекційно-племінної справи в УРСР з урахуванням державного регулювання її організаційної структури. Період 1917–1941 рр. позначився одержавленням і централізацією управління громадським сектором тваринництва, формуванням структурованої мережі племінних господарств і репродукторів, професіоналізацією племінної служби. Упродовж 1945–1955 рр. відбувалося відновлення чинної схеми ведення племінної служби та подальший розвиток селекції у тваринництві.

Період 1956–1969 рр. пов'язаний із запровадженням біотехнологічних методів і реформуванням селекційно-племінної роботи на основі організації племінних заводів і державних станцій із племінної роботи та штучного осіменіння. Трансформаційні стратегії селекційно-племінної роботи в період 1970–1978 рр. зумовлені переведенням тваринництва на промислову основу, впровадженням нових координаційних установ – НВО, Рада з племінної справи в тваринництві. Період 1979–1980-х рр. позначився створенням Ради по племінній справі і гібридизації, селекційних центрів, рад по племінній роботі з породами, використанням комплексних підходів. Для подальшої професіоналізації племінної справи створено Вищу селекційно-генетичну школу з підвищення кваліфікації спеціалістів по племінній справі та відтворенню сільськогосподарських тварин.

На всіх етапах становлення й розвитку племінної служби в УРСР основними тенденціями державної аграрної політики були централізація і багатовідомчість управління, що не сприяло ефективному науковому супроводу галузі тваринництва, позначилося дублюванням наукових тематик, уповільненим запровадженням наукових розробок.

Джерела та література

- Бородай, І.С.** (2004). Об'єктивні чинники та етапи розвитку селекції у скотарстві України другої половини ХХ століття. *Історія української науки на межі тисячоліть*, 16, 3–9. Київ.
- Бородай, І.С.** (2012). *Теоретико-методологічні основи становлення та розвитку вітчизняної зоотехнічної науки*. Вінниця.
- Буркат, В.П., & Бородай, І.С.** (2006). *Історичні аспекти розвитку теорії селекції у скотарстві України*. Київ.
- Дем'яновський, О.Ю.** (2014). Становлення селекції сільськогосподарських тварин як основи вітчизняної племінної справи. *Гілея*, 83 (4), 50–52.
- Зубець, М.В., Буркат, В.П., & Рубан, Ю.Д.** (2001). Розвиток вчення про генетику, селекцію і біотехнологію у тваринництві в працях українських вчених. *Генетика і селекція на межі тисячоліть*, 4, 13–30. Київ.
- Постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР «О мерах дальнейшего улучшения племенного дела в животноводстве».* (1978). Москва.

- Романенко, И.Н.** (1957). *Развитие продуктивного животноводства Украинской ССР*. Киев.
- Рузский, С.А., Эйсер, Ф.Ф., Кравченко, Н.А., & Левантин, Д.Л.** (1967). *Племенное дело в скотоводстве*. Москва.
- ЦДАВО України – Центральний державний архів вищих органів влади і управління України.
- Черненко, К.У., & Смиртюков, М.С.** (Упоряд.). (1967а). Постановление VII съезда Советов СССР по докладам Народного Комиссара Земледелия Союза ССР и Народного Комиссара зерновых и животноводческих совхозов о мероприятиях по укреплению и развитию животноводства. *Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам*, 2, 512–518. Москва: Политиздат.
- Черненко, К.У., & Смиртюков, М.С.** (Упоряд.). (1967б). Постановление СНК СССР и ЦК ВКП(б) «О мероприятиях по развитию общественного животноводства в колхозах». *Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам*, 2, 713–719. Москва: Политиздат.
- Черненко, К.У., & Смиртюков, М.С.** (Упоряд.). (1967с). Постановление СНК СССР «О мерах к развитию животноводства». *Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам*, 2, 179–184. Москва: Политиздат.
- Черненко, К.У., & Смиртюков, М.С.** (Упоряд.). (1968а). Постановление пленума ЦК КПСС «Об увеличении производства продуктов животноводства». *Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам*, 4, 157–192. Москва: Политиздат.
- Черненко, К.У., & Смиртюков, М.С.** (Упоряд.). (1968б). Постановление Совета Министров СССР «О мерах по обеспечению развития племенного высокопродуктивного животноводства». *Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам*, 3, 572–577. Москва: Политиздат.
- Черненко, К.У., & Смиртюков, М.С.** (Упоряд.). (1968с). Постановление СНК СССР и ЦК ВКП(б) «О мерах увеличения поголовья скота в колхозах и совхозах и повышения его продуктивности». *Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам*, 13, 121–130. Москва: Политиздат.
- Черненко, К.У., & Смиртюков, М.С.** (Упоряд.). (1972). Постановление Совета Министров «О мерах по улучшению племенного дела в животноводстве и дальнейшем развитии искусственного осеменения сельскохозяйственных животных». *Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам*, 8, 146–150. Москва: Политиздат.

Черненко, К.У., & Смиртюков, М.С. (Упоряд.). (1977). Постановление Совета Министров СССР «Об утверждении положения о научно-производственном объединении». *Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам*, 11, 65–113. Москва: Политиздат.

References

- Borodai, I.S.** (2004). Obiektynni chynnyky ta etapy rozvytku selektsii u skotarstvi Ukrainy druhoi polovyny XX stolittia [Objective factors and stages of development of selection in cattle breeding of Ukraine of the second half of the XX century]. *Istoriia ukrainskoi nauky na mezhi tysiacholit – History of Ukrainian science at the turn of the millennium*, 16, 3–9. Kyiv [in Ukrainian].
- Borodai, I.S.** (2012). *Teoretyko-metodolohichni osnovy stanovlennia ta rozvytku vitchyznianoï zootekhnichnoi nauky [Theoretical and methodological bases of formation and development of domestic zootechnical science]*. Vinnytsia [in Ukrainian].
- Burkat, V.P., & Borodai, I.S.** (2006). *Istorychni aspekty rozvytku teorii selektsii u skotarstvi Ukrainy [Historical aspects of the development of the theory of selection in cattle breeding in Ukraine]*. Kyiv [in Ukrainian].
- Demianovskyy, O.Yu.** (2014). Stanovlennia selektsii silskohospodarskykh tvaryn yak osnovy vitchyznianoï plemynnoi spravy [Formation of selection of farm animals as a basis of domestic breeding business]. *Hilea – Gilea*, 83 (4), 50–52 [in Ukrainian].
- Zubets, M.V., Burkat, V.P., & Ruban, Yu. D.** (2001). Rozvytok vchenia pro henetyku, selektsiiu i biotekhnolohiiu u tvarynnytstvi v pratsiakh ukrainskykh vchenykh [Development of the doctrine of genetics, selection and biotechnology in animal husbandry in the works of Ukrainian scientists]. *Henetyka i selektsiia na mezhi tysiacholit – Genetics and selection at the turn of the millennium*, 4, 13–30. Kyiv [in Ukrainian].
- Postanovlenie TsK KPSS i Soveta Ministrov SSSR «O merakh dalneyshego uluchsheniya plemennogo dela v zhyvotnovodstve» [Resolution of the Central Committee of the CPSU and the Council of Ministers of the USSR «On measures to further improve breeding in animal husbandry»]*. (1978). Moscow [in Russian].
- Romanenko, I.N.** (1957). *Razvitie produktivnogo zhyvotnovodstva Ukrainskoi SSR [The development of productive livestock of the Ukrainian SSR]*. Kiev [in Russian].

- Ruzskiy, S.A., Eysner, F.F., Kravchenko, N.A., & Levantin, D.L.** (1967). *Plemennoe delo v skotovodstve [Breeding business in cattle breeding]*. Moscow [in Russian].
- TsDAVO Ukrainy – Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady i upravlinnia Ukrainy [Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Management of Ukraine] [in Ukrainian].
- Chernenko, K.U., & Smirnyukov, M.S.** (Comps.). (1967a). Postanovlenie VII syezda Sovetov SSSR po dokladam Narodnogo Komissara Zemledeliya Soyuzu SSR i Narodnogo Komissara zernovykh i zhyvotnovodcheskikh sovkhozov o meropriyatiyakh po ukrepleniyu i razvitiyu zhyvotnovodstva [Decision of the VII Congress of Soviets of the USSR on the reports of the People's Commissar of Agriculture of the USSR and the People's Commissar of grain and livestock state farms on measures to strengthen and develop livestock]. *Resheniya partii i pravitelstva po khozyaystvennym voprosam – Decisions of the party and government on economic issues*, 2, 512–518. Moscow: Politizdat [in Russian].
- Chernenko, K.U., & Smirnyukov, M.S.** (Comps.). (1967b). Postanovlenie SNK SSSR i TsK VKP(b) «O meropriyatiyakh po razvitiyu obshchestvennogo zhyvotnovodstva v kolkhozakh» [Resolution of the Council of People's Commissars of the USSR and the Central Committee of the All-Union Communist Party of Bolsheviks «On measures for the development of public animal husbandry on collective farms»]. *Resheniya partii i pravitelstva po khozyaystvennym voprosam – Decisions of the party and government on economic issues*, 2, 713–719. Moscow: Politizdat [in Russian].
- Chernenko, K.U., & Smirnyukov, M.S.** (Comps.). (1967c). Postanovlenie SNK SSSR «O merakh k razvitiyu zhyvotnovodstva» [Decree of the Council of People's Commissars of the USSR «On measures for the development of animal husbandry»]. *Resheniya partii i pravitelstva po khozyaystvennym voprosam – Decisions of the party and government on economic issues*, 2, 179–184. Moscow: Politizdat [in Russian].
- Chernenko, K.U., & Smirnyukov, M.S.** (Comps.). (1968a). Postanovlenie plenuma TsK KPSS «Ob uvelichenii proizvodstva produktov zhyvotnovodstva» [Resolution of the plenum of the Central Committee of the CPSU «On increasing the production of livestock products»]. *Resheniya partii i pravitelstva po khozyaystvennym voprosam – Decisions of the party and government on economic issues*, 4, 157–192. Moscow: Politizdat [in Russian].
- Chernenko, K.U., & Smirnyukov, M.S.** (Comps.). (1968b). Postanovlenie Soveta Ministrov SSSR «O merakh po obespecheniyu razvitiya pleme-

mnogo vysokoproduktivnogo zhivotnovodstva» [Decree of the Council of Ministers of the USSR «On measures to ensure the development of pedigree highly productive animal husbandry»]. *Resheniya partii i pravitelstva po khozyaystvennym voprosam – Decisions of the party and government on economic issues*, 3, 572–577. Moscow: Politizdat [in Russian].

Chernenko, K.U., & Smirnyukov, M.S. (Comps.). (1968c). Postanovlenie SNK SSSR i TsK VKP(b) «O merakh uvelicheniya pogolovya skota v kolkhozakh i sovkhozakh i povysheniya ego produktivnosti» [Decree of the Council of People's Commissars of the USSR and the Central Committee of the All-Union Communist Party of Bolsheviks «On measures to increase the number of livestock on collective farms and state farms and increase its productivity»]. *Resheniya partii i pravitelstva po khozyaystvennym voprosam – Decisions of the party and government on economic issues*, 13, 121–130. Moscow: Politizdat [in Russian].

Chernenko, K.U., & Smirnyukov, M.S. (Comps.). (1972). Postanovlenie Soveta Ministrov «O merakh po uluchsheniyu plemennogo dela v zhivotnovodstve i dalneyshem razvitii iskusstvennogo osemneniya selskokhozyaystvennykh zhivotnykh» [Decree of the Council of Ministers «On measures to improve breeding in livestock and the further development of artificial insemination of farm animals»]. *Resheniya partii i pravitelstva po khozyaystvennym voprosam – Decisions of the party and government on economic issues*, 8, 146–150. Moscow: Politizdat [in Russian].

Chernenko, K.U., & Smirnyukov, M.S. (Comps.). (1977). Postanovlenie Soveta Ministrov SSSR «Ob utverzhdenii polozheniya o nauchno-proizvodstvennom obedinenii» [Decree of the Council of Ministers of the USSR «On the Approval of the Regulation on Scientific and Production Association»]. *Resheniya partii i pravitelstva po khozyaystvennym voprosam – Decisions of the party and government on economic issues*, 11, 65–113. Moscow: Politizdat [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 15.01.2020 р.

УДК 664.1(477)(091)

DOI: 10.24919/2312-2595.3/45.203978

Надія ЛЕВИЦЬКА

доктор історичних наук, професор, Національний університет харчових технологій, вул. Володимирська, 68, м. Київ, Україна, індекс 01033 (nadejda_ist@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5226-8637>

Ольга КОЦЮБАНСЬКА

кандидат історичних наук, доцент, Національний університет харчових технологій, вул. Володимирська, 68, м. Київ, Україна, індекс 01033 (tandermind@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9923-993X>

Бібліографічний опис статті: Levytska, N., & Kotsiubanska, O. (2020). Confectionery in Ukraine: adoption of European food tradition. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 3/45, 272–282. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.3/45.203978>.

КОНДИТЕРСЬКА СПРАВА В УКРАЇНІ: АДАПТАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ХАРЧОВИХ ТРАДИЦІЙ

Анотація. *Мета дослідження* – проаналізувати адаптацію європейських харчових традицій в Україні на прикладі історичного розвитку кондитерської галузі. **Методологія дослідження** – принцип історизму, який допоміг нам послідовно розкрити шляхи передачі та трансформації харчових традицій. **Наукова новизна** полягає у з'ясуванні типу перетворень, якості та характеру запозичень, прикладів місцевої адаптації та їх історичного підґрунтя. **Висновки.** 1. Визначну роль в адаптації відіграв промисловий переворот, котрий потребував масового споживача та, зрозуміло, міг забезпечити дешевими аналогами традиційних солодоців. 2. Сировинне підґрунтя для розвитку галузі сформувалося лише у ході XIX ст. 3. Розташування України на пере-

© Nadiya Levytska, Olga Kotsiubanska, 2020

хресті геополітичних інтересів сформувало різні сфери впливу, і, відповідно, розмаїття регіональних солодоців, що пізніше збереглося і у фабричному асортименті. Так, панування Османської імперії у Північному Причорномор'ї попри реколонізацію цього регіону після російсько-турецьких війн зберегло традиції східних солодоців у культурі українського Півдня. 4. На основі аналізу архівних документів та періодичних видань охарактеризовано асортимент кондитерських фабрик України що дало підставу порівняти їх із відповідним асортиментом фабрик європейських, прослідкувати сплетіння місцевої харчової традиції та її поєднання із загальноєвропейськими традиціями, як, наприклад, українська адаптація бісквіту та традиції вживання вторинних злаків при формуванні рецептури пряника українського в порівнянні із польськими та англійськими аналогами цього виробу. 5. Проведено аналіз запровадження і розповсюдження інновацій на прикладі технології шоколаду, що одночасно набув поширення у Західній Україні та Польщі, просуваючись від Відня як тогочасного центру кондитерських інновацій. Водночас перехід від фабрично-мануфактурної, до фабричної стадії розвитку галузі проходив у Західній Україні значно важче, позаяк зумовлювався аграрно-сировинним спрямуванням цього регіону у структурі Австро-Угорської імперії.

Ключові слова: кондитерська галузь; харчові традиції; солодоці; індустріальна революція; трансформація.

Nadiya LEVYTSKA

PhD hab. (History), Professor, National University of Food Technology, 68 Volodymyrska Str., Kyiv, Ukraine, postal code 01033 (nadejda_ist@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5226-8637>

Olga KOTSIUBANSKA

PhD (History), Associate professor, National University of Food Technology, 68 Volodymyrska Str., Kyiv, Ukraine, postal code 01033 (tandermind@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9923-993X>

To cite this article: Levytska, N., & Kotsiubanska, O. (2020). Confectionery in Ukraine: adoption of European food tradition. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the*

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 3/45, 272–282.
doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.3/45.203978>.

CONFECTIONERY IN UKRAINE: ADOPTION OF EUROPEAN FOOD TRADITION

Summary. *Objective* is to analyze the adaptation of European food traditions in Ukraine on the example of the historical development of the confectionery industry. **Methodology** of the research – the principle of historicism, which allowed us to reveal the ways of transfer and transformation of food traditions. The **scientific novelty** is to find out the type of conversions, the quality and nature of borrowings, examples of local adaptation, and their historical background. **Conclusions.** 1. An industrial revolution that needed mass consumption and, accordingly, could provide cheap counterparts to traditional sweets played a significant role in adaptation. 2. The raw material basis for the development of the industry was formed only during the nineteenth century. 3. The location of Ukraine at the crossroads of geopolitical interests has shaped different spheres of influence, and, accordingly, the variety of regional sweets, which is later preserved in the factories range. Thus, the Ottoman rule in the Northern Black Sea, despite the recolonization of the region after the Russo-Turkish wars, has preserved the traditions of Eastern sweets in the culture of the Ukrainian South. 4. Based on the analysis of archival documents and periodicals, an analysis of the assortment of confectionery factories of Ukraine was made, which made it possible to compare them with the corresponding assortment of European factories and to trace the interweaving of the local food tradition and its combination with the European traditions (for example, Ukrainian adaptation of biscuits and local traditions in forming a recipe of Ukrainian gingerbread compared to Polish and English analogues of this product). 5. Spreading of chocolate technologies was a multilayered process: those technologies were transported from Vienna to Poland and Ukraine actually at the same time. Thus, we got a blossoming industry of chocolate making in Lviv. On the other hand, the transition from the craft to the factory stage of the development of the industry was far more difficult in Western Ukraine, due to position of this region as an agrarian in the common structure of the Austro-Hungarian Empire.

Keywords: confectionery industry; food traditions; sweets; industrial revolution; transformation.

Problem statement and analysis of researches and publications

History of Ukrainian confectionery has not had appropriate complex research yet. Instead, there is a huge variety of works dedicated to the common history of food industry. In fact, we can find only partial analysis of development of this branch. From the Soviet period we should single out the works of A. Fedorovskyi, K. Filatov, Frishman, M. Rosenfeld, I. Brover. From the period of independent Ukraine we can find random reminds in works of T. Lazanska, O. Reent, V. Grinchutskiy.

Presentation of the main content

History of food it's always deep interrelations of economy, policy, local traditions and innovative technologies. Ukraine always was a specific territory, with intersections of East and West, a borderland, where everything is possible. For the most of all, we should pay attention to the peculiarities of trade in Kyiv Rus. A famous trade route from «Varangians to Greeks» had influenced our territory dramatically. Byzantine monopoly concerning Eastern trade was a great problem of Western Europe that formed extremely high prices. On the other hand, Crusades gave them a special meaning for the Eastern products. Being a restricted area, they became very popular. In theory of medieval nutrition sweets and spices were a great cure to withstand a black bile – according to the Ancient Greeks theory of four bodily humors, big quantity of black bile causes melancholy (Adamson, 2004, p. 205). Neither tea, nor coffee – European medieval cuisine simply had to fill this emptiness that is way we've got numerous recipes of European beverages, using cinnamon, black pepper and other spices (Pokhlebkin, 1975, p. 11). Lively trade with Byzantines had put strong emphasis on the meaning of Kyiv Rus as a transit territory. It meant affordable prices for many products. For the example spices were expensive, but it wasn't luxury (Tolochko, 1980, p. 75). That is way, from the very beginning a food history of Ukrainian territory got many differences in comparison with food traditions of the Western Europe. A famous food culture Historian, Massimo Montanari, had determined World History as an endless struggle between the famine and the welfare (Montanari, 2009, p. 7). Formation of the food culture in different countries is an important part of their history.

Baking has long traditions in Ukraine and embodies the agricultural peculiarities of the Eastern Slavs. First and foremost, we are

speaking about the special feature of Slavic cuisine – the place of secondary cereals. Roman civilization and its derivatives brought the primacy of white bread and white flour into a food culture of Europe (Montanari, 2009, p. 43). According to the Roman system of nutrition, bread, made of rye or barley – «panisplebeius», bread for slaves. Roman system came to Europe with Christianity, and Roman bread, made of wheat, became a not separated part of European cuisine (Montanari, 2008, p. 368). The kitchen of the Slavic peoples did not know such division. Rye flour and mixed rye-barley flour was used throughout the territory of Ukraine. It was not bread for poor people; rye bread was respected in rich families.

First great improvement in case of the «white bread» traditions had started when we finally joined Poland in 1569. The fall of Byzantine Empire and a great source in case of Belorussian and Ukrainian fertile soils made Poland an important part of the grain trade in Europe. As well, as Poland had adopted a Roman system of nutrition, the primacy of wheat in agriculture – and cuisine – was proclaimed (Montanari, 2008, p. 368). Second wave was colonization of the South as a consequence of Russian-Turkish wars, which made Southern Ukraine a crucial region of bread supplies.

Despite to all, in 19th century Gingerbread still has been a regional product of northern Ukraine, in particular, the Kharkiv region and the Chernigiv region. There were a wide range of enterprises in Kharkiv during the times of industrial revolution, which produced gingerbreads only. For example, a factory of Michail Poluektov, founded in 1848 (DAKhO, f. 922, d. 1, c. 33, p. 40).

In Eastern tradition we use the word «pryanik» (Russians, Ukrainians, or «piernik» (Poles). «Pierniki Toruńskie», as they are known in Polish, the iconic Polish sweets, is the last border of the white flour gingerbread (Bobecka, 2012, p. 15).

Ukrainian tradition with using of rye flour was formed from the times of Kyiv Rus and combined local traditions and special features of this territory – tradition of the rye bakery and a trade with Byzantine Empire, which meant wide source of Eastern products (Rybakov, 1982, p. 309). Ottoman Empire also added the oriental features to this production. Crossing the borders, we can find other embodiment of «pryanik» – Russian gingerbread traditions of Tula and Vyazma, also made of rye flour.

The mass fraction of rye flour decreases as the product range approaches the European one, and subsequently concentrates only on the narrow «gingerbread» segment. The penetration of European traditions brings to the confectionery traditions of Ukraine products with predominant use of wheat flour – waffles and biscuits.

Localization of sweets, as well as localization of every kind of food, it's a question of local traditions and local facilities. As an example, English term «biscuits» dates us back to the next definition from Oxford Dictionary, «A small baked unleavened cake, typically crisp, flat, and sweet» («Biscuit», 2019). The origin was connected with a special way of cooking: from the Latin «bis» (twice) and «coctus» (to cook, cooked), and, hence, means «twice-cooked»: first baked, then dried. It's easy to keep it without spoiling. That is why the biscuits were used to supply troops for ages. But that reasonable definition later was changed by the local traditions. In Scotland «biscuit» means soft bread, similar to sponge-cake (David, 1977, p. 10). What interesting, those kind of biscuit was adopted in Ukraine, and when the Kharkiv's factory of George Borman tried to produce a first kind of biscuit, they were forced to use term «English biscuits» to prevent confusion («Kharkovskaya gubernskaya zemskaya uprava», 1917, p. 123).

History of waffles was strongly connected with traditions of Western European Christianity. A first example dates us back to the 9-th century and traditions of Catholic communion. Rich decorated irons with depiction of crucifixion and other religious motifs. Three ages later the waffles tradition became a separate part of European cuisine, more secular, than religious. The waffle-irons, decorated with different plots and a floral motifs we can find practically in every kitchen of Europe (Adamson, 2004, p. 70), but it still not usual for Ukraine. The industrial revolution became a turning point for this product. The mass production of the waffles had started.

Napoleonic wars became a hard challenge for Europe. Using of white beet to produce sugar – one of the consequences, which made rise of confectionery industry in Ukraine possible. Both empires weren't successful in case of tropic colonies, so the white beet sugar was a great solution. Division of Ukraine between two empires – Russian and Austrian caused great differences in case of industrial development. Central and Eastern Ukraine were territories, close to the parent state of Empire. Being involved in common commodity circulations,

they became industrial regions. Western Ukraine was far province in common structure of Austrian empire, doomed to be a sales market for the central provinces. The issue is, that flour and sugar are the key raw material of this industry.

Speaking of common sweets tradition of Europe and Ukraine, formed from the very beginning and on the same base, we should admit candied fruits. It is believed that candied fruits became popular in Western Europe thanks to the Arabian invasion on the South. First mentions dates back to the 16 century. Production of the candied fruits started to rise in Provence mostly thanks to the papacy in Avignon. But using of candied fruits was common for the Mediterranean region. It will be possible to suppose, that trade relations with Byzantine Empire was much more appropriate way to adopt this food tradition. The Ottoman Empire, an Oriental state with Mediterranean traditions, made it uninterrupted. On the other hand, the origin of the Ukrainian word «tsukaty», which means «glace fruits», derived from the Ukrainian word «tsukor» (sugar). Local tradition of candied fruits in Ukraine makes us think of synthesis between the Byzantine and a Western European example. For the first of all, we are speaking about the Balabukh family – a Kyiv dynasty of the confectioners. Known from the 18 century, they were producing their candies for the Royal court of the Russian Empire. Soft climate of the Northern and Central Ukraine with a huge variety of fruits in combination with immediate need to keep them unspoiled bring it to life. Flowering of the Balabukh business made them an example for the other manufacturers (DAK, f. 59, d. 1, c. 6387, p. 45). Though the original Balabukh candied fruits were recognized unsurpassed, numerous Kyiv sweet stores dare to copy them. The manufacturers of the «dry jam» also were the factories of Semadeni, Berto, Gorovits and others (DAK, f. 51, d. 1, c. 1958, p. 13). At the same time Balabukh original product was not as rough as common candied fruits use to be. It was something in the middle between jam and candied fruits, and it was called «dry jam» (Fontaniy, 2009, p. 77). Unfortunately, the original recipe of this candy was lost. But if we turn to the Ottoman food traditions, we can find numerous variations of the soft fruit candies, based on the using of the honey syrup, mixed with herbs and spices.

The footprint of the Byzantine and a Turkish culture could be marked in the Northern Black sea area of Ukraine. One of the specific

features of the confectionery market in Odessa can be considered as a large number of Halva and Turkish delight factories. Very often their owners had Greek or Turkish origin. In particular, the Greek direction is tracked in the form of small workshops, both early and late. In written sources of that time we can find coffee shops and confectioneries of Duvargeoglu, Pavlidi, Ambarzaki. Their products were Rahat-Lukum with the addition of various types of nuts, jam, halva, nougat and sherbet.

Traditions of making halva are the basis of the assortment of many Odessa factories and confectioneries, which, of course, is due to the geographical location of the city. However, speaking about the technologies of its production, we see them inherited from two sources – Greek and Turkish. A perfect consequence of past – Southern Ukraine was included into Ottoman Empire structure for more than 300 years. But 19th century has brought another emphasis to this problem. Being implemented in Ukraine in the middle of 19th century, culture of sunflower influenced production of halva dramatically. Chip raw material from sunflower – its seeds – formed a useful base of sunflower halva production. In comparison with sesame halva, this product is quite rough, but, nevertheless, now this version of halva is the most widespread in Ukraine.

The production of solid chocolate in confectionery brunch of Ukraine begins in the second half of the nineteenth century. After all, since the discovery of America, Europe knew chocolate only as a drink. Solid form of chocolate was born with Industrial revolution. Invention of the Coenraad van Houten, his famous «Dutch cocoa» with its mild taste and high solubility has marked new era and were shared by the famous sweets producers very soon. Solid form meant great opportunities – a new snack, with a huge variety of forms and recipes, from the most expensive to the cheapest. Those great expectations were rewarded very soon.

Lviv is often positioned as the capital of sweets, the source of confectionery in Ukraine. However, in this case we should rather speak about the different ways for the East and West. Thanks to the geopolitical position of the city, Lviv tended to use Western samples, a classical confectionery technology – waffles, candies, sponge cakes etc. The confectionery face of Lviv was formed by the common industrial development of Galychyna – bright, but not successful in case of

machine way of sweets producing. There were huge varieties of cake-shops. Their bright assortment was also based on those historical circumstances. Firstly, in 14th century Lviv got the warehouse right, as a city of transit trade. Secondly, this kind of sweets marketing was common for the Vienna. A strong influence of Vienna made a chocolate – at the very beginning as a drink, later in a solid form – a main regional product. The first masters of confectionery production were mentioned in historical sources of Lviv near the late 18 century. The documents of the end of the nineteenth century have marked next owners of sugar candy: Y. Hornyker, L. Zalevsky, T. Gelfinger.

Solid form of chocolate has come to Lviv in late 19 ct. The process of the technology import is still not clear. Some researchers suggested chain Vienna – Warsaw – Lviv. But first mechanized factories in Galicia and in Poland actually were opened at the same time. For example, the famous factory of Adam Piasecky (later-Wawel) was mechanized in 1910. No doubts, that Vienna, as a heart of Austrian empire, known by their chocolate traditions, was first. But terms and ways of further expansion is quite contradictory.

The combination of economic circumstances and a specific of colonial policy led to the fact that in the beginning of twentieth century, in industrial sense Lviv actually was not developed. During the period of Polish rule, the largest number of enterprises and workers was in the sewing and a footwear industry, than in building. A food industry took third place in the list. Does it mean that the confectionery branch became technically improved? Unfortunately, no. There is an interesting issue – being not important as a producers of essential goods, a confectionery branch shows the level of industrial development in common. If it is high – there definitely will be industrial enterprises. Confectionery branch will be industrial if there is an appropriate base of the hard industry. Just because if not – there'll be more easy to use a hand-made productions.

On the verge of 20's situation was still complicated. Having lost national liberation war, Western Ukraine was forced to join Poland. The autobiographical work of the one of Lviv's sweaters, Clementine Glinsky gives us an emotional, but rather clear description of small confectionery enterprises of the Western Ukraine and Eastern Poland. In particular, she describes the state of the Przemysl store – «a small, dirty, poorly ventilated room, which combined a shop and a house. In

a dark and stuffy room the owners lays ill. There was a table near the bed, with a typewriter attached to it. The baby was sitting there in wet pants, playing with all the instruments. There also were a several pairs of copper rollers, all of which grew out of copper rust» (TsDIA Ukrainy, f. 682, d. 1, c. 616, p. 13). Unfortunately, the most part of enterprise looked similar to that one. Though the scale of output and a number of workers were different, the sanitary and hygienic conditions were the same – inadequate. These are the characteristics of the newborn industry, which had neither state control nor its own sufficient resources, to become an orderly and stable. At the same time, we have got examples of the «Branka» (TsDIA Ukrainy, f. 203, d. additional, c. 1 461, p. 3) and a petition of Vladyslav Pidgalych to let him improve his factory by the new machines of Leman factory – the most known equipment producer of those days (TsDIA Ukrainy, f. 165, d. 9, c. 178, p. 10). That kind of conditions was going to be developed in late 20's, until they were interrupted by the economic crisis in Poland.

Conclusions

Chains of the food traditions in Ukraine need to be well researched as an evidence of the cultural and economic interactions. On the example of Ukrainian South we can see, that though the Ottoman Empire was gone, its imprint was still here. Thanks to the food traditions unique culture of this region was not razed to the ground by the Russian-Turkish wars. On the other hand, we have well-preserved traditions of Kyiv Rus a rye bread making traditions on example of gingerbread of the Ukrainian North. In some cases, local and borrowed products are pointing much more, than written sources, which could be falsified according to the political reality. A food history is a great source to determine common development of the territory, situated on the crossroad of geopolitical ambitions, as Ukraine is.

References

- Adamson, M.** (2004). *Food in Medieval times*. London: Greenwood Publishing Group.
- Biscuit. (2019). *Oxford Living Dictionaries*. Retrieved from <https://en.oxforddictionaries.com/definition/biscuit>.
- Bobacka, P.** (2012). Pierniki toruńskie w historii i w podaniach lokalnych [Torun gingerbread in history and in local recipes]. *Rocznik Torunski – Toruń Yearbook*, 39, 15–42. Retrieved from <http://bazhum.muzhp.pl/>

- [media/files/Rocznik_Torunski/Rocznik_Torunski-r2012-t39/Rocznik_Torunski-r2012-t39-s15-42/Rocznik_Torunski-r2012-t39-s15-42.pdf](#) [in Polish].
- DAK – Derzhavnyi arkhiv m. Kyieva [State archive of Kyiv] [in Ukrainian].
- DAKhO – Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti [State archive of Kharkiv] [in Ukrainian].
- DALO – Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti [State archive of Lviv] [in Ukrainian].
- David, E.** (1977). *English Bread and Yeast Cookery*. London: Penguin Books Ltd.
- Fontaniy, Ye.** (2009). Polakomites Balabukhami [Enjoy Balabuch]. *Sladkiy Kiev: sbornik Kraevedcheskikh statey – Sweet Kiev: a collection of local lore articles* (pp. 77–78) [in Russian].
- Fudukley, I.** (1852). *Statisticheskoe opisanie Kievskoy gubernii [Statistical description of the Kyiv province]*. (Vol. 3). Saint Petersburg: Tip. MVD [in Russian].
- Kharkovskaya gubernskaya zemskaya uprava [Kharkiv provincial land administration]. (1917). *Materialy po otsenke fabrik i zavodov Kharkovskoy gubernii – Materials for the evaluation of factories in Kharkiv Province*. Kharkiv: Pechatnia S. Yakovleva [in Russian].
- Montanari, M.** (2008). Food is culture. *Enterprise and society*, 9 (2), 368–370. doi: 10.1093/es/khn039.
- Montanari, M.** (2009). *Golod i izobilie: istoriya pitaniya v Yevrope [Starvation and welfare: history of food in Europe]*. Saint Petersburg: Aleksandriya [in Russian].
- Pokhlebin, V.** (1975). *Vse o pryanyakh [All about spices]*. Moscow: Pishchevaya promyshlennost [in Russian].
- Rybakov, B.** (1982). *Kievskaya Rus i kievskie knyazhestva [Kyiv Rus and Kyiv principalities]*. Moscow: Nauka [in Russian].
- Tolochko, P.** (1980). *Kiev i kievskaya zemlya [Kyiv and Kyiv land]*. Kiev [in Russian].
- TsDIA Ukrainy – Tsentralnyi Derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Lviv [Central State Historical Archive of Ukraine, Lviv] [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 16.03.2020 р.

УДК 930:271.4-726.2(477.83)"16/17"
DOI: 10.24919/2312-2595.3/45.203953

Світлана Біла

кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (bilasvitlana24@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9506-2789>

Бібліографічний опис статті: Біла, С. (2020). Реформаційна діяльність Єпископа Йосифа Шумлянського та поширення унії у Львівській єпархії у трактуванні Петра Вавженюка. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 3/45, 283–294. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.3/45.203953>.

РЕФОРМАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЄПИСКОПА ЙОСИФА ШУМЛЯНСЬКОГО ТА ПОШИРЕННЯ УНІЇ У ЛЬВІВСЬКІЙ ЄПАРХІЇ У ТРАКТУВАННІ ПЕТРА ВАВЖЕНЮКА

Анотація. У статті проаналізовано праці Петра Вавженюка, присвячені історії Львівської єпархії та реформаційній діяльності львівського єпископа Йосифа Шумлянського. Стверджується, що стокгольмський історик першим в церковній та світській історіографії представив добу XVII – початку XVIII ст. як період потужних реформ у Львівській єпархії. Відзначено, що історик використав у своїх студіях модерну західноєвропейську методологію. Акцентується, що Петро Вавженюк висунув низку інноваційних концепцій щодо трактування реформ, які проходили у Львівській єпархії. Зокрема науковець стверджував, що в цей період у регіоні проходили процеси конфесіоналізації та цивілізування духовенства у руслі загальноєвропейських реформаційних і контрреформаційних тенденцій. На зміст реформ Шумлянського також вливали ідеї реформування церкви, які ще в середині XVII ст. висував київський митрополит Петро Могила. Зауважено,

© Світлана Біла, 2020

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

що на думку Петра Вавженюка, духовенство мало бути і основною рушійною силою у поширенні унії в єпархії. **Мета статті** – проаналізувати внесок праць Петра Вавженюка у дослідження проблеми поширення унії у Львівській єпархії та реформаційної діяльності єпископа Йосифа Шумлянського. **Методологія дослідження** базується на використанні загальнонаукових (аналіз, синтез, узагальнення) та спеціально-історичних (історико-типологічний, історико-системний) методів. **Наукова новизна** статті – вперше проаналізовано концепції Петра Вавженюка про реформаційну діяльність Йосифа Шумлянського. **Висновки.** Відтак реформаційна діяльність Йосифа Шумлянського була спрямована і на те, щоб переконати руське духовенство у перевагах католицької релігійної культури. Підкреслюється, що об'єктивними є висновки Петра Вавженюка, що під патронатом польського уряду, який був зацікавлений у поширенні унії в краї, львівський єпископ виборів доволі широкі привілеї для духовенства та підвищив його соціально-правовий статус. Унійні процеси у західних єпархіях Київської митрополії відповідали політичним інтересам Речі Посполитої – ізолювати руську церкву від впливів Константинопольського і Московського патріархатів.

Ключові слова: унійні процеси; реформаційна діяльність; Петро Вавженюк; Львівська єпархія; Йосиф Шумлянський.

Svitlana BILA

PhD (History), Associate Professor, Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (bilasvitlana24@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9506-2789>

To cite this article: Bila, S. (2020). Reformatsiina diialnist Yepyskopa Yosyfa Shumlianskoho ta poshyrennia unii u Lvivskii yeparkhii u traktuvanni Petra Vavzheniuka [Bishop Joseph Shumlyanskiy's reformation activities and the expansion of the Union of the Diocese of Lviv in the interpretation of Petro Vavzhenyuk]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 3/45, 283–294. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.3/45.203953> [in Ukrainian].

**BISHOP JOSEPH SHUMLYANSKIY'S
REFORMATION ACTIVITIES AND THE EXPANSION
OF THE UNION OF THE DIOCESE OF LVIV
IN THE INTERPRETATION OF PETRO VAVZHENYUK**

Summary. The article analyzes the scientific works of Petr Vavzhenyuk that are dedicated to the history of the Diocese of Lviv and Bishop Joseph Shumlyanskiy's reforms. The historian from Stockholm was the first scientist in ecclesiastical and secular historiography to present the era of the 17th – early 18th centuries as a period of meaningful reforms in the Diocese of Lviv using modern Western European methodology in his research. It is emphasized that Petro Vavzhenyuk introduced several innovative concepts for the interpretation of the undertaken reforms in the Diocese of Lviv. In particular, the scholar stated that the regional processes of prioritizing catholic confession and civilization of the clergy were similar with European reforms and tendencies of the counterreformation at that time. Shumlyanskiy's reforms were also influenced by the 17th century reforms introduced by the Metropolitan of Kyiv Petro Mohyla. According to Petro Vavzhenyuk the clergy should have been the main driving force to have spread the union in the diocese. **Objective** of the research – to analyze the contribution of Petr Vavzhenyuk's works to the study of the problem of union expansion in the Diocese of Lviv and Bishop Joseph Shumlyanskiy's reformation activity. **Methodology** of the research is based on the use of general scientific (analysis, synthesis, generalization) and special-historical (historical-typological, historical-systemic) methods. **Scientific novelty** of the article – the concept of Peter Vavzhenyuk on the reformation activity of Joseph Shumlyanskiy is analyzed for the first time. **Conclusion.** Therefore, Joseph Shumlyanskiy's reformation activity directed at the orthodox clergy attempted to convince them of the benefits of Catholic religious culture. It is emphasized that the findings of Petr Vavzhenyuk concerning the fact that the Bishop of Lviv, with the help of the Polish government, won many privileges for the clergy and increased its socio-legal status. With the help of the union processes in the western dioceses of the Kyivan Metropolitanate, the Polish-Lithuanian Commonwealth wanted to isolate the Orthodox Church from the influence of Constantinople and Moscow.

Keywords: the union processes; the reformation activity; Petro Vavzhenyuk; Diocese of Lviv; Joseph Shumlyanskiy.

Постановка проблеми. Перед сучасним унієзнавством в Україні особливо нагальним завданням є засвоєння теоретико-методологічних підстав та концептуального дискурсу досліджень західноєвропейської церковної та світської історіографії кінця ХХ – початку ХХІ ст. Цінність цих студій передовсім полягає у тому, що саме у них науковці намагаються дослідити, як саме проходили процеси конфесіоналізації у нашому регіоні. Борис Гудзяк наголошує, що саме історики української діаспори вперше почали шукати відповіді на риторичні запитання: якою була релігійна свідомість пересічних мешканців Центрально-Східної та Західної Європи, чи була вона однаковою за змістом «християнською та католицькою» чи різною, чи діаметрально протилежною (Гудзяк, 1990, с. 123–136). Застосовуючи нові методологічні підходи, ці дослідники надають перевагу дослідженню довготривалих процесів певної епохи, суспільної свідомості широких верств населення, а не обмежуються вивченням одиничних подій та постатей, нехай і видатних. Чільне місце у цих студиях, у розрізі саме нашої теми, належить працям Петра Вавженюка, присвячених дослідженню проблем конфесійної цивілізації в Україні і реформам єпископа Йосифа Шумлянського в умовах переходу Львівської єпархії до унії наприкінці ХVІІ – початку ХVІІІ ст. (Wawrzениuk, 2007, pp. 233–252; Wawzhenjuk, 2005, pp. 347–366; Wawzheniuk, 2005).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одним із перших проаналізував особливості та недоліки діаспорної історіографії, присвяченої Берестейській церковній унії та її добі, Борис Гудзяк (1990, с. 123–136). Учений першим наголосив на застосуванні цими істориками нових методологічних підходів, започаткування вивчення ними не тільки подієвої історії, але й аналіз процесів усвідомлення пересічними людьми, а не тільки церковними і політичними елітами, приналежності до певної релігії та конфесії. Позитивом повоєнних студій з історії української церкви, на переконання Б. Гудзяка, є впорядкування і видання істориками документів з архівних збірок Римської курії. Водночас дослідник наголошує, що праці з унієзнавства другої половини ХХ ст. недостатньо враховують здобутки західноєвропейської історіографії. Діаспорними дослідниками фрагментарно вивчаються проблеми ментальності тогочасного українського етносу, широкі

соціокультурні та політичні контексти, а відтак у студіях відсутні синтетичні узагальнення (Гудзяк, 1990, с. 133).

Детальний аналіз праць церковної історіографії української діаспори другої половини ХХ ст. здійснила автор статті (Біла, 2003, с. 398–407; Біла, 2017, с. 4–14). Дослідниця вперше наголосила на тому, що цінність означених студій передовсім полягає в опрацюванні значного корпусу джерел з Римських архівів. Водночас відірваність від архівних матеріалів Центрально-Східної Європи не дозволила науковцям проаналізувати та порівняти політичні інтереси Римської церковної ієрархії і польського уряду, а також оцінити роль тогочасних міжнародних обставин в конфесійній політиці Речі Посполитої (Біла, 2003, с. 404).

Перший спеціальний аналіз та єдину рецензію на працю Петра Вавженюка написав Юрій Зазуляк (2010, с. 729–732). Втім, слід підкреслити, що вчений спеціально не досліджував цінність монографії у розрізі вивчення П. Вавженюком проблеми поширення унії у Львівській єпархії. Так, Юрій Зазуляк зауважив, що робота шведського історика є «одним з перших прикладів практичного застосування сучасної західної історіографії (Гайнц Шеллінг) та соціологічної думки (Норберт Еліас) для аналізу релігійно-церковних явищ ранньомодерної історії України. Саме процеси конфесіоналізації, цивілізування та соціального дисциплінування, наголос на яких в останніх десятиліттях почав домінувати в інтерпретаціях релігійної історії ранньомодерної Європи, є ключовими для пояснення соціального контексту ініціатив Й. Шумлянського» (Зазуляк, 2010, с. 730). Юрій Зазуляк підкреслив, що саме Петро Вавженюк першим в церковній історіографії акцентував на значенні реформ львівського єпископа Йосифа Шумлянського як «спроби конфесійного цивілізування нижчого духовенства» та можливості покращити рівень душпастирської діяльності священників та особливості їх життя і соціополітичного становища в руслі католицької контрреформації (Зазуляк, 2010, с. 729). Учений також зацентрував, що Петро Вавженюк першим серед українських істориків детально дослідив матеріали консисторських судів. Саме вони дали йому підставу репрезентувати спосіб життя і моральне обличчя кліру та пояснити мотиви реформаційної діяльності Йосифа Шумлянського.

На важливості робіт Петра Вавженюка для дослідження історії Львівської єпархії та діяльності Йосифа Шумлянського наголошує львівський історик Ігор Сковчиляс. Він справедливо підкреслив, що шведський історик першим у церковній історіографії використав сучасну західноєвропейську методологію і розглянув означений період історії Львівської єпархії як добу масштабних реформ (Сковчиляс, 2011, с. 23). На думку науковця, для розвідок Петра Вавженюка характерне застосування таких модерних концепцій європейського історіографічного дискурсу, як «конфесіоналізація», «соціальне дисциплінування», «громадський (церковний) примус», «процес цивілізування» (Сковчиляс, 2010, с. 82). Дослідник акцентує, що цінність праць Петра Вавженюка полягає у тому, що він розглядає реформи львівського єпископа у порівняльному дискурсі та широкому контексті європейських реформаційних і контрреформаційних процесів (Сковчиляс, 2010, с. 82). Ігор Сковчиляс відзначає, що вчений зі Стокгольма інтерпретує реформи Йосифа Шумлянського на місцевому рівні як могилянські та водночас такі, що поєднували західноєвропейські практики. Певним недоліком досліджень Петра Вавженюка, на погляд львівського історика, є відсутність повної відповіді на запитання, чи у Львівській єпархії мала місце специфічно «руська конфесіоналізація» і як необхідно оцінювати процес «цивілізування» у руслі практичної спрямованості (Сковчиляс, 2010, с. 82).

Мета статті – проаналізувати внесок праць Петра Вавженюка у дослідження проблеми поширення унії у Львівській єпархії та реформаційної діяльності єпископа Йосифа Шумлянського.

Виклад основного матеріалу. Петро Вавженюк є українцем за походженням, народився у 1971 р. у Варшаві, вдало поєднує музичну кар'єру з науковою. У 2005 р. молодий науковець отримав ступінь доктора філософії у галузі історії і на сьогодні працює в школі історичних і сучасних досліджень у Стокгольмі («Пйотр Вавженюк», б.р.).

Аналізуючи праці Петра Вавженюка, передовсім слід відзначити, що він добре обізнаний з основними дискусіями унієзнавчих студій, здобутками сучасної світової та української церковної історіографії. Реформаційну діяльність львівського єпископа Йосифа Шумлянського та поширення нової унійної конфесії у краї дослідник розглядає у тісному зв'язку із загальними євро-

пейськими релігійними процесами і політикою королівського уряду Речі Посполитої. Так, історик стверджує, що після зречення Яна Казимира у 1668 р. метою польської держави було повністю заборонити діяльність православної церкви. Польський король Ян Собеський прагнув ізолювати руську церкву від впливу Константинопольського і Московського патріархів. Саме тому на церковні посади призначалися лише такі служителі, які були прихильними до зміни конфесії. Відтак Шумлянський, отримавши посаду єпископа, пообіцяв «віддячитися» шляхом приєднання до унії у найкоротший термін. У певному сенсі амбіції Шумлянського були такими ж, як і ідеї його проунійних попередників. Його ціллю було посилити церкву за допомогою різних людей та інституцій, передовсім польського короля (Wawrzeniuk, 2005, р. 29).

Учений погоджується з інтерпретаціями відомого дослідника М. Андрусяка (Andrusiak, 1934) і стверджує, що львівський єпископ Йосиф Шумлянський завдяки особистому патронату Яна Собеського здобув значні привілеї для руських священників. Й. Шумлянський не був ні прихильником, ні ворогом унії, а радше захисником прав руської церкви. Перед переходом до унії він діяв з метою отримати певні привілеї, які б поліпшили становище церкви. Завдяки його діям і маневрам православні були зрівняні у правах з римокатоликами. Тільки дії нового короля, Августа II, зокрема позбавлення прав єпископа на кам'янець-подільську частину єпархії та масований натиск римокатолицької церковної ієрархії, змусили Шумлянського відкрито перейти до унії (Wawrzeniuk, 2005, р. 57). Учений зауважує, що основною рушійною силою у зміні конфесії, на переконання єпископа, мали стати священники. З метою формування лояльного ставлення духовенства до нової унійної конфесії потрібно було переконати його у позитивних цінностях польської релігійної культури та показати деякі негативні аспекти православної релігійної культури (Wawrzeniuk, 2005, р. 143). Автор стверджує, що у Європі вже з XVI ст. утвердився новий зразок священника, який мав доволі високий соціальний статус і освіту. Саме на такі якісні зразки священника орієнтувався Йосиф Шумлянський (Wawrzeniuk, 2005, р. 63). Владика хотів підвищити політичний і соціально-правовий статус руського духовенства та повагу до нього серед римокатоликів Речі Посполитої. Певний вплив на львівського

єпископа мали і релігійні реформи Петра Могили. Водночас учений акцентує, що, здійснюючи свої церковні реформи, ієрарх передовсім домагався того, щоб руські священники уподібнилися до європейських римокатоликів. На думку єпископа, вони мали бути у всьому схожими на римокатолицьких парохів та польську шляхту, зокрема у манерах поведінки, ролі у тогочасному суспільстві, моральних чеснотах, одязі, освіті. Процеси «конфесіоналізації», «цивілізування» та «дисциплінування» духовенства гарантували поступ реформаційної діяльності Шумлянського. Засобами для успішної реалізації реформ були інструкції єпископа (у формі книг та настанов, зокрема праці «Метрика») та певні санкції щодо «негідних» священників за допомогою діяльності церковного суду (Wawrzyniuk, 2005, p. 78). Петро Вавженюк вважає: якщо Шумлянський був «зіркою», то парафіяльні священники були його «акторами», що його підтримували. Спочатку для того, щоб здобути стандарти цивілізованого зразка поведінки духовенства, а згодом, щоб пропагувати перехід до унійної конфесії (Wawrzyniuk, 2005, p. 143). Водночас науковець висловлює сумніви, чи могли пересічні священники завжди вдало переконувати шляхту переходити до унійного віросповідання, якщо вони самі часто були об'єктом принижень і знущань, а їхній статус у тогочасному суспільстві був доволі хитким (Wawrzyniuk, 2005, p. 145).

Петро Вавженюк на підставі детального аналізу постанов консисторських судів стверджує, що статус тогочасних парохів був непевним, а відносини священників та місцевої шляхти і селян склалися по-різному, по-різному врегульовувалися конфлікти між ними. Об'єктивними є висновки історика і про те, що після переходу до унії руське духовенство не здобуло рівних прав з римокатоликами, і уніатська церква вважалася нижчою у церковній ієрархії. Попри значне зростання кількості уніатських парафій у ХУІІІ ст. (1578) їхнє становище залишалося складним, існувало і надалі право патронату та симонії. Інколи на посади священників призначали людей без належної освіти. Статус греко-католицької церкви підвищився тільки після реформ австрійських імператорів Марії Терезії та Йосифа ІІ.

Висновки. Отже, значення праць Петра Вавженюка полягає в опрацюванні значного масиву джерельних матеріалів та у цін-

них інтерпретаторських висновках. Науковець глибоко проаналізував зарубіжну та українську історіографію, застосувавши найновіші досягнення сучасної західноєвропейської методології. Першим у сучасній історіографії розглядає реформи Йосифа Шумлянського у тісному зв'язку з європейськими церковними реформами та реформами київського митрополита Петра Могили. Детальний аналіз творів львівського єпископа дав можливість науковцю з'ясувати, як в ідеалі мали проходити процеси конфесійної цивілізації та дисциплінування нижчого духовенства. Опрацювання істориком документів консисторських судів допомогло дослідникові проаналізувати повсякденне життя руського духовенства та з'ясувати не тільки причини реформаційної діяльності Йосифа Шумлянського і реальне становище руської церкви у Речі Посполитій, але й безпосередні наслідки реформ, тобто, наскільки ефективними були спроби конфесійного цивілізування місцевого кліру. Прикметно, що Петро Вавженюк розглядає реформи львівського єпископа і у тісному зв'язку з поширенням унії у єпархії. Історик аргументовано підкреслює, що саме пересічні священники мали поширювати нову уніатську конфесію серед руської шляхти та селян. Відтак, керуючись досягненнями європейської контрреформації, Йосиф Шумлянський висував нові вимоги до характеру душпастирської діяльності руського духовенства і намагався переконати священників у перевагах католицької релігійної культури і церковної практики. Водночас обґрунтованими є висновки вченого і про те, що основною метою львівського єпископа було зрівняти духовенство у правах з католицьким і підвищити його статус у тодішньому соціумі. При цьому львівський владика користувався потужною підтримкою польського короля, який в силу політичних обставин був зацікавлений у поширенні унії у регіоні.

Перспективним напрямом дослідження проблеми є порівняльний аналіз теоретико-методологічних підходів та фактичних матеріалів наукової спадщини Петра Вавженюка з подібними працями сучасної західноєвропейської та української історіографії.

Джерела та література

- Біла, С.** (2003). Унійні процеси в західноукраїнських єпархіях Київської митрополії в історіографії української діаспори. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, 7, 398–407. Дрогобич: Коло.
- Біла, С.** (2017). Унійні процеси в Перемишльській, Львівській та Луцькій єпархіях у дослідженнях Мирослава Марусина. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Історія»*, 40, 4–14. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка.
- Гудзяк, Б.** (1990). Західна історіографія і Берестейська унія. *Богословія*, 54, 123–136.
- Зазуляк, Ю.** (2010). Piotr Wawzenuk. Confessional civilizing in Ukraine. The bishop Iosyf Shumlansky and the introduction of reforms in the Diocese of Lviv, 1668–1708. Huddinge: SÖDERTÖRN HÖGSKOLA, 2005 [SÖDERTÖRN DOCTORAL DISSERTATIONS, 3]. 160 p. *Вісник Львівського університету. Серія Історія*, 45, 729–732.
- Пйотр Вавженюк. (б.р.). *Вікіпедія – вільна енциклопедія*. Взято з https://uk.wikipedia.org/wiki/Пйотр_Вавженюк.
- Скоциляс, І.** (2010). *Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII століть: організаційна структура та правовий статус*. Львів: Вид-во УКУ.
- Скоциляс, І.** (2011). Етноарх некозацької України: єпископ Львівський, Галицький і Кам'янецький Йосиф Шумлянський (1668–1708). *Генеалогічні записки*, 9 (3), 5–32. Львів.
- Andrusiak, M.** (1934). *Józef Szumlański, pierwszy biskup unicki Lwowski (1667–1708): zarys biograficzny*. Lwów: Towarzystwo Naukowe.
- Wawrzeniuk, P.** (2005). *Confessional Civilising in Ukraine: The Bishop Iosyf Shumlansky and the Introduction of Reforms in the Diocese of Lviv 1668–1708*. Stockholm: Södertorn University College.
- Wawrzeniuk, P.** (2007). Violence among Parish Priests as Communication of Status and Authority in the Diocese of Lviv, 1668–1708. *Litauen und Ruthenien. Studienzeue inetrans kulturellen Kommunikations region (15.–18. Jahrhundert)* (pp. 233–252). Wiesbaden: Harrasso witz Verlag.
- Wawzhenjuk, P.** (2005). Social Disciplining and Social Control in the L'viv diocese during the Episcopate of Iosyf Shumlansky in the European context. *Україна XVII століття: суспільство, філософія, культура: зб. наук. праць на пошану пам'яті проф. Валерії Михайлівни Нічик* (с. 347–366). Київ: Критика.

References

- Bila, S.** (2003). Uniini protsesy v zakhidnoukrainskykh yeparkhiiakh Kyivskoi mytropolii v istoriohrafii ukrainskoi diaspory [Uniform Processes in the Western Ukrainian Dioceses of the Kyiv Metropolitanate in the Historiography of the Ukrainian Diaspora]. *Drohobyt'skyi kraieznavchyi zbirnyk – Drohobych Regional Studies*, 7, 398–407. Drohobych: Kolo [in Ukrainian].
- Bila, S.** (2017). Uniini protsesy v Peremyshl'skii, Lvivskii ta Lutskii yeparkhiiakh u doslidzhenniakh Myroslava Marusyna [Unified Processes in the Diocese of Przemyśl, Lviv and Lutsk in Myroslav Marusyn's Studies]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia «Istoriia» – Problems of humanities: a collection of scientific articles of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University. Series of «History»*, 40, 4–14. Drohobych: Redaktsiino-vydavnychi viddil DDPU imeni Ivana Franka [in Ukrainian].
- Hudziak, B.** (1990). Zakhidna istoriohrafiiia i Beresteiska uniiia [Western historiography and the Brest Union]. *Bohosloviia – Theology*, 54, 123–136 [in Ukrainian].
- Zazuliak, Yu.** (2010). Piotr Wawzenuk. Confessional civilizing in Ukraine. The bishop Iosyf Shumlansky and the introduction of reforms in the Diocese of Lviv, 1668–1708. Huddinge: SÖDERTÖRN HÖGSKOLA, 2005 [SÖDERTÖRN DOCTORAL DISSERTATIONS, 3]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia Istoriia – Bulletin of Lviv University. Series of History*, 45, 729–732.
- Piotr Vavzheniuk [Petr Vavzhenyuk]. (n.d.). *Vikipediia – vilna entsyklopediia – Wikipedia is a free encyclopedia*. Retrieved from https://uk.wikipedia.org/wiki/П'ютр_Вавженюк [in Ukrainian].
- Skochyliias, I.** (2010). *Halytska (Lvivska) yeparkhiia XII–XVIII stolit: orhanizatsiina struktura ta pravovyi status [Halych (Lviv) Diocese of XII–XVIII Centuries: Organizational Structure and Legal Status]*. Lviv: Vyd-vo UKU [in Ukrainian].
- Skochyliias, I.** (2011). Etnarkh nekozatskoi Ukrainy: yepyskop Lvivskyyi, Halytskyi i Kamianetskyi Yosyf Shumlianskyi (1668–1708) [Ethnarch of non-Cossack Ukraine: Bishop of Lviv, Halych and Kamyanets Yosyf Shumlyansky (1668 – 1708)]. *Henealohichni zapysky – Genealogical notes*, 9 (3), 5–32. Lviv.
- Andrusiak, M.** (1934). *Józef Szumlański, pierwszy biskup unicki Lwowski (1667–1708): zarys biograficzny [Józef Szumlański, the first Lviv bishop of Lviv (1667–1708): Biographical outline]*. Lwów: Towarzystwo Naukowe [in Polish].

- Wawrzeniuk, P.** (2005). *Confessional Civilising in Ukraine: The Bishop Iosyf Shumliansky and the Introduction of Reforms in the Diocese of Lviv 1668–1708*. Stockholm: Södertorn University College [in Sweden].
- Wawrzeniuk, P.** (2007). Violence among Parish Priests as Communication of Status and Authority in the Diocese of Lviv, 1668–1708. *Litauen und Ruthenien. Studien zueinertrans kulturellen Kommunikations region (15.–18. Jahrhundert) – Lithuania and Ruthenia. Studies of a Transcultural Communication Zone (15th–18th Centuries)* (pp. 233–252). Wiesbaden: Harrassowitz Verlag [in Germany].
- Wawzenjuk, P.** (2005). Social Disciplining and Social Control in the L'viv diocese during the Episcopate of Iosyf Shumlianskyi in the European context. *Ukraina XVII stolittia: suspilstvo, filosofii, kultura: zbirnyk naukovykh prats na poshanu pamiati prof. Valerii Mykhailivny Nichyk – Ukraine of the XVII century: society, philosophy, culture: coll. Science. works in honor of the memory of prof. Valeria Mikhailovna Nichik* (pp. 347–366). Kyiv: Krytyka.

Стаття надійшла до редакції 03.02.2020 р.

УДК 930.23(477):27-737

DOI: 10.24919/2312-2595.3/45.204037

Василь МЕНЬКО

старший викладач кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (vasulmenko@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9528-547X>

Бібліографічний опис статті: Менько, В. (2020). Церковні братства Галича в інтерпретації істориків. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 3/45, 295–304. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.3/45.204037>.

ЦЕРКОВНІ БРАТСТВА ГАЛИЧА В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ІСТОРИКІВ

Анотація. *Мета дослідження* полягає у тому, щоб на основі вивчення історіографічних джерел, усієї наукової продукції, присвяченої розвитку та діяльності братств, знань з другої половини ХІХ – початку ХХІ ст., якнайповніше розкрити процес та основні етапи вивчення православних галицьких братств. **Методологія дослідження** вимагала застосування різноманітних прийомів і методів, поєднання яких було віднайдено, виходячи із принципів наукової об'єктивності та історизму. **Наукова новизна** дослідження полягає у тому, що воно практично є першою спеціальною спробою вивчення історіографії церковних братств Галича. **Висновки.** Підсумовуючи наявний доробок з історії галицького церковного братства Рогатина, стверджуємо що більшість проаналізованих праць є недосконалыми і хвибують численними недоліками, зокрема в хронології та окремих персоналіях. Недостатньо вивчена науковцями й джерельна база проблеми, особливості відносин між галицьким і рогатинськими братствами, вплив львівського братства на суспільно-політичний і культурний розвиток руської (української) громади Галича. Потребують сучас-

© Василь Менько, 2020

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

ного пояснення окремі обставини, зокрема ставлення галицького братства до унії, відносини з єпископським осередком у Крилосі, нез'ясовані докладно час та причини занепаду братського руху у Галичі.

Ключові слова: історіографія; братства; церква; митрополія; єпархія.

Vasyl MENKO

Senior lecturer of the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (vasulmenko@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9528-547X>

Bibliographic description of the article: Menko, V. (2020). Tserkovni bratstva Halycha v interpretatsii istorykiv [Church fraternities of Halych in the interpretation of historians]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seria Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 3/45, 295–304. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.3/45.204037> [in Ukrainian].

CHURCH FRATERNITIES OF HALYCH IN THE INTERPRETATION OF HISTORIANS

Summary. *The purpose of the study* is to fully reveal the process and main stages of the study of Orthodox Galician fraternities on the basis of studying historiographical sources, all scientific products devoted to the development and activities of fraternities from the second half of the XIX – early XX century. **The research methodology** required the use of various techniques and methods, the combination of which was found on the basis of the principles of scientific objectivity and historicism. **Scientific novelty of the research** is that this study is practically the first special attempt to study the historiography of the church fraternities of Halych. **Conclusions.** Summing up the available work on the history of the Galician church fraternity of Rohatyn, most of the analyzed works are imperfect with numerous shortcomings, in particular, in chronology and individual personalities. The source base of the problem, the peculiarities of the relations between the Galician and Rohatyn fraternities, the role of the Lviv fraternity on the socio-

political and cultural development of the Rus (Ukrainian) community of Halych are insufficiently studied by scientists. Certain circumstances need a more detailed modern explanation, including the attitude of the Galician fraternity to the union, relations with the episcopal center in Krylos, as well as the time and reasons for the decline of the fraternal movement in Halych.

Keywords: *historiography; fraternities; church; metropolis; eparchy.*

Постановка проблеми. Братськознавчі дослідження Західної України мають вагомі напрацювання, однак їх критичний аналіз та узагальнення всього зібраного історіографічного матеріалу, започатковані не так давно.

До таких малодосліджених тем належить історія та історіографія церковного братства в м. Галич Львівської єпархії.

Мета статті. На основі аналізу історіографічних джерел, усієї наукової спадщини, яка присвячена діяльності галицьких братств, якнайповніше розкрити процес та основні етапи вивчення цих мирянських утворень.

Виклад основного матеріалу. Перші спроби подати основні етапи та простежити особливості братського руху в Рогатині та Галичі здійснив А. Петрушевич у фундаментальному дослідженні «Сводная галицко-русская летопись с 1600 по 1700 год» (Петрушевич, 1874). Окремо історія братства в Галичі не заторкується. Дослідник зазначає, що троцький воєвода Олександр Хоткевич у спеціальному листі до Львівського ставропігійного братства просить покарати галицького міщанина Влаха за те, що той забрав жінку та майно у його слуги Василя Семяковича (Петрушевич, 1874, с. 28). Незрозуміло, чому з таким листом воєвода звертався до львівських, а не до галицьких братчиків. Не виключено, що, як і рогатинське братство, галицьке визнало право патронату і старшинства та цілковито підкорялося у своїй діяльності Львівському Ставропігійному братству. Наступні вістки про Галич А. Петрушевич подає у контексті опису шляхетської розправи 1648 р. над руськими міщанами та духовенством, взяття міста козаками (1649), моровиці (1652) тощо (Петрушевич, 1874, с. 105, 107, 116). Дещо більше даних дослідник наводить про с. Крилос. У 1888 р. Й. Шумлянський двічі висвячував священників у

Крилосі в 1668 р.; 27 серпня він висвячує ієромонахів Скитського, Огорницького монастирів, монастиря св. Іоана Богослова у Львові. Того ж дня він висвятив ще 19 священників для різних церков. Далі автор повідомляє про заснування молодшого братства у Станіславі при церкві Введення Пресвятої Богородиці (1674); молодшого братства при церкві св. Трійці у Тернополі (26 жовтня 1668); молодшого братства при церкві св. Духа в Рогатині (8 травня 1656 р.); церковного братства при церкві св. Йосифа у Болехові (20 травня 1668) тощо. 17 травня 1602 р. Гедеон Балабан підтверджує уставні братські грамоти трьом церковним братствам у Голих Горах (Петрушевич, 1874, с. 178, 256, 330, 457). Жодної згадки про діяльність галицького братства ми не зустрічаємо, що можна пояснити занепадом активності руського населення у Галичі, його малочисельністю та міцними позиціями єпископського центру у Крилосі.

Вагомий внесок у вивчення рогатинського братства вніс львівський історик Я. Ісаєвич (Ісаєвич, 1966). Як відзначає дослідник, боротьба із прагненням духовенства втручатися у справи братства тривала протягом всього його існування. Так, у 1627 р. київський митрополит Йов Борецький вимагав, щоб братство допускало священників на свої засідання, та зазначав, що «в братстві велика зневага стану духовному...» (Ісаєвич, 1966, с. 82). Простежуючи політичне становище братства у Рогатині та Галичі, Я. Ісаєвич приходять до висновку, що економічний занепад Речі Посполитої у XVIII ст., посилення соціального та національного гніту негативно відбилася на братському русі. Активність братств у малих містах значно знизилася. Не маючи змоги відкрито боротися з вищим духовенством, братства активно виступали за обмеження впливів священників. Рогатинське братство, як і більшість братств, зуміло вибороти право виборності священників. Кандидати до духовного сану в XVII–XVIII ст. були змушені давати братству забор'язання, що не братимуть за хрещення, шлюб і похорони вище встановленої такси та не втручатимуться у справи братств (Ісаєвич, 1966, с. 42–83). Роблячи своєрідний підсумок дослідження, Я. Ісаєвич відзначає, що історію братств малих міст потрібно вивчати у контексті історичного розвитку львівського братства, яке виражало їхні інтереси, нерідко виступало від їх

імені на сеймах та сеймиках, брало активну участь у політичному житті краю (Ісаєвич, 1966, с. 113).

Поняття «братський рух» побутує в історіографії, починаючи з XIX ст., однак визначення цього поняття та наповнення його змістом знайшло відображення лише у монографії С. Лукашової (2006).

Говорячи про сукупність всіх церковних союзів мирян як про особливу спільноту, дослідниця визначає параметри, які дають змогу стверджувати про існування єдиного братського руху. Це насамперед, на думку автора, подібність змісту своїх статутів або їх прямого копіювання у львівського Успенського братства. Ще одним критерієм, згідно з яким можливо визначити участь об'єднань мирян в братському русі, є спільні акції. Так, братства Львівської єпархії – рогатинське, гологорське, галицьке, львівські Благовіщенське, Богоявленське – підтримали Львівський ставропігійон у боротьбі за очищення православної обрядовості.

Зробила дослідниця і низку зауваг щодо діяльності братства в контексті розгляду суспільно-політичної і церковної історії київської митрополії кінця XVI – першої половини XVII. За нею, братство у Галичі було засноване 1591 р. при церкві Різдва Христового, мало власну школу, а членами братства були винятково місцеві парафіяни. Галицьке братство, веде вона далі, мало тісні контакти з львівським та рогатинським братствами, брало участь у подіях 1594 р. та боролосся з Гедеоном Балабаном.

С. Лукашова опублікувала таблиці динаміки братського руху, у яких можна вирізнити й інші регіональні відмінності. Наприклад, так звані медові та ін. братства, статус і типологію яких визначити доволі важко, розміщувалися на території литовсько-білоруських єпархій Київської митрополії. На мапі поширення братств наприкінці XVI ст. дослідниця типологізує братства, які, на її думку, поділялися на церковні (Вільно, Гольшани, Мінськ, Бельськ, Берестя, Люблін, Красний Став, Замостя, Львів, Перемишль, Рогатин, Городок, Галич, Сатанів), парафіяльні (Вишня, Самбір, Дрогобич) і медові (Дисна, Полоцьк, Веліж, Орша, Мстислав, Могилів, Кричів, Слуцьк). У двох містах – Вільні та Львові – існували паралельні типи братств. Найпроблемнішою частиною запропонованої класифікації є віднесення братств у містах Брацлав, Пінськ, Володимир, Луцьк, Київ, Підгайці, Скала, Кам'янець

до невизначеної категорії організацій, згаданих у соборній грамоті 1596 р. (Лукашова, 2006, с. 316–317).

Статут на заснування Галицького братства не віднайдено, але з упевненістю можемо говорити, що він був виданий на основі уставу Львівського Успенського братства й мало чим відрізнявся від останнього. На відміну від братств великих міст до галицького братства належали всі ті представники руського населення, яке проживало на території парафії (ремісники, крамарі, селяни, дрібні землевласники). Членами братства міг стати кожен православний, незалежно від соціального становища, національності та майнового стану. Невідомо, чи церква св. Миколи мала власне братство, чи її парафіяни належали до братства церкви Різдва.

Окремої уваги заслуговують конфлікти братства є єпископом Гедеоном Балабаном, які тривали десятки років. Незважаючи на те, що ініціатором конфлікту виступило Львівське Ставропігальне братство, інші братства повністю з ними зсолідарувалися. Це призвело до того, що у боротьбу включилися львівське Успенське, львівське Благовіщенське, львівське Богоявленське, рогатинське, гологірське, городецьке та галицьке братства.

У 1591 р. галицьке та рогатинське братства були втягнуті у великий ідеологічний конфлікт довкола ікон із зображенням Бога-Отця, що набув значного розголосу (Менько, 2009, с. 483–489). На початку 1591 р. митрополит Михайло Рогоза, перебуваючи в Рогатині, наказав братчикам винести з церкви ікону Бога-Отця як таку, що порушує православні канони. Не виключено, що до такого рішення митрополита підштовхнули самі братчики, що не змогли знати спільної мови з власним священником. Аналогічне розпорядження митрополит видав і галицьким братчикам, які у Церкві Різдва мали аналогічну ікону. У листі до галичан митрополит шкодував, що не може особисто відвідати місто та храм і заочно благословив братчиків.

Документів, які стосуються історії та діяльності братства, є небагато. Серед них можна виокремити польськомовний збірник документів «*Monumenta Confraternitatis Stauropigiane*».

Відзначимо, що Гедеон Балабан неодноразово піддавав репресіям місцевих братчиків та священників. Львівський священник Симеон у травні 1591 р. був схоплений слугами єпископа

Гедеона Балабана і чотири доби утримувався в ямі. Згодом в кайданах був виставлений у Львові на всезагальний огляд та вигнаний з міста. Його прийняло галицьке братство, але вже у жовтні його вигнано й звідти. Гедеон Балабан, не враховуючи думку братства, ставить тут нового прихильного собі священника. Знаємо й про причини такого кроку Балабана. Наприкінці літа 1591 р. галицьке братство оголосило про перехід під юрисдикцію київського митрополита. Гедеон Балабан подає у суд на старших братчиків та звинувачує їх у створенні нової секти та іконоборстві. Прибувши до Галича, єпископ Гедеон Балабан звинуватив місцевих братчиків в лютеранстві, освятив наново храм, повернув до храму викинуту ікону Бога-Отця і підписав її «Ветхий Денми», священника Симона вигнав із міста та не взяв до уваги грамоту митрополита Рогози (Mikowicz, 1895, pp. 321–323).

На цьому конфлікт не припинився, і в 1594 р. галицьке братство внесло у місцеві гродські книги протест, у якому зазначало, що ікона за наказом єпископа досі перебуває у храмі (Лукашова, 2006, с. 220).

У конфлікт львівського братства з Балабаном активно втрутився і митрополит. На соборі 1594 р. зібралися представники усіх тодішніх братств, брестський єпископ Іпатій Потій, луцький єпископ Кирило Терлецький. Були тут і представники галицького братства. Собор обговорив низку питань щодо шкіл, санкціонував заснування більського та люблінського братств, підтвердив усі права львівського та віленського. На соборі або одразу ж після нього митрополит Рогоза написав листа рогатинському та галицькому братствам, оголосив про підтримку їх дій у боротьбі з іконами «Ветхий Денми» (Папков, 1900, с. 24). У кінці вересня 1594 р. єпископа позбавлено сану і оголошено про це по всій Львівській єпархії. Зумівши налагодити відносини з королем та митрополитом, Балабан зберіг свої позиції, а боротьба з братствами тривала й надалі.

У 1594 р. галицьке та інші невеликі братства зуміли добитися права заснування у межах міста власних шкіл, щоправда, за умови, що священники можуть мати одного-трьох учнів, але лише для підтримки братської церкви. К. Харлампович з цього приводу відзначає, що якби не гостра нестача кількості братських

шкіл, то братства б добилися припинення діяльності невеликих парафіяльних шкіл (Харлампович, 1898, с. 282).

Гедеон Балабан чудово розумів значення книгодрукування та освіти. Коли стало зрозуміло, що єпископ так і не зможе налагодити відносини з Львівським та іншими братствами, Гедеон Балабан засновує на території власної резиденції в Крилосі друкарню. Протягом 1604–1606 рр. власними коштами видає Службник, Требник, Вчительське Євангеліє, попередньо порівнявши їхні тексти з російськими, сербськими, молдавськими аналогами (Архангельский, 1888, с. 79).

Висновки. Підсумовуючи наявний доробок з історії галицького церковного братства Рогатина, констатуємо що більшість проаналізованих праць є недосконалими і хибують численними недоліками, зокрема в хронології та окремих персоналіях. Недостатньо вивчена науковцями й джерельна база проблеми, особливості відносин між галицьким і рогатинськими братствами, вплив львівського братства на суспільно-політичний і культурний розвиток руської (української) громади Галича. Потребують сучасного пояснення окремі обставини, зокрема ставлення галицького братства до унії, відносини з єпископським осередком у Крилосі, нез'ясовані докладно час та причини занепаду братського руху у Галичі.

Джерела та література

- Архангельский, А.С. (1888). *Очерки из истории западно-русской литературы XVI–XVII вв.: Борьба с католичеством и западно-русская литература конца XVI – первой половине XVII в.* (Ч. 1–2). Москва: Университетская типография.
- Зубрицкий, Д. (1849). Летопись Львовского ставропигального братства по древним документам составленная. *Журнал Министерства Народного Просвещения*, 1, 354–368. Санкт-Петербург.
- Ісасвич, Я.Д. (1966). *Братства та їх роль у розвитку української культури XVI–XVIII ст.* Київ: Наукова думка.
- Лукашова, С.С. (2006). *Миряне и церковь: религиозные братства киевской митрополии в конце XVI века.* Москва: Институт славяноведения РАН.
- Менько, В. (2009). Церковні братства Рогатина у світлі історіографічних досліджень. *Історія релігій в Україні: науковий щорічник*, 1, 483–489. Львів.

- Папков, А.А.** (1900). *Братства: Очерк истории западно-русских православных братств*. [Сергиев Посад]: Троице-Сергиева лавра.
- Петрушевич, А.С.** (1874). *Дополнения ко Сводной галицко-русской летописи с 1600 по 1700 год, изданной во Львове 1874 года*. Львов: Тип. Ставропиг. ин-та.
- Харлампович, К.В.** (1898). *Западнорусские православные школы XVI и начала XVII в.* Казань.
- Шараневич, И.** (1886). Исторический очерк о ставропигийской церкви Успения Богородицы. *Юбилейное издание в память 300-летнего основания Львовского Ставропигийского братства*, 1, 67–94. Львов.
- Mikowicz, W.** (1895). *Monumenta Confraternitatis Stauropigiane*. Leopoli.

References

- Arkhangelskiy, A.S.** (1888). *Ocherki iz istorii zapadno-russkoy literatury XVI–XVII vv.: Borba s katolichestvom i zapadno-russkaya literatura kontsa XVI – pervoy polovine XVII v.* [Essays from the history of Western Russian literature XVI–XVII century: The fight against Catholicism and Western Russian literature of the late XVI – first half of the XVII century]. (Vols. 1–2). Moskva: Universitetskaya tipografiya [in Russian].
- Zubritskiy, D.** (1849). Letopis Lvovskogo stavropigalnogo bratstva po drevnim dokumentam sostavlenneya [Chronicle of the Lviv Stavropigal Brotherhood according to ancient documents compiled]. *Zhurnal Ministerstva Narodnogo Prosveshcheniya – Journal of the Ministry of Education*, 1, 354–368. Saint Petersburg [in Russian].
- Isaievych, Ya.D.** (1966). *Bratstva ta yikh rol u rozvytku ukrainskoi kultury XVI–XVIII st.* [Brotherhoods and their role in the development of Ukrainian culture of the XVI–XVIII centuries]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Lukashova, S.S.** (2006). *Miryane i tserkov: religioznye bratstva kievskoy mitropolii v kontse XVI veka* [Lay people and churches: religious brotherhoods of the Kiev metropolis at the end of the 16th century]. Moskva: Institut slavyanovedeniya RAN [in Russian].
- Menko, V.** (2009). Tserkovni bratstva Rohatyna u svitli istoriohrafichnykh doslidzhen [Church fraternities of Rohatyn in the light of historiographical research]. *Istoriia religii v Ukraini: naukovyi shchorichnyk – History of religions in Ukraine: scientific yearbook*, 1, 483–489. Lviv [in Ukrainian].

- Papkov, A.A.** (1900). *Bratstva: Ocherk istorii zapadno-russkikh pravoslavnykh bratstv [Brotherhoods: Essay on the history of Western Russian Orthodox fraternities]*. [Sergiev Posad]: Troitse-Sergieva lavra [in Russian].
- Petrushevich, A.S.** (1874). *Dopolneniya ko Svodnoy galitsko-russkoy letopisi s 1600 po 1700 god, izdannoy vo Lvove 1874 goda [Additions to the Consolidated Galician-Russian Chronicle from 1600 to 1700, published in Lviv in 1874]*. Lvov: Tip. Stavropig. in-ta [in Russian].
- Kharlampovich, K.V.** (1898). *Zapadnorusskie pravoslavnye shkoly XVI i nachala XVII v. [West Russian Orthodox schools of the 16th and early 17th centuries]*. Kazan [in Russian].
- Sharanevich, I.** (1886). *Istoricheskiy ocherk o stavropigiyskoy tserkvi Uspeniya Bogoroditsi [A historical story about the Stavropigian Church of the Assumption of the Virgin]. Yuvileynoe izdanie v pamyat 300-letnego osnovaniya Lvovskogo Stavropigiyskogo bratstva – Jubilee publication commemorating the 300th anniversary of the founding of the Lviv Stavropigi Brotherhood*, 1, 67–94. Lvov [in Russian].
- Mikowicz, W.** (1895). *Monumenta Confraternitatis Stauropigiane [Monument brotherhood stauropigian]*. Leopoli [in Latin].

Стаття надійшла до редакції 10.01.2020 р.

УДК 930(438):355.48(477:438)"1649"
DOI: 10.24919/2312-2595.3/45.206588

Ігор ЧАВА

Історик, Директор КП «Туристично-інформаційного центру міста Дрогобича», пл. Ринок, 1, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (ihorchava@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0437-3288>

Бібліографічний опис статті: Чава, І. (2020). Зображення подій польсько-української війни 1649 року в польській історіографії першої половини ХХ ст. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 3/45, 305–327. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.3/45.206588> [in Ukrainian].

ЗОБРАЖЕННЯ ПОДІЙ ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ 1649 РОКУ В ПОЛЬСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ ст.

***Анотація.** Мета дослідження полягає у вивченні особливостей зображення подій військової кампанії 1649 року у польській історіографії першої половини ХХ ст., а зокрема облоги козацькими військами Збаражжя та битви під Зборовим, вичленуванні різноманітних стереотипів, шаблонів та історичних міфів, які використовувалися у змалюванні цих подій. Проаналізувати підходи польських науковців до зображення різноманітних історичних персоналій, створення із них виховних ідеалів героїв батьківщини чи антигероїв для молодого покоління поляків. Вивчити різноплановість підходів істориків до аналізу обставин укладення та умов Зборівського мирного договору. Розглянути візії польських вчених на міжнародний контекст подій 1649 року, на бачення впливів на козацтво різних зовнішньополітичних сил.*

***Методологія досліджень** спирається на наукові принципи історичної науки, а саме історизму, об'єктивізму, системності та верифікації, наукового конструктивізму, а також на загальнонаукові принципи аналізу, синтезу й узагальнення. Використо-*

© Ігор Чава, 2020

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

вуються спеціально-історичні методи: історико-генетичний, історико-порівняльний, історико-типологічний.

Наукова новизна дослідження полягає у висвітленні цілого комплексу проблем, які підіймалися польськими вченими у першій половині ХХ ст. при конструюванні образу подій польсько-українського протистояння у 1649 році. Звертається увага на ідейні підходи істориків та їх політичні переконання, через призму яких вони розглядали історичні події. Вивчаються історичні міфологеми, стереотипи та шаблони, що заважали на представленні минулого у польській історіографії, і отримали свій відгук в історичній свідомості поляків та усьому подальшому розвитку студій над історією польсько-українських взаємин в польській науці.

Висновки. Події польсько-української війни 1649 року стали знаковими у представленні польськими дослідниками образу Хмельниччини. Основні акценти на них були поставлені ще у кінці ХІХ ст. польським істориком Л. Кубалею та письменником Г. Сінкевичем і продовжили активно розвиватись історіографією першої половини ХХ ст. Значний вплив на їх зображення мали виховні ідеали польського суспільства у його бездержавний період, які слугували «зміцненню сердець» народу. Після І світової війни на підходи вчених до історичного матеріалу наклалися їх ідеологічні установки зумовлені прихильністю до того чи того політичного табору II Речі Посполитої, а зокрема ідеології націонал-демократів або табору маршала Ю. Пілсудського. Через їх призму розглядався міжнародний контекст події, у т. ч. впливи Кримського ханства, Османської імперії чи Московського царства. Також політичні візії дослідників впливали на бачення ними внутрішніх процесів у середовищі українського народу, а зокрема формування політичної нації та державотворчі процеси. Особливо цікавим є нашарування міфологічних архетипів у представленні різних фактів військової кампанії, що перекладались на формування антиукраїнських стереотипів і фобій. Багато уваги польські дослідники та митці присвятили творенню із постаті князя Єремії Вишневецького ідеалу героя захисника вітчизни та зразкового представника шляхетського «сарматського народу». У контексті аналізу значення та наслідків Зборівського мирного договору історики розглядали самі обставини й процеси трансформації польсько-українського конфлікту, його внутрішні соціальні та культурні стимули.

Ключові слова: польська історіографія першої половини ХХ ст.; козацтва; Річ Посполита; облога Збаразя; битва під Зборовим; Зборівський мирний договір.

Ihor CHAVA

Historian, Director of Municipal Enterprise «Tourist Information Centre of Drohobych», 1 Rynok Square, Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (ihorchava@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0437-3288>

Bibliographic description of the article: Chava, I. (2020). Zobrazhennia podii polsko-ukrainskoi viiny 1649 roku v polskii istoriografii pershoi polovyny XX st. [Depiction of the events of the Polish-Ukrainian war of 1649 in the Polish historiography of the first half of the twentieth century]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific works of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 3/45, 305–327. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.3/45.206588> [in Ukrainian].

DEPICTION OF THE EVENTS OF THE POLISH-UKRAINIAN WAR OF 1649 IN THE POLISH HISTORIOGRAPHY OF THE FIRST HALF OF THE TWENTIETH CENTURY

Summary. *The purpose of the research is to study the peculiarities of depicting the events of the military campaign of 1649 in Polish historiography of the first half of the twentieth century, and in particular the siege of Zbarazh by the Cossack troops and the Battle of Zborov; isolate various stereotypes, patterns and historical myths; analyze the approaches of Polish scholars to the image of various historical figures, the creation of educational ideals of heroes of the homeland or anti-heroes for the younger generation of Poles; study the diversity of historians' approaches to the analysis of the circumstances of the conclusion and conditions of the Zboriv Peace Treaty; consider the visions of Polish scholars on the international context of the events of 1649, on the vision of the influences on the Cossacks of various foreign policy forces.*

The research methodology is based on the scientific principles of historical science, namely the principles of historicism, objectivism,

systematization and verification, scientific constructivism, as well as the general scientific principles of analysis, synthesis and generalization. Special historical methods are used, such as historical-genetic, historical-comparative and historical-typological.

The scientific novelty of the study lies in the coverage of a whole range of problems raised by Polish scholars in the first half of the twentieth century while constructing an image of the events of the Polish-Ukrainian confrontation in 1649. Great attention is paid to the ideological approaches of historians and their political beliefs through the prism of which they considered historical events. The research investigates historical mythologies, stereotypes and patterns that influenced the representation of the past in Polish historiography and received their response in the historical consciousness of Poles and all further development of studies on the history of Polish-Ukrainian relations in the Polish science.

Conclusions. The events of the Polish-Ukrainian war of 1649 became significant in the presentation of the image of Khmelnytsky region by Polish researchers. The main accents on them were laid at the end of the XIX century by the Polish historian L. Kubala and the writer G. Sinkevych and continued to develop actively in the historiography of the first half of the XX century. Their images were significantly influenced by the educational ideals of the Polish society in its stateless period, which served to «strengthen the hearts» of the people. After World War I, scholars' approaches to historical material were superimposed on their ideological attitudes due to their commitment to one or another political camp of the Second Polish Republic, and in particular the ideology of the National Democrats or the camp of Marshal J. Pilsudski. Through their prism, the international context of the event was considered, in particular the influences of the Crimean Khanate, the Ottoman Empire or the Moscow Empire. Researchers' political visions also influenced their views on internal processes among the Ukrainian people, in particular the formation of a political nation and state-building processes.

Layering of mythological archetypes in the presentation of various facts of the military campaign is of particular interest, which had an impact on the formation of anti-Ukrainian stereotypes and phobias. Polish researchers and artists paid a lot of attention to the creation of the ideal of a hero-defender of the fatherland and an exemplary representative of the noble «Sarmatian people» from the figure of Prince Jeremia Vyshnevetskyi. In the context of the analysis of the significance and consequences of the Zboriv Peace Treaty, historians

considered the very circumstances and processes of transformation of the Polish-Ukrainian conflict, its internal social and cultural incentives.

Keywords: *Polish historiography of the first half of the XX century; Cossacks; Polish-Lithuanian Commonwealth; siege of Zbarazh; battle of Zborov; Zboriv peace treaty.*

Постановка проблеми. У сучасній науці значна увага надається вивченню образів певних народів та їх минулого в історичному наративі іноземних народів. Такий погляд із іншої позиції часто вирізняється своєю оригінальністю. Особливо подібні дослідження є важливими щодо історіографічної традиції сусідніх народів, які мають багато спільних сторінок минулого. Важливим фактором тут виступає і значна присутність у національних історіографіях різноманітних шаблонів, стереотипів та міфологем, що впливають на історичну свідомість етносів упродовж багатьох поколінь і через призму яких розглядаються сусіди. Вони також здебільшого негативно впливають на взаємні стосунки як між окремими представниками кожного народу, так і між державами. Такими зокрема виступають і історичні наративи польського та українського народів, що часто повняються різноманітними міфами та стереотипами у їх візіях на свого сусіда. Вивчення образів минулого в іноземних, а зокрема польських, наукових працях уможливитиме виявити різноманітні історичні міфи та сприятиме подоланню непорозумінь між близькими сусідами.

Аналіз останніх досліджень. У сучасних українських наукових студіях дедалі більше уваги звертається на вивчення зображення історії України в різноманітних іноземних історіографічних традиціях. Однією із таких особливо цікавих та багатих на проблеми історичної україніки є польська наука, яка викликає інтерес вітчизняних вчених. Серед українських вчених історію козацтва у візіях польських дослідників вивчала О. Руда яка стала авторкою праці «Українське козацтво в інтерпретаціях польських істориків кінця ХІХ – першої третини ХХ століття» (2010). Також автором окремих досліджень з історії козацтва в польській міжвоєнній історіографії є Т. Гриневич. Творчість визначного польського вченого Л. Кубалі, який розглядав у своїх працях історію Хмельниччини, вивчала О. Пестрикова (2018). Серед

сучасних польських дослідників студії різних істориків козащини аналізували З. Ромек (Romek, 2007) та Е. Коко (Коко, 2006).

Мета статті полягає у вивченні особливостей зображення подій військової кампанії 1649 року у польській історіографії першої половини ХХ ст., а зокрема облоги козацькими військами Збаража та битви під Зборовим, вичленуванням різноманітних стереотипів, шаблонів та історичних міфів, які використовувались у змалюванні цих подій. Проаналізувати підходи польських науковців до зображення різноманітних історичних персоналій, створення із них виховних ідеалів героїв батьківщини чи антигероїв для молодого покоління поляків. Вивчити різноплановість підходів істориків до аналізу обставин укладення та умов Зборівського мирного договору. Розглянути візії польських вчених на міжнародний контекст подій 1649 року, на бачення впливів на козацтво різних зовнішньополітичних сил.

Виклад основного матеріалу. В історичній свідомості кожного народу особливу роль відіграють певні події минулого, які мають символічне значення для самоусвідомлення їх представників. Здебільшого вони піддаються художньому осмисленню та обробці згідно із політичними потребами епох і починають жити власним життям, часто відмінним від історичної реальності. Наповнюючись різноманітними подробицями, образи повних подій стають частиною національного міфу. Одним із таких яскравих міфів польської історичної свідомості виступають події військової кампанії 1649 року, що була частиною польсько-української війни, відомої в історіографії як Хмельниччина.

Гострий конфлікт між владою Речі Посполитої та українським козацтвом, що виник на початку 1648 р., до середини року переріс у небувалу за масштабами національно-визвольну війну, що охопила більшість українських етнічних земель. Однак уже наприкінці року протистояння було призупинене перемир'ям між гетьманом Б. Хмельницьким та новообраним королем Яном Казимиром. Польські дослідники, що з кінця ХІХ ст. приділяли дедалі більше уваги вивченню історії козацтва, вдавалися до пошуків причин невдачі спроб пошуку порозуміння між ворогуючими сторонами. Так, один із провідних істориків міжвоєнного періоду, прихильний до правлячого табору санації, О. Халецький уважав, що спроби мирного врегулювання конфлікту були

порушені масами повстанців, яких уже не контролював Б. Хмельницький. Величезні селянські маси були сповнені ненависті до шляхти та євреїв і не могли дозволити повернення старих порядків, повних утисків та гноблення (Halecki, 1992, s. 114). Також на перешкоді мирному врегулюванню та поверненню до єдності Речі Посполитої, як уважав вчений, стояло зародження серед козацтва ідей національної незалежності.

Подібно проблему назрівання нової українсько-польської війни розглядав відомий історик Вацлав Собеський. Учений звернув увагу на появу державотворчих факторів у свідомості нової козацької еліти, що з'явилася завдяки перемогам над коронними військами і опануванням ними величезних просторів України. Він акцентував увагу на тезі про появу в Б. Хмельницького у перші місяці 1649 р. плани побудови окремої козацької держави, на чолі якої міг стати сам гетьман. На думку історика, здійсненню цього задуму сприяла консолідація довкола його особи та самої ідеї боротьби проти магнатів-поневолювачів представників різних суспільних станів руського народу, що масово ставали в шерехи повстанців. Поступово такий рух почав переростати із звичайного соціального повстання пригноблених верств та виступу за розширення різноманітних станових привілеїв уже в конфлікт двох народів. Дослідник наголошував, що у цей час «рух починає набирати ознак боротьби Русі проти Польщі» (Sobieski, 1938, s. 228).

Такі ідеї В. Собеського були збіжні із поглядами В. Томкевича на поглиблення українсько-польського протистояння. Історик наголошував, що у Богдана Хмельницького в 1649 р. з'явилась ідея створення суверенної держави – Князівства Руського, кордони якого, згідно зі словами самого гетьмана, мали сягати етнічних меж руського народу – до Галича, Львова та Холма. Значний вплив на керівну козацьку версту та саме руське суспільство у цей момент посідає вище православне духовенство, яке підіймає гасло боротьби за православну віру. Саме такі ідеї релігійної війни, із усією її непримиренністю, стали на перешкоді мирному врегулюванню конфлікту між обома ворогуючими сторонами. На підтвердження своєї тези В. Томкевич наводив слова, сказані Б. Хмельницьким до польських послів на чолі з А. Кисилем: «Звільню з ляського рабства увесь народ руський, а якщо спо-

чатку я воював через мою власну шкоду та особисті кривди, то тепер буду боротися за віру православну» (Tomkiewicz, 1939, s. 58).

Відомий творець цивілізаційної теорії у польській історичній науці – Ф. Конечний – аналізував військову кампанію 1649 р. у відомій праці «Історія Росії». Учений переносив увагу на особу короля Яна Казимира і зазначав, що саме він був змушений розпочати новий виток бойових дій проти козацьких повстанців. Причиною таких дій володаря Речі Посполитої було використання Б. Хмельницьким в офіційному листуванні та документації гетьманської канцелярії титулу «Князь Русі». Це порушувало суверенну владу короля на українських землях як частині його спадкових володінь та інтегрального елементу державної структури Речі Посполитої (Konieczny, 1921, s. 138).

До аналізу особливостей етно-політичної ситуації у часи польсько-козацьких воєн вдався історик, прихильний до міжвоєнного націоналістичного табору ендеків, В. Конопчинський. Він уважав, що на перешкоді мирному врегулюванню конфлікту між повстанцями та владою Речі Посполитої і її правлячими верствами стали суперечності між самими політичними лініями обох ворогуючих сторін. Учений зазначав, що маси руського суспільства, які піднялися на повстання, у цей час уже встигли стати на шлях творення власної політичної нації, яка мала свої особливі національні, соціальні та конфесійні інтереси. Також у загалу населення України оформилось переконання, згідно з яким шляхетська Річ Посполита бачилася абсолютним злом, ворогом, із яким неможливі компроміси. Подібну ж непримиренну позицію зайняла і шляхта Речі Посполитої, яка «бачила лише один спосіб здійснення політики – знищення і саджання на палю, і тільки після остаточного зіткнення сил, можна було спробувати щось гадати про можливий договір» (Konopczyński, 1936, s. 8).

Також і найбільш плідний у першій половині ХХ ст. дослідник історії козацтва Ф. Равіта-Гавронський зайнявся аналізом етно-політичних процесів на українських землях у буремні роки середині XVII ст. На протигагу ідеям Конопчинського він заперечує факти творення політичної нації в Україні за часів національно-визвольної війни. Він наголошував, що у тогочасних джерелах завжди акцентується на козацтві, але ніколи не говорить про руський народ. Тому дослідник робить висновок, що козаки

завдяки своїй військовій силі сформувались як правлячий клас і нав'язали себе більшості народу, однак у них не було заходів щодо державотворення, основу яких мали становити ідеї прив'язаності до власного краю (Rawita-Gawroński, 1923, s. 96). У такий спосіб Равіта-Гавронський знову намагався підкреслити свою давню тезу про протиставлення українського народу і козацтва. Останнє він уважав привнесеним ззовні чужим місцевому населенню елементом, який сформувався завдяки напливу вихідців із кочового середовища Дикого Степу. Такий конгломерат різноетнічних елементів, на його думку, був чужим до інтересів та потреб місцевого населення і керувався у своїх діях лише власною тимчасовою користю – здебільшого бажанням грабунку та кровопролиття.

Особливу роль у польському історичному наративі мало зображення усіх перипетій облоги повстанськими військами фортеці Збаража. Такі емоційні образи перейшли із джерел та наукових досліджень на сторінки художньої літератури і вкоренилися у свідомості широких мас поляків. Особливу роль тут відіграв твір письменника зі світовим ім'ям, нобелівського лауреата в галузі літератури, Г. Сінкевича «Вогнем і мечем», через призму якого бачили ці події наступні покоління польського народу і які також відобразились на науковому поданні історичних фактів.

Першим ґрунтовний виклад подій облоги Збаража здійснив львівський вчений Л. Кубаля у «Історичних нарисах», написаних ще в кінці XIX ст., тобто у бездержавний період існування польського народу, коли історичні праці видавали «для зміцнення» сердець поляків. У роботі над своїм твором вчений вдавався до вставок у текст великих цитат із польських джерел мемуарного характеру, що повнилися тенденційним підходом та різноманітними перебільшеннями. Тому для праці вченого було характерним зображення подій 1649 р. як грандіозної баталії сил добра, а саме поляків, проти полчищ зла – козаків і татар. Таке неоромантичне змалювання не містило на собі слідів наукової критики, а слугувало ідейним установам прославлення героїв минулого та піднесенню патріотизму поляків у важкі для них роки іноземного поневолення. Східні сусіди польського народу, а зокрема українці, зображались як ворожа представникам культурного Заходу варварська цивілізація, що несе із собою лише руйнува-

ння, грабунок, темні забобони і примітивізм. Збаразька фортеця постає у творі Кубалі останньою твердиною на перешкоді варварської навали, що уже готова залити Європу із диких степових просторів. Польська шляхта показана героями, кожен із яких самовіддано бореться задля високих ідеалів, проти дикунства, що багатократно переважало їх і часто було позбавлене індивідуальності, а показане як кровожерливий натовп, темна хмара, незчисленна орда. До козацько-селянських описувано як «хвиля розбурханого моря, що з гримотом та виттям вдарили тут і там», татар називали «хмарою вовків» (Kubala, 1901, s. 122). Історик, щоб підкреслити варварську жорстокість суперника, розповідає, як козаки під час штурмів гнали поперед себе натовпи полонених селян із українських сіл, – як чоловіків, так і жінок, що мали під примусом засипати рови і створювати для них живий щит.

Подібно В. Конопчинський характеризував бої під Збаражем. Він, із притаманною прихильникам націонал-демократів тенденцією до шовінізму, зазначав, що «шість тижнів степові дикунки вдарили своїми приступами у звичайно захищений шанець» (Kopczyński, 1936, s. 9). Інший польський націоналіст – Ф. Равіта-Гавронський – традиційно для себе зображав козацькі війська як варварські лиховісні сили і вдався навіть до залучення у свій наратив елементів містики. Дослідник зазначав про присутність у повстанських арміях також і відьом, які різноманітними чаклуваннями намагались посприяти перемозі Хмельницького (Rawita-Gawroński, 1923, s. 54).

Для В. Томкевича оборона Збаразького замку стала «однією із найбільш кривавих і одночасно найпрекрасніших епопей в історії польського війнства» (Tomkiewicz, 1933, s. 317). Однак у своїх працях вчений також намагався підкреслити варварський характер козацьких військ. Для цього він вдавався до використання у їх зображенні різноманітних суперечливих фактів. Так, історик зазначав, що Хмельницькому вдавалося вислати козаків та селянські загони на штурми Збаразької фортеці лише напоївши їх.

Такі ідеї повністю корелювались із польською історіографічною концепцією, яка бачила Польщу «передмур'ям християнства». Вони також переростали в концепцію Польщі як «передмур'я» Європи, що захищає її від ворожих навали із Сходу. Саме

тому, наприклад, Л. Фронсь символічно називає Збараж «польськими Фермопілами» (Fraś, 1932, s. 71).

Утім, деякі польські історики вдавалися і до значно обмежніших оцінок та критично осмислювали історичні джерела. Вони також піддажували цілу низку образів, сформованих у польській історіографії, щодо фактів польсько-українського протистояння. Скажімо, Л. Фронсь підтримав певні зауваження М. Грушевського щодо картини Збараської битви в працях польських дослідників, де вони зображувались «жахливо-кривавими, із наявними в оповіді рисами гігантоманії» (Fraś, 1932, s. VIII). Ще більш критичним був у своїх судженнях О. Гурка. Історик, прихильний до провладного табору Ю. Пілсудського, виступав з ідеями польсько-українського порозуміння та побудови спільної держави на засадах взаємної толерантності. Такі погляди він переносив і на історіографічні конструкції, тому рішуче виступав проти шовіністичних образів у дослідженнях польських вчених, які виховували взаємну ненависть та культивували дух зверхності щодо українців. Образ Хмельниччини, створений Л. Кубелею та Г. Сінкевичем, він називав суцільно фальшивим (Górka, 1934, s. 8).

У працях більшості польських дослідників оборона Збаража показувалась як протистояння жменьки героїв цілій незчисленній варварській навалі. Для підсилення такого образу автори вдавалися до використання джерел які значно перебільшували чисельність козацького війська і подавали його навіть на фантастичні пів мільйона осіб. Близькими до таких чисел були дані автора масштабної праці «Історії воєн та військовості в Польщі» Тадеуша Корзона, який називав числа в 360 тис. «сірих натовпів» Хмельницького та 100 тис. «цілої потуги хана» (Korzon, 1912, s. 326); Л. Кубалі, що нараховував на стороні повстанців понад 300 тис. козаків та селян та більше 100 тис. татар і 6 тис. сілістрійських турків. Артилерію Хмельницького він обраховував аж 70 гарматами (Kubala, 1901, s. 118). Такі ж кількості війська наводив у своїх працях і Равіта-Гавронський (Rawita-Gawroński, 1914, s. 56). Дещо менші чисельності повстанських військ вказує В. Томкевич – 200 тис. козацько-селянської армії та 100 тис. татар. Серед безпосереднього війська Хмельницького він відзначає велику участь у ньому селянства. «Ніколи ні давніше, ні

пізніше не брали селяни такої загальної участі, як у військовому поході того року, адже по селах залишились тільки старі, каліки та жінки. Важко було знайти на селі такої людини, яка або сама не йшла до війська, або сина не посилала або свого парубка» (Tomkiewicz, 1933, s. 316). Натомість самих регулярних козацьких загонів дослідник нарахував на 70 тис. Ф. Конечний стверджував про ще більшу чисельність армій Хмельницького (260 тис.), де тільки п'яту частину склали козаки, натомість усе інше військо складалося із небоєздатної черні (Konieczny, 1921, s. 138). Л. Фронсь подавав подібні кількості в 100 тис. козаків, до 150 тис. української черні та 100 тис. кримців (Frgaş, 1932, s. 28). На фоні даних, висвітлених іншими дослідниками, значно більш поміркованим у своїх обчисленнях виступає В. Конопчинський, який стверджує про 70 тис. козаків і 60 тис. – татар (Konopczyński, 1936, s. 9).

З гострою критикою подібних обрахунків виступив у міжвоєнний період польський дослідник О. Гурка. Вдаючись до аналітичних методів західноєвропейських історичних студій над мілітарною історією, він проаналізував низку факторів, що безпосередньо впливали на чисельності військ у давні епохи. Зокрема, вдався до аналізу можливостей апровізації армій, забезпечення їх транспортом, розміщення на певних територіях обозів, а особливо на демографічних даних. У такий спосіб учений визначив багаторазове завищення подаваних у джерелах та історичній літературі цифр. Зокрема, в окремій праці він розглянув реальні чисельності військ кримських ханів. Визначаючи загальну чисельність мешканців Кримського ханства – 200 тис., він зробив законотвірний висновок, що татарське військо ніяк не могло сягати 100 тис. Звичайною для походів кримців історик називає чисельність у 20–30 тис., тоді як максимальні мобілізаційні можливості ханства не могли перевершити 60 тис. (Górka, 1936, s. 51).

Однак серед польських дослідників траплялися і протилежні – позитивні оцінки військових характеристик козацтва. Так, Л. Фронсь відзначав високий рівень козацької інженерії при спорудженні різноманітних таборових фортифікацій та пристосувань до облоги замку в Збаражі. Він зазначав, що Хмельницький «приготував проти Збаража все, що тільки могла б вигадати людська думка та створив це цілком не знаючись на фортифікаціях Ос-

тенди та Бреди» (Fraś, 1932, s. 41). Учений високо оцінював бойові якості козацької піхоти і вважав її кращим зразком із такого роду військ у тогочасній Європі. Вчений наголошував на тезі, що «козацтво у цей час сповнило революційний дух, що надавав йому наснаги до боротьби за перетворення свого національного, соціального і релігійного становища, і все це сприяло тому, що козаки сформували непересічне військо, з яким мав рахуватися будь-який суперник» (Fraś, 1932, s. 28). Історик, намагаючись згладити образ непримиримості цього кривавого конфлікту, звертає увагу на факти зустрічей між козаками та королівськими воїнами, особливо між знайомими особами, яких було дуже багато серед сторін конфлікту, у перервах між боями, де вони мирно між собою спілкувались та дружно пригощали одні-одних різноманітним почастунками (Fraś, 1932, s. 46).

Одним із ключових сюжетів у зображенні подій облоги Збаража є експонування польськими дослідниками постаті князя Єрмії Вишневецького, більш відомого в масовій свідомості як «князь Ярема». Саме його особу дуже часто підносили як героя польського народу та втілення багатьох ідеальних рис особи зі шляхетського суспільства Речі Посполитої. Для цілих поколінь «князь Ярема» став справжнім втіленням представника «шляхетського народу» і часто подавався як виховний ідеал для поколінь молодих поляків.

Основи прославлення Є. Вишневецького як геніального вождя та героя духу заклали у польській історіографії Л. Кубаля. Саме князь виступає в його «Історичних нарисах» одним зі зразкових персонажів, справжнім рятівником вітчизни. Завжди підкреслюються його шляхетність, великодушність, щедрість. Його рішення завжди влучні і постійно рятують від загибелі як ціле військо, так і окремі його загони. Також Вишневецького змальовується і жертвою королівської неласки, коли заздрисний до його успіхів Ян Казимир відібрав у нього гетьманську булаву. Однак історик підкреслює, що військо само переказало йому, «улюбленцеві усього народу» командування і завжди бачило лише у князеві «найвищого вождя» (Kubala, 1901, s. 115).

Однак особливу роль у глорифікації князя Яреми в історичній свідомості поляків відіграв його художній образ в літературному творі Генрика Сінкевича «Вогнем і мечем». Саме у ньому

він набув своєї найбільшої яскравості та був наділений шаблонними рисами героя. Більшість із характеристик вождя «князя Яреми» було взято саме із творів Л. Кубалі.

Традицію прославлення діянь князя Яреми продовжили польські історики і у міжвоєнний період. Так, у баченні О. Халецького Вишневецький виступає неперевершеним військовим вождем, талановитим стратегом, що переважав у цьому всіх тогочасних керівників польського війська. Саме його історик бачив ключовим персонажем та справжнім героєм польсько-козацьких змагань за Збараж. Глорифікацією Вишневецького зайнявся у своїй біографії князя і В. Томкевич. У цьому випадку дослідник часто вдавався до неперевіраних тверджень, запозичених із творів Л. Кубалі. Вчений уважав Вишневецького беззаперечним авторитетом у військах, які самі доручили йому реальне командування над усіма силами в обложеної фортеці. Називаючи князя найбільш героїчним звитязцем у всіх цих подіях та «душею оборони», історик наголошував, що він постійно надихав захисників своїм особистим прикладом, додавав їм наснаги у важкі миті та допомагав долати зневіру. Усе це Томкевич бачить основою особистої легенди князя, яка додала йому серед тогочасних поляків «німбу» героя, який згодом переріс у справжню королівську корону для його сина – Михайла Корибута Вишневецького. Також тут науковець зазначає, що в образі князя польське суспільство на всі наступні століття отримало приклад ідеального представника шляхетського сарматського народу (Tomkiewicz, 1933, s. 331).

Підносив роль князя Єремі Вишневецького в обороні Збаразького замку і Л. Фронсь, зазначаючи, що лише завдяки прибуттю у Збараж князя Яреми вдалося відвернути розпад війська, що таборували в його околицях. Він зазначав про низький моральний стан та відсутність бойового духу і віри в перемогу серед польських воїнів. Це загрожувало новій втечі армії та повторенню ситуації 1648 р. із-під Пилявців. І лише князеві, завдяки його авторитетові та військовим талантам, вдалося надихнути жовнірів до військового чину та підтримувати героїчний дух серед оборонців протягом усіх важких тижнів облоги (Fraś, 1932, s. 20).

Із цілком протилежних позицій до особи Є. Вишневецького підходив О. Гурка, який піддав ґрунтовній ревізії усю діяльність князя і зробив висновок про глибоку шкідливість його

політики. Історик наголошував, що особа Вишневецького була контраверсійною і для його сучасників. Так, львів'яни провадили із ним тривалі судові процеси, звинувачуючи у грабунку, невиконанню своїх обов'язків воєводи через його втечу із міста напередодні наступу козацьких військ у 1648 р. Дослідник підважив і військові таланти Вишневецького, не віднайшовши у його біографії жодних більших перемог. Натомість самі його вчинки Гурка розглядав як постійне підігрівання громадянського конфлікту та задоволення лише власних амбіцій (Górka, 1934, s. 85). Це все започаткувало гостру дискусію серед польських вчених, що тривала не один рік і була чи не найбільш емоційною у їхньому середовищі у 1930-х рр.

Менше уваги у працях польських дослідників приділено битві під Зборовом, яка здебільшого розглядається лише як певний елемент, дотичний до грандіозного полотна оборони Збаража. Цікавий, хоча і далекий від масштабності, опис цієї події мілітарної історії залишив Л. Кубаля. Дослідник, спираючись на джерела, реконструював і виклав факти участі окремих військових підрозділів польської армії у боях із татарською кіннотою 15 серпня 1649 р. У його змалюванні відкривається усе важке тактичне становище королівського війська, яке потрапило у пастку та було на грані повного розгрому. Тут учений підносить заслуги короля Яна Казимира, що відзначився героїчною стійкістю і бойовим духом. Зокрема розповідається, як правитель особисто розвертав охоплені панікою загони, чим фактично і не допустив їх повного винищення (Kubala, 1901, s. 150). Т. Корзон наголошує на значній слабкості коронних військ у протистоянні під Зборовом, де командування «замість коронних гетьманів, ще не викуплених з неволі, належало безталанному канцлеру Єжи Оссолінському з титулом генералісімус». Також він зазначає про величезну непропорційність сил, коли усій козацько-татарській потузі протистояло лише 25 тис. найманих жовніврів та посполитого рушення з трьох воєводств (Korzon, 1912, s. 327).

Слід звернути увагу, що і в сучасній польській історичній науці Зборівська битва залишається в тіні, не отримавши до сьогодні жодного окремого монографічного дослідження, тоді як події під Збаражем можуть похвалитися не одною такою працею (серед останніх варто зокрема виділити книги К. Сьледзінського

«Збараж 1649» (Sledziński, 2005) та М. Роговіча «Битва під Збаражем 1649» (Rogowicz, 2013). Дослідники уникають звернення до подій, які обернулись для польської армії поразкою і не відзначились якимись героїчними вчинками їх воїнів.

Більше уваги польські вчені приділяли умовам та наслідкам Зборівської мирної угоди, яку закономірно розглядали підсумком цілої масштабної військової кампанії 1649 року. Так, аналізуючи Зборівську угоду, Ф. Равіта-Гавронський бачив її «свого роду унією козаків із Річчю Посполитою» (Rawita-Gawroński, 1923, s. 97). Дослідник стверджував, що, згідно із договором, на теренах України формувалася автономія у кордонах трьох південних воєводств, зв'язок із Річчю Посполитою забезпечувався лише спільною зовнішньою політикою, сеймом та сенатом і частково армією, яка мала б підпорядковуватися королю.

Дослідник стосунків козацтва та Османської імперії І. Хжонц, при розгляді наслідків угоди зосередив увагу на змінах політичного балансу у відносинах повстанців із Кримським ханством. Дослідник зазначав, що із укладенням Зборівського договору відносини між двома союзниками зазнали значної зміни. Вони характеризувалися зміцненням позицій хана Іслам Гірея, який відіграв ключову роль у всьому процесі переговорів та був головним отримувачем користей із цієї угоди. Саме хан у цей момент займає наріжну позицію арбітра – гаранта миру та дотримання усіх умов договору. Для козаків він додатково стає гарантом їх прав та вольностей. Здобувши такі переваги, Кримське ханство поступово схиляється до ролі миротворця і відходить від войовничої політики щодо Речі Посполитої. Основну увагу тепер хан зосереджує на іншому важливому для нього напрямку зовнішньої політики – експансії у бік Московського царства. Усі ці зміни в діях правлячої верхівки Кримського ханства цілком не збігалися із інтересами та задумами Б. Хмельницького, що від самого початку повстання намагався укласти із царем угоду про спільну боротьбу проти Польщі. У такому конфлікті інтересів гетьман все ж намагався зберегти союз із татарами і задля цього навіть висловив мовчазну згоду на захоплення кримцями величезної кількості полонених із українських земель підконтрольних повстанцям, що цілком суперечило давнішим домовленостям між сторонами. Також гетьман на вимогу хана погодився вислати

загони козаків на допомогу татарським військам у їх поході на московські землі, який однак так і не був здійснений (Chrzęszcz, 1929, s. 3–5).

З іншої сторони оцінював Зборівську угоду Євгеніуш Лятач. Він висунув твердження, що під час переговорів польська сторона висунула ідею створення антиосманського союзу, до якого б увійшли, окрім Речі Посполитої, Імперія австрійських Габсбургів, Венеціанська республіка, Кримське ханство та козаки Б. Хмельницького. З допомогою цього польські правлячі еліти бажали замирити своїх східних ворогів і скерувати їх войовничий запал проти Османської імперії. Такі плани мали стати реалізацією ідей короля Владислава IV. Особливо Ян Казимир та канцлер Єжи Оссолінський мали зацікавити такими ідеями хана Іслам Гірея, який можливо виношував задум звільнення від турецької залежності. Саме цим вчений і зумовлює згоду короля на формування 40-тисячного козацького реєстрового війська, яке уже скоро мало бути використане на фронті проти Порту (Latacz, 1938, s. 4–5). Однак на перешкоді реалізації цього грандіозного задуму, що міг врятувати Річ Посполиту від продовження кровопролитної війни на її землях, стала відмова Австрійського імператора та правлячих кругів Венеції надати фінансову допомогу полякам (Latacz, 1938, s. 12).

Один із корифеїв польської історичної науки, Міхал Бобжинський, вважав, що відсутність міцної централізованої влади у Речі Посполитій призвела до поразки мирних ініціатив. Історик зазначав, що не існувало такої сили, що могла б тримати величезні козацькі маси в послуху та водночас заставила б польське суспільство виконувати умови договору. Такою зокрема була польська шляхта, яка не могла погодитись на привілеї козаків та бажала помститись на повстанцях і повернути собі втрачені маєтки та підвладних селян. Також і католицькі єпископи не терпіли поруч із собою у сенаті православне духовенство, яка постійно бачили лише розкольниками (Bobrzyński, 1927, s. 178).

Релігійний фактор у розпалюванні конфлікту після Зборівського миру розглядав і А. Шельонговський. Він наголошував, що неприйнятним пунктом договору для католицької сторони була позиція про скасування церковної унії на теренах підконтрольних козакам трьох воєводств. З протилежного боку також і

представники Константинопольського патріархату, які діяли згідно із волею турецького султана, агітували серед козаків та черні за продовження релігійної війни проти католиків (Szelaḡowski, 1936, s. 53).

Продовжуючи аналіз наслідків Зборівського миру, польські вчені розглядали і самі особливості усєї військової кампанії 1649 року. Так, Владислав Томкевич у своїх дослідженнях історії козацтва, де він прославив діяння польського війська під час бойових дій 1649 р. та вважав облогу Збаража однією із найбільш яскравих та найгероїчніших сторінок польського національного духу, все ж був доволі стриманий у підсумкових оцінках ролі подій цього року для подальшої долі цілої Речі Посполитої. Він критично оцінює стратегічні рішення командування польських військ, яке розділило армію і на тривалий час залишило її значну частину у віддаленому замку, без належного забезпечення провіантом та боєприпасами. Такі дії могли завершитися повним знищенням оборонців фортеці, які уже перебували за крок від трагічного кінця внаслідок голоду, втрат та відсутності пороху. Основні помилки історик відносив на рахунок Яна Казимира. Однією із них він називає усунення королем від командування у Збаражі одного із найталановитіших польських полководців свого часу, який користувався великим авторитетом у військах – князя Єреми Вишневецького. Це історик зумовлює угодовою політикою Яна Казимира, якого не влаштувала войовнича позиція князя. Також стратегічні та тактичні помилки король здійснив і під час особистого командування коронними військами у битві під Зборовим, на яку він не зібрав належної кількості військ та не виробив плану бойових дій. Від катастрофи у цьому зіткненні короля врятувала лише політична лінія кримського хана Іслам Гірея, який намагався зберегти баланс сил між ворогуючими сторонами та не бажав надмірного зростання могутності козацтва коштом повного розгрому Речі Посполитої. Також укладенню миру посприяла і обережність Б. Хмельницького після звісток про поразку козацьких військ у битві з литовською армією князя Януша Радзивіла під Лоевом (Tomkiewicz, 1933, s. 330).

З іншої позиції оцінював військову кампанію 1649 року Л. Фронсь. Дослідник зазначав про стратегічну помилку, здійснену

уже козацьким гетьманом. Він звертав увагу на дії Б. Хмельницького, що, не випередивши ворога ще на початку року, дозволив йому зібрати окремі загони із різних міст та замків прикордоння і не знищив їх поодиноці. Тому, як наголошував учений, військовий похід необхідно було розпочати відразу після закінчення терміну перемир'я і у такий спосіб здобути стратегічну перевагу над суперником, який ще навіть не розпочав збирати війська (Fraš, 1932, s. 6). На думку Ф. Конечного, повстанське військо характеризував дуже низький потенціал та відсутність справжнього бойового духу у козаків. Це обов'язково мало спричинитись до поразки армії Хмельницького, однак на допомогу прийшла Османська імперія, яка врятувала їх від розгрому. Саме завдяки султану на поле бою прибуло стотисячне татарське військо, яке змінило усю стратегічну ситуацію та допомогло козацькому гетьману підписати рятівний для нього мирний договір (Konieczny, 1921, s. 138).

Висновки. Події польсько-української війни 1649 року стали знаковими у представленні польськими дослідниками образу Хмельниччини. Основні акценти на них були поставлені ще наприкінці XIX ст. польським істориком Л. Кубалею та письменником Г. Сінкевичем і продовжили активно розвиватися історіографією першої половини XX ст. Значний вплив на їх зображення мали виховні ідеали польського суспільства у його бездержавний період, які слугували «зміцненню сердець» народу. Після I світової війни на підходи вчених до історичного матеріалу наклалися їхні ідеологічні установки, зумовлені прихильністю до того чи того політичного табору II Речі Посполитої, а зокрема ідеології націонал-демократів або табору маршала Ю. Пілсудського. Через їх призму розглядався міжнародний контекст події, а зокрема впливи Кримського ханства, Османської імперії чи Московського царства. Також політичні візії дослідників впливали на бачення ними внутрішніх процесів у середовищі українського народу, а зокрема формування політичної нації та державотворчі процеси. Особливо цікавим є нашарування міфологічних архетипів у представленні різних фактів військової кампанії, що перекладалися на формування антиукраїнських стереотипів та фобій. Багато уваги польські дослідники і митці присвятили творенню із постаті князя Єремії Вишневецького ідеалу героя-захисника

вітчизни та зразкового представника шляхетського «сарматського народу». У контексті аналізу значення і наслідків Зборівського мирного договору історики розглядали самі обставини та процеси трансформації польсько-українського конфлікту, його внутрішні соціальні та культурні стимули.

Перспективним напрямком дослідження є поглиблене вивчення різноманітних історичних міфів, які побутували в зображенні українсько-польських воєн у польській історичній літературі. Також доцільним є розширення рамок аналізованої історіографії на праці, створені і у XIX ст. та порівняння здобутих фактів із поглядами сучасних польських учених.

Джерела та література

- Пестрикова, О.** (2018). Доба Хмельниччини в інтерпретації польського історика Людвіка Кубалі. *Наддніпряньська Україна: історичні процеси, події, постаті*, 21 (2), 83–91. Дніпро.
- Руда, О.** (2010). *Українське козацтво в інтерпретації польських істориків кінця XIX – першої третини XX століття*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
- Bobrzyński, M.** (1927). *Dzieje Polski w zarysie* (Т. 2). Warszawa; Kraków; Lublin; Łódź; Paryż; Poznań; Wilno; Zakopane: Nakład Gebethnera i Wolffa.
- Chrząszcz, I.E.** (1929). Poddanie się Chmielnickiego Turcji w r. 1650. *Sprawozdanie dyrekcji państwowego gimnazjum w Jaworowie za Rok szkolny 1928/1929* (s. 3–17). Jaworów: Nakładem funduszu własnego.
- Fraś, L.** (1932). *Obrona Zbaraża w r. 1649*. Kraków: Drukarnia J. Gablankowskiego.
- Górka, O.** (1934). *«Ogniem i mieczem» a rzeczywistość historyczna*. Warszawa: Skład główny, Libraria Nova.
- Górka, O.** (1936). *Liczebność Tatarów Krymskich i ich wojsk*. Warszawa: Główna drukarnia wojskowa.
- Halecki, O.** (1992). *Historia Polski*. Lublin; Londyn: Towarzystwo Naukowe KUL, Katolicki Ośrodek Wydawniczy «Veritas».
- Koko, E.** (2006). *Franciszek Rawita-Gawroński (1846–1930) wobec Ukrainy i jej przeszłości*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Koneczny, F.** (1921). *Dzieje Rosji od Najdawniejszych do Najnowszych czasów*. Poznań; Lwów; Lublin; Łódź: Wydawnictwo M. Arcta w Warszawie.

- Konopczyński, W.** (1936). *Dzieje Polski Nowożytnej. T. II: 1648–1795.* Warszawa; Kraków; Łódź; Poznań; Wilno; Zakopane: Skład Główny u Gebethnera i Wolffa.
- Korzon, T.** (1912). *Dzieje wojen i wojskowości w Polsce. T. 2: Epoka przedrozbiorowa.* Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności.
- Kubala, L.** (1901). *Szkice Historyczne (T. 1).* Warszawa: Nakład Gebethnera i Wolffa.
- Kukiel, M.** (1929). *Zarys historii wojskowości w Polsce.* Kraków: Nakładem Krakowskiej Spółki Wydawniczej.
- Lasocki, Z.** (1934). «*Ogniem i mieczem*» w świetle rewelacyj dra. Górki. Kraków: Nakładem autora.
- Latacz, E.** (1938). *Ugoda Zborowska i plany wojny tureckiej w roku 1649.* Warszawa: Księgarnia Feldmana i co.
- Rawita-Gawroński, F.** (1914). *Hetman kozacki B. Chmielnicki: szkic historyczny jego życia i walk.* Lwów: Wydawnictwo Tow. im. Piotra Skargi.
- Rawita-Gawroński, F.** (1923). *Kozaczyzna ukraińska w Rzeczypospolitej Polskiej do końca XVIII w.* Warszawa.
- Rogowicz, M.** (2013). *Bitwa pod Zbarażem 1649.* Warszawa: Napoleon V.
- Romek, Z.** (1997). *Olgierd Górka. Historyk w służbie myśli państwowej (1908–1955).* Warszawa.
- Sledziński, K.** (2005). *Zbaraż 1649.* Warszawa: Bellona.
- Sobieski, W.** (1938). *Dzieje Polski. T. 1: Do roku 1696.* Warszawa: Wydawnictwo Zorza.
- Szelągowski, A.** (1936). *Historja Powszechna.* Warszawa: M. Arct.
- Tomkiewicz, W.** (1933). *Jeremi Wiśniowiecki (1612–1651).* Warszawa: Nakładem Towarzystwa Naukowego Warszawskiego.
- Tomkiewicz, W.** (1939). *Kozaczyzna ukraińska.* Lwów: Państwowe Wydawnictwo Książek Szkolnych.

References

- Pestrykova, O.** (2018). Doba Khmelnychchyny v interpretatsii polskoho istoryka Liudvika Kubali [Khmelnycki uprising in the interpretation of the polish historian Ludwik Kubala]. *Naddnyprianska Ukraina: istorichni protsesy, podii, postati – Naddnipyrianska Ukraine: historical processes, events, figures*, 21 (2), 83–91. Dnipro.
- Ruda, O.** (2010). *Ukrainske kozatstvo v interpretatsii polskykh istorikov kintsia XIX – pershoi tretyny XX stolittia [Ukrainian Cossacks in the interpretation of Polish historians of the late nineteenth – first third of the twentieth century]*. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy [in Ukrainian].

- Bobrzyński, M.** (1927). *Dzieje Polski w zarysie [History of Poland in outline]*. (Vol. 2). Warszawa; Kraków; Lublin; Łódź; Paryż; Poznań; Wilno; Zakopane: Nakład Gebethnera i Wolffa [in Polish].
- Chrzęszcz, I.E.** (1929). Poddanie się Chmielnickiego Turcji w r. 1650 [Surrender of Chmielnicki to Turkey in 1650]. *Sprawozdanie dyrekcji państwowego gimnazjum w Jaworowie za rok szkolny 1928/1929 – Report of the management of the state gymnasium in Jaworów for the 1928/1929 school year* (pp. 3–17). Jaworów: Nakładem funduszu własnego [in Polish].
- Fraś, L.** (1932). *Obrona Zbaraża w r. 1649 [Defense of Zbarazh in 1649]*. Kraków: Drukarnia J. Gablankowskiego [in Polish].
- Górka, O.** (1934). «Ogniem i mieczem» a rzeczywistość historyczna [«Fire and sword» and historical reality]. Warszawa: Skład główny, Libraria Nova [in Polish].
- Górka, O.** (1936). *Liczebność Tatarów Krymskich i ich wojsk [Numbers of Crimean Tatars and their armies]*. Warszawa: Główna drukarnia wojskowa [in Polish].
- Halecki, O.** (1992). *Historia Polski [History of Poland]*. Lublin; Londyn: Towarzystwo Naukowe KUL, Katolicki Ośrodek Wydawniczy «Veritas» [in Polish].
- Koko, E.** (2006). *Franciszek Rawita-Gawroński (1846–1930) wobec Ukrainy i jej przeszłości [Franciszek Rawita-Gawroński (1846–1930) towards Ukraine and its past]*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego [in Polish].
- Koneczny, F.** (1921). *Dzieje Rosji od Najdawniejszych do Najnowszych czasów [History of Russia from the earliest to the newest times]*. Poznań; Lwów; Lublin; Łódź: Wydawnictwo M. Arcta w Warszawie [in Polish].
- Konopczyński, W.** (1936). *Dzieje Polski Nowożytnej. T. II: 1648–1795 [The History of Modern Poland. Vol. 2: 1648–1795]*. Warszawa; Kraków; Łódź; Poznań; Wilno; Zakopane: Skład Główny u Gebethnera i Wolffa [in Polish].
- Korzon, T.** (1912). *Dzieje wojen i wojskowości w Polsce. T. 2: Epoka przedrozbiorowa [History of wars and military in Poland. Vol. 2: Pre-Partition Era]*. Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności [in Polish].
- Kubała, L.** (1901). *Szkice Historyczne [Historical sketches]*. (Vol. 1). Warszawa: Nakład Gebethnera i Wolffa [in Polish].
- Kukiel, M.** (1929). *Zarys historii wojskowości w Polsce [Outline of military history in Poland]*. Kraków: nakładem Krakowskiej Spółki Wydawniczej [in Polish].

- Lasocki, Z.** (1934). *«Ogniem i mieczem» w świetle rewelacyj dra. Górki* [*«Fire and Sword» in the light of the sensational dr. Górki*]. Kraków: Nakładem autora [in Polish].
- Latacz, E.** (1938). *Ugoda Zborowska i plany wojny tureckiej w roku 1649* [*Zborow settlement and the plans of the Turkish war in 1649*]. Warszawa: Księgarnia Feldmana i co. [in Polish].
- Rawita-Gawroński, F.** (1914). *Hetman kozacki B. Chmielnicki: szkic historyczny jego życia i walk* [*Cossacks hetman B. Chmielnicki: historical sketch of his life and walk*]. Lwów: Wydawnictwo Tow. im. Piotra Skargi [in Polish].
- Rawita-Gawroński, F.** (1923). *Kozaczyzna ukraińska w Rzeczypospolitej Polskiej do końca XVIII w.* [*Ukrainian Cossacks in the Republic of Poland until the end of the 18th century*]. Warszawa [in Polish].
- Rogowicz, M.** (2013). *Bitwa pod Zbarażem 1649* [*Battle of Zbaraz 1649*]. Warszawa: Napoleon V. [in Polish].
- Romek, Z.** (1997). *Olgiard Górka. Historyk w służbie myśli państwowej (1908–1955)* [*Olgiard Górka. Historian in the service of pro-state thought (1908–1955)*]. Warszawa [in Polish].
- Sledziński, K.** (2005). *Zbaraż 1649* [*Zbaraz 1649*]. Warszawa: Bellona [in Polish].
- Sobieski, W.** (1938). *Dzieje Polski. T. 1: Do roku 1696* [*History of Poland. Vol. 1: Until 1696*]. Warszawa: Wydawnictwo Zorza [in Polish].
- Szelągowski, A.** (1936). *Historja Powszechna* [*Universal History*]. Warszawa: M. Arct [in Polish].
- Tomkiewicz, W.** (1933). *Jeremi Wiśniowiecki (1612–1651)* [*Jeremi Wiśniowiecki*]. Warszawa: Nakładem Towarzystwa Naukowego Warszawskiego [in Polish].
- Tomkiewicz, W.** (1939). *Kozaczyzna ukraińska* [*Ukrainian Cossacks*]. Lwów: Państwowe Wydawnictwo Książek Szkolnych [in Polish].

Стаття надійшла до редакції 27.03.2020 р.

УДК 930.2(477):27-36(=16):003.349
DOI: 10.24919/2312-2595.3/45.203951

Ольга БОРИСОВА

доктор історичних наук, професор, професор кафедри загальноосвітньої підготовки, Луганський національний аграрний університет (м. Харків), проспект Архітектора Альошина, 19, кв. 44, м. Харків, Україна, індекс 61007 (utraesus@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0875-9065>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/AAJ-8222-2020>

Бібліографічний опис статті: Borysova, O. (2020). The role and signification of Cyril and Methodius' activity among the Slavs in the Encyclical «Slavorum Apostoli» by John Paul II. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 3/45, 328–345. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.3/45.203951>.

РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ КИРИЛА І МЕФОДІЯ СЕРЕД СЛОВ'ЯН У ЕНЦИКЛІЦІ «SLAVORUM APOSTOLI» ІВАНА ПАВЛА ІІ

До 100-річчя з дня народження Папи Івана Павла ІІ

Анотація. *Мета дослідження* – аналіз Енцикліки «*Slavorum apostoli*» авторства Римського папи Івана Павла ІІ, присвяченої діяльності Кирила і Мефодія серед слов'ян, завдяки якій вони увійшли до історії як «слов'янські апостоли». **Методологія дослідження.** *Нами використовувались як загальнонаукові методи (аналітичний, логічний), історичні (хронологічний, історико-порівняльний), так і джерелознавчі – евристичний, критичний, а також метод герменевтики. Наукова новизна* визначається тим, що досліджується джерело, якому досі приділено мало уваги як в українській, так і в російській історичній науці, хоча цей документ присвячений особливій події – місії християнізації слов'янських народів, під час якої солунські брати не тільки сприяли християнізації слов'ян, а й розробили для них абетку (кирилицю)

© Olga Borysova, 2020

і переклали цією мовою церковні книги. Ця церковнослов'янська мова у подальшому стала не тільки мовою церкви, а й основою всієї культури слов'янських народів. Нами був зроблений детальний аналіз змісту Енцикліки з метою виявлення позиції Римського папи-слов'янина щодо місії Кирила і Мефодія, її історичного значення та впливу на історію і сьогодення Європи. І було встановлено, що Іван Павло II надзвичайно високо оцінив її результати, відзначив величезну роль діяльності Кирила і Мефодія серед слов'янства і підкреслив її історичне значення не тільки для слов'янських народів, а й для усієї християнської цивілізації. **Висновок.** Енцикліка «*Slavorum apostoli*» має вивчатися як джерело не тільки теологічного, а й значного наукового – історичного, релігієзнавчого, культурологічного і політичного змісту. Не можна погодитися з тією доволі незначною увагою, яка приділяється цьому дуже важливому і глибоко змістовному документу з боку сучасних істориків, культурологів, релігієзнавців, представників інших гуманітарних наук.

Ключові слова: Енцикліка; місія; «слов'янські апостоли»; християнство; християнізація; церква.

Olga BORYSOVA

PhD hab. (History), Professor, Professor of the Department of General Education, Lugansk National Agrarian University (Kharkiv), Architektor Aloshin Avenue, 19, apt. 44, Kharkiv, Ukraine, postal code 61007 (utraesus@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0875-9065>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/AAJ-8222-2020>

To cite this article: Borysova, O. (2020). The role and signification of Cyril and Methodius' activity among the Slavs in the Encyclical «*Slavorum Apostoli*» by John Paul II. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 3/45, 328–345. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.3/45.203951>.

**THE ROLE AND SIGNIFICATION OF CYRIL
AND METHODIUS' ACTIVITY AMONG THE SLAVS
IN THE ENCYCLICAL «SLAVORUM APOSTOLI»
BY JOHN PAUL II**

On the centenary of the birth of Pope John Paul II

Summary. *The purpose of the study is to analyse the Encyclical «Slavorum Apostoli», authored by Pope John Paul II, on the activity of Cyril and Methodius among the Slavs, through which the Brothers became known as the «Slavic Apostles». **Research methodology.** Both general scientific methods (analytical, logical), historical (chronological, historical-comparative), and source studies – as heuristic, critical have been used in our research, as well as, the method of hermeneutics. **Scientific novelty** is determined by the fact that the source being studied until now has received little attention in both Ukrainian and Russian historical science, although this document is dedicated to a special event – the conversion to Christianity of the Slavic people, during which the Thessaloniki Brothers not only promoted the Christianization of the Slavs, but they also developed an alphabet (Cyrillic) for them and translated church books into their language. And later the Church Slavonic language became not only the language of the church, but also the basis of the whole culture of the Slavic people. We have made a detailed analysis of the contents of the Encyclical in order to identify the position of the Roman Pope on the mission of Cyril and Methodius, its historical significance and its impact on the history and present of Europe. And it was determined that John Paul II highly assessed its results, noted the enormous role of Cyril and Methodius among the Slavs, and emphasized its historical significance not only for the Slavic people, but for the whole Christian civilization.*

Conclusion. *The Encyclical «Slavorum Apostoli» should be studied both as a source of theological and as scientific – historical, religious, cultural and political content. It is impossible to agree with the little attention paid to this important and deeply meaningful document by contemporary historians, cultural scientists, religious scholars, and representatives of other humanities.*

Keywords: *Encyclical; mission; «Slavic apostles»; Christianity; Christianization; Church.*

Relevance of the research. *The scientific research on the spread of Christianity among the Slavic peoples, the emergence of the Slavic*

alphabet and writing is directly related to the names of the Thessaloniki brothers Cyril and Methodius. It is one of the most complex subjects in all the world history. Despite the abundance of literature on the topic, this problem is far from being finally solved. The most important result of the Brothers's work was the realization of the Great Slavic Idea – the use of a living vernacular in Church and in Scripture that in its turn had a great cultural and theological significance. «Constantine's idea – to church service in a real language, was unusual», wrote Metropolitan Hilarion (Ogienko). «He put forward a revolutionary idea at that time: praise of God could be realized in all languages. Even in his last prayer, the great humanist Cyril asked God to overcome «a trilingual heresy» (Ilarion, 1970, p. 318).

The great accomplishment of the Slavic educators was also the first translation of the Bible. As soon as the Slavic worship began to sound in Slavic language, Cyril said: «The Slavic tribe is flying now». Thus, in our opinion, Cyril the Philosopher noted a phenomenon occurrence with deep and precise phrase, that had great national and state-making significance, and which in modern science is defined by the term «passionarity». The Brothers' deed was mission-relevant and it is hardly something else equal in its dignity and importance in cultural history that could be put next to it according to usefulness of its results for the Slavs. We should evaluate the activities of the Slavic apostles Cyril and Methodius in this civilization sense. In 1985 Pope John Paul II dedicated his Official Message (Encyclical) **Slavorum Apostoli** precisely to this complex-scientific and theological problem.

Statement of problem research. We have been paying attention to the Encyclical itself and its contents in various aspects (Borysova, 2010, 2013). Analysis of recent publications on this issue has revealed that the situation with the study of this document have not changed much in the last five years. In Ukraine, the Encyclical was translated and published in Ukrainian (*Apostoly slovia*n, 2008), but scholars neither paid much attention to this document earlier and nor doing it now. Indirect information about it is traced through translations into Russian (Kobernyk, 2013, p. 114). Catholic theologians pay it some attention («Vid dialohu liubovi», 2019 and others). Russians, for some reason, are not very fond of Encyclical as well. Both scientists and theologians mention it very casually (Polyanskaya, 2012; Karimova, 2004; Kulesh, 2008; Zaychenko, 2011; Igumen Innokentiy Pavlov, 2011

and some others). Therefore, it could be concluded that both the Encyclical itself and John Paul's II position against the role and importance of the Thessaloniki Brothers' mission among the Slavic peoples have not been properly explored yet even nowadays.

Source Base. We were acquainted with the text of the Encyclical in 2004, when it was found in Russian translation in the State Archives of the Luhansk Oblast among annexes (Annex 11) to the Report of being the Delegation of Russian Orthodox Church on the III Assembly of Romanian Religion in September 1985 (DALO, Fr.-3699, op. 1). The Encyclical itself («Entsyklika Ivana Pavla II», 1985) was translated into Ukrainian by a member of the Union of Writers of Ukraine, Raisa Lukyanchuk. This translation was published by us (Borysova, 2008, supplement).

The purpose of the article. The article analyses the Encyclical *Slavorum apostolic*, its main theme being the activities of Cyril and Methodius on a mission among the Slavs thanks to which the Brothers came into the History under the great name of the Slavic Apostles.

Presenting main material. John Paul II began the introduction to the Encyclical with the words «The Slavs' apostles St. Cyril and Methodius, remain in the memory of Church in connection with the great work they accomplished. It is the Process of Evangelism. And we can even say that the mention them became especially vivid and relevant in our era» («Entsyklika Ivana Pavla II», 1985, p. 71). It is further noted that, in view of the importance of the Brothers' mission, the worship of their names by whole nations, Pope proclaimed Cyril and Methodius the co-patrons of Europe with the *Egregiae virtutis* document (December 31, 1980). In this way he continued the cause of honoring the «Slavic Apostles», made by Leo XIII (1880) and Paul VI (1964). «More than in a hundred years after the publication of the Encyclical of Leo XIII, new circumstances during the celebration of the eleventh century blessed death of St. Methodius, call on to re-expression of what Church remembers in this important anniversary. And the first Pope, called from Poland, and consequently, from the center of the Slavic nations, to occupy the throne of St. Peter, feels especially called to this mission». It is further noted that the Brother's experience could be now examined more maturely and deeply, and the lessons of their life and apostolic activity have been revealed in

new fullness and brought new results («Entsyklika Ivana Pavla II», 1985, pp. 73–74).

The history of the Brother's life and activities is expounded in Chapter II of the «Biographical review». And it is already stated in the general item of the Encyclical (p. 4) that during a visit to Khazaria, while being in Crimea, in Chersonese, it was found a church where, according to the Brothers' thoughts, Pope Clement Римський¹, was buried, and his relics were brought to Rome and passed over to Pope Adrian II («Entsyklika Ivana Pavla II», 1985, p. 76). Further it is said, that in response to the petition of Moravian prince Rostislav to Emperor Michael I to send to his people a «bishop and teacher ... who would be able to explain them the true Christian belief in their language» it was decided to send the Brothers with this mission, «to which they both devoted the rest of their lives, which was marked by wandering, misery, suffering, enmity and persecution, which (persecution) reached, the cruel captivity, if we speak about Methodius». But the Brothers with dignity carried the burden of the mission, «they carried with them the texts of Holy Scriptures..., which were prepared and translated by them into ancient Slavic language, written in a new alphabet, which was invented by Constantine the Philosopher and perfectly adapted to the phonetics of this language» («Entsyklika Ivana Pavla II», 1985, p. 76).

However, not everything was simply, the counteraction of the Brothers' activity was also considerable. They were summoned up to Venice, where the innovative principles of their mission were discussed. But Pope Adrian II met the Brothers favorably². «Approving the Slavic liturgical books, he solemnly placed them on the throne of the St. Mary ad Praesepe Church, which today is called St. Mary's Maior, and ordered to ordain of their followers in priests» («Entsyklika Ivana Pavla II», 1985, p. 77). But Cyril was already seriously ill and died on February 14, 869 in Rome. «St. Methodius», writes John Paul II, «remained faithful to the words, which Cyril had told him on his deathbed: «My brother, we have divided one fate, leading the plow in one furrow; now I'm falling to the field at the end of my day. You, I

---

¹ St. Clement of Rome (St. Clement) – Bishop («Patriarch») of Rome after Ap. Petro (Krysachenko, 2000, p. 157). The term «patriarch» for the early church we consider as more accurate.

² Nestor writes (Myshanych, 1990, p. 15) about Pope of Rome [Adrian] and his defense of the Slavic reading and writing.

know it, love your Mountain³ very much; but don't leave the teaching deed, when you would back to the Mountain. Truly, where can you better accomplish the work of your salvation?» («Entsyklika Ivana Pavla II», 1985, pp. 77–78). It clearly shows that Cyril the Philosopher paid great importance to the case of education.

Methodius went through many unjust persecutions after the death of his brother. Look closely at the John Paul's II phrase: «The new sovereign of Greater Moravia, Prince Sviatopolk, also was opposed to the case of Methodius, refusing Slavic worship and raising doubts in Rome about the orthodoxy of the new archbishop. In 680 Methodius was summoned up to ad limba Apostolorum to lay out all the questions to John VIII personally. In Rome, he was cleared of all accusations, and achieved Pope's the permission to publish *Bulla Industriae tuae*⁴ which, in the extreme, essentially restored the prerogatives in favour of Slavic language in worship, which were recognized by his predecessor, Adrian II. When Methodius went to Constantinople in 881 or 882, his perfect legitimacy and *Orthodoxy* were recognized in the same way by the Byzantine Emperor and Patriarch Photius, who was then in full communion with Rome» («Entsyklika Ivana Pavla II», 1985, p. 78) (*italic is our* – O.B.). In italics, we highlighted the interesting thing: John Paul II uses the term «Orthodoxy» twice (and it will be lower). And we ask the question: whether this has developed such a cool attitude of the part of Catholics to this Encyclical?

Last years of his life Methodius dedicated to translations of the Bible, liturgical books, writings of the Church Fathers', as well as a collection of church and civil laws called Nomokanon («Entsyklika Ivana Pavla II», 1985, pp. 78–79). And in *De script Carantanorum lebellus* (871), in Chapter XII, we read: «The famous Greek, called Methodius, in the new-found Slavic writings, philosophically transcended Latin» (Quote: Ilarion, 1970, p. 181). As we can see, Slavic language provided better opportunities to define philosophical concepts, categories etc. Philosophy also generates the accuracy of cognition, the correct understanding of the world. Unfortunately, this feature of Slavic language still has not only properly defended but it has not been even seen by anyone! Orthodox Slavs, we think, should read not only what the

³ The Pope writes that this is Mount Olympus in Bithynia, known as the Holy Mountain («Entsyklika Ivana Pavla II», 1985, p. 75).

⁴ Look.: Ioann VIII (1969).

bishops of their churches write (although they write virtually nothing but the historical myths), but also what Catholics themselves write about them. Very useful, this is truth.

Methodius died on 6 April, 885. «By his visionary activity», says John Paul II, «by his deeply Orthodox study⁵, his poise, his tolerance, his apostolic zeal, his fearless generosity, he gained the recognition and trust of Roman Popes, Constantinople Patriarchs, Byzantine Emperors and a large number of Princes of the new Slavic peoples. That is why Methodius became the conductor and lawful pastor of Church, which he founded during this era among these nations, and he is worshiped, just as his brother Constantine, as the preacher of the Gospel and teacher «from God and the Holy Apostle Peter» and as the basis of complete unity between the newly established Churches and more ancient Churches». The Brothers' case «remains a living model for Church and for missionaries of all times» («Entsyklika Ivana Pavla II», 1985, p. 79).

In Chapter III «Gospel Heralds», Pope justifies the idea that the Brothers «were able to become Apostles of the Slavs in the full sense of this word». First of all he, as the Divine, explains it like «God sometimes demands from his electorate to distance themselves from their homeland», and then says that Apostol Paul had the vision and in which he was called to preach Christianity to Macedonia. So, it can be seen that church has always paid great attention to psychological forms of human life in which night dreams, visions, etc. occupy a significant place. Then the ideological justify is following: The Brothers were called to the mission by «the voice and authority of the Byzantine Emperor and Church of Constantinople» («Entsyklika Ivana Pavla II», 1985, p. 80). The task involved abandoning ordinary life, leaving beyond the Eastern Roman Empire, and long living among peoples who did not know the foundations of Greek Christian culture, which was already developed at that time. «Pope addressed the same request to Methodius three times, sending him as a bishop to the Slavs of Greater Moravia, in the ecclesiastical region of the ancient diocese of Pannonia» («Entsyklika Ivana Pavla II», 1985, p. 81). This fact expresses both Rome's attention to the cause of the

---

⁵ Pope emphasizes for the third time that Cyril and Methodius are missionaries of Orthodoxy.

mission, and to the Slavic lands. However, the Brothers agreed to go on a mission only when they were referred by Emperor Michael III. Constantine told him, «Although I am exhausted and endured physical hardship, I will gladly go to this country... in the name of the faith of Christ» («Entsyklika Ivana Pavla II», 1985, p. 81). Thus, both centers of Christianity – Rome and Constantinople, as well as equally spiritual and secular power, sent to the Slavs Brothers. The respect and consideration of the formula «symphony of relations» of church and state, embodied in the Codex of Justinian (VI c.) is seen here. Then a series of gospel statements («Entsyklika Ivana Pavla II», 1985, p. 82) follows, which confirms that such an approach to the case responds to the completeness of Christian doctrine.

The Brothers took all the problems «faced to peoples defending their existence in front of the face of military and cultural pressure from the new Romano-German Empire, and trying to abandon the forms of life, which they considered alien» («Entsyklika Ivana Pavla II», 1985, pp. 82–83). The division between Western and Eastern Christianity was already rising by that time, and the Brothers could not get past this, but «they were able to uphold the true Orthodoxy (and once again, the term «Orthodoxy» is used. – O.B.) and to be careful to the fact that the new ways of life, which is inhere to the peoples whom they evangelized were not differ with the treasure of Transfer», in spite of any ordeals, not abandoning from «firm intention to cooperate and serve the benefit of the Slavic peoples and the unity of the Universal Church» («Entsyklika Ivana Pavla II», 1985, p. 83). And in the prospect of the process of evangelism, both Brothers devoted themselves to the important deed of translating the Holy Scriptures from Greek into Slavic. In order, as the Pope notes, «it was necessary to know well the inner world of those to whom they intended to preach the Word of God, using images and concepts that would be native to them... It was a new method of catechism». The case was agreed in Rome with the doctrine, which was left by the ap. Peter and Paul. Constantine and his assistants «took care to create a new alphabet with the aim proclaim and teach the truth written in Slavic and thus fully clear and understood by those to whom they were intended» («Entsyklika Ivana Pavla II», 1985, p. 84). According to this Brothers are an example for all missionaries who «from ancient times to modern times – from Europe to Asia and today on all continents –

worked on the translation of the alive languages of different peoples of the Bible and worship texts» («Entsyklika Ivana Pavla II», 1985, p. 85).

Chapter IV, called «They Exalted God's the Church» is stated that although the Slavs accepted the Brothers as «Slavs by heart» they were «people of Hellenic culture and Byzantine upbringing, so to those people who fully belonged to the both secular and the church traditions of Christian East» («Entsyklika Ivana Pavla II», 1985, p. 86). And such a remark is appropriate. Further it is said that the Greek Church knew its own traditions of the national Oriental churches which used their peoples' languages. The two Brothers did this way, so the nature of their activity was distinctly Eastern. The Western Church was different, it was international one: «Western Christianity, after the migration of new peoples, united ethnic groups who joined the local Latin population, providing everyone, with an aim to unite them, Latin languages, worship, and culture as transmitted to the Roman Church». The course was taken for monotony, because «any difference was in risk to be taken as a threat to this unity, which was still in bieri, and which might be strong tempted to get rid of it, even by applying to various forms of coercion» («Entsyklika Ivana Pavla II», 1985, p. 87).

«From this point of view», Pope writes, «it is strange and fascinating to see how the two saints... did not try to dictate, on the peoples they were supposed to preach, neither the undeniable superiority of the Greek language and Byzantine culture, nor the customs and behavior of a more developed society, in which they were raised and to which, of course, they remained tied... Motivated by the great desire to unite new believers in Christ, they adapted to Slavic language rich and sophisticated texts of Byzantine worship and harmoniously applied the complicated and sophisticated elaborations of Greco-Roman law to the thoughts and customs of the new peoples. Following this programme of harmony and peace they committed the responsibilities of their mission at any time» («Entsyklika Ivana Pavla II», 1985, pp. 87–88). Further it is emphasized that the Brothers, despite being residents of the Eastern Roman Empire and subordinate to the Patriarch of Constantinople, «respected their obligation... to report to Pope on their missionary work» («Entsyklika Ivana Pavla II», 1985, p. 88). Here we must see the correctness of the Brothers' behavior, since the church was not separated in their time, and wisdom: they did not want to

involve the Slavs in the already existing difficulties in the relations between the two world centers of Christianity. Pope considers the content of such an action as the Head of Rome Church: «Beginning their mission on the basis of the authority received from Constantinople, they then desired, in a specific sense, to confirm these rights by appealing to the Roman Apostolic Throne, the visible center of unity of the Church» («Entsyklika Ivana Pavla II», 1985, p. 88). And here it is necessary to see not only the «complains of the Roman Popes» to confirm the authority received from Constantinople (to which some scholars tend), but first of all – the collision with the collapse of Eregli (Heraclius) – the metropolis, which was subordinated to Rome, and that was done by Constantinople. It is clear to understand why the latter does not like to raise this problem, because it will turn out that with the authority there really was a problem. But it is also clear why Pope almost does not affect it: Heraclius (Thrace) until the collapse was one of the organizing centers of the Eastern Orthodox Church, and then it turns out that Rome, because of it, was also part of the Eastern Orthodox Church. It is said about self-proclamation of Constantinople by Popes, but they prefer to keep silence about their own one (even it concern only of one metropolis).

Therefore, a mutual confirmation of the powers of Rome and Constantinople was needed, because this was the only way to reach the Catholic completeness of the church. That is what John Paul II understands and sees in the Brothers' deed, because he writes further, «Thus they exalted the only Church, holy, catholic and apostolic» («Entsyklika Ivana Pavla II», 1985, p. 88). This is a matter of fact: Peter (Western Church), Paul (Eastern Church), Andrew («Scythia», the land of the future Slavs). Yes, it is completely catholic, the only, holy, apostolic church. However – it is independent (thanks to St. Andrew), but Popes and Patriarches prefer not to talk about it. Although in John Paul's II last sentence, something like this is traced... Is it true? Therefore, the mission of the ap. Andrew the First-Called is extremely important for a church with an organizing center in Kyiv, to which, unfortunately, scholars do not pay much attention.

Next, Pope cites Christ's words and the ecumenical appeal of the Apostolate of the Encyclical («Entsyklika Ivana Pavla II», 1985, pp. 88–89), which confirms the ecumenical significance of exactly this Brothers' behavior. And here we can agree that «the conviction

of both Thessaloniki Saints, according to which each local Church is appealed to enrich with its own gifts a catholic «pleroma» (fullness), was in perfect harmony with their evangelical intuition, which consisted of the fact that the different ways of living of Christians Churches can never justify disorder, strife, breaks in the proclaiming of the Only Faith and in the practice of love» («Entsyklika Ivana Pavla II», 1985, p. 89). Pope sees in Cyril and Methodius the true forerunners of ecumenism, justifying his view that the care «which expressed both Brothers – and especially Methodius because of their episcopal responsibility – of maintaining the unity of faith between the Churches, to which they belonged, in particular, between Constantinople church and the Church of Rome, on the one hand and the generating Churches – on the other hand, was and remains forever their great merit» («Entsyklika Ivana Pavla II», 1985, p. 90).

In Chapter V «The Catholic Meaning of the Church» John Paul II draws attention to the instructive aspect in the catechism and pastoral method that the Brothers developed during their mission among the Slavic peoples, and which had a profound influence on the formation of the vision of the Universal Church that formed today in the bosom of the Western Church. And such a vision, according to which catholicity is understood «in the image of a symphony of different liturgies in all languages, united in one single liturgy, or a harmonious choir, which, being strong by the innumerable multiplicity of its voices, is exalted by its modulations, timbres and endless contrapositions to exalt God out of all points of our earth, and at any moment in history, – it is especially well suited to the theological and pastoral vision, which inspired the apostolic and missionary work of Constantine the Philosopher, and Methodius and was the principle of their mission among Slavic nations» («Entsyklika Ivana Pavla II», 1985, p. 93).

And such a vision Cyril defended courageously, defending it in front of supporters of «trilingual». «Reminding us that God commands to rise of the sun and to fall the rain on all people without exception», it is said in Encyclical, Cyril said, «Do not we all breathe the same air? And you do not have a conscience, confining only three languages (Hebrew, Greek and Latin) and deciding that all other peoples and races remain blind and deaf. Tell me: do you support all this because you find God is so weak to allow all of these, or too jealous to want it?!». The Saint answered the historical and dialectical arguments, which

were presented to him, on the base of «Holy Scripture» («Entsyklika Ivana Pavla II», 1985, p. 94). Further, the Pope outlines the canonical vision of catholicity inherent in the Catholic Church («Entsyklika Ivana Pavla II», 1985, pp. 94–96), emphasizing that through the missionary efforts of both Brothers, the Slavic peoples were able to realize their purpose, «to participate in the eternal plan of the Most Holy, universal plan rescue the world» («Entsyklika Ivana Pavla II», 1985, p. 96), for which their descendants remember and honour the Brothers.

Chapter VI «The Gospel and Culture», emphasizes that the process of evangelism, which was done by the Thessaloniki Brothers among the Slavs «is a model of what is today called «inculturation» – the embodiment of the Gospel in local cultures and at the same time the introduction of these cultures in the life of the Church» («Entsyklika Ivana Pavla II», 1985, p. 98). The Brothers made a major contribution to the culture and literature of all Slavic nations by creating the alphabet for the Slavic language. «In addition», says Pope, «the translation of the Holy Books, made by Cyril and Methodius, in collaboration with their followers, has provided an efficacy and cultural dignity to the liturgical Slavic language, which has become not only an ecclesiastical but also an official language for many centuries and the literary and even spoken language of the most cultural circles of most Slavic nations, especially among the Slavs of the Eastern Rite... This language played a role identical to the role of Latin in the West in the historical development of the Slavs of the Eastern Rite. In addition, it lasted longer – partly until the 19th century – and had a more direct impact on the emergence of local literary languages through their close language roots» («Entsyklika Ivana Pavla II», 1985, pp. 98–99). So, the logical conclusion follows that from the process of evangelism carried out by Cyril and Methodius is, in some sense, constantly presents in the history and life of the Slavic peoples («Entsyklika Ivana Pavla II», 1985, p. 99).

Chapter VII, The Significance and Proliferation of the Influence of the Christian Millennium in the Slavic World, John Paul II begins by stating that the apostolic and missionary activities of Cyril and Methodius, which took place in the second half of the ninth century, «can be regarded as the first effective process of evangelism of the Slavs» («Entsyklika Ivana Pavla II», 1985, p. 99). We believe that in

this way John Paul II acknowledges the fact of others, pre-Brotherhood missions, attempts to evangelize the Slavs (just not effective enough). It is impossible not to see that Rome, therefore, remembers the «Gospel written in Russian writings», which was brought by Cyril the Philosopher from our territories. Thanks to this fact, it became possible both to create a Cyrillic alphabet and to recognize the Slavic ceremony by the Rome. Rome is consistent in its actions; it should be noted.

The chapter then outlines historical material on the proliferation of Christianity in Moravia, Slovakia, Pannonia, Poland, Bulgaria, Croatia, Romania, Kiev Rus («Entsyklika Ivana Pavla II», 1985, pp. 99–101). «Therefore, it is fair», writes John Paul II, «that St. Cyril and Methodius were quickly recognized by the Slavic peoples as the Fathers of their Christianity and culture». The Pope emphasizes the importance of Christianity to whole Europe, noting that the Brothers' case «is a huge contribution to the creation of the common Christian roots of Europe, which, by their strength and vitality, is the solidest foundation that cannot be ignored by any serious attempt to reform the unity of the current continent in a new and relevant way» («Entsyklika Ivana Pavla II», 1985, pp. 101–102).

Pope points out that after XI centuries of Christianity that the Slave had it clear that the Brothers' heritage remains deeper and stronger for them than any division. He concludes that the western and eastern traditions of the church are a reflection of diversity, which if properly understood, could only enrich the culture of Europe, its religious tradition but become the basis for its spiritual renewal («Entsyklika Ivana Pavla II», 1985, p. 102). It is important that the experience of the process of evangelism Slavs provoked the Head of the Roman Church to think so. Pope, in particular, emphasizes the value of the Brothers' appeal, which has not lost its relevance today, «to nurture communication together», and emphasizes the value of their activities in the form of «inculturation» as well: «Both Brothers not only fulfilled their mission, fully respecting the already existing culture of the Slavic peoples, but they maintained it and developed in the best way, as well as religion», that is an example for the churches in their progress. «Cyril and Methodius, in their personality and their work, are figures who awaken in every Christian a great «nostalgia in union» and in unity between the both Churches sisters: East Church and the West one» («Entsyklika Ivana Pavla II», 1985, pp. 103–104).

In the Conclusion, John Paul II emphasizes that the whole church should celebrate solemnly and joyfully the XI century of the apostolic cause of Cyril and Methodius, and states: «Everyone can understand that the first son of the Slavic tribe wishes to participate in this celebration with deep admiration because he was called, afterwards by almost two thousand years, to be the head of Episcopal Chair, which was the chair of St. Peter's in this city of Rome» («Entsyklika Ivana Pavla II», 1985, p. 105).

«I pass my spirit into Your hands»: we congratulate the eleventh century after the death of St. Methodius», Pope writes, «the same words he spoke before his death, as his Life in the Slavic reported, – the moment when he was going to be united with their fathers in faith, hope and love; with patriarchs, prophets, apostles, teachers, martyrs. He gave an example of a fruitful calling, with the testimony of his word and his life, supported by the charisma of the Spirit, both for the century in which he lived and for the next centuries, and especially to our own time» («Entsyklika Ivana Pavla II», 1985, pp. 105–106). After the death of Methodius – the first archbishop of the church, which he founded in the Slavs, the following honored him by worship in Latin, Greek, and Slavic («Entsyklika Ivana Pavla II», 1985, p. 106). «Now», Pope writes, «when XI centuries have passed since his death, I would like to find myself... in Velegrad, where probably Foresight allowed Methodius to end his apostolic life:

– I also wish to stay in St. Clement's Basilica, the place where St. Cyril was buried;

– and near the tombs of these two Brothers, the Slavs' Apostles, I would like to entrust their spiritual inheritance in special prayer to the Holy Trinity.

«Into Your hands I pass»... («Entsyklika Ivana Pavla II», 1985, p. 107).

Then Pope continues a special prayer to God, believing the inheritance of the faith of the Slavic nations to God («Entsyklika Ivana Pavla II», 1985, p. 107–111).

The document, which we have analyzed, is firstly a spiritual manifest of Pope and secondly, a profound theological work, in which both time and space are completely filled, and in which the special «space of the soul» sounds as pure tears. Karol Woytyla, a Polish, Ukrainian by mother.

Conclusion. Encyclical «Slavorum apostoli» by Pope John Paul II already has and will eventually have even deeper and much greater great historical significance. Its author is a Human, a great person who was tearing down the Catholic picture of the world, going beyond it, recognizing the great historical significance of the Slavs' Christian experience the founders of which were the Slavic apostles. This is also one of the most important manifestations of the historical significance of Pope's life and activities. And scientists, we believe, should not be left out in this matter. It is necessary to make a qualitative and accurate translation of the Encyclical into Ukrainian from Latin, made the comment to the text, because it contains some inaccuracies about the historical facts and to begin thoroughly study of this document by historians, religious scholars, cultural scientists, linguists. It is not possible to continue to mention it briefly in writings, while at the same time not forgetting to list the sources used.

References

- Apostoly sloviań. Slavorum apostoli. Entsyklika Vselenskoho arkhieiera Ivana Pavla II [The Apostles of the Slavs. Encyclical by Ecumenical Pontific Pope John Paul II].* (2008). Lviv: Misioner [in Ukrainian].
- Borysova, O.V.** (2008). *Istoriia khrystianstva v Ukraini [History of Christianity in Ukraine]*. Luhansk: DZ «Luhanskyi natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka» [in Ukrainian].
- Borysova, O.V.** (2013). Misiina diialnist «slovianskykh apostoliv» Kyryla i Mefodiia u svitli Entsykliky papy Ioanna Pavla II «Slavorum apostoli» [Missionary activity of «Slavic Apostles» Cyril and Methodius in the context of Encyclical of Pope John Paul II]. *Ukrainske relihiieznavstvo – Ukrainian Religious Studies*, 68, 120–132. doi: <https://doi.org/10.32420/2013.68> [in Ukrainian].
- Borysova, O.V.** (2010). *Relihiinyi chynnyk u heopolitychnykh ustremlienniakh elit Ukrainy v dobu Serednovichchia [Religious factor in geopolitical appetences of the elites of Ukraine in the Middle Ages]*. Luhansk: DZ «Luhanskyi natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka» [in Ukrainian].
- DALO – *Derzhavnyi arkhiv Luhanskoi oblasti. F.R-3699: Upovnovazhenyi rady u spravakh religii pry Radi ministriv URSR po Voroshylovhradskii oblasti, misto Voroshylovhrad [State Archive of Luhansk Region. F.R-3699: Commissioner of the Council for Religious Affairs at the Council of Ministers of UkSSR in the Voroshylovgrad Region]* [in Ukrainian].

- Entsyklika Ivana Pavla II «Slavorum apostoli» [Encyclical by Pope John Paul II «Slavorum Apostoli»]. (1985). *Derzhavnyi arkhiv Luhanskoi oblasti. F.R-3699: Upovnovazheni rady u spravakh religii pry Radi ministriv URSSR po Voroshylovhradskii oblasti, misto Voroshylovhrad. Op. 1. Spr. 161: Zvit pro perebuvannia delehatsii Ruskoï pravoslavnoi tserkvy na III Asamblei Rumunskykh virospovidan na choli z mytropolytom Odeskym i Khersonskym Serhiiem, keruiuchym Voroshylovhradsko-Donetskoïu yeparkhiïeu ta dodatky do noho. Dodatok 11: Okruzhne poslannia – State Archive of Luhansk Region. F.R-3699: Commissioner of the Council for Religious Affairs at the Council of Ministers of UkSSR in the Voroshylovgrad Region. Op. 1. Spr. 161: Report of the delegation of the Russian Orthodox Church on the 3-d Assembly of Romanian Denominations, headed by Metropolitan Sergius of Odessa and Kherson, who heads the Voroshylovgrad-Donetsk Diocese and its annexes. Appendix 11: District message [in Ukrainian].*
- Igumen Innokentiy Pavlov.** (2011, May 26). Ioann Pavel II – apostol vostochnykh slavyan: istoricheskiy kontekst [John Paul II – Apostol of East Slavs: historical context]. *Portal-Credo*. Retrieved from <http://www.portal-credo.ru/site/index.php?act=fresh&id=480> [in Russian].
- Ilarion, metropolitan.** (1970). *Konstantyn i Mefodii. Yikh zhyttia ta diialnist: istoryko-literaturna monohrafiia [Constantin and Methodius. Their live and activities: historical and literary monograph]*. (Vol. 1). Vinnipeh [in Ukrainian].
- Ioann, VIII.** (1969). *Industriae twae. Chief Magnae Moraviae Fontes Historici* (Vol. 3). Brno [in Latin].
- Karimova, L.A.** (2004). *Ioann Pavel II i sotsialnaya doktrina Katolicheskoy tserkvi [John Paul II and social doctrine of Catholic Church]*. (Candidate thesis). Moscow [in Russian].
- Kobernyk, N.** (2013). Fenomen Kyryla i Mefodiia v katolytskii tradytsii [The phenomenon of Cyril and Methodius in Catholic tradition]. In A. Kolodnyi, L. Fylypovych, P. Yarotskyi (Eds.), *Ukraina i Vatykan: do i pislia Druoho Vatykanskoï soboru – Ukraine and Vatican before and after Second Vatican Council*. Kyiv [in Ukrainian].
- Krysachenko, V.S.** (2000). *Ukraina na storinkakh Sviatoho Pysma ta vytyahy z pershodzherel, shcho zasvidchuiut protses poshyrennia khrystianstva na terenakh Ukrainy vid apostola Andriia do kniazia Volodymyra [Ukraine on Pages of Holy Scripture and excerpts from authentic sources, that certifying the Christianity process from Apostle Andrew to Prince Volodymyr]*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

- Kulesh, O.** (2008). *Ioann Pavel II: vklad v istoriyu [John Paul II: contribution to history]*. Retrieved from <https://coollib.com/b/79358-o-kulesh-ioann-pavel-ii-vklad-v-istoriyu/read> [in Russian].
- Matiukhina, O.A.** (2012). Ioann Pavlo II pro khrystianski korinnia kultury Yevropy [John Paul II about the Christian backgrounds of European culture]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Seria: Filosofiia. Kulturolohiia – Proceeding of the National Aviation University. Series: Philosophy. Cultural Studies*, 16 (2). doi: 10.18372/2412-2157.16.9541. Retrieved from <http://jml.nau.edu.ua/index.php/VisnikPK/article/view/9541/11987> [in Ukrainian].
- Myshanych, O.V.** (Ed.). (1990). *Litopys Ruskyi: za Ipatskym spyskom pereklav Leonid Makhnovets [Litopys ruskiy: According to the Hypatian Chronicle translated by Leonid Makhnovets]*. Kyiv: Dnipro [in Ukrainian].
- Polyanskaya, E.** (2012). Ideya khristianskoy inkulturatsii v uchenii Ioanna Pavla II: sovremennye aspekty problematiki [The ideas of Christian inculturation in the apprentice of John Paul II: current aspect of the problem]. *Politeja: Pismo Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego – Politeja: The Journal of the Faculty of International and Political Studies of the Jagiellonian University*, 1 (19), 165–168. Kraków: Księgarnia Akademicka. YADDA identifier: bwmeta1.element.desklight-fbf9774f-b94e-48f4-b8be-9a1cab667507 [in Russian].
- Vid dialohu liubovi do dialohu istyny mizh Katolytskoiu ta Pravoslavnoiu tserkvamy. Ekumenichni starannia Ivana Pavla II [Form the dialogue of love to the dialogue of truth between Catholic and Orthodox churches. The ecumenical efforts of John Paul II]. (2019). *Kyrios*. Retrieved from <https://kyrios.org.ua/theology/ecumenism/1763-vid-dialogu-ljubovi-do-dialogu-istini-pomizh-katolitskoju-ta-pravoslavnymi-tserkvyami-ekumenichni-starannja-ivana-pavla-ii.html> [in Ukrainian].
- Zaychenko, A.** (2011). Khristianskaya inkulturatsiya kak metod sblizheniya kultur Zapada i Vostoka [Christian inculturation as a method of approaching of West and East cultures]. *Gazeta Protestant – Protestant Newspaper*. Retrieved from <http://www.gazetaprotestant.ru/2011/05/xristianskaya-inkulturaciya-kak-metod-sblizheniya-kultur-zapada-i-vostoka/> [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 02.03.2020 р.

УДК 394(=161.2)

DOI: 10.24919/2312-2595.3/45.203963

Любомир ЗУБИК

аспірант кафедри етнології і археології, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, Україна, індекс 76000 (lubchuk1996@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5626-6121>

Бібліографічний опис статті: Зубик, Л. (2020). Маскулінні ініціаційні практики у гуцулів. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 3/45, 346–363. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.3/45.203963>.

МАСКУЛІННІ ІНІЦІАЦІЙНІ ПРАКТИКИ У ГУЦУЛІВ¹

Анотація. *Мета дослідження* – на основі доступних джерел проаналізувати ритуали та обрядодії, що здійснювалися гуцулами задля утвердження зміни вікового чи соціального статусу хлопця, встановити структуру і вікову послідовність проходження ритуалів, визначити основні обрядові елементи здійснення зміни статусу юнака. **Методологія дослідження** спирається на принципи системності та об'єктивності, на порівняльно-історичний метод, структурно-семантичний і типологічний аналіз, а також на метод польових досліджень. У розвідці термін «ініціація» стосується винятково обрядів переходу особи з дитячої у юнацьку та з юнацької у дорослу вікові групи. **Наукова новизна** полягає у тому, що встановлено відповідність різних ініціаційних практик тим чи тим віковим і соціальним маркерам, виділено їх структуру, вплив на зовнішній вигляд індивідуума, його місце в громаді, соціальні права та обов'язки. **Висновки.** Ініціації гуцулів мали на меті наділити нового члена громади певними правами та обов'язками, а що важливіше – продовжити життєвий цикл індивідуума. Для юнаків у різні хронологічні відтинки ініціаційне значення мали кілька ритуалів. За типовою схемою здійснення переходу

© Любомир Зубик, 2020

---

¹ *Маскулінні (від лат. masculinus – чоловічий) – ритуально-поведінкові особливості, які притаманні представникам чоловічої статі.

А. ван Геннепа ми можемо виділити дві основні групи ініціації – ті, що містять у собі лімінальну фазу, і ті, які її не мають.

Основними маркерами зміни статусу хлопця (у досліджуваних ритуалах та обрядодіях) є зміна зачіски (обрубування волосся), «антиповедінка» в рамках парубоцької громади, демонстрування необхідних фізичних якостей юнака та несення військової повинності.

Попри те, мусимо констатувати відсутність широкої джерельної бази щодо вивчення цього питання, що наразі не дає змоги повною мірою дослідити структуру, зміст і значення маскулінних ініціаційних практик гуцула. Подальших наукових студій потребує встановлення статусу «легіня» як особливого прощарку парубків у гуцульському соціумі.

Ключові слова: ініціація; лімінальність; гуцули; опришки; пострижини; «солдатчина»; легінь.

Liubomyr ZUBYK

Postgraduate Student, Department of Ethnology and Archeology, State Higher Educational Institution «Vasyl Stefanyk Precarpathian National University», 57 Taras Shevchenko Str., Ivano-Frankivsk, Ukraine, postal code 76000 (lubchyk1996@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5626-6121>

To cite this article: Zubyk, L. (2020). Maskulinni initsiatsiini praktyky u hutsuliv [Hutsul's masculine initiation practices]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 3/45, 346–363. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.3/45.203963> [in Ukrainian].

HUTSUL'S MASCULINE INITIATION PRACTICES

Summary. *The purpose of the study is to analyse the rituals and actions performed by the Hutsuls to manifest the changes in age or social status of a male, to describe the structure and age sequence of the rituals and to identify the main ritual elements related to the changes of male's status. The research is conducted on the basis of available sources. The research methodology is based on principles of systematicity and objectivity, as well as on comparative-historical*

method, structural-semantic and typological analysis and the field research method. The term «initiation» refers solely to the rites of male's transition from an infant to an adolescent and from an adolescent to an adult. **The scientific novelty** of the research is establishing the correlation between different initiation practices and age and social markers. The structure of the initiation practices as well as their influence on the appearance of a person, his/her place in the community, social rights and responsibilities has been described. **Conclusions.** The initiations Hutsuls performed were meant to empower a new member of the community with rights and responsibilities, and more importantly, to extend his lifespan. Several rituals were important to young men in different periods of their life as they had initiation significance. According to the typical scheme of transition by A. van Gennep, we can distinguish two main groups of initiations – those that contain the liminal phase and those that do not.

The main markers of status change for men (in the studied rituals and ceremonies) are the change of hairstyle (cutting hair), «misbehaving» within the fellow community, showing required physical qualities and military service.

Meanwhile, we must admit the lack of solid source base for this study. Therefore the structure, the nature and the significance of Hutsul's masculine initiation practices cannot be fully revealed. The way of gaining special statuses by Hutsul males requires further scientific research.

Keywords: initiation; liminality; hutsuls; opryshky; haircuts; «soldier»; legion.

Актуальність теми. Важливою складовою локальної гуцульської етнокультурної ідентичності є її звичаєво-нормативна культура – система звичаїв, що виступає джерелом права у певній етнічній чи соціальної групи, або ж на певній території (Усенко, 2005). Одну з її складових становить віково-гендерна стратифікація. Такі характеристики людини, як вік та стать, у різних суспільствах ставали основою для створення окремих груп всередині спільноти (Борисенко, 2007, с. 210). Інструментом включення нових членів цих груп, а також переходу між ними, є ініціації.

Поняття «ініціація»² трактують як перехід індивіда з одного статусу в інший, зокрема, прилучення його до обмеженого кола

---

² від лат. *initio* – починати, посвячувати, вводити в культові таїнства, *initiatio* – справляння таїнств, містерій.

осіб (повноправних членів племені, чоловічої спілки, касти жерців, шаманів тощо) (Мойсей, 2010, с. 213). В українців вони відбувалися в момент зміни вікового чи соціального статусу особи і характеризувалися символічними чи безпосередніми випробуваннями особи на готовність переходу до нової групи.

В українській етнологічній науці питання ініціаційних практик у гуцулів сьогодні є малодослідженим. Зокрема, це стосується як власне детального опису обрядів такого типу, так і аналізу їхньої змістової наповненості.

Мета і завдання. Наразі у вітчизняній історіографії практично відсутні узагальнювальні та спеціальні дослідження. Тому метою цієї розвідки є спроба на основі доступних джерел проаналізувати обряди, які стосуються зміни маскулінних вікових та соціальних ознак у гуцулів. Завдання полягає в аналізі традиційних ініціаційних обрядодій стосовно хлопчиків та юнаків, а також – простежити їхню трансформацію.

Підкреслимо, що у пропонованій розвідці термін «ініціація» стосується винятково обрядів переходу особи з дитячої у юнацьку (дорослу) вікову групу. Ініціації, поряд з такими елементами традиційної культури, як «межові» обряди (народження, весілля, похорони) чи обряди гендерної ідентифікації дітей, ми відносимо до окремої групи ритуалів переходу, що у нашому розумінні є поняттям ширшим.

Аналіз основних досліджень. Ця тема, тією чи тією мірою стала предметом дослідження польських та українських етнографів австро-угорського періоду, а також радянських і сучасних науковців.

Один з перших описів маскулінних ініціаційних практик гуцулів натрапляємо у 54 томі збірника праць видатного польського етнографа О. Кольберга «Dzieła Wszystkie» під назвою «Rus Karpacka» (Русь Карпатська). За задумкою самого автора, ця книга мала називатися «Гуцули». У її першій частині два розділи присвячено обрядам, що мають ініціаційне значення: «Пострижини» та «Ініціація чоловіків» (Kolberg, 1970). Вони є передруком опису українського етнографа С. Витвицького під назвою «Нусулу», який видали у щорічнику «Pamiętnik towarzystwa tatrzańskiego» (Witwicki, 1876). В одному з розділів він описує

посвячення юнаків у «легіні». Ці дані, попри неповність, фіксують кілька видів ініціації юнаків у кінці XIX ст.

Вищезгадані праці дослідників у радянський період стали основою для опису ініціації гуцульських парубків у історико-етнографічному дослідженні «Гуцульщина» (Гошко, 1987). Цінні відомості про обряд посвячення гуцула в опришки навів український історик В. Грабовецький у монографії «Антифеодальна боротьба карпатського опришківства XVI–XIX ст.» (Грабовецький, 1966).

У період незалежності України дослідженню ініціаційних практик гуцулів присвячені праці українських етнологів В. Балущка, А. Мойсея, І. Бестюк та О. Гуцуляка. Так, у розділі «Молодіжні громади та обряди ініціацій в традиційному селі» другого тому колективної монографії «Народна культура українців: життєвий цикл людини» В. Балущок детально проаналізував обряди посвячення в опришки як акт ініціації. На його думку, ритуалістика переходу юнаків у опришки є рудиментом давніших обрядів включення особи до парубочої громади (Балущок, 2010).

Відомості про елементи гуцульських ініціацій подаються у праці А. Мойсея «Ремінісценції архаїчних статевих ініціальних ритуалів у східнороманського та українського населення Буковини» (Мойсей, 2010). У ній він детально аналізує обрядодії ініціаційного характеру у регіоні дослідження і для компаративного аналізу використовує відомості про аналогічні обрядодії у гуцулів.

У працях І. Бестюк та О. Гуцуляка натрапляємо твердження про ініціаційний характер виконання танцю аркан (Бестюк, 2008; Гуцуляк, 2011).

Окремо варто відзначити теоретичні напрацювання сучасної української етнологині Н. Аксьонової, яка проаналізувала українські ігри дітей та молоді і структурувала їхню ініціаційну семантику (Аксьонова, 2016).

Виклад основного матеріалу. У гуцулів існувало кілька варіантів ініціації. Перший обряд – пострижини. Він описаний О. Кольбергом і назвою перегукується з ритуалом, що існував з часів Київської Русі (Воропай, 1991, с. 348), та був покликаний символічно наділити дитину гендерними ознаками (Щербак, 2000, с. 117). Відмінність гуцульських пострижин, як зазначав польський народознавець, полягав у тому, що обряд проводився

у вісімнадцять років серед хлопців (Гошко, 1987, с. 219). Зміст обряду полягав у такому. Юнака вели до сосни. Далі він збирав своє волосся у жменю і впирався спиною у дерево. Досвідчений горянин відсікав юнакові пучок волосся кидком топірця. Після цього хлопець ставав парубком, в честь чого виставляв у шинку могорич (Kolberg, 1970, s. 297–298).

Головну роль у цих обрядодіях відігравала символіка обрубання волосся. У цьому випадку вона ідентична вириванню зубів у аборигенів Австралії, відрізання крайньої фаланги пальця у південній Африці й т. д. Нівечення тіла шляхом відсічення виводить з попереднього стану і прилучає до нової групи (Геннеп, 1999, с. 70).

У цьому ритуалі маємо паралель із обрядодією обтинання волосся молодій під час весільних танців (Kolberg, 1970, s. 315). Ідентичність дії (за першим кидком топірця відрубати волосся) наводить на думку про існування звичаю обрізання коси під час весілля як рудимента зниклої ініціації жінок. Вважаємо, що ця тематика потребує окремих подальших студій.

Однією з характерних рис ініціації є символізм проміжного становища посвячуваного – він не перебуває у жодному зі станів людини (Тэрнер, 1983). Згідно з описом пострижин, ритуал проводили в лісі. Утримування ініціанта на відстані від звичайних людей є одним зі способів досягнення лімінальності особи (Лич, 2001, с. 96).

Виставлення могорича після випробовування – це загальний завершальний елемент у ініціаціях слов'ян загалом. В українській традиції аналогічні святкування зафіксовані й на Херсонщині; на Поділлі ініціант ставив могорич у корчмі, куди його проводили інші парубки (Балушок, 2010, с. 74). На Буковині нові члени парубочої громади виставляли «пригощання» під час свят або громадських танців (Мойсей, 2010, с. 219). У гуцулів тільки після урочистого святкування завершення випробовування хлопець отримував нові можливості: право танцювати та вживати алкоголь (Kolberg, 1970, s. 298). Поява нових характеристик маркувала здійснення переходу.

В. Грабовецький описав обрядодії, які вказували на готовність юнака стати опришком. У першому випадку, у присутності громади села легінь мав одним рухом топірця обрубати вказану

гілку. У випадку вдалого виконання глядачі вигукували «попришківськи». Другий ритуал за описом – аналогічний, описаному О. Кольбергом (Грабовецький, 1966, с. 236–237).

Як зазначає В. Балушок, опришкування було обов'язковим етапом виховання чоловічої молоді у Карпатах: «ставши опришком, хлопець отримував прізвисько, що є одним з основних елементів ініціаційної символіки. Цілком ймовірно, що опришківські ватаги були генетично споріднені з давнішими юнацькими ініціаційними союзами» (Балушок, 2010, с. 95–96).

Цю думку підтверджують дані, зафіксовані польським дослідником Яном Фальковським у долині Пруту в 30-х рр. ХХ ст. Він відзначає, що дівчата гордували хлопцями (легінями) та висміювали їх у піснях, якщо вони не були хоча б кілька тижнів опришками (Falkowski, 1937, s. 60–61). У зв'язку з цим можемо припустити, що в період польського і австро-угорського панування обряди посвячення в опришки були важливою частиною життя гуцула.

Вищеописаний обряд «пострижин» О. Кольберг подає окремо від інших двох ритуалів, описаних у розділі «ініціація мужчин». Ця інформація є повністю скопійованою з розвідки С. Витвицького. У ньому описується два етапи становлення «легіня». Спершу хлопець має стати «молодиком». Для цього треба було відбути «Грушку» при нічних чуваннях (Witwicki, 1876, s. 83). Описане О. Кольбергом та С. Витвицьким дійство також згадується у працях гуцульського етнографа П. Шекерика-Дониківа під тією ж назвою. «Грушка» – це одна з багатьох ігор, у які грали члени молодіжних громад/субкультур³ під час «посиження». Її суть така: один з гурту «лягав під грушку» – присідав коло стіни, причому на його обличчя «пан» одягав шапку. Будь-хто інший хапав «грушку» – довгу дошку з ручкою – і бив нею хлопця, що сидів коло стіни. Останній намагався якнайшвидше побачити, хто його вдарив, щоб помінятися місцями. Завдання ускладнювалося тим, що кожен з учасників брав у руки «грушку» та казав, що то він бив (Шекерик-Доників, 2009, с. 167–168).

---

³ Вживання терміна «субкультура» щодо віково-соціальних груп обґрунтовується у передмові до першого тому видання «Народна культура українців: життєвий цикл людини. Київ : Дуліби, 2016. Т. 1. 408 с.». У пропонуваній розвідці вживаємо термін «субкультура» як синонім терміна «грумада» у віково-соціальному контексті.

Проте, як зазначили етнографи О. Кольберг та С. Витвицький, при вступі хлопця до парубочої громади, він мусив витерпіти всі удари гравців і не заплакати. Так тривало доти, доки легінь не припиняв побиття і не включав його до гурту шляхом надання ініціанту ременя з трьома пряжками, який він тепер носив замість пояса з однією пряжкою (Kolberg, 1970, с. 300).

Гра в українській традиційній культурі є одним з інструментів «розтягнутої ініціації». Н. Аксьонова довела, що граючи, індивідуум проходив соціалізацію, інтегрувався у відповідний віковий колектив (Аксьонова, 2016). Таку роль для підліткової громади у гуцулів відігравала «Грушка». Ба більше, через гру вже «молодик» отримував нові права: можливість курити трубку та «стояти при сплаві так, як інші керманічі» (Witwicki, 1876, s. 83–84). У результаті у молодіжну громаду села інкорпоровувалася ще одна особа.

У семантиці гри вбачаються ознаки лімінальності особи, а саме у закритті очей тому, хто має отримати удар. Так, зазначає російський етнолог А. Байбурін, відбувається залучення посвяченого до сакральних знань (Байбурин, 1993, с. 206).

Втрата лімінальності відбувається шляхом побиття ініціанта. Отримання ударів спричиняло здійснення переходу особи, її прилучення до чогось нового. Фізичні випробування відображали ініціаційну суть ритуалу. Окрім того, удари символізували отримання нових знань (Аксьонова, 2016, с. 174–175).

Час проходження ритуалу семантично підкреслював перебування у «хаосі». Взагалі «ігровий час» ставав особливим, відмінним від профанного (Аксьонова, 2016, с. 170). У гуцулів ці ігри проводилися під час «посиження» при мерці – ритуальному періоді відтворення бінарної опозиції свій/чужий, де гра зображала рух живих (своїх), а мрець втілював нерухомість «чужого» світу (Зварич, 1996, с. 113).

Окремо варто зупинитися на семантичному значенні надання ініційованому нового ременя. Пояс, за твердженням А. Байбурина, пов'язувався з ідеєю життєвої сили, яка може проявлятися у різноманітних варіантах: фізична, відтворювальна (потенція), сила слова і так далі. Окрім того, отримання ременя також символізувало наділення новими знаннями з області «чужого» (Байбурин, 1992, с. 9–12). Надання гуцулові пояса не тільки візуально

підкреслювало його новий статус, але й символічно його наділяло вміннями та силами, що необхідні члену парубочої громади/субкультури.

Окрім символічного значення, «молодик» отримував і певні реальні права, як от можливість курити люльку при старших людях, бути другим керманичем при сплаві дерева. Та все ще він не міг танцювати, адже це було право «легіня» (Witwicki, 1876, s. 84).

Щоб стати «легінем», молодик мав продемонструвати свою вправність та оминати водні перешкоди, показати відвагу у боротьбі з диким звіром або вдало переплисти «загату» при сплаві дерева. Посівши статус легіня, хлопець отримував велику кількість привілеїв: міг укладати угоду про роботу з вирубки лісу та отримувати за це гроші, танцювати гуцулку, сидіти на видному місці при гостинах. У церкві, ще не будучи «кнезем», він міг тримати почесну свічку (Witwicki, 1876, s. 84).

Як зазначає В. Балушок, головним завданням ініціації був і є іспит вмінь та знань посвячуваного. В українському традиційному сільському суспільстві великого значення надавали фізичним та моральним випробуванням. Тому звичаї прийому до парубочих громад включали випробування сили, спритності, сміливості тощо (Балушок, 1998, с. 68). Як бачимо, у вищенаведеному описі «посвячення на легіня», у гуцулів акт демонстрації здібностей був «ініціацією в ініціації». Так, член парубочої громади демонстрував наявність відповідних навичок і міг отримати вищий статус. Випробовування особи в цьому випадку несе в собі ту ж символіку, що і акт обрубубання топірцем гілки під час посвячення в опришки.

У публікаціях І. Бестюк та О. Гуцуляка (Бестюк, 2008; Гуцуляк, 2011) знаходимо твердження, що обрядом посвячення у «легіні» було ритуальне виконання танцю «аркан», що здійснювався у 12 років. Дійсно, виконання парубками танців як ініціаційна обрядодія зафіксована на Покутті (Балушок, 2010, с. 69) та на Буковині (введення дівчини на танець) (Мойсей, 2010, с. 218). Проте щодо гуцулів в етнографічних описах немає звісток про особливе значення виконання «аркана» для юнаків. Проведені автором польові дослідження також не підтверджують цю думку. У зв'язку з цим було проведено аналіз праць цих авторів. Перевірка посилань на джерела показала, що теза про ритуальне ви-

конання танцю як ініціативної практики у їхніх працях не має джерельного підґрунтя.

Ще одним варіантом ініціації у гуцулів є «солдатчина». Вона набула у східних слов'ян чітко визначеного ініціаційного змісту. Про це свідчить і штучна зміна зачіски (порівнюємо з пострижинами О. Кольберга), і груповий характер проведення обряду. Також у цих дійствах символічне навантаження несли використання нового одягу та проведення застілля перед відбуттям на службу (Kolberg, 1970, s. 62–63).

У ході польових досліджень, проведених у 2013 р. у селах Заріччя та Чорний Потік Надвірнянського району Івано-Франківської області, автором встановлено вікову різницю між хлопцями та дівчатами, що вперше йшли на вечорниці. Якщо останні прилучалися до них у віці 13–16 років, то для хлопців віковий ценз умовно становить 18–20 років. Більшість респондентів підкресливали, що до цього часу хлопець не належав до дорослої вікової групи. Ірина Т., жителька с. Заріччя підкресливала: «А хлопці були, такі молоді хлопці до 20 років їх ніхто не считав нічим» (Етн. Архів ФІПМВ ПНУ ім. В. Стефаніка, ф. 1, оп. 20, спр. 9). Саме в цьому віці хлопці завершували службу в армії. Тільки після неї юнак міг одружитися: «Казали, як вийде з армії, тої дись можеш йти дись межи люди, бо то він вже розумний», «то вже як з війська приходили, то тоді женилися», «хлопці здебільшого після армії одружувалися» (Гошко, 1987, с. 238; Етн. Архів ФІПМВ ПНУ ім. В. Стефаніка, ф. 1, оп. 20, спр. 9; Етн. Архів ФІПМВ ПНУ ім. В. Стефаніка, ф. 1, оп. 20, спр. 2). Строкова служба в армії стала обрядом переходу підпарубка у парубка, якому статус уже дозволяв одружитися.

Обов'язковим елементом періоду «солдатчини» є проводи. Першу згадку про цю обрядодію ми натрапляємо у праці українського етнографа А. Онищука. Він описує проводи, що відбувалися на Гуцульщині в період австрійського панування. Юнак, що відбував до війська, просив пробачення у своїх рідних та близьких. Після того на застілля сходилися парубки (легіні), які розраджували рекрута, а після проводили його у дорогу (Онищук, 1912, с. 118). Водночас «солдатчина» не була популярною серед гуцулів,

юнаки всіма правдами й неправдами намагалися уникнути служби у війську (Онищук, 1912, с. 115). Тому проводи не були частим дійством.

Уже в період радянської влади проводи почали практикувати частіше: «колись за Польщі не робили, а як прийшли москалі то робили вечорок такий потім проводжали його аж на станцію. Тай вже він поїде тай таке» (Етн. Архів ФПМВ ПНУ ім. В. Стефаника, ф. 1, оп. 20, спр. 12). «Провожали, обов'язково. Музика грала і всьо, хлопці, дівчата приходили, запрошували на провожанку і вони...» (Етн. Архів ФПМВ ПНУ ім. В. Стефаника, ф. 1, оп. 20, спр. 11).

У контексті збільшення частоти здійснення проводів цікавим є свідчення Романа К., жителя с. Заріччя, про те, що начебто вперше у його селі проводи зробили саме тоді, коли він йшов до армії: «Перший провід в мене був. Ще ні в кого не було. Я був на Хмельницькому трансформаторному заводі, там робив і звідти мене в армію. Вже з заводу розрахувався, та й приїхав додому, та й кажу: «Там, подививсі на Хмельницьк, там ідуть того, з своїми товаришами роблять». А він каже: «Давай і ми так зробимо, давай зберемосі». Але, яке то було на швидку руку. Риба томатна тота, та й ще щось таке. Але, головне, що музику закликали такого, що по весіллю грає. Та й були всі хлопці довольні. І після мене то так все пішло і пішло» (Етн. Архів ФПМВ ПНУ ім. В. Стефаника, ф. 1, оп. 20, спр. 13).

Обов'язковою частиною проводів було застілля. Більшість респондентів відзначили скромність страв на столі. Ще однією важливою частиною було прощання з батьками: «... бажали здоров'я, повернутися живим, терпіння. Він тоже дякував батькам і рідним цілував їх» (Етн. Архів ФПМВ ПНУ ім. В. Стефаника, ф. 1, оп. 20, спр. 14). «Проводи» до армії несли характер прощання не тільки з родиною та близькими, але й прощання з попереднім устроєм життя та попереднім статусом (Байбурин, 1993, с. 62–63).

Перебування у війську сприймалося як символічне перебування в іншому світі – хлопець ставав лімінальною особою, стаючи семантично недієздатним. Олена П., жителька с. Чорний Потік, вказала на те, що коли її брат йшов до армії, то його «виводили» (Етн. Архів ФПМВ ПНУ ім. В. Стефаника, ф. 1,

оп. 20, спр 2). Тут простежуємо паралелі з нерухомістю молодого під час весілля, коли його «виводять» з комори (Шухевич, 1999, с. 35).

Ще один важливий момент дійства – хлопця, що йшов до армії, виводили тільки ті, хто вже служив у війську (Етн. Архів ФІПМВ ПНУ ім. В. Стефаника, ф. 1, оп. 20, спр. 2; Етн. Архів ФІПМВ ПНУ ім. В. Стефаника, ф. 1, оп. 20, спр. 8). Цей ритуальний сюжет перекликається з вищеописаним посвяченням хлопця у парубочу громаду. Вводили особу у стан посвячуваного і прилучати до групи, в яку вона вступає, могли тільки члени цього колективу.

Порівнюючи «солдатчину» з участю хлопця у парубоцькій субкультурі, простежуємо притаманність обом формам чоловічої громади «антиповедінкових» форм діяльності. Як зазначає В. Балушок, здійснення дій, протилежних загальноприйнятим нормам, маркує лімінальний статус парубків (Балушок, 1998, с. 96).

На межі Гуцульщини та Покуття видатний український письменник та етнограф Іван Франко записав дві «бувальщини», пов'язані з перебуванням хлопців у війську. Загалом їхній сюжет повторюється: солдат здійснював ненормативну дію щодо особи єврейської національності. У першому варіанті військовослужбовець плюнув чоловікові у бороду, у другому – зіпсував молоко єврея-купця (Hnatiuk, 1912, р. 109–110). Явні порушення суспільно-моральних норм та законів відображають лімінальність військовослужбовців.

Здійснення «антиповедінки» стосовно саме євреїв також має ритуальну семантику. В українському фольклорі помічено властивість позначати область «чужого» представниками інших етнічних груп, зокрема й семітською (Кметь, 2015, с. 39). Не виключено, що у випадку з розповідями з Коломиї, тут навмисно відображена «антиповедінка» щодо євреїв. Цей сюжет відображав перебування солдата в «іншому світі» (який маркується представниками «чужого» етносу), що відповідає лімінальному етапу ініціації.

Попри вікову послідовність побутування вищеописаних обрядів, та властивий ініціаційний характер, гуцульські пострижини, посвячення в опришки, ініціації в легіні та «солдатчина» не є тотожними за своїм змістом. Посвячення в опришки прилучало хлопця до окремого «союзу опришків», пострижини змі-

нювали статус «хлопчика» на «юнака», описані обряди С. Витвицьким здійснювали посвячення юнаків у члени парубочої субкультури у громаді та їх подальшу градацію. Натомість після «солдатчини» юнак набував статусу, достатнього для того, щоб пройти наступний етап життєвого циклу гуцула – весілля, і в результаті стати повноправним членом своєї громади.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Традиційно для зміни віково-соціального статусу особи гуцули проходили ритуал ініціації. На життєвому шляху підлітка лежало кілька ритуальних етапів, успішне проходження яких гарантувало йому статус дорослого члена соціуму, який готовий до шлюбу. Це підтверджують як дані етнографічних описів XIX–XX ст., так і результати сучасних польових досліджень. Попри те, мусимо констатувати відсутність широкої джерельної бази щодо вивчення цього питання, що наразі не дає змоги повною мірою долідити структуру, зміст і значення маскулінних ініціаційних практик гуцула.

Ініціації гуцулів мали на меті наділити нового члена громади/субкультури новими правами та обов'язками, а що важливіше – продовжити життєвий шлях індивідуума. «Переродження» хлопця, набуття ним нових ознак та характеристик здійснювалася через символічне перебування у «іншому світі». Так, для обрядодій переходу у XIX ст. це було знаходження у локусах, що вважалося «чужими», а для «солдатчини» втілювалося реальною відсутністю хлопця у громаді під час несення військової служби.

Несучи в собі переходову семантику, структура ініціацій гуцулів (за наявними джерельними даними) не зовсім корелюється з типовою схемою переходу (за А. ван Геннепом). Так, під час включення у молодіжну громаду «молодика» та «солдатчини», простежуються такі маркери лімінальності, як «сліпота» та «антиповедінка». Але у випадку з парубочими пострижинами, «посвяченням у легіні», та «посвяченням у опришки» маємо одну обрядодію, виконання якої й здійснює віково-соціальний перехід. Це наближає їх до таких обрядодій, як відлучення дитини від грудного вигодовування чи «розв'язання пупа».

На кінець варто зауважити, що за даними етнографічних описів, «легінь» мав виняткове становище у гуцульській громаді та підкреслений статус. Натомість, сьогодні легінем називають

будь-якого молодого хлопця. Тому питання трансформації поняття і статусу «легінь» потребує подальших наукових студій.

Джерела та література

- Аксьонова, Н.** (2016). Ініціація через гру (за матеріалами українських дитячих ігор кінця XIX – початку XX ст.). М. Гримич (Ред.), *Народна культура українців: життєвий цикл людини. Т. 1: Діти. Дитинство. Дитяча субкультура* (с. 167–181). Київ: Дуліби.
- Байбурин, А.К.** (1992). Пояс (к семиотике вещей). *Из культурного наследия народов восточной Европы*, 3, 5–13.
- Байбурин, А.К.** (1993). *Ритуал в традиционной культуре: структурно-семантический анализ восточнославянских обрядов*. Санкт-Петербург: Наука.
- Балушок, В.** (2010). Молодіжні громади та обряди ініціації в традиційному селі. В М. Гримич (Ред.), *Народна культура українців: життєвий цикл людини. Т. 2: Молодь. Молодість. Молодіжна субкультура* (с. 167–181). Київ: Дуліби.
- Балушок, В.** (1998). *Обряди ініціації українців та давніх слов'ян*. Львів; Нью-Йорк: видавництво М.П. Коця.
- Бестюк, І.** (2008). *Міфопитуальна семантика аркану в українській літературі XX століття*. Взято з <http://litmisto.org.ua/?p=19101>.
- Борисенко, В.** (Ред.). (2007). *Українська етнологія*. Київ: Либідь.
- Воропай, О.** (1991). *Звичай нашого народу: етнографічний нарис* (Т. 2). Київ: Оберіг.
- Геннеп, А. ван.** (1999). *Обряды перехода. Систематическое изучение обрядов*. Москва: Издательская фирма «Восточная литература» РАН.
- Гошко, Ю.Г.** (Відп. ред.). (1987). *Гуцульщина. Історико-етнографічне дослідження*. Київ: Наукова думка.
- Грабовецький, В.В.** (1966). *Антифеодальна боротьба карпатського опришківства XVI–XIX ст.* Львів.
- Гуцуляк, О.** (2011). Аркан – гуцульський танець ініціації. *Поиски сокровенного царства: мифософия, этнополитика, геокультура, новый протемеизм, философия традиционализма*. Взято з <http://prijournal.org.ua/archives/1287>.
- Етн. Архів ФІПМВ ПНУ ім. В. Стефаника – Науковий етнографічний архів факультету історії, політології і міжнародних відносин ПНУ ім. В. Стефаника.
- Зварич, І.М.** (1996). Язичницька архаїка та її семантика в похоронному обряді і голосіннях гуцулів. *Питання літературознавства*, 3, 111–124.

- Кметь, В.** (2015). Образ чужого і категорія непростих у системі демонологічних вірувань про українську відьму. *Восьмі всеукраїнські наукові фольклористичні читання, присвячені професору Лідії Дунаєвській: матеріали науково-практичної конференції.* (с. 37–39). Київ.
- Лич, Е.** (2001). *Культура и коммуникация: логика взаимосвязи символов. К использованию структурного анализа в социальной антропологии.* Москва: Издательская фирма «Восточная литература» РАН.
- Мойсей, А.** (2010). Ремінісценції архаїчних статевих ініціальних ритуалів у східнороманського та українського населення Буковини. *Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології*, 2, 212–223.
- Онищук, А.** (1912). З народного життя гуцулів. *Матеріали до української етнології*, 15, 1–201. Львів: Етнографічна комісія НТШ.
- Тэрнер, В.** (1983). *Символ и ритуал.* Москва: Издательская фирма «Восточная литература» РАН. Взято с http://platona.net/load/knigi_po_filosofii/antropologija/turner_viktor_simvol_i_ritual_1983/5-1-0-1016.
- Усенко, І.Б.** (2005). Звичаєве право. В В.А. Смолій (гол. ред.), *Енциклопедія історії України* (Т. 3). Київ: Наукова думка. Взято з <http://www.history.org.ua/?termin=Zvychaeve>.
- Шекерик-Доників, П.** (2009). *Рік у віруваннях гуцулів: вибрані твори.* Івано-Франківськ: Місто-НВ.
- Шухевич, В.** (1999). *Гуцульщина.* Тертя частина. Репринтне видання. Верховина: Гуцульщина.
- Щербак, І.** (2000). Обрядові форми статевої ідентифікації дітей в традиційній культурі українців. *Народна творчість та етнографія*, 1, 114–118.
- Falkowski, J.** (1937). *Zachodnie pogranicze Huculszczyzny dolinami Prutu, Bystrzycy Nadwórniańskiej, Bystrzycy Solotwińskiej i Lomnicy.* Lwów: Nakł. Towarzystwa Ludoznawczego.
- Hnatiuk, V.** (1912). *Das Geschlechtsleben des ukrainischen* (Teil 2). Bauervo, Leipzig.
- Kolberg, O.** (1970). *Rus Karpatska* (Т. 54 (1)). Wrocław, Poznań. Retrieved from <https://polona.pl/item/rus-karpacka-cz-1,MTQyNzQ2MDc/6/#info:metadata>.
- Witwicki, S.** (1876). Hucuły. *Pamiętnik towarzystwa tatrzańskiego*, 1, 73–86.

References

- Aksonova, N.** (2016). Initsiatsiia cherez hru (za materialamy ukrainskykh dytiachykh ihor kintsia XIX – pochatku XX st.) [Initiation through

- play (based on the materials of Ukrainian children's games of the late XIX – early XX centuries)]. In M. Hrymych (Ed.), *Narodna kultura ukraintziv: zhyttievyi tsykl liudyny. Vol. 1: Dity. Dytnystvo. Dytiacha subkultura – Folk culture of Ukrainians: human life cycle. Vol. 1: Children. Childhood. Children's subculture* (pp. 167–181). Kyiv: Duliby [in Ukrainian].
- Bayburin, A.K.** (1992). Poyas (k semiotike veshchey) [Belt (to the semiotics of things)]. *Iz kulturnogo naslediya narodov vostochnoy Evropy – From the cultural heritage of the peoples of Eastern Europe*, 3, 5–13 [in Russian].
- Bayburin, A.K.** (1993). *Ritual v traditsionnoy kulture: strukturno-semanticheskyy analiz vostochnoslavianskikh obryadov [Ritual in Traditional Culture: Structural and Semantic Analysis of East Slavic Rites]*. Saint Petersburg: Nauka [in Russian].
- Balushok, V.** (2010). Molodizhni hromady ta obriady initsiatsii v tradytsiinomu seli [Youth communities and initiation rites in a traditional village]. In M. Hrymych (Ed.), *Narodna kultura ukraintziv: zhyttievyi tsykl liudyny. Vol. 2: Molod. Molodist. Molodizhna subkultura – Folk culture of Ukrainians: human life cycle. Vol. 2: Youth. Youth. Youth subculture* (pp. 167–181). Kyiv: Duliby [in Ukrainian].
- Balushok, V.** (1998). *Obriady initsiatsii ukraintziv ta davnikh slovia [Rites of initiations of Ukrainians and ancient Slavs]*. Lviv; New York: Vydavnytstvo M.P. Kotsia [in Ukrainian].
- Bestiuk, I.** (2008). *Mifyorytualna semantyka arkanu v ukrainskii literaturi XX stolittia [Mythoritic semantics of the arcane in Ukrainian literature of the twentieth century]*. Retrieved from <http://litmisto.org.ua/?p=19101> [in Ukrainian].
- Borysenko, V.** (Ed.). (2007). *Ukrainska etnolohiia [Ukrainian ethnology]*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
- Voropai, O.** (1991). *Zvychai nashoho narodu: etnografichni narys [The rites of our people: Ethnographic sketch]*. (Vol. 2). Kyiv: Oberih [in Ukrainian].
- Genep, A. van.** (1999). *Obryady perekhoda. Sistematischeskoe izuchenie obryadov [The rites of passage. Systematic study of rites]*. Moscow: Izdatelskaya firma «Vostochnaya literatura» RAN [in Russian].
- Hoshko, Yu.H.** (Ed.). (1987). *Hutsulshchyna. Istoryko-etnografichne doslidzhennia [Hutsul region. Historical and ethnographic research]*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Hrabovetskyi, V.V.** (1966). *Antyfeodalna borotba karpatskoho opryshkivstva XVI–XIX st. [Anti-feudal struggle of the Carpathian opryshchyna of XVI–XIX centuries]*. Lviv [in Ukrainian].

- Hutsuliak, O.** (2011). Arkan – hutsulskyi tanets initsiatsii [Arkan is an Hutsul initiation dance]. *Poiski sokrovennogo tsarstva: mifosofiya, etnopolitika, geokultura, novyy prometeizm, filozofiya traditsionalizma – Search of the hidden kingdoms: mythosophy, ethnopolitics, geoculture, new prometheism, philosophy of traditionalism*. Retrieved from: <http://prijmordial.org.ua/archives/1287> [in Ukrainian].
- Etn. Arkhiv FIPMV PNU im V. Stefanyka – Naukovi etnografichniy arkhiv fakultetu istorii, politolohii i mizhnarodnykh vidnosyn Prykarpatskoho natsionalnogo universytetu imeni Vasylia Stefanyka [Scientific ethnographic archive of the Faculty of History, Political Science and International Relations of PNU. V. Stefanika] [in Ukrainian].
- Zvarych, I.M.** (1996). Yazychnytska arkhayka ta yii semantyka v pokhoronomu obriadi i holosinniakh hutsuliv [Pagan Archaic and its Semantics in the Hutsul Funeral Rites and Lamentations]. *Pytannia literaturoznavstva – Problems of Literary Criticism*, 3, 111–124 [in Ukrainian].
- Kmet, V.** (2015). Obraz chuzhoho i katehoriia neprostrykh u systemi demonolohichnykh viruvan pro ukrainsku vidmu [An image of a stranger and a category of difficult in the system of demonological beliefs about the Ukrainian witch]. *Vosmi vseukrainski naukovi folklorystychni chytannia, prysviacheni profesoru Lidii Dunaievskii: materialy naukovopraktychnoi konferentsii – Eight All-Ukrainian Scientific Folklore Readings Dedicated to Professor Lydia Dunaevsky: Proceedings of the Scientific and Practical Conference*. (pp. 37–39). Kyiv. Retrieved from <http://bit.ly/36aEPRX> [in Ukrainian].
- Lich, E.** (2001). *Kultura i komunikatsiya: logika vzaimosvyazi simvolov. K ispolzovaniyu strukturnogo analiza v sotsialnoy antropologii [Culture and Communication: the logic by which symbols are connected. An introduction to the use of structuralist analysis in social anthropology]*. Moscow: Izdatelskaya firma «Vostochnaya literatura» RAN [in Russian].
- Moisei, A.** (2010). Reministsentsii arkhaychnykh statevykh initsialnykh rytualiv u skhidnoromanskoho ta ukrainskoho naseleння Bukovyny [Reminiscences of archaic rites of passage of Eastern Romanian and Ukrainian population in Bukovyna]. *Pytannia starodavnoi ta serednovichnoi istorii, arheolohii y etnolohii – Questions of ancient and medieval history, archeology and ethnology*, 2, 212–223 [in Ukrainian].
- Onyshchuk, A.** (1912). Z narodnogo zhyttia hutsuliv [From the life of the Hutsuls]. *Materialy do ukrainskoi etnolohii – Materials to Ukrainian ethnology*, 15, 1–201. Lviv: Etnografichna komisii NTSh [in Ukrainian].
- Terner, V.** (1983). *Simvol i ritual [Symbol and ritual]*. Moscow: Izdatelskaya firma «Vostochnaya literatura» RAN. Retrieved from <http://pl>

- tona.net/load/knigi_po_filosofii/antropologija/terner_viktor_simvol_i_ri_tual_1983/5-1-0-1016 [in Russian].
- Usenko, I.B.** (2005). Zvychaieve pravo [Traditional law]. In V.A. Smolii (Ed.), *Entsyklopediia istorii Ukrainy – Encyclopedia of Ukrainian history* (Vol. 3). Kyiv: Naukova dumka. Retrieved from http://www.history.org.ua/?termin=Zvychaieve_pravo [in Ukrainian].
- Shekeryk-Donykiv, P.** (2009). *Rik u viruvanniakh hutsuliv: vybrani tvory* [A year in the Hutsul beliefs: Selected works]. Ivano-Frankivsk: Misto-NV [in Ukrainian].
- Shukhevych, V.O.** (2000). *Hutsulshchyna. Ch. 3. Repryntne vydannia. [Hutsul region. Vol. 3. A reprint edition]*. Verkhovyna: Hutsulshchyna [in Ukrainian].
- Shcherbak, I.** (2000). Obriadovi formy statevoi identyfikatsii ditei v tradytsiinii kulturi ukrainsiv [Ritual Forms of Sexual Identification of Children in Traditional Ukrainian Culture]. *Narodna tvorchist ta etnohrafia – Folk art and ethnography*, 1, 114–118 [in Ukrainian].
- Falkowski, J.** (1937). *Zachodnie pogranicze Huculszczyzny dolinami Prutu, Bystrzycy Nadwórniańskiej, Bystrzycy Sopotwińskiej i Łomnicy* [Western border of Huculszczyzna with valleys of Prut, Bystrzyca Nadwórniańska, Bystrzyca Sopotwińska and Łomnica]. Lwów: Nakł. Towarzystwa Ludoznawczego [in Polish].
- Hnatiuk, V.** (1912). *Das Geschlechtsleben des ukrainischen* [The sexual life of the Ukrainian]. (Vol. 2). Bauervo, Leipzig [in German].
- Kolberg, O.** (1970). *Rus Karpatska* [Carpathian Rus]. (Vol. 54 (1)). Wrocław, Poznań. Retrieved from <https://polona.pl/item/rus-karpacka-cz-1,MTQyNzQ2MDc/6/#info:metadata> [in Polish].
- Witwicki, S.** (1876). Hucuły [Hutsuls]. *Pamiętnik towarzystwa tatrzańskiego – Tatra Diary*, 1, 73–86 [in Polish].

Стаття надійшла до редакції 27.01.2020 р.

РЕЦЕНЗІЇ

УДК 930.2(477)(092)

DOI: 10.24919/2312-2595.3/45.203992

Віталій ТЕЛЬВАК

доктор історичних наук, професор, професор кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (telvak1@yahoo.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2445-968X>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/X-5320-2018>

Богдан ЯНИШИН

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Відділу історії України XIX – початку XX ст., Інститут історії України НАН України, вул. Грушевського, 4, м. Київ, Україна, індекс 02000 (bogdanianyshyn@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0386-2530>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/B-9516-2019>

НОВИНКА УКРАЇНСЬКОЇ КОРДУБІАНИ

Рецензія на монографію:

Поліщук Ю.А. Мирон Кордуба як історіограф, археограф і джерелознавець / Ю.А. Поліщук. – Черкаси : Вид. Ю. Чабаненко, 2019. – 274 с.

Вітчизняна кордубіана останніх двох десятиліть продемонструвала неабиякий дисциплінарний поступ, що уможливив фактично заново відкрити для наших сучасників багату подіями творчу біографію видатного представника львівської історичної школи. Різноматріальні праці доволі докладно показали нам особливості діяльності М. Кордуби як історика, педагога та бібліо-

© Віталій Тельвак, Богдан Янишин, 2020

графа. Втім, цій реконструйованій картині інтелектуальної біографії галицького вченого вочевидь бракувало самостійного з'ясування низки аспектів, котрі зазвичай належать до сімейства спеціальних і допоміжних галузей історичної науки. Саме легковаження з боку дослідників історіографічного, археографічного та джерелознавчого доробку М. Кордуби унеможливлювало не лише втілити проект написання академічної біографії вченого, але й аргументовано говорити про його місце в українській інтелектуальній культурі ХХ ст. Нарешті, непросте завдання заповнення цієї лакуни взяв на себе і, як покажемо нижче, загалом вдало реалізував у рецензованому монографічному дослідженні Ю.А. Поліщук. В основу його книги лягла успішно захищена минулого року дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук.

Цілком прийнятною є структура монографії. Вона відповідає поставленим завданням і дає можливість із достатньою повнотою висвітлити основні проблеми означеної теми. Матеріал викладено на підставі проблемно-хронологічного підходу логічно і послідовно. Книга складається зі вступу, чотирьох розділів (поділених на підрозділи), висновків, списку використаних джерел і літератури (тематично-алфавітної побудови), а також додатків.

Авторське формулювання об'єкта та предмета дослідження, його хронологічних та географічних меж, технічне оформлення наукового апарату не викликають зауважень. Окреслені в монографії мета і завдання відповідають характеру обраної теми і дають можливість всебічно й ґрунтовно розкрити її зміст. Новизну результатів проведеного дослідження засвідчує залучення різнопланових джерел з українських і зарубіжних колекцій та здійснена на їхній підставі всебічна реконструкція історіографічного, археографічного та джерелознавчого аспектів творчої діяльності М. Кордуби.

Перший розділ книги «Історіографія, джерела та методологія дослідження» традиційно складається з трьох підрозділів, в яких визначені стан і провідні напрями дослідження теми, характеризується й класифікується комплекс історіографічних джерел, висвітлюються основні теоретико-методологічні засади наукового пошуку.

Цікаво побудований історіографічний огляд, який подається автором за хронологічно-проблемним принципом. Відповідно до нього, в історіографії виокремлено три періоди, що в основному збігаються із загальною періодизацією кордубознавчих досліджень. Ю.А. Поліщук звертає увагу на відмінності між ними, що передусім мали ідеологічний та методологічний характер. У полі уваги автора перебувають основні дискусійні сюжети у розвитку історичної думки, пов'язані з предметом дослідження. Позитивним є те, що при історіографічному аналізі наводяться певні уточнення з огляду на нові джерела, введені до наукового обігу, у тому числі й самим автором. Зрештою, Ю.А. Поліщук робить аргументований висновок про фрагментарність уваги дослідників до проблем, котрі перебувають у фокусі його дослідження. Тож можна цілком погодитися з авторським твердженням про назрілість потреби цілісної реконструкції історіографічної, джерелознавчої й археологічної складових творчої спадщини М. Кордуби.

Подібною повнотою позначено й огляд джерел дослідження. Вповні виправдано Ю.А. Поліщук дотримується усталеної історіографічної традиції та виокремлює три основні джерельні комплекси: «конкретний текст», «великий текст» та «історико-культурний контекст». Тут слід віддати належне працьовитості молодого дослідника, адже він ознайомився з найбільшими архівними кордубознавчими колекціями, котрі відклалися в Державному архіві Львівської області, Центральному державному історичному архіві України у м. Львів, Відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені Василя Стефаника, Інституті Рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського та Головному архіві нових актів у Варшаві. Завдяки такій пошуковій активності, Ю.А. Поліщук оперує не лише загальнознаними науковими текстами М. Кордуби, але й неопублікованими рукописами його дослідницьких і дидактичних праць, насиченим епістолярієм, цікавими мемуарами та змістовним щоденником. Водночас, усвідомлюючи широту архівної кордубіани, автор доволі мало говорить про джерельні резерви своєї теми. Натомість, уважне ознайомлення з біографією героя його студії, як і публікації кордубознавців, вказують на потребу опрацювання низки польських архівних колекцій, де міститься розлогий епістолярій М. Кордуби. Для прикладу згадаємо багаті епістолярною украї-

нікою колекції відділу рукописів Національної бібліотеки імені Оссолінських. Звісно, це зауваження є радше побажанням автору на майбутнє.

Доволі професійно написаною виявилася й методологічна частина першого розділу монографії. Тут Ю.А. Поліщуку вдалося уникнути властивої багатьом подібним працям декларативності у визначенні принципів, методів і методичних прийомів. Автор на багатьох прикладах демонструє, як та чи інша методологічна практика уможливило реалізацію запланованих в роботі завдань. Однак не зовсім слушним видається вживання дослідником окреслення обраної теоретичної моделі як «нової культурно-інтелектуальної історії». Відзначимо, що в сучасній теоретичній думці існує певна плутанина щодо вжитого терміна і, зокрема, означення «нова». На наше переконання, простіше було б вживати термін «інтелектуальна історія», який охоплює те коло питань, що над ними працював автор. Відмінність цього підходу від традиційної історії історичної науки полягає, як слушно вказує Ю.А. Поліщук, у розширенні методологічного плюралізму, міждисциплінарного підходу, можливостей враховувати широке історико-культурне тло розвитку історичної думки.

Другий розділ відведений комплексній реконструкції історіографічного дискурсу М. Кордуби. Насамперед дослідник переконливо пояснює, чому свій аналіз він обмежив академічним періодом української історичної науки. Вдалим слід уважати і його спостереження стосовно модифікації М. Кордубою техніки та практики історіографічного аналізу, залежно від специфіки реконструйованої епохи та залученого джерельного матеріалу. Йдучи за такою логікою самого вченого, Ю.А. Поліщук послідовно реконструює бачення М. Кордубою української історіографії ХІХ – першої третини ХХ ст., послідовно приділяючи увагу творчості представників романтичної, позитивістської та модерністської парадигм. При цьому особливо ретельно автор зупинився на реконструйованих М. Кордубою портретах М. Максимовича, П. Куліша, М. Костомарова, В. Антоновича та М. Грушевського. Особливою новаційністю історіографічного мислення позначено аналіз шевченкознавчих сюжетів у спадщині М. Кордуби.

Загалом погоджуючись зі спостереженнями Ю.А. Поліщука стосовно особливостей біоісторіографістики М. Кордуби, все ж

відзначимо, що його твердження набули б більшої доказовості, якби автор залучив також матеріали з попередніх історіографічних епох, адже деякі важливі елементи жанру історичного портрета присутні в працях галицького історика стосовно української історичної думки від доби Київської Русі і до кінця XVIII ст.

Третій розділ монографічного дослідження відведений всебічному аналізу творчої лабораторії Кордуби-археографа. В цій частині праці Ю.А. Поліщук за хронологічно-проблемним принципом послідовно та надзвичайно докладно відтворює численні аспекти пошуку, опрацювання та видання галицьким ученим історичних джерел. Особливою заслугою дослідника тут слід вважати критичний перегляд усталеної в історіографії тези про винятковість впливів М. Грушевського на формування Кордуби-археографа: в роботі вповні переконливо продемонстровано потужну вагу віденської академічної традиції на становлення джерелознавчої практики галицького інтелектуала. В цьому ж аспекті цінними слід вважати вперше зауважені Ю.А. Поліщуком відмінності археографічної методики М. Кордуби та його львівського вчителя. Важливими для сучасного кордубознавства є й вдалі спроби автора показати героя його дослідження не лише як археографа козацької доби, але й як самобутнього дослідника та видавця джерел XVIII–XIX ст.

Новаторським слід вважати також звернення Ю.А. Поліщука до малознаних на сьогодні організаційних аспектів археографічної праці М. Кордуби, насамперед на чолі Археографічної комісії НТШ. Загалом поділяючи наведені в монографії спостереження, все ж відзначимо, що при розкритті означеного сюжету виразно бракує характеристики адміністративного стилю галицького вченого і його порівняння з керівною манерою видатних попередників – М. Грушевського та О. Барвінського.

Остання частина роботи, на наше переконання, найбільш оригінальна, адже відведена малознаним аспектам доробку Кордуби-джерелознавця. Саме в цій частині праці Ю.А. Поліщук був змушений найчастіше сягати архівної спадщини героя своєї студії, скрупульозно вивчаючи його невидані студії та університетські лекції. В підсумку, ми отримали переконливий образ джерелознавця-новатора, самобутнього теоретика, ініціатора дослідження здебільшого легковаженої його сучасниками україн-

ської топономастики. У цьому розділі дослідник вповні виправдано відбігає від хронологічної подачі матеріалу, групуючи його за проблемним критерієм. Тож насамперед ми дізнаємося про особливості розуміння М. Кордубою теоретичних, методичних і дидактичних проблем джерелознавства. Загалом погоджуючись із висловленим автором спостереженням щодо важливості розробки галицьким ученим згаданих проблем для розвитку тогочасної української гуманітаристики, все ж відзначимо певну ідеалізацію Ю.А. Поліщуком здобутків героя його студії. Навряд чи, на наше переконання, написаний протягом короткого часу в умовах повоєнної розрухи та браку підставових матеріалів підручник «Методологія історії» слід атестувати як «піонерський» для поступу нашої науки, адже на той час українська історіографія вже мала в своєму доробку солідні академічні синтети авторства В. Антоновича та Д. Багалія.

У другій частині четвертого розділу Ю.А. Поліщук реконструює малознаний сучасникам образ Кордуби-топономаста. Дослідник слушно відзначив, що попри наявність нечисленних попередників, саме галицького інтелектуала по праву слід вважати піонером у збиранні, опрацюванні й інтерпретації топонімічних джерел. Оригінальними є спостереження автора щодо суспільно-політичної мотивації діяльності Кордуби-топономаста та значного громадського резонансу його праць, присвячених цій проблематиці. Тож цілком слід погодитися з оцінкою Ю.А. Поліщука, що джерелознавчий доробок М. Кордуби надалі залишається актуальною складовою його спадщини – своєрідною «живою класикою».

У висновках Ю.А. Поліщук не просто зібрав підсумкові положення, представлені ним у розділах, але й стисло, у розрізі цілої теми, навів синтетичне розуміння місця історіографічної та джерелознавчо-археографічної проблематики М. Кордуби у його власному інтелектуальному доробку та, що більш важливо, показав її вагомість для модернізації української гуманітаристики цілого ХХ ст. Також він доволі влучно окреслив перспективні напрями кордубознавчого пошуку в аспекті досліджуваної ним проблематики. На схвалення заслуговує й те, що дослідник проявив себе добрим стилістом, що зробило його текст цікавим для читання і прозорим для оцінювання. Окремо відзначимо, що важливою рисою монографічного дослідження є не лише фік-

сація автором актуального стану вивчення обговорюваних проблем, але й постійне звернення уваги на пошукові перспективи.

Слід також декілька слів сказати про додатки до рецензованої книги. Підібрані Ю.А. Поліщуком ілюстровані матеріали дозволяють читачеві візуалізувати найважливіші віхи інтелектуальної біографії героя його дослідження та показують ту значну евристичну працю, котра була проведена автором в українських і закордонних архівах.

Підбиваючи підсумки, можна стверджувати, що книга Ю.А. Поліщука засвідчує добрий фаховий рівень автора. Він зібрав та опрацював різноплановий і обширний історіографічний матеріал. Запропоновані ним висновки вносять якісно нове розуміння історіографічної та джерелознавчо-археографічної складових інтелектуальної біографії М. Кордуби. Тож можна впевнено сказати, що рецензована книга є визначним явищем сучасної кордубіани та знайде зацікавлене сприйняття в колі дослідників української інтелектуальної історії.

Рецензія надійшла до редакції 24.02.2020 р.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

ПРОБЛЕМИ ГУМАНІТАРНИХ НАУК

Збірник наукових праць Дрогобицького
державного педагогічного університету
імені Івана Франка

Серія Історія. Випуск 3/45 (2020)

Головний редактор **Василь Ільницький**
Технічний редактор **Ольга Лужецька**
Коректор **Олександр Голубєв**

Здано до набору 28.05.2020 р. Підписано до друку 04.06.2020 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Гарнітура. Times. Наклад 50 прим.
Ум. друк. арк. 23,25. Зам. 26.

Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Свідцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 5140 від 01.07.2016 р.). 82100, Дрогобич, вул. І. Франка, 24, к. 42, тел. 2 – 23 – 78.

COLLECTION OF SCIENTIFIC ARTICLES

DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE
PEDAGOGICAL UNIVERSITY

PROBLEMS OF HUMANITIES

a collection of scientific articles

Drohobych Ivan Franko
State Pedagogical University

History Series. Issue 3/45 (2020)

Editor-in-chief **Vasyl Ilnytskyi**
Technical Editor **Olha Luzhetska**
Corrector **Oleksandr Golubev**

Submitted for type-setting on 28.05.2020. Signed for printing on 04.06.2020. Format 60x84/16. Offset printing. Type: Times. Circularion up to 50 copies. Accounting and publishing sheet 23.25. Order 26.

Editorial-Publishing Department of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Certificate on the inclusion of a publishing business subject in the state register of publishers, publishers and publishers of publishing products DK No. 5140 dated 01.07.2016). 82100, Drohobych, ul. Ivan Franko, 24, room 42, tel. 2 – 23 – 78.